

การศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในสุพรรณสามชาดก
AN ANALYTICAL STUDY OF DHAMMA PRINCIPLES
AS DEPICTED IN SUVAṆṆASĀMA JĀTAKA

พระมหาสมชาย ชินทตฺโต (ฝอยสูงเนิน)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๓

การศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในสุพรรณสามชาดก

พระมหาสมชาย ชินตโต (ฝอยสูงเนิน)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๓

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**An Analytical Study of Dhamma Principles as Depicted
in Suvaṇṇasāma Jātaka**

Phramaha Somchai Chinatatto (Foisungnern)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2020

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในสุวรรณสามชาดก” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, รศ. ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระมหาสุรศักดิ์ บุญตเสโน, ผศ. ดร.)

กรรมการ

(รศ. ดร.สุวิญ รักษัตย์)

กรรมการ

(พระราชปริยัติมุนี, รศ. ดร.)

กรรมการ

(พระมหาสุขสันติ สุขวตฺตโน, ผศ. ดร.)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระราชปริยัติมุนี, รศ. ดร.

ประธานกรรมการ

พระมหาสุขสันติ สุขวตฺตโน, ผศ. ดร.

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระมหาสมชาย ชินตโต)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในสุพรรณสามชาดก

ผู้วิจัย : พระมหาสมชาย ชินทตโต (ผอ.สูงเนิน)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระราชปริยัติมุนี (เทียบ สิริธนาโณ), รศ. ดร., ป.ธ. ๙,

M.A. (Pali & Sanskrit), Ph.D. (Pali)

: พระมหาสุขสันต์ สุขขพัฒโน, ผศ. ดร., ป.ธ. ๕, พธ.บ. (สังคมวิทยาและ
มานุษยวิทยา), รป.บ. (บริหารรัฐกิจ), ศษ.บ. (การศึกษานอกระบบ),
พธ.ม. (พระพุทธศาสนา), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)

วันสำเร็จการศึกษา : ๙ พฤษภาคม ๒๕๖๔

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในสุพรรณสามชาดก” นี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาสุพรรณสามชาดก ๒) เพื่อศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในสุพรรณสามชาดก และ ๓) เพื่อศึกษาการประยุกต์หลักธรรมในสุพรรณสามชาดกมาใช้ในสังคมไทย

ผลการวิจัยพบว่า ประวัติความเป็นมาพระพุทธรูปทรงยกสุพรรณสามชาดกขึ้นมาเล่าปรารภเหตุที่เกิดขึ้นในการเลี้ยงดูบิดามารดา โดยยกมาดุษฎีสารเป็นสูตรเกี่ยวกับการบำรุงบิดามารดาให้ภักซึ้ง จนทำให้พระภิกษุตัดสินใจไม่ลาสิกขา และพระพุทธรูปยังทรงสรรเสริญยกย่องสุพรรณสามชาดกเป็นตัวอย่าง ดังเช่นพระองค์ก็เคยเลี้ยงดูมารดาบิดามาแล้วเหมือนกันในอดีตชาติ ในส่วนหลักธรรมในสุพรรณสามชาดกที่ปรากฏได้แก่ หลักกฏแห่งกรรมที่ไม่มีใครหลีกเลี่ยงผลกรรมตามที่กระทำ หลักเมตตาธรรมช่วยให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน หลักกตัญญูทศเวทที่เป็นหลักธรรมช่วยเหลือเกื้อกูลกันในยามตกทุกข์ได้ยาก โดยเฉพาะการแสดงความกตัญญูทศเวทต่อผู้มีพระคุณในยามแก่ชรา และหลักทศพิธราชธรรมที่เป็นหลักธรรมในการปกครองบ้านเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุข

ในส่วนการประยุกต์หลักธรรมในสุพรรณสามชาดกมาใช้ในสังคมไทยนั้น ได้นำหลักธรรมต่างๆ มาส่งเสริมให้บุตรธิดาสำนึกเอาใจใส่ในการบำรุงดูแลบิดามารดา ปลุกฝังให้บุตรธิดารู้จักอ่อนน้อม ถ่อมตน ประพฤติตนเป็นผู้อ่อนน้อมสง่างาม ไม่หัวดื้อหรือขาดเหตุผล ในหลักทศ ๖ ได้นำมาเพื่อสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม ปลุกฝังให้บุตรธิดารู้จักการทำหน้าที่ของลูกที่ดีว่าควรปฏิบัติตนเช่นใดต่อบุพการีผู้เปรียบดังทิศเบื้องหน้า อีกทั้งหลักสาราณียธรรม ที่นำมาใช้เป็นหลักการอยู่ร่วมกันก็เพื่อปลุกฝังให้บุตรธิดาระลึกถึงบุญคุณของบิดามารดาเคารพนับถือและให้การช่วยเหลือเกื้อกูลบิดามารดา

รวมทั้งหลักฆราวาสธรรม ที่นำมาใช้เพื่อปลูกฝังให้บุตรธิดาเห็นคุณค่าความสำคัญของหลักการครองเรือนว่าคฤหัสถ์มีจริยธรรม และหลักการสงเคราะห์ ที่ได้นำมาใช้เพื่อให้รู้จักการแบ่งปันวัตถุสิ่งของ และมีน้ำใจต่อกัน ในการคบหาเพื่อนดีและการใช้ชีวิตอย่างเหมาะสมแก่ฐานะพรหมวิหารดำรงตนเหมือนผู้ประเสริฐ

Thesis Title : An Analytical Study of Dhamma Principles as Depicted in Suvaṇṇasāma Jātaka

Researcher : Phramaha Somchai Chinatatto (Foisungnern)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phra Rajapariyattimuni (Thiab Siriñāṇo), Assoc.Prof. Dr., Pali IX, M.A. (Pali & Sanskrit), Ph.D. (Pali)

: Phramaha Sooksan Sukhawattano, Asst. Prof. Dr., Pali V, B.A. (Sociology and Anthropology), B.P.A. (Public Administration), B.Ed. (Non-formal Education), M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Graduation : May 9, 2021

Abstract

This research entitled “An Analytical Study of Dhamma Principles in Suvaṇṇasāma Jātaka” has three objectives: 1) to study the history of Suvaṇṇasāma Jātaka, 2) to study the Dhamma principles as appeared in Suvaṇṇasāma Jātaka, and 3) to study the application of Dhamma principles in Suvaṇṇasāma Jātaka into Thai society.

The result of the research was found that according to the Buddha history, the Buddha referred Suvaṇṇasāma Jātaka to tell the cause of looking after the parents by telling the *Mātuposaka* Sutta which concerns the taking care of parents so that the monks did not leave the Buddhist monkhood. Furthermore, the Buddha also praised Suvaṇṇasāma Jātaka as an example that he had taken care of his parents in the past existence. The Dhamma principles in Suvaṇṇasāma Jātaka are the inevitable law of action (Kamma), the principle of compassion (Mettā) for the harmony of people in the society, the principle of gratitude for helping each other in time of troubles (especially giving gratitude to the elderly), and the principle of ten kinds of kings’ virtues for the peaceful governing of the country.

The applications of Dhamma principles in Suvaṇṇasāma Jātaka were purposely assigned to encourage the children to recognize what were done by their

parents so that they will take care of their parents in return and thereby educating the children to be logically humble and obedient with various Dhamma principles. The principle of six directions was applied to create the social relationships, and to educate the children to take their duty so that they will behave towards their parents as the front direction. Moreover, the principle of co-habitation (*Sārāṇīyadhamma*) was applied to the principle of co-habitation in order to educate the children to recall their parents' merits, to respect and support the parents. The principle of laymen Dhamma (*Gharāvāsa-dhamma*) was also applied to educate the children to recognize the importance of the principles of the ethical household life. Lastly, the principle of helping (*Saṅgahavatthu*) was applied to the people in order to know how to share of materials and to have empathy on good friendship and suitable life in four principles of virtuous existence (four kinds of *Brahmavihāra*) like a sublime man.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลงได้ด้วยดี จากความเมตตาช่วยเหลืออย่างดียิ่งของอาจารย์ที่ปรึกษา ผู้ศึกษาขออนุญาตระบุนามเพื่อแสดงความขอบพระคุณ และขอบคุณ ดังนี้

พระราชปรีดีมินิ, รศ. ดร. ได้รับเป็นประธานควบคุมวิทยานิพนธ์ พร้อมให้คำปรึกษาแนะนำ ข้อสังเกตและแก้ไขปรับปรุง ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับการทำงานวิจัยในครั้งนี้ ได้รับความอนุเคราะห์จากพระมหาสุสันต์ สุขขพัฒโน, ผศ. ดร. กรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ท่านได้ให้คำปรึกษาแนะนำ และท้วงติงประเด็นปัญหาหลายประการเป็นอย่างดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องขอขอบพระคุณพระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี (ว.วชิรเมธี) ผู้อำนวยการสถาบันวิมุตตยาลัย และผู้อำนวยการศูนย์วิปัสสนาสากลไร่เชิญตะวัน ซึ่งเป็นผู้สนับสนุนทุนทรัพย์ในการทำวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้ และอาจารย์ทุกท่านผู้ให้การประสิทธิ์ประสาทสรรพวิชา และให้คำปรึกษาแนะนำต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้วิจัย

ขอขอบพระคุณ คณาจารย์และเจ้าหน้าที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ทุกท่าน ที่ให้ความอนุเคราะห์และอำนวยความสะดวกแก่ผู้วิจัยเป็นอย่างดี

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณในความกรุณาช่วยเหลือของทุกท่านที่มีส่วนทำให้วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จตามความมุ่งหมาย

คุณความดีและประโยชน์ที่เกิดจากการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยขอน้อมสักการะบูชาคุณพระศรีรัตนตรัย ปิตามารดา ครูอาจารย์ ตลอดผู้มีอุปการคุณทุกท่าน ด้วยความตั้งมั่นในกตัญญูกตเวทิตาธรรม

สุดท้ายนี้ ขออ้ออิงอำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลก ได้คุ้มครองปกป้องรักษาท่านผู้มีอุปการคุณทุกท่านจงมีแต่ความสุขความเจริญปราศจากโรคภัยไข้เจ็บทั้งปวง อนึ่ง หากจะมีคุณประโยชน์ใด ๆ เกิดจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ขอให้ทุกท่านได้รับคุณประโยชน์นั้น ๆ โดยทั่วกัน

พระมหาสมชาย ชินทตโต (ผอยสูงเนิน)

๙ พฤษภาคม ๒๕๖๔

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
สารบัญภาพ	ณ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ญ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ คำถามวิจัย	๓
๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย	๓
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๕
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	๖
บทที่ ๒ ประวัติความเป็นมาของสุวรรณสามชาดก	๗
๒.๑ ความหมายและความสำคัญของชาดก	๗
๒.๑.๑ ความหมายของชาดก	๗
๒.๑.๒ ความสำคัญของชาดก	๑๑
๒.๒ องค์ประกอบของสุวรรณสามชาดก	๑๒
๒.๓ เนื้อหาสาระเกี่ยวกับสุวรรณสามชาดก	๑๗
๒.๔ การบำเพ็ญบารมีของสุวรรณสามโพธิสัตว์	๒๐
๒.๔.๑ ความหมายของบารมี	๒๐
๒.๔.๒ ระยะเวลาของการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์	๒๕
๒.๔.๓ การบำเพ็ญบารมีของสุวรรณสามโพธิสัตว์	๒๘

บทที่ ๓	หลักธรรมที่ปรากฏในสุพรรณสามชาดก	๓๓
๓.๑	หลักกฎแห่งกรรม	๓๓
๓.๑.๑	กรรมของบิดามารดาของสุพรรณสามกุมาร : ตาบอด	๓๓
๓.๑.๒	กรรมของสุพรรณสามกุมาร : ถูกยิง	๓๖
๓.๒	หลักสัจจะของสุพรรณกุมาร	๓๗
๓.๒.๑	สัจจะของสุพรรณสามกุมาร	๓๘
๓.๒.๒	สัจจะของคนทั้งสาม	๓๘
๓.๒.๓	ผลของการใช้สัจจะ	๔๒
๓.๓	หลักเมตตา	๔๓
๓.๓.๑	เมตตาของบิดามารดาของสุพรรณสามกุมาร	๔๔
๓.๓.๒	เมตตาของสุพรรณสามกุมาร	๔๖
๓.๓.๓	รูปแบบการเจริญเมตตา	๔๘
๓.๓.๔	อานิสงส์เมตตาที่ปรากฏแก่บิดามารดาและสุพรรณสามกุมาร	๕๖
๓.๓.๕	หลักธรรมที่เป็นปฏิกิริยาต่อเมตตา	๕๘
๓.๔	หลักกตัญญูกตเวที : หลักธรรมแห่งสัตว์บุรุษ	๖๒
๓.๔.๑	กตัญญูกตเวทีของภิกษุ	๖๒
๓.๔.๒	กตัญญูกตเวทีของสุพรรณสามกุมาร	๗๐
๓.๔.๓	การตอบแทนบุญคุณตามหลักทศ ๖ ของสุพรรณสามกุมาร	๗๒
๓.๔.๔	สุพรรณสามกุมารกับการเป็นอภิชัตบุตร	๗๔
๓.๕	หลักทศพิธราชธรรม : หลักธรรมแห่งนักปกครอง	๗๖
๓.๕.๑	ความหมายของทศพิธราชธรรม	๗๖
๓.๕.๒	ทศพิธราชธรรมที่ปรากฏในสุพรรณสามชาดก	๗๘
๓.๕.๓	ความสำคัญของทศพิธราชธรรมกับการปกครองประเทศชาติ	๘๐
บทที่ ๔	ประยุกต์หลักธรรมในสุพรรณสามชาดกมาใช้ในสังคมไทย	๘๓
๔.๑	การประยุกต์หลักเมตตาในสุพรรณสามชาดกมาใช้ในสังคมไทย	๘๓
๔.๑.๑	เมตตาระหว่างมนุษย์กับสัตว์	๘๕
๔.๑.๒	เมตตาระหว่างบิดามารดากับบุตร	๘๗
๔.๑.๓	เมตตาระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม	๙๓
๔.๑.๔	การประยุกต์หลักเมตตาในสุพรรณสามชาดกมาใช้ในสถานการณ์ปัจจุบัน	๙๖
๔.๒	การประยุกต์หลักกฎแห่งกรรมในสุพรรณสามชาดกมาใช้ในสังคมไทย	๙๗
๔.๒.๑	กรรมของบิดามารดา	๑๐๐

๔.๒.๒	กรรมของสุวรรณสามกับเหล่าสัตว์	๑๐๗
๔.๒.๓	กรรมของสุวรรณสามกับพระราชา	๑๐๙
๔.๒.๔	การประยุกต์หลักกฎแห่งกรรมในสุวรรณสามชาดกมาใช้ในสถานการณ์ปัจจุบัน	๑๑๑
๔.๓	การประยุกต์หลักสัจจะในสุวรรณสามชาดกมาใช้ในสังคมไทย	๑๑๓
๔.๓.๑	สัจจะความจริง	๑๑๓
๔.๓.๒	สัตตยาธิฐาน (สัจจกิริยา)	๑๑๖
๔.๔	การประยุกต์หลักกตัญญูทเวทในสุวรรณสามชาดกมาใช้สังคมไทย	๑๑๘
๔.๔.๑	ความกตัญญูระหว่างบุตรธิดากับบิดามารดา	๑๑๘
๔.๔.๒	ความกตัญญูต่อสิ่งแวดล้อม	๑๒๓
๔.๔.๒.๑	พระวินัยเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ	๑๒๔
๔.๔.๒.๒	สิทธิบาทที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม	๑๒๕
๔.๔.๓	ความกตัญญูของประชาชนต่อพระราชา	๑๒๙
๔.๔.๔	การประยุกต์หลักกตัญญูทเวทในสุวรรณสามชาดกมาใช้ในสถานการณ์ปัจจุบัน	๑๓๐
๔.๕	การประยุกต์หลักทศพิธราชธรรมในสุวรรณสามชาดกมาใช้ในสังคมไทย	๑๓๒
๔.๕.๑	ทศพิธราชธรรมที่ปรากฏในสุวรรณสามชาดก	๑๓๔
๔.๕.๒	การประยุกต์หลักทศพิธราชธรรมกับการปกครองประเทศชาติในสังคมไทย	๑๓๖
บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๓๙
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๓๙
๕.๑.๑	ความหมายและความเป็นมาของสุวรรณสามชาดก	๑๓๙
๕.๑.๒	หลักธรรมที่ปรากฏในสุวรรณสามชาดก	๑๔๐
๕.๑.๓	การประยุกต์ใช้หลักธรรมในสุวรรณสามในสังคมไทย	๑๔๓
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๔๔
๕.๒.๑	ข้อเสนอแนะในการพัฒนา	๑๔๔
๕.๒.๒	ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป	๑๔๔
บรรณานุกรม		๑๔๕
ประวัติผู้วิจัย		๑๕๑

สารบัญภาพ

ภาพ	หน้า
ภาพที่ ๑.๑ แสดงวัฏฏะ ๓ กิโลเมตร กรรม และวิบาก	๑๐๙
ภาพที่ ๑.๒ แสดงกระบวนการทำงานของวัฏฏะ ๓	๑๐๙

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับภาษาบาลี มหาจุฬารัตนปิฎก พ.ศ. ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อของคัมภีร์แล้วตามด้วย เล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๒/๕ หมายถึง วินยปิฎก มหาวิภังคปาติ พระไตรปิฎกภาษาบาลี เล่มที่ ๑ ข้อที่ ๕ หน้า ๕, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๒/๖ หมายถึง วินยปิฎก มหาวิภังค์ พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๖ ข้อที่ ๑๒ หน้า ๖

พระวินยปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิ.มหา. (บาลี)	= วินยปิฎก	มหาวิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา. (ไทย)	= วินยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม. (บาลี)	= วินยปิฎก	มหาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ม. (ไทย)	= วินยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ป. (ไทย)	= วินยปิฎก	ปริวารวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ที.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค (ภาษาไทย)
ที.ปา. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวรรคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.ปา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวรรค (ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณาสก (ภาษาไทย)
ม.ม. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณาสก (ภาษาไทย)
ม.อุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปรปณาสก (ภาษาไทย)
ส.ส. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรคปาติ (ภาษาบาลี)
ส.ส. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค (ภาษาไทย)
ส.นิ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค (ภาษาไทย)
อง.เอกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกกนิบาต (ภาษาไทย)

อง.ทก. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉก. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตุตก. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สตุตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ข. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สูตรนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เอกก. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เอกกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.จตุกก. (บาลี)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จตุกกนิบาต ชาดกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.จตุกก.(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จตุกกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.สตุตก. (บาลี)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สตุตกนิบาต ชาดกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.สตุตก. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สตุตกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อฏฐก. (บาลี)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อฏฐกนิบาต ชาดกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.อฏฐก. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อฏฐกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ม. (บาลี)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิบาต ชาดกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ม. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ป. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)
ขุ.อป. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.พุทธ. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	พุทธวงศ์	(ภาษาไทย)
ขุ.จริยา. (บาลี)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จริยาปิฎกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.จริยา. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จริยาปิฎก	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
อภิ.ปุ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	บุคคลบัญญัติ (ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
นิตติ.ธ (บาลี)	=	สททนีติปกรณ์ ธาตุมาลา	(ภาษาบาลี)

มิลินท. (ไทย)	= มิลินทปัญหปรณ	(ภาษาไทย)
วิสุทฺธิ. (บาลี)	= วิสุทฺธิมคคปรณ	(ภาษาบาลี)

ข. คำย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๕ และคัมภีร์อรรถกถาภาษาไทย ฉบับ พ.ศ. ๒๕๕๓ รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อของคัมภีร์แล้วตามด้วย เล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น ชุ.ชา.ม. อ.(บาลี) ๙/๑๓๙ หมายถึง อรรถกถามหาวคฺค ที่มณิกาย เล่มที่ ๒ ข้อที่ ๑ หน้า ๔๒๑-๔๒๒, ที.ม. (ไทย) ๖/๑๓๓/๑๓๕ หมายถึง วินัยปิฎกมหาวิภังค์ พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๖ ข้อที่ ๑๓๓ หน้า ๑๓๕

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิ.มหา.อ. (บาลี)	= วินัยปิฎก สมณฑปาสาทิกา มหาวิภังคอุทฺทกถาปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.สงคห. (บาลี)	= วินัยสงคหอุทฺทกถาปาติ	(ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ชุ.อุ.อ. (ไทย)	= ชุทฺทกนิกาย ปรมัตถทีปนี อุทานอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ชุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย)	= ชุทฺทกนิกาย เอกกนิบาตชาตคกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ชุ.ชา.ทสก.อ. (ไทย)	= ชุทฺทกนิกาย ทสกนิบาตชาตคกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ชุ.ชา.สตุตติ.อ. (บาลี)	= ชุทฺทกนิกาย สตุตตินิบาตชาตคกอุทฺทกถาปาติ	(ภาษาบาลี)
ชุ.ชา.สตุตติ.อ. (ไทย)	= ชุทฺทกนิกาย สัตตตินิบาตชาตคกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ชุ.ชา.อสีติ.อ. (บาลี)	= ชุทฺทกนิกาย อสีตินิบาตชาตคกอุทฺทกถาปาติ	(ภาษาบาลี)
ชุ.ชา.อสีติ.อ. (ไทย)	= ชุทฺทกนิกาย อสีตินิบาตชาตคกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ชุ.ชา.ม.อ. (บาลี)	= ชุทฺทกนิกาย มหานิบาตชาตคกอุทฺทกถาปาติ	(ภาษาบาลี)
ชุ.ชา.ม.อ. (ไทย)	= ชุทฺทกนิกาย มหานิบาตชาตคกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ชุ.พุทฺธ.อ. (บาลี)	= ชุทฺทกนิกาย มรุตตลวิลาสิณี พุทฺธวสออุทฺทกถาปาติ	(ภาษาบาลี)
ชุ.จริยา.อ. (ไทย)	= ชุทฺทกนิกาย ปรมัตถทีปนี จริยาปิฎกอรรถกถา	(ภาษาไทย)

ค. คำย่อชื่อคัมภีร์ฎีกา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬารัตนาฎีกา พ.ศ. ๒๕๓๕ รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อของคัมภีร์แล้วตามด้วย ชื่อ/หน้า ตามลำดับ เช่น สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑๒๗ สารตถทีปนีฎีกา ภาษาบาลี ชื่อ ๑ หน้า ๑๒๗

ฎีกาพระวินัยปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
สารตถ.ฎีกา (บาลี)	= สารตถทีปนีฎีกา	(ภาษาบาลี)

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ที.ส.ฎีกา (บาลี)	= ทีฆนิกาย สีนตถูปกาสินี สิลกขณธวคคฎีกา	(ภาษาบาลี)

ฎีกาปกรณ์วิเสส

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
มิลินท.ฎีกา (บาลี)	= มธุรสตถูปกาสินี มิลินทปณหฎีกา	(ภาษาบาลี)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สังคมไทยมีความผูกพันกับพระพุทธศาสนามาช้านาน และได้มีการสั่งสมปลูกฝังความดีด้วยศรัทธาความเชื่อให้กับกุลบุตร กุลธิดาในเรื่องกุศลผลบุญอันจะนำมาซึ่งประโยชน์สุขของตนเอง บุคคลในครอบครัว และคนในสังคม ให้มีความเชื่อมั่นกับการทำในสิ่งที่ดีงาม ซึ่งเราจะพบว่าหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนานั้นได้มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิต ความเชื่อและการปฏิบัติของคนในสังคมไทยเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการทำความดีหรือการสั่งสมความดีทั้งในชาตินี้และชาติหน้าเรียกว่าเป็นการสร้างบารมี เป็นสิ่งที่สามารถก่อให้เกิดความสำเร็จหรือประโยชน์กับชีวิตได้ บารมีนั้น หมายถึง คุณธรรมที่ประพฤติปฏิบัติอย่างยิ่งยวด คือ ความดีที่บำเพ็ญอย่างพิเศษ เพื่อบรรลุซึ่งจุดหมายอันสูงสุด เช่น ความเป็นพระพุทธเจ้าและความเป็นมหาสาวก เป็นต้น^๑ ส่วนในปัจจุบันคนส่วนใหญ่เข้าใจความหมายของคำว่า “บารมี” ในแง่ที่หมายถึง คุณธรรมที่นำไปสู่การเป็นพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ ให้เป็นไปตามความต้องการของตนได้^๒ เป้าหมายสูงสุดทางพระศาสนานั้นเป็นการมุ่งถึงการบรรลุธรรม โดยการบำเพ็ญหรือการสั่งสมบารมีในทางพระพุทธศาสนานั้นมีอยู่ ๑๐ ประการ คือ ๑. ทานบารมี ๒. ศีลบารมี ๓. เนกขัมมบารมี ๔. ปัญญาบารมี ๕. วิริยบารมี ๖. ขันติบารมี ๗. สัจจะบารมี ๘. อธิษฐานบารมี ๙. เมตตาบารมี ๑๐. อุเบกขาบารมี^๓ และในบารมีทั้ง ๑๐ นี้ได้มีการแบ่งตามรูปแบบการบำเพ็ญเป็นระดับชั้นได้ ๓ ระดับ คือระดับธรรมดาปคติ ระดับอุปบารมีและระดับสูงสุด

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๔๕), หน้า ๒๓๙.

^๒ พระมหาวนัส กตสาโร (ทิมน์ม), “การศึกษาวิเคราะห์อริยฐานบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๒๒.

^๓ พระมหาวิลาศ ญาณวโร, *โลกนาถทีปนี*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จำลองศิลป์, ๒๕๐๘), หน้า ๗๕.

คือระดับปรมัตถปารมี^๔ รวมรูปแบบประเภทและระดับการบำเพ็ญบารมีทั้งหมดนั้นก็รวมเป็น ๓๐ เรียกว่า บารมี ๓๐ ทศ

ชาตกเป็นเรื่องราวที่รวบรวมเรื่องราวการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พุทธบริษัทในสมัยพุทธกาล และพุทธสาวกได้ทรงจำสืบทอดกันมาด้วยมุขปาฐะ ก่อนที่จะมีการจารึกลงเป็นลายลักษณ์อักษรในคัมภีร์พระไตรปิฎก

ชาตกต่าง ๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าทรงระลึกได้อย่างแม่นยำด้วยบุพเพนิวาสานุสติญาณ แล้วทรงนำมาแสดงแก่ผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์ที่ทำให้ทรงแสดงชาตก หรือผู้ที่นำเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันที่กำลังถกเถียงกันมาราบहु้ให้ทรงทราบแล้วเป็นเหตุให้ทรงแสดงชาตก

บรรดาชาตกทั้ง ๕๔๗ เรื่องนี้ ชาตก ๑๐ เรื่องสุดท้ายในมหานิบาตชาตก คือ เตมียชาตก มหาชนกชาตก สุวรรณสามชาตก เนมิราชชาตก มโหสถชาตก ภูริทัตตชาตก จันทกุมารชาตก มหานารทกัศสปชาตก วิรุทธชาตก และเวสสันดรชาตก เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมี ๑๐ ทศที่โดดเด่นที่สุด

สุวรรณสามชาตก เป็นชาตกหนึ่งในจำนวน ๑๐ เรื่องในมหานิบาตชาตก กล่าวถึง การบำเพ็ญเมตตาบารมีของพระโพธิสัตว์ โดยเนื้อเรื่องเริ่มจากการตรัสปรารภภิกษุรูปหนึ่งที่บวชมาได้ ๑๒ พรรษา ต้องการลาสิกขาไปปรณิบัติบิดามารดาของตนที่กำลังได้รับความลำบาก ต้องขอทานชาวบ้านเลี้ยงชีพ แต่พอหลังจากได้ฟังธรรมเทศนาชื่อมาตุโบสกสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงกำลังแสดงแก่พุทธบริษัททำให้ท่านเปลี่ยนความคิดใหม่ว่าการบวชเป็นภิกษุก็สามารถเลี้ยงดูบิดามารดาได้ จึงตัดสินใจไม่ลาสิกขา ได้อาศัยอาหารที่ได้จากการบิณฑบาตเลี้ยงดูบิดามารดาจนตัวเองผ่ายผอม นอกจากนี้ท่านยังถูกเพื่อนสหายหมิ่นดูแคลนว่าเป็นผู้ทำศรัทธาไทยให้ตกไป โดยเรื่องราว การปรณิบัติบิดามารดาของท่านได้ทราบถึงพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงตรัสสรรเสริญว่าเป็น เรื่องที่ดีงามบัณฑิตสรรเสริญ แม้พระองค์ก็เคยปรณิบัติมาในอดีตชาติเหมือนกันแล้ว ทรงเล่าเรื่องราวในอดีตชาติของพระองค์ให้ฟัง^๕

^๔ ชุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๗๖/๘๓.

^๕ พระมหาจุฬาลงกูณ ชูเลื้อน, “ความกล้าหาญทางจริยธรรมในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในทศชาติชาตก”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๖), หน้า ๒๙.

เรื่องสุพรรณสามชาตกเป็นเรื่องที่สะท้อนถึงวิถีชีวิตของคนไทยในสังคมได้เป็นอย่างดี นั่นคือการแสดงความกตัญญูทวดเวที่ต่อบุคคลในครอบครัว ได้แก่บิดามารดา ปู่ย่าตายายหรือผู้มีพระคุณ ซึ่งความกตัญญูทวดเวที่นี้ทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวว่าเป็นพื้นฐานของคนดี^๖

การศึกษาเรื่องสุพรรณสามชาตก นอกจากจะทราบเรื่องราวต่างๆและหลักธรรมที่ปรากฏในสุพรรณสามชาตกแล้ว ยังสามารถทราบถึงคุณค่าของหลักธรรมที่จะนำมาปฏิบัติในสังคมไทยได้เป็นอย่างดี

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในสุพรรณสามชาตก ตลอดจนการประยุกต์หลักธรรมนั้นมาใช้ในสังคมไทย

๑.๒ คำถามวิจัย

- ๑.๒.๑ ประวัติความเป็นมาของสุพรรณสามชาตกคืออะไร
- ๑.๒.๒ หลักธรรมที่ปรากฏในสุพรรณสามชาตกมีอะไรบ้าง
- ๑.๒.๓ การประยุกต์ใช้หลักธรรมในสุพรรณสามชาตกมาใช้ในสังคมไทยได้อย่างไร

๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๓.๑ เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของสุพรรณสามชาตก
- ๑.๓.๒ เพื่อศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในสุพรรณสามชาตก
- ๑.๓.๓ เพื่อประยุกต์หลักธรรมในสุพรรณสามชาตกมาใช้ในสังคมไทย

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยนี้ฉบับนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัยเป็นสองส่วน คือ ขอบเขตด้านเอกสารเพื่อกำหนดเอกสารที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ และขอบเขตด้านการศึกษาเพื่อกำหนดขอบเขตเนื้อหาประเด็นต่าง ๆ ที่จะศึกษาในการวิจัยครั้งนี้ มีรายละเอียดดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเอกสาร

คัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หนังสืออรรถกถาชาตก หนังสือ ตำราวิชาการ บทความ และเอกสารงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

^๖ อภ.ทศ. (ไทย) ๒๐/๓๓/๗๗.

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ผู้วิจัยมุ่งจะศึกษาเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาที่ปรากฏในสุพรรณสามชาดก หลักธรรมที่ปรากฏในสุพรรณสามชาดก และการประยุกต์ใช้หลักธรรมในสุพรรณสามชาดกมาใช้ในสังคมไทย

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ **หลักธรรม** หมายถึง หลักธรรมที่ปรากฏในสุพรรณสามชาดก

๑.๕.๒ **สุพรรณสาม** หมายถึง พระนามของพระพุทธเจ้าที่ยังเสวยพระชาติเป็นสุพรรณสามโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญเมตตาบารมีเป็นสำคัญ

๑.๕.๓ **ชาดก** หมายถึง เรื่องราวเกี่ยวกับอดีตชาติของพระพุทธเจ้า สมัยที่ยังเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีต่าง ๆ

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยแบ่งเอกสารออกเป็นสองส่วน คือ เอกสารชั้นปฐมภูมิ ประกอบด้วยคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และเอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือ ตำรา บทความ และเอกสารทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ดังนี้

โกวิท ราชวงศ์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “หลักคำสอนเรื่องความกตัญญูทเวทีในพระพุทธศาสนาเถรวาท : กรณีศึกษาทัศนะของคนชราว่าด้วยการทอดทิ้งบุพการีในสังคมไทยพุทธ” ผลการวิจัยพบว่า การตอบแทนคุณนั้นมี ๕ ประเภท คือ ความกตัญญูต่อบุคคล กตัญญูต่อสัตว์ กตัญญูต่อวัตถุ สิ่งไม่มีวิญญาณ และกตัญญูต่อธรรม บุตรธิดาจะต้องตระหนักในบุญคุณแล้วตอบแทนบิดามารดาบุพการีด้วยการเลี้ยงดู ช่วยทำกิจธุระ ดำรงวงศ์สกุล ประพฤติตนให้สมควรได้รับทรัพย์มรดก และทำบุญอุทิศไปให้เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว และปัญหาการทอดทิ้งบุพการีในสังคมไทยในปัจจุบันนั้น มาจากสาเหตุสำคัญ ๔ ประการคือ ปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาด้านสุขภาพ ปัญหาด้านสังคม การปรับตัวให้เข้ากับสังคมไทยปัจจุบันและปัญหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ในครอบครัว^๗

^๗ โกวิท ราชวงศ์, “หลักคำสอนเรื่องความกตัญญูทเวทีในพระพุทธศาสนาเถรวาท : กรณีศึกษาทัศนะของคนชราว่าด้วยการทอดทิ้งบุพการีในสังคมไทยพุทธ”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๕), หน้า บทคัดย่อ.

พระมหาจุฬาลงกรณ ชูเลิศ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ความกล้าหาญทางจริยธรรมในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในทศชาติชาดก” ผลการวิจัยพบว่า การที่พระโพธิสัตว์มีความกล้าหาญในการเผชิญกับความยากลำบากเพราะมีความต้องการที่จะได้เป็นพระพุทธเจ้าเป็นแรงจูงใจ และคุณธรรมสำคัญที่ทำให้พระโพธิสัตว์มีความกล้าหาญในการบำเพ็ญบารมีได้อย่างต่อเนื่องคือ ปัญญาและกรุณา รวมทั้งความอดทนไม่หวั่นไหวและมีความเพียรพยายาม^๕

พระมหาบุญเรือน ปถกโร ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวความคิดเรื่องเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท” ผลการวิจัยพบว่า เมตตา เป็นหลักธรรมที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนาทั้งในระดับพื้นฐาน คือทำให้คนทั้งหลายเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกัน ไม่เบียดเบียนกันและกัน อยู่ร่วมกันอย่างสันติระดับกลาง คือช่วยพัฒนาจิตให้สะอาดบริสุทธิ์ ลดกิเลส ขจัดทุกข์ให้เบาบางลง มีความเห็นแก่ตนน้อยลง ระดับสูง คือทำให้คนหมดตัวตน หมดกิเลส หมดปัญหา^๖

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร ซึ่งผู้วิจัยใช้วิธีการรวบรวมข้อมูลและการศึกษาข้อมูลจากเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยมีวิธีดำเนินการวิจัยดังนี้

๑.๗.๑ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ โดยรวบรวมข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา

๑.๗.๒ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ โดยรวบรวมข้อมูลจากหนังสือ ตำราวารสาร บทความทางวิชาการ และเอกสารงานวิจัยอื่นๆที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๓ ศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูล

๑.๗.๔ เรียบเรียงข้อมูล และนำเสนอผลการวิจัย

๑.๗.๕ สถานที่ที่ใช้ในการค้นคว้าหาข้อมูล ได้แก่ ส่วนหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ กรุงเทพมหานคร และสื่อทางอินเทอร์เน็ต

^๕ พระมหาจุฬาลงกรณ ชูเลิศ, “ความกล้าหาญทางจริยธรรมในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในทศชาติชาดก”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๖), หน้า บทคัดย่อ.

^๖ พระมหาบุญเรือน ปถกโร (พิลาพันธ์), “การศึกษาแนวความคิดเรื่องเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า บทคัดย่อ.

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

- ๑.๘.๑ ทำให้ทราบถึงประวัติความเป็นมาของสุวรรณสามชาดก
- ๑.๘.๒ ทำให้ทราบถึงหลักธรรมที่ปรากฏในสุวรรณสามชาดก
- ๑.๘.๓ ทำให้ทราบถึงการประยุกต์ใช้หลักธรรมในสุวรรณสามชาดกมาใช้ในสังคมไทย

บทที่ ๒

ประวัติความเป็นมาของสุวรรณสามชาดก

๒.๑ ความหมายและความสำคัญของชาดก

๒.๑.๑ ความหมายของชาดก

ชาดกเป็นเรื่องราวที่รวบรวมเรื่องการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พุทธบริษัทในสมัยพุทธกาลและพุทธสาวกได้ทรงจำสืบ ๆ กันมาด้วยมุขปาฐะก่อนที่จะมีการจารึกลงเป็นลายลักษณ์อักษรในคัมภีร์พระไตรปิฎก

คำว่า ชาดก มาจาก ชาต บทหน้า เก ธาตุในความออกเสียง, กล่าว, สำเร็จรูปเป็น ชาตกัม (เป็นบทวิเสสนะของวัตถุ) แปลว่า แสดงสิ่งที่เกิดมาแล้ว^๑ หมายถึง กล่าวถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า

การให้ความหมายของคำว่า ชาดก พระอรรถกถาจารย์และพระฎีกาจารย์ได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

๑) ชาดก แปลว่า “กล่าวปรารภเหตุเมื่อเกิดเรื่องขึ้น”^๒

๒) ชาดก แปลว่า “กล่าว ตรัส (หรือ) ประกาศ บุรพจริยาของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่เกิดขึ้น (หรือ) ประพฤติในกาลก่อน”^๓

^๑หลวงเทพดรุณานุศิษฐ์ (ทวี ธรรมธัช ป.๙), ธาตุပ္ปทีปิกา หรือ พจนานุกรมบาลี-ไทย แผนกธาตุ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๘๘.

^๒สัพพพุทธธานิ สมตฺตีสวริธา ธรรมตา ฯ เปฯ อุปปณฺณาย อฏฺฐปตฺติยา ชาตกกถณํ, ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๔๓๒-๔๓๓.

^๓ชาตํ ภูตํ ปุราภูตํ ภควโต ปุพฺพจริยํ กายติ กเถติ ปกาเสตฺติ ชาตกํ, สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑๒๗.

๓) ชาตก แปลว่า “เรื่องที่เป็นเหตุตรัส กล่าว (หรือ) ประกาศ บุรพจริยาของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่เกิดขึ้น มี (หรือ) ประพฤติในกาลก่อน”^๔

๔) ชาตก แปลว่า “ข้อความที่ท่านกล่าวแสดงจริยวัตรของพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งเกิดมาแล้ว ล่วงไปแล้ว ในที่นี้ ท่านหมายเอาชาตกบาลี”^๕

๕) ชาตก แปลว่า “เรื่องที่เป็นเหตุตรัสถึงความประพฤติของพระองค์ (พระผู้มีพระภาคเจ้า) ที่เกิดมี(ใน) อดีต”^๖

อนึ่งการให้ความหมายของคำว่าชาตกในปัจจุบันมีเอกสารงานวิจัยตลอดทั้งผู้รู้ได้ให้ความหมายไว้ ดังนี้

ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายไว้ว่า หมายถึง เรื่องของพระพุทธเจ้าที่มีมาในชาติก่อน ๆ “ในสารานุกรมวรรณคดี ได้ขยายความเพิ่มเติมเอาไว้ว่า “ชาตก” มาจาก ภาษามคธแปลว่า “เกิดแล้ว” หมายถึง เรื่องราวของพระพุทธเจ้าและพระสาวกที่เกิดมาแล้ว ในชาติก่อน ๆ ชาตกต่าง ๆ จะกล่าวถึงพระพุทธเจ้าเมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์ แสงบุญเพิ่มพูนบารมีเพื่อหาทางหลุดพ้น นับตั้งแต่เป็นสัตว์เดรัจฉานเป็นมนุษย์และเทวดา ก่อนที่จะมาประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ”

ในสหพันธนิธิตามาลา พระอัครวงศาจารย์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า ชื่อว่า ชาตก เพราะเป็นเครื่องแสดงเรื่องราว (จริยวัตร) ของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่เคยเกิดหรือปฏิบัติมาแล้ว^๔

^๔ชาตฺ ภุตํ ปุราภูตํ ภควโต ปุพฺพจริยํ กายติ กเถติ ปกาเสติ เอเตนาติ ชาตกํ, ที.สี.ฎีกา (อภินว) (บาลี) ๑/๑๕๘.

^๕ชาตกํ นามาทิ ชาตกํ ภุตํ อดีตํ ภควโต จริยํ, ตํ กียติ กถียติ เอเตนาติ ชาตกํ, ชาตกบาลี หิ อธิ ชาตกนติ วุตตา, ชุ.ชา.ฎีกา (บาลี) ฉบับ CD-ROM ธรรมทานของฝ่ายคัมภีร์พุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า ๘.

^๖ชาตฺ ภุตํ อดีตํตตโน จริตํ กายติ กเถติ ภควา เอเตนาติ ชาตกํ ชาตกบาลี หิ อธิ “ชาตกนติ วุตตา, นิติ.ธ (บาลี) ๒๗๓.

^๗ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔, (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์, ๒๕๕๔), หน้า ๓๕๙.

^๘ประพัฒน์ ตรีณรงค์ และสงวน อึ้งคง, สารานุกรมวรรณคดี, (พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๕), หน้า ๑๖๓.

^๙พระอัครวงศาจารย์, สหพันธนิธิตามาลา, แปลโดย พระมหานิมิตร ธมฺมสาโร ป.ธ.๙ และคณะ, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาสีพุทธโฆษ นครปฐม, ๒๕๔๖), หน้า ๒๘.

สุชีพ ปุณฺณานุภาพ ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า ชาตก หรือชาตก แปลว่า ผู้เกิดคือเล่าถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงเวียนว่ายตายเกิด ถือกำเนิดในชาติต่างๆ ได้พบปะผจญกับเหตุการณ์ดีบ้าง ชั่วบ้าง แต่ก็ได้พยายามทำความดีติดต่อกันมาบ้าง น้อยบ้างตลอดมาจนเป็นพระพุทธเจ้าในชาติสุดท้าย^{๑๐}

เปลื้อง ณ นคร ได้ให้ความหมายไว้ว่า ชาตก หมายถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่มีมาในชาติก่อน เป็นชื่อคำสอนหมวดหนึ่งในพระพุทธศาสนา^{๑๑}

พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารี) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ชาตก ได้แก่ระเบียบคำที่ทรงแสดงถึงบุรพจริยา คือความประพฤติที่เคยทรงทำมาแต่ปางก่อน หรือธุรกิจที่เคยทรงทำมาแต่ชาติหนหลังรวมทั้งบุรพกิจของพระสาวกด้วย^{๑๒}

ฐานิสร์ ชاکรดิพงษ์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า ชาตก เมื่อกล่าวตามมติของโบราณจารย์และในแง่ที่เป็นวรรณคดีของพระพุทธศาสนา ได้แก่เรื่องพระโพธิสัตว์ หรืออดีตชาติของพระพุทธเจ้าที่ได้แสดงบทบาทความเป็นวีรบุรุษหรือบทบาทอื่นๆ ฉะนั้น คำนี้อาจแปลความหมายได้ว่า เรื่องของพระโพธิสัตว์ แต่การแปลความหมายที่ใช้กันทั่วไปนั้นก็คือเรื่องพระชาติในอดีตของพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ยังหมายถึงการรวบรวมชาตกที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถาอีกด้วย^{๑๓}

ตามที่กล่าวมาข้างต้นนี้ คำว่า ชาตก จึงหมายถึงเรื่องราวในอดีตของพระพุทธเจ้านั่นเองที่พระพุทธองค์ ทรงยกนำมาแสดงให้สาวกฟังโดยปรารภเหตุการณ์ต่างๆ ในปัจจุบันอันสอดคล้องกับเรื่องราวในชาตกนั้นๆ

ชาตกต่างๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เป็นเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าทรงระลึกได้อย่างแม่นยำด้วย บุปเพนิวาสานุสติญาณ ต้องเลือกงานทรงนำมาแสดงแก่ผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์ที่ทำให้ทรงแสดงชาตก หรือผู้ที่นำเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันที่กำลังถกเถียงกัน มากราบทูลให้ทรงทราบแล้วเป็น

^{๑๐}สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๖๑๔.

^{๑๑}เปลื้อง ณ นคร, พจนะ-สารานุกรมฉบับทันสมัย เล่ม ๑, (นคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๖), หน้า ๑๖๔.

^{๑๒}พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารี), ปิณฑะ-เวสสันดรชาตก, (พระนคร: เสริมวิทย์บรรณการ, ๒๕๑๓), หน้า ๖.

^{๑๓}ฐานิสร์ ชاکรดิพงษ์, “ความรู้เรื่องชาตก”, อักษรสาร, พิมพ์เนื่องในโอกาสสี่ศาสตราจารย์ ๙ กันยายน ๒๕๑๕, (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๕): ๓๐.

เหตุให้ทรงแสดงชาตก ดังพุทธพจน์ที่ว่า เราตถาคต ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ(คือ) ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติบ้าง ๑,๐๐๐ ชาติบ้าง ๑ แสนชาติบ้าง หลาย ๆ กัปบ้าง ระลึกได้ว่า ในชาตินั้น เราตถาคตมีชื่อมีวงศ์ตระกูลอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น กินอาหาร อย่างนั้น มีสุขมีทุกข์อย่างนั้น มีอายุเท่านั้น ตายจากอัฐภาพนั้นแล้วไปเกิดในภพนั้น เราตถาคตอยู่ในภพนั้นมี ชื่อมีวงศ์ตระกูลอย่างนั้น กินอาหารอย่างนั้น มีสุขมีทุกข์อย่างนั้น มีอายุเท่านั้นตายจากอัฐภาพนั้นแล้วมาเกิดในภพนี้ เราตถาคตระลึกชาติได้หลายชาติ พร้อมทั้งลักษณะทั่วไปพร้อมทั้งชีวประวัติ^{๑๔}

ดังนั้น เรื่องราวที่ปรากฏในชาตกต่าง ๆ ที่พระพุทธองค์ทรงนำมาแสดงกับพุทธบริษัทต่าง ๆ จึงเป็นเรื่อง จริงแท้แน่นอน และมีปรากฏมาตั้งแต่สมัยครั้งพุทธกาลแล้ว เป็นเรื่องจริงที่มีมาในอดีตที่พระพุทธองค์ ทรงนำมาแสดงโดยทรงใช้บุพเพนิวาสานุสติญาณ มีเข้ามาแต่งเพิ่มในภายหลัง

เรื่องราวชาตกต่าง ๆ มีปรากฏอยู่ในชาตกปาฐะกับชาตกอรรถกถาที่ปรากฏในชาตกปาฐะหรือพระไตรปิฎกนั้น เป็นถ้อยคำโต้ตอบกันที่เราไม่ค่อยเข้าใจเหมือนในอรรถกถาชาตกทั้งนี้ก็เพราะว่าชาตกในพระไตรปิฎกนั้นเป็นตัวแก่นของชาตก ได้แก่พุทธพจน์ กับคำโต้ตอบกันก็เป็นพุทธพจน์ ไม่มีเรื่องเล่าประกอบเหมือนในอรรถกถาชาตก^{๑๕} ดังนั้น ผู้ศึกษาชาตกจะให้เข้าใจจริงๆ นั้น จึงจำเป็นต้องศึกษาเล่าเรียนเนื้อหาทั้งในชาตกและอรรถกถาชาตกประกอบกันไป เหมือนผู้ที่เรียนธรรมบทจำเป็นต้องศึกษาเรื่องราวทั้งในธรรมบทและอรรถกถาธรรมบทประกอบชาตก^{๑๖} ที่ปรากฏในคัมภีร์ชาตกปาฐะก็มีหลายเรื่องที่ได้ยกขึ้นเป็นชาตก^{๑๗}

นอกจากนี้คำว่า ชาตก ยังใช้ในความหมายว่าพระชาติเพื่อเชื่อมโยงกับเรื่องราวของพระองค์ในอดีตกับปัจจุบันที่เราเรียกกันโดยทั่วไปว่าการกลับมาเกิด^{๑๘} เป็นชื่อของคัมภีร์หนึ่งใน

^{๑๔}วิ.ม.หา. (บาลี) ๑/๑๒/๕, วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๑๒/๖.

^{๑๕}พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต), “ประวัติพัฒนาการ และอิทธิพลของพระไตรปิฎก”, พุทธจักร, ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๙ (กันยายน ๒๕๓๕): ๗-๘.

^{๑๖}ชาตกภณเณร สาธุภูมิกถา ชาตก อุดกคเหตุพพิ, ตโต โอโร น วญญติ, ฌมมปทมปิ สห วตถุณา อุดกคเหตุวญญติ, วิ.ม.หา.อ. (บาลี) ๒/๓๑๘, วิ.สงค.ท. (บาลี) ๑๙๐.

^{๑๗}ดูรายละเอียดใน รังษี สุทนต์, **อบรมบาลีก่อนสอบภาค ๒**, โครงการอบรมบาลีก่อนสอบ ภาค ๒ ปีที่ ๖, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๓๒-๑๓๓.

^{๑๘}(ชาตกสทโท) ชาตียมปิวัตตติ ชาตกั สโมธานสตีอาทีสุ, ขุ.ชา.ฎีกา. (บาลี) ฉบับ CD-ROM ธรรมทานของฝ่ายคัมภีร์พุทธศาสน์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า ๘.

นวัคส์ตฤศาสน์ อันหมายถึง หลักคำสอนของพระศาสดาคือพระพุทธเจ้าประกอบด้วยองค์๙ได้แก่ สุตตะเคยยะเวทยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาดก อัมภุตัมมะ เวทัลละ^{๑๔}

สรุปได้ว่า ความหมายของชาดก หมายถึง เรื่องราวในอดีตของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงยกขึ้นมาแสดงปรารภเหตุการณ์ในปัจจุบันเป็นพระชาติที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตเรื่องราวชาดกต่าง ๆ เป็นเรื่องจริงที่พระพุทธองค์ทรงระลึกได้ด้วยบุพเพนิวาสานุสติญาณ ไม่ใช่เรื่องที่แต่งขึ้นในภายหลัง เรื่องราวชาดกต่าง ๆ ในพระไตรปิฎกเป็นบทสนทนากันที่ถือว่าเป็นแก่นเรื่องที่สำคัญสำหรับผู้ที่มีได้ศึกษาอรรถกถาชาดกประกอบและเป็นหลักคำสอนหนึ่งในนวัคส์ตฤศาสน์

๒.๑.๒ ความสำคัญของชาดก

ความสำคัญของชาดกจากการศึกษา พอสรุปได้ดังนี้

๑) เป็นหลักคำสอนหนึ่งในนวัคส์ตฤศาสน์ ชาดกถือว่าเป็นหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า นวัคส์ตฤศาสน์ก่อนที่จะมีการสังคายนา แล้วแยกออกไว้เป็นหมวดหนึ่งในขุททกนิาย

๒) เป็นชีวประวัติของพระโพธิสัตว์ในด้านการบำเพ็ญบารมี พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ก่อนที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าจะต้องได้บำเพ็ญบารมีมาก่อน พระพุทธองค์ต้องฟันฝ่าอุปสรรคต่าง ๆ นานัปการ ถึงขั้นแลกด้วยชีวิตก็ยอม เพื่อแลกและพระสัพพัญญุตญาณ

๓) เป็นชาดกที่ทรงยกขึ้นมาตรัสเพื่อแก้ปัญหาในปัจจุบัน ชาดกทุกเรื่องในชั้นอรรถกถาจะมีการปรารภเรื่องราวที่เกิดขึ้นในปัจจุบันก่อน โดยเรื่องราวที่เกิดขึ้นนั้นพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ตัดสินปัญหาด้วยพระองค์โดยการยกเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธองค์ขึ้นมาเล่าเพื่ออุติปัญหาในปัจจุบันนั้น

๔) เป็นชาดกที่กล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดในสมัยพุทธองค์ ชาดกทุกเรื่อง ตอนจบของชาดกจะมีการตรัสสรุปบุคคลหรือสัตว์ที่สำคัญๆ ในเรื่องที่ยกขึ้นมาเล่ากันว่า มีใครบ้างที่กลับชาติมาเกิดในสมัยพุทธองค์ เพื่อเป็นเครื่องยืนยันถึงพฤติกรรมของบุคคลที่เป็นต้นเหตุในเรื่องปัจจุบันนั้นว่าเหมือนกับพฤติกรรมในอดีตชาติ

^{๑๔}ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๘/๒๐๐, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓๘/๒๕๒.

๒.๒ องค์ประกอบของสุวรรณสามชาดก

เนื่องจากเรื่องราวเกี่ยวกับสุวรรณสามชาดกในชั้นพระไตรปิฎก ไม่มีรายละเอียดพอที่จะจัดเป็นองค์ประกอบได้เพราะเป็นเพียงบทสนทนากันเท่านั้น ไม่มีการบรรยายเหตุที่ตรัสเหมือนในชั้นอรรถกถา ดังนั้นการจัดองค์ประกอบของสุวรรณสามชาดกเมื่อพิจารณาในชั้นอรรถกถาแล้วสามารถแยกองค์ประกอบได้ ๕ อย่างคือ ปัจจุบันวัตถุอดีตวัตถุภาวอธิบายความและประชุมชาดกรายละเอียดมีดังต่อไปนี้

๑) ปัจจุบันวัตถุ เป็นเรื่องราวที่ปรารภเหตุการณ์ในปัจจุบันที่พระพุทธองค์ทรงแสดงเพื่อยोगไปหาเหตุการณ์ในอดีตชาติ ทั้งนี้เพื่อสนับสนุนเรื่องที่เกิดขึ้นในปัจจุบันว่า มิได้เกิดเฉพาะในปัจจุบันเท่านั้น แม้ในอดีตกาลก็เคยเกิดขึ้นมาแล้วเหมือนกัน บุคคลที่เป็นมูลเหตุให้พระองค์ทรงแสดงเรื่องราวในอดีตชาตินี้ก็คือพุทธบริษัทของพระองค์นั่นเอง กล่าวคือ เมื่อเหตุการณ์เกิดขึ้นทำให้บรรดาสหธรรมิกตำหนิแล้วนำเอาเรื่องไปกราบทูลให้พระพุทธเจ้าทรงทราบก่อนที่จะมีการตรัสเล่าเรื่องชาดกนั้น เพื่อเป็นเครื่องยืนยันในปัจจุบันวัตถุนี้ผู้วิจัยยกตัวอย่างเรื่องสุวรรณสามชาดกมาเป็นตัวอย่างเพื่อให้ตรงกับเรื่องที่ได้ศึกษา ซึ่งสรุปเนื้อเรื่องได้ดังต่อไปนี้

ในเมืองสาวัตถีได้มีกุลบุตรคนหนึ่งเป็นบุตรคนเดียวของเศรษฐีซึ่งมีทรัพย์สมบัติ ๘๐ โกฏิ บิดามารดารักท่านดังแก้วตาดวงใจเพราะครอบครัวนี้มีบุตรคนเดียววันหนึ่งขณะที่กุลบุตรคนนี้นั่งมองทางหน้าต่าง ก็เห็นฝูงชนพากันเดินถือดอกไม้ธูปเทียนไปวัดเพื่อฟังพระธรรมเทศนา จึงได้เดินทางไปกับพวกนั้นด้วยหลังจากฟังพระธรรมเทศนาจบลงแล้วเกิดศรัทธาปรารถนาบวชในพระพุทธศาสนาแต่พระพุทธเจ้าตรัสให้ไปขออนุญาตบิดามารดาก่อน ถ้าบิดามารดาอนุญาตจึงจะทำการบรรพชาอุปสมบทให้เมื่อกุลบุตรคนนี้กราบลาพระพุทธองค์ เดินทางกลับถึงบ้าน ก็ได้แจ้งความประสงค์ของตนให้บิดามารดาทราบว่าตนต้องการบวชในพระพุทธศาสนา ทำให้บิดามารดาแทบหัวใจสลายเพราะมีลูกชายคนเดียวหากอนุญาตให้บวชแล้วใครจะเลี้ยงดูยามแก่เฒ่า เจ็บป่วยใครจะดูแล จึงพากันไม่ยอมให้ลูกชายสุดที่รักออกบวชพลางชี้แจงให้ลูกชายฟังถึงการบวชนั้นว่า มิใช่จะประพฤติปฏิบัติได้ง่าย ๆ เพราะธรรมดาว่าบรรพชาอันบุคคลทำได้ยากยิ่ง เมื่อต้องการเฝ้าพ่อแม่ได้ร้อน เมื่อต้องการร้อนยอมได้เย็น แม้จะพยายามอ่อนน้อมมิให้ลูกชายบวช ลูกชายก็ยังยืนยันกรานว่าจะบวชให้ได้ถึงขนาดยอมตาย บิดามารดาจึงได้คิดว่า ถ้าบุตรของเรามิได้บวชคงตายแน่แท้แล้วเราก็จักไม่ได้เห็นหน้าเขาอีกเลย แต่ถ้าบวชเรายังได้เห็นหน้าลูกชาย จึงได้อนุญาตให้ลูกชายบวชตามความปรารถนา เขาได้กราบลาพ่อแม่ผู้บังเกิดเกล้าแล้วบวชเป็นสามเณรอยู่พักหนึ่ง เมื่อมีอายุครบ ๒๐ ปีจึงได้อุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา ได้เล่าเรียนศึกษาธรรมอยู่ ๕ พรรษา จึงคิดอยากจะไปปฏิบัติธรรมบำเพ็ญวิปัสสนาธุระ จึงได้เรียนกรรมฐานจากพระอุปัชฌาย์จนเข้าใจถ่องแท้ ท่านได้ออกเดินทางจาก พระเชตวันมหาวิหารไปอยู่ในป่าแห่งหนึ่งในปัจฉิมคันทน์ เจริญวิปัสสนาอยู่ ณ ที่นั้นเป็นเวลา ๑๒ ปีแต่ก็ไม่สามารถ

บรรลุลุณฐกรรมวิเศษอะไรเลยฝ่ายบิดามารดาของภิกษุรูปนี้ นับจากที่ลูกชายออกบวชฐานะก็เริ่มลำบาก สังขารร่างกายก็เริ่มแก่เฒ่าลงแม้คนในบ้านเรือน เช่น ทาส กรรมกร ต่างก็ทอดทิ้งหนีไปหมด ท่านทั้งสองต้องตัดสินใจขายบ้านเรือนที่เคยอยู่อาศัยเพื่อนำเงินมาเลี้ยงชีวิตเมื่อเงินหมดก็ออกขอกทานชาวบ้านเลี้ยงชีวิตกลายเป็นเศรษฐีตกอับในบั้นปลายชีวิตภิกษุรูปหนึ่งในวัดพระเชตุวันมหาวิหาร ได้เข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้านนั้นได้เห็นคนขอกทานทั้งสองคนนี้ก็จำได้ว่า เป็นโยมบิดามารดาของภิกษุรูปนั้น เมื่อมีโอกาสได้ไปเยี่ยมภิกษุรูปนั้นจึงได้แจ้งเรื่องราวโยมบิดามารดาของท่านให้ทราบ ว่า ตั้งแต่ท่านออกบวชฐานะก็เริ่มไม่มีความสุขต้องขายบ้านเรือนเที่ยวขอกทานชาวบ้านเขากินไปวัน ๆ ทำให้ภิกษุรูปนั้นเกิดความสงสารโยมบิดามารดาของตนที่ปล่อยให้ท่านลำบาก ยิ่งได้ข่าวว่าเที่ยวขอกทานชาวบ้านเขากินยิ่งทำให้เกิดความสงสารเป็นอย่างยิ่งจึงได้ตัดสินใจจะสีกไปปรณิบัติท่านทั้งสองในขณะที่เดินทางออกจากป่ามุ่งสู่เมืองสาวัตถี เมื่อมาถึงทางแยกสองแพร่งเส้นหนึ่งไปเมืองสาวัตถีอีกเส้นไปวัดพระเชตุวัน จึงได้หยุดคิดว่าจะไปหาโยมบิดามารดาก่อนค่อยสีกหรือไปเฝ้าพระพุทธเจ้าก่อน แล้วคิดต่อไปว่า บิดามารดาเราไม่ได้พบมานานก็จริงแต่ถ้าเราสีกแล้วโอกาสจะได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้านั้นหาได้ยากยิ่ง จึงได้ตัดสินใจไปเฝ้าพระพุทธเจ้าก่อนเมื่อท่านเดินเข้าไปในวัดพระเชตุวันเป็นเวลาค่ำพอดี และพระพุทธเจ้าก็กำลังแสดงธรรมเรื่องมาตุโปสกสูตร^{๒๐} ทำให้ท่านได้หยุดยั้งฟังจนเข้าใจว่า การบำรุงบิดามารดาบวชเป็นพระก็สามารถบำรุงได้ไม่จำเป็นต้องสีกไปดูแลท่านทั้งสองเท่านั้น จึงตัดสินใจไม่สีก หลังจากเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้ว ได้เดินไปสู่โรงสลากเพื่อรับสลากภัตร เมื่อได้ข้าวยาคุตามสลากแล้วก็ได้โดยการเล่าเรื่องราวประกอบ พร้อมทั้งสอดแทรกบทสนทนาที่เป็นข้อความในพระไตรปิฎกเข้าด้วย เพื่อต้องการให้เนื้อหาสมบูรณ์อ่านแล้วเข้าใจได้ง่ายว่าเป็นคำพูดของใคร ตัวอย่างเช่นพระราชชาติทรงสดับดังนั้น ทรงยินดีเหลือเกิน ทรงดำริว่า โอ น้าอัศจรรย์แม้เพียงคำ หยาบของฤาษีทั้งสองนี้ ก็ไม่มีในเราผู้ทำความประทุษร้ายถึงเพียงนี้กลับยกย่องเราเสียอีกจึงตรัสอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เชื้อชาติเนสาท ท่านกล่าวเป็นธรรม ท่านบำเพ็ญความถ่อมตนแล้ว ขอท่านจงเป็นบิดาของข้าพเจ้า ข้าแต่นางปาริกา ขอท่านจงเป็นมารดาของข้าพเจ้า^{๒๑}

๒) อติตัตถุ เป็นเรื่องที่พระพุทธองค์ทรงนำมาเล่าสนับสนุนพฤติกรรมที่เกิดขึ้นในปัจจุบันของภิกษุรูปนั้นเกี่ยวกับการบำรุงบิดามารดา เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการบำเพ็ญเมตตาบารมีในอดีตชาติของพระองค์ ในสมัยที่ยังเสวยพระชาติเป็นสุวรรณสามโพธิสัตว์ ซึ่งอติตัตถุในชั้นอรรถกถา^{๒๒} เป็นเหตุเกิดส่วนที่ขยายความในพระไตรปิฎกในส่วนที่เป็นพระคาถา

^{๒๐}ดูรายละเอียดใน ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๕/๒๑๙, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๕/๒๙๖.

^{๒๑}ขุ.ชา.ม.อ. (บาลี) ๙/๑๓๙, ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๒๐๒.

ส่วนเรื่องราวในอดีตวัตถุของอรรถกถาโศณนันทชาดกนั้น ก็ทรงเล่าเรื่องความกตัญญู กตเวทีของโศณดาบสและนันทดาบสพี่น้อง ที่เลี้ยงดูบิดามารดาอยู่ในป่า หากเพ่งดูเนื้อหาของชาดกนี้ ก็จะพบว่า มีลักษณะคล้ายกับสุวรรณสามกุมารในส่วนที่เลี้ยงดูมารดาบิดาเหมือนกัน แต่การดำเนินเรื่องแตกต่างกัน ผู้สนใจพึงศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมได้ตามชาดกดังกล่าวนี้

๓) คาถา คือข้อความที่ร้อยกรองขึ้นเป็นรูปพระคาถา พระคาถาชาดกในพระไตรปิฎกเป็นชาดกที่พระพุทธองค์ทรงแสดงเป็นหลักคำสอนของพระศาสดาหมวดหนึ่งในวงศัตถุศาสน์ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงในสมัยครั้งพุทธกาล เมื่อเราศึกษาจึงไม่ทราบว่าเป็นคำพูดของใคร ซึ่งพระสาวกทั้งหลายผู้ทรงจำรักษาสืบต่อไว้เมื่อมีการสังคายนาจัดเป็นหมวดหมู่จึงได้จัดไว้ในชาดกपालิ ต่อมาเมื่อมีการจัดพิมพ์เป็นเล่มหนังสือจึงได้มีการใส่ข้อตัวเลขกำกับคาถาเอาไว้ดังนั้น สุวรรณสามชาดกที่ปรากฏในพระไตรปิฎก จึงมีเลขหน้ากำกับเอาไว้ตั้งแต่ข้อที่ ๒๙๖ ถึงข้อที่ ๔๒๐ (ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย) ตัวอย่าง เช่น

(๒๙๖) ใครกันหนอใช้ลูกศรยิงเรา ผู้ประมาท กำลังน่าน้ำไปอยู่ กษัตริย์พราหมณ์แพศย์ คนไหนแอบซุ่มยิงเรา

(๔๒๐) ข้าแต่มหाराชา ขอพระองค์ทรงประพบัติธรรมเถิด พระอินทร์เทวดาพร้อมทั้งพรหม เข้าถึงทิพยสถานได้เพราะธรรมที่ประพบัติดีแล้วขอพระองค์อย่าทรงประมาทธรรมเลย^{๒๒} ส่วนในอรรถกถาชาดกนั้น จะเล่าเรื่องที่เป็นอุปตติเหตุเป็นตัวเชื่อมโยงเรื่องราวที่ปรากฏในชาดกपालิ เพื่อให้ข้อความชัดเจน โดยยกอ้างพระบาลีที่ปรากฏในพระไตรปิฎกขึ้นมาเป็นบทตั้งก่อนว่า “พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงพระปรารภพระภิกษุรูปหนึ่งผู้เลี้ยงมารดา ตรีสพระธรรมเทศนาว่า โก นุ มํ อสุณา วิชมิ ดังนี้ เป็นต้น”^{๒๓} แล้วดำเนินเรื่องเรื่อยไปจนจบ โดยจะแทรกคาถาชาดกपालิลงในระหว่างการเล่าเรื่องในอดีตชาติ การแทรกคาถาในการเล่าเรื่องในอรรถกถาชาดกมีทั้งที่เป็นคำพูดของตัวละครเองตัวอย่างเช่น “เมื่อจะถามถึงชื่อเป็นต้น พระโพธิสัตว์จึงกล่าวคาถาว่า ท่านคือใคร หรือเป็นบุตรของใคร เราจะรู้จักท่านได้อย่างไร ดูก่อนสหาย เราถามท่านแล้ว ขอท่านจงบอกเถิด ทำไมท่านยังเราแล้วจึงซ่อนตัวเสีย”^{๒๔} และเป็นพระดำรัสของพระพุทธองค์โดยตรง ตัวอย่างเช่น “พระศาสดาเมื่อทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า พระราชานันททรงคร่ำครวญอย่างน่าสงสารเป็นอันมาก ทรงถือหมอน้ำปายพระพักตร์ทางทิศทักษิณเสด็จหลีกไปแล้ว”^{๒๕}

^{๒๒} พุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๔๒๐/๑๖๕, พุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๔๒๐/๒๔๕.

^{๒๓} พุ.ชา.ม.อ. (บาลี) ๙/๑๐๘, พุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๖๘.

^{๒๔} พุ.ชา.ม.อ. (บาลี) ๙/๑๒๑, พุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๘๓.

^{๒๕} พุ.ชา.ม.อ. (บาลี) ๙/๑๓๔, พุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๙๖.

๔) อธิบายความ หมายถึงการอธิบายศัพท์ในชาตกปาฬิลักษณะการอธิบายเช่นนี้จะอธิบายศัพท์บางศัพท์หรือหลาย ๆ ศัพท์ในพระคาถา เพื่อให้ผู้ศึกษาเข้าใจความหมายได้ถูกต้อง ตัวอย่างในอรรถกถาสุวรรณสามชาตกเช่น

ตัวอย่างอธิบายศัพท์เดี่ยวเช่น

บทว่า ปมตฺตํ ความว่า ผู้ไม่ตั้งสติในการเจริญเมตตา^{๒๖}

บทว่า มํ ได้แก่ประชาชนรู้จักเราโดยนามว่าพระเจ้าปิลยักษ^{๒๗}

บทว่า ธมฺมจารี ได้แก่ผู้ประพฤติธรรมคือกุศลกรรมบถ ๑๐^{๒๘}

ตัวอย่างอธิบายหลาย ๆ ศัพท์เช่น

บทว่า ยโต นิธิ ความว่า จำเดิมแต่ข้าพระองค์นั่งคือ ทรงผ้าเปลือกไม้^{๒๙}

บทว่า ยาว สามานูปาทย ความว่า โปรดพาอาตมาทั้งสองไปให้ถึงที่ที่สามกุมารอยู่^{๓๐}

บทว่า อธฺโม กิรโก อิติ ความว่า ความอยู่ดีธรรมกำลังเป็นไปในโลกนี้ในวันนี้^{๓๑}

การอธิบายความหมายศัพท์ในพระคาถา บางครั้งก็ได้ยกเอาศัพท์ใดศัพท์หนึ่งหรือหลาย ๆ ศัพท์ขึ้นมาอธิบายแต่จะอธิบายพระคาถานั้นโดยภาพรวมไปเลย ตัวอย่างเช่น

ในพระคาถานั้นมีความว่า ท่านมาณพผู้เจริญ เนื้อของเราคือเนื้อในสรีระของเรากินไม่ได้ คือมนุษย์ทั้งหลายไม่พึงกินหนังของเรา คือหนังในสรีระของเรา ไม่มีประโยชน์แก่มนุษย์ทั้งหลาย เมื่อเป็นเช่นนี้คือแม้เมื่อเป็นอย่างนี้บุรุษนี้ได้เข้าใจว่าเราเป็นผู้ควรยิง คือควรแทง คือยิงเราโดยไม่พิจารณา ด้วยวรรณะอะไร คือด้วยเหตุอะไร^{๓๒} อนึ่ง พระคาถาบางแห่งในสุวรรณสามชาตกก็ได้อธิบายศัพท์เอาไว้เช่น พระดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “พระราชานั้นทรงคร่ำครวญอย่างน่าสงสารเป็นอันมาก จึงทรงถือเอาหมอน้ำบ้ายพระพักตร์เสด็จไปทางทิศทักษิณ”^{๓๓}

^{๒๖} พ.ชา.ม.อ. (บาลี) ๙/๑๒๐, พ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๘๐.

^{๒๗} พ.ชา.ม.อ. (บาลี) ๙/๑๒๒, พ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๘๒.

^{๒๘} พ.ชา.ม.อ. (บาลี) ๙/๑๔๔, พ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๒๐๗.

^{๒๙} พ.ชา.ม.อ. (บาลี) ๙/๑๒๕, พ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๘๕.

^{๓๐} พ.ชา.ม.อ. (บาลี) ๙/๑๔๐, พ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๒๐๓.

^{๓๑} พ.ชา.ม.อ. (บาลี) ๙/๑๔๓, พ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๒๐๖.

^{๓๒} พ.ชา.ม.อ. (บาลี) ๙/๑๒๑, พ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๘๑.

^{๓๓} พ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๓๓๗, พ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๓๓๗/๒๓๕.

๕) ประชุมชาดกหรือสโมธาน เป็นส่วนประกอบสุดท้ายของอรรถกถาชาดก เป็นการประชุมชาดกเกี่ยวกับการกลับชาติมาเกิดของบุคคลที่ปรากฏในอดีตวัฏฏนั้น โดยกล่าวสรุปเฉพาะบุคคลที่สำคัญๆ ในแต่ละชาดกว่ามีใครบ้างที่มาเกิดในครั้งพุทธกาลร่วมกับพระพุทธองค์ตัวอย่างข้อความเรื่องสุวรรณสามชาดกเช่น

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่าการเลี้ยงดุบิตามารดาเป็นวงศ์ของบัณฑิตทั้งหลาย ตรัสดังนี้แล้ว ทรงประกาศอริยสัจ ๔ ประชุมชาดก ในเวลาเทศนาอริยสัจ ๔ จบลงภิกษุนั้นก็บรรลुโสดาปัตติผล พระราชาปิลัยกษราชในกาลนั้นกลับชาติมาเป็นภิกษุชื่อว่าอานนทในกาลนี้ พุณฺณรสีเทพริดาเป็นภิกษุณีชื่ออุบลวรรณา ท้าวสักกเทวราชเป็นภิกษุชื่ออนรุทธะ ทูลลบลัทธิผู้บิดาเป็นภิกษุชื่อว่ามหากัสสปะ นางปาริภาผู้มารดาเป็นภิกษุณีชื่อภัททกาปิ ลานี้ก็สุวรรณสามบัณฑิตคือเราผู้สมาสัมพุทธะนี้เองแล^{๓๔}

จากการศึกษาปัจจุบันวัตถุที่คล้ายคลึงกันกับอรรถกถาสุวรรณสามชาดกปรากฏว่ามีอยู่หนึ่งชาดกได้แก่อรรถกถาโสณนันทชาดก ดังข้อความว่า “พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวัน มหาวีหาร ทรงพระปรารภภิกษุผู้เลี้ยมมารดารูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนานี้มีคำเริ่มต้นว่า เทวตานุสิ ดังนี้เนื้อเรื่องของชาดกนี้คล้ายกับเรื่องในสุวรรณสามชาดก”^{๓๕}

ถือเอาไปฝากโยมบิดามารดาในหมู่บ้าน ได้เห็นบิดามารดาขออาศัยอยู่หน้าบ้านคนอื่น ก็เกิดความเศร้าโศกเสียใจที่ปล่อยให้บิดามารดาตกระกำลำบากเช่นนี้ได้ยินร้องไห้อยู่ใกล้ ๆ โยมบิดามารดานั้นฝ่ายมารดาบิดาเมื่อเห็นพระยืนอยู่ใกล้ ๆ นึกว่าพระมาบิณฑบาตจึงได้นิมนต์ให้ไปโปรดข้างหน้า แต่ภิกษุรูปนั้นก็ไม่ไป ได้ยินร้องไห้อยู่ ทำให้บิดาบอกมารดาไปคู่ว่าเป็นพระรูปไหนจึงไม่ยอมไปที่อื่นแถมมายืนร้องไห้อยู่ตรงนั้น เมื่อมารดาเดินไปดูก็จำได้ว่าเป็นพระลูกชายที่หายไปเมื่อ ๑๒ ปี แม้บิดาก็เดินมาดูด้วย เมื่อทุกคนจำกันได้ก็พากันร้องไห้เมื่อภิกษุรูปนั้นอดกลั้นความเศร้าโศกไว้ได้จึงได้กล่าวกับบิดามารดาว่า ไม่ต้องเป็นห่วงอาตมาจักเลี้ยมดูท่านให้ผาสุกแล้วให้ท่านดื่มยาคุที่ถือมาฝากตั้งแต่นั้นมาอาหารที่ได้จากการบิณฑบาตเป็นต้น ก็จะไปให้บิดามารดาก่อน เหลือจากบิดามารดารับประทานจึงฉัน แม้ได้ผ้ามาก็จะนำไปให้บิดามารดาเย็บปะเป็นเสื้อผ้านุ่งห่มส่วนตนเองนำเอาผ้านุ่งผ้าห่มเก่า ๆ ของบิดามารดานั้น นำมาซักย้อมเย็บปะเป็นผ้าไตรจีวรแล้วอธิฐานใช้สอยเนื่องจากว่าอาหารหรือผ้านุ่งผ้าห่มหายากเต็มทีส่วนมากไม่ค่อยจะได้จัก จึงทำให้ท่านมีสุขภาพร่างกายผ่ายผอม มีผ้านุ่งห่มที่เศร้าหมอง ทำให้บรรดาภิกษุทั้งหลายเป็นห่วงเป็นใยท่านกลัวว่าท่านจะเจ็บไข้ได้ป่วยจึงได้

^{๓๔} พ.ช.ม.อ. (บาลี) ๙/๑๕๐, พ.ช.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๒๑๓.

^{๓๕} พ.ช.ส.ต.ต.อ. (บาลี) ๘/๑๖๙, พ.ช.ส.ต.ต.อ. (ไทย) ๔/๑/๒๘๕.

สอบถามแต่เมื่อสอบถาม ได้รับคำตอบว่าไม่ได้เจ็บป่วยอะไร ที่เป็นเช่นนี้เพราะเป็นห่วงบิดามารดา แล้วได้เล่าเรื่องราวทั้งหมดให้ภิกษุทั้งหลายฟังฝ่ายภิกษุทั้งหลายต่างพากันติเตียนว่า เป็นการทำศรัทธาให้ตกไป พระพุทธเจ้ามิได้ทรงอนุญาตให้นำสิ่งของที่นำไปให้คฤหัสถ์ การนำสิ่งของไปให้คฤหัสถ์ถือว่าเป็นเรื่องที่ไม่สมควร ทำให้ภิกษุรูปนั้นเกิดความละอายในพฤติกรรมของตน จึงได้งดการเลี้ยงดูบิดามารดาเสีย เรื่องราวการนำอาหารเป็นต้นไปให้คฤหัสถ์ล่วงรู้ไปทั่วทั้งวัด แม้กระทั่งพระพุทธเจ้าก็ทรงทราบ พระพุทธองค์จึงได้ตรัสเรียกภิกษุนั้นมาสอบถาม เมื่อทรงทราบแล้วก็ตรัสสรรเสริญการกระทำของภิกษุรูปนั้น พร้อมกับยืนยันว่าเป็นการกระทำที่พระองค์เองก็เคยได้ประพฤติปฏิบัติมาในอดีตชาติเหมือนกัน ทำให้ภิกษุนั้นมีกำลังใจขึ้นมาทันที แล้วเป็นเหตุให้ภิกษุทั้งหลายอยากทราบเรื่องราวในอดีตชาติพระองค์^{๓๖}

ดังนั้น จึงสรุปองค์ประกอบของสุวรรณสามชาดกได้ว่า ในพระไตรปิฎกมีเฉพาะส่วนพระคาถาที่เป็นบทสนทนาเท่านั้นยากแก่การจัดองค์ประกอบ ส่วนองค์ประกอบในชั้นอรรถกถาชาดกมีทั้งส่วนที่เป็นปัจจุบันวัตถุ อดีตวัตถุ คาถา อธิบายความและประชุมชาดกและในส่วนปัจจุบันวัตถุของอรรถกถาโสณนันทชาดกก็มีลักษณะคล้ายกันกับอรรถกถาสุวรรณสามชาดก

๒.๓ เนื้อหาสาระเกี่ยวกับสุวรรณสามชาดก

เนื้อหาสาระเกี่ยวกับสุวรรณสามชาดกนี้ ปรากฏรายละเอียดอยู่ในชั้นอรรถกถา ซึ่งเป็นเรื่องราวที่พระพุทธองค์ทรงยกขึ้นมาเล่าปรารภเหตุที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน เกี่ยวกับต้องเลื่องงานเลี้ยงดูบิดามารดาของภิกษุ ดังมีเรื่องราว พอสรุปได้ดังนี้

ได้มีชายหนุ่มชื่อทุกลุมาร เป็นบุตรของนายพรานในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ได้แต่งงานกันกับหญิงสาวชื่อ ปาริกามาริ ซึ่งเป็นลูกสาวของนายพรานอีกครอบครัวหนึ่ง ที่บิดามารดาทั้งสองฝ่ายได้เคยสัญญากันไว้แต่หนหลังว่าจะให้แต่งงานกันนั้น คนทั้งสองแม้จะแต่งงานกัน แต่ก็ไม่ได้มีความพอใจที่จะแต่งงานกัน ร่วมประเวณีกัน และไม่ยึดอาชีวะเป็นพรานตามบิดามารดา จึงได้ขออนุญาตบิดามารดาพากันออกบวชเป็นฤาษีและฤาษีณอยู่ในป่าหิมพานต์ โดยพักอยู่ในอาศรมบพที่ท้าวสักกะให้วิสสุกรรมสร้างถวายเป็นถ้ำน้ำมึกสัมมทานที

ต่อมาท้าวสักกะ ได้เล็งเห็นว่าทั้งสองจักตบอดเพราะกรรมเก่ามาส่งผล จึงได้เสด็จลงมาแนะนำให้ทั้งสองมีบุตรด้วยกัน ด้วยต้องเลื่องงานให้ทุกลดาบสลูกหลานสืบต่อนางปาริกดาบสนีใน

^{๓๖} พ.ชา.ม.อ. (บาลี) ๙/๑๐๐๘-๑๓๓, พ.ชา.ม.อ. (ไทย.) ๔/๒/๑๖๘-๑๗๓.

เวลาที่มีระดู ต่อมาไม่นานนางปาริชาติบสนีนีก็ตั้งครรภ์แล้วคลอดบุตรมีผิวพรรณดุจสีทองออกมา จึงได้พากันตั้งชื่อว่า “สุวรรณสามกุมาร”

สุวรรณสามกุมาร นับตั้งแต่เกิดมาเป็นเด็กที่มีจิตใจเมตตาต่อสรรพสัตว์ เวลาที่บิดามารดาออกไปหาผลไม้ในป่าก็จะมีเหล่ากษัตริย์คอยดูแลและเป็นเพื่อนเล่น นอกจากนี้ สุวรรณสามกุมาร ยังเป็นเด็กที่ฉลาดและกตัญญูทักท้วงทุกครั้งที่บิดามารดาออกไปหาผลไม้ก็จะคอยสังเกตเส้นทางไปกลับของท่านทั้งสองไว้ เพื่อว่าหากเกิดอันตรายขึ้นในอนาคตจะได้ออกติดตามไปช่วยเหลือได้ทัน

อยู่มาวันหนึ่ง ในขณะที่บิดามารดาออกไปหาผลไม้ในป่าเกิดฝนตกหนัก เมื่อฝนหยุดตกไม่เห็นบิดา มารดา กลับมายังอาศรม จึงได้ออกติดตามหาเพราะใกล้เวลาพลบค่ำแล้วพลางตะโกนเรียกไปเป็นระยะ เมื่อพบบิดามารดานั่งหลบฝนอยู่ใต้ต้นไม้บนจอมปลวก จึงได้รับเข้าไปหา แต่ถูกบิดามารดาห้ามปรามไว้ว่าอย่าเข้ามา เพราะมือสปรพิษอยู่บนจอมปลวกนี้พิษใส่ตาจนบอดสนิทสุวรรณสามกุมารจึงได้หาท่อนไม้ยื่นให้ท่านทั้งสอง จับแล้วจึงลงมาพรางร้องไห้และหัวเราะ ทำให้บิดามารดาสงสัยในพฤติกรรมนั้น จึงได้ถามสุวรรณสามกุมาร สุวรรณสามกุมารจึงได้ตอบไปว่าที่ร้องไห้เพราะบิดามารดามาตาบอดเมื่อตอนอายุได้เพียง ๑๖ ปีเท่านั้นแต่ที่หัวเราะเพราะดีใจว่าต่อไปนี้จะได้เลี้ยงดูบิดามารดาได้อย่างเต็มที่แล้วลอบโยนท่านทั้งสองพากลับยังอาศรมบท

นับตั้งแต่นั้นมา สุวรรณสามกุมาร ก็ตั้งใจปรนนิบัติบิดามารดาเป็นอย่างดี เริ่มตั้งแต่จัดเก็บที่นอนหมอน มุ้ง จัดน้ำล้างหน้า บ้วนปาก ไม่ชำระฟัน จัดเตรียมผลไม้กับหาน้ำใช้น้ำดื่มไว้พร้อม เมื่อบิดามารดาบริโภคแล้ว ตนเองจึงบริโภคทีหลัง นอกจากนี้ยังได้จัดแจงผูกกราว เชือกโยงไปจากอาศรมบทไปยังที่ถ้ำอยู่จระเข้สวาระ ที่พักกลางวัน ที่พักกลางคืนกับที่เดินจงกรม เพื่อให้บิดามารดาเดินไปได้สะดวกในเวลาที่ท่านออกไปหาผลไม้ในป่า

มีวันหนึ่ง กษัตริย์แห่งเมืองพาราณสีพระนามว่า “พระเจ้ากปิลยักษ” ได้เสด็จประพาสป่าล่าเนื้อในป่าหิมพานต์ตามลำพังพระองค์ ได้ทอดพระเนตรเห็นสุวรรณสามกุมารอยู่ท่ามกลางฝูงสัตว์กำลังลงไปดื่มน้ำที่ท่าเดียวกันและพวกสัตว์ที่กำลังลงไปกินน้ำ จึงเกิดความสงสัยว่า เป็นเทวดาหรือนาคกันแน่ เพราะในท่ามกลางป่าเขาเล่าว่าไพร่นี้น่าจะมีผู้คนอาศัยอยู่ จึงได้ตัดสินใจที่จะยิงให้ได้รับบาดเจ็บแล้วเข้าไปตรวจดูว่าเป็นอะไรกันแน่ ขณะที่สุวรรณสามกุมาร นุ่งห่มผ้าเรียบริ้วหลังอาบน้ำเสร็จแล้ว กำลังยกหม้อน้ำขึ้นวางบนบ่าพระเจ้ากปิลยักษเห็นว่าเป็นโอกาสเหมาะจึงได้ยิงลูกศรอาบยาพิษไปถูกสีข้างด้านขวาทะลุสีข้างด้านซ้าย ทำให้สุวรรณสามกุมารทรุดตัวลงเลือดไหลนอง ณ ที่ตรงนั้น ส่วนฝูงสัตว์ที่แวดล้อมสุวรรณสามกุมารก็พากันแตกตื่นวิ่งหนี กระเจิดกระเจิงเข้าป่าไป สุวรรณสามกุมารเมื่อรู้ว่าถูกยิง จึงได้รวบรวมสติประคองกายมิให้ล้มลงทีเดียวค่อย ๆ วางหม้อน้ำลงแล้ว กวาดทรายมาล้อมไว้ไม่ให้ล้ม แล้วนอนหันศีรษะไปทางอาศรมที่บิดามารดาอยู่ อดกลั้นความ

เจ็บปวด พลาถมองหาที่มาของลูกศรแล้วตรัสเรียกหาคนที่ยิงว่า ยิงตนเพราะเหตุอะไร ด้วยถ้อยคำอันไพเราะจับใจ

ทำให้พระเจ้าปิลักษณ์ที่แอบดูอยู่ได้ฟังคำนั้น จึงเกิดความอัศจรรย์พระทัยที่สุวรรณสามกุมารไม่โกรธต่อ ผู้ประทุษร้าย กลับเรียกหาด้วยถ้อยคำอันไพเราะ จึงได้เดินออกมาพลาถรับว่าเป็นเจ้าของ ลูกศรอาบยาพิษนี้ สุวรรณสามกุมารจึงได้ถามถึงสาเหตุที่ยิงตน พระเจ้าปิลักษณ์ก็ตรัสตอบว่า เพราะโกรธที่เป็นต้นเหตุให้สัตว์ป่าวิ่งหนี สุวรรณสามกุมารจึงได้ทูลชี้แจงว่า ตั้งแต่อยู่ในป่าไม่มีสัตว์ตัวไหนที่จะกลัวตนไม่ว่าจะดุร้ายหรือน่ารัก ทำให้พระเจ้าปิลักษณ์ยอมรับผิดชอบในการกระทำครั้งนี้ว่า ที่ทำไปเพราะความโลภในการล่าเนื้อจึงได้ยิงคนบริสุทธิ์ ต้องเลิกงานตรัสถามว่าจะตักน้ำไปให้ใครเมื่อทราบว่ายังมีอีกสองชีวิตที่ตาบอดรอคอยการกลับมาของสุวรรณสามกุมาร จึงรู้สึกว่าคุณมีความผิดอย่างมหันต์ที่ทำร้ายคนหนึ่งแต่กระทบถึงอีกสองชีวิตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สุวรรณสามกุมารก่อนจะสลับไปได้ขอร้องให้พระเจ้าปิลักษณ์ช่วยดูแลบิดามารดาของตนพร้อมทั้งบอกเส้นทางไปยังอาศรมบทแม่เทพธิดาพสุนธรีก็ได้มาย้ำให้พระองค์ดูแลบิดามารดาแทนสุวรรณสามกุมารถึงจะพบทางสวรรค์ได้

พระเจ้าปิลักษณ์ ทรงเสียใจในต้องเลิกงานกระทำครั้งนี้ ได้ทรงแบกหม้อน้ำมุ่งหน้าไปยังอาศรมบท เมื่อไปถึงก็ได้หาโอกาสบอกเรื่องราวที่ พระองค์ทรงยิงสุวรรณสามกุมาร ฤาษีทั้งสองเมื่อทราบข่าวมิได้แสดงอาการโกรธ เคืองพระเจ้าปิลักษณ์แต่อย่างไร แต่ร้องไห้คร่ำครวญที่บุตรชายต้องมาตายยังเยาว์วัย จึงได้ขอร้องให้พระเจ้าปิลักษณ์พาไปดูศพบุตรชาย แม้พระเจ้าปิลักษณ์จะทรงห้ามปรามว่ามีสัตว์ร้ายมากมายในป่า ทั้งสองก็ไม่ยอมเชื่อฟัง ไม่กลัวสัตว์ป่าทั้งหลาย ผลสุดท้ายพระเจ้าปิลักษณ์ก็ได้พาทั้งสองไปดูศพบุตรชายที่ริมฝั่งแม่น้ำมคธสัมมทานที

เมื่อไปถึงนางปาริภาดาณี ก็ได้ตรวจดูร่างกายของบุตรชาย เห็นว่ายังไม่ตายเพียงแค่สลับไปเท่านั้น จึง ได้ตั้งสัจจะอธิษฐานถึงความดีที่สุวรรณสามกุมารได้ประพฤติปฏิบัติมาอย่างสม่ำเสมอ แม้บิดาก็ได้กระทำสัจจะ อธิษฐานเหมือนกัน เทพธิดาพสุนธรีที่เคยเป็นมารดาของสุวรรณสามกุมารในชาติที่ ๗ ก็ได้มาทำสัจจะอธิษฐานให้ฟื้นขึ้นมาจากความตาย

พอสิ้นคำอธิษฐาน ก็เกิดเหตุอัศจรรย์ ๔ อย่างขึ้นพร้อมกัน คือ ๑) สุวรรณสามกุมารฟื้นสติขึ้นมา ๒) นัยน์ตาของฤาษีทั้งสองกลับหายเป็นปกติ ๓) พระอาทิตย์ทอแสงยามอรุณพอดี ๔) คนทั้ง ๔ คือสุวรรณสามกุมาร บิดา มารดา และพระเจ้าปิลักษณ์ไปปรากฏในอาศรมบท

สุวรรณสามกุมาร หลังฟื้นขึ้นมา ก็ได้กราบแทบเท้าบิดามารดาและกล่าวคำอวยพรท่านทั้งสอง กับได้ทำปฏิสันถารพระเจ้าปิลักษณ์ พร้อมทั้งแสดงธรรมให้ พระองค์ยึดมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรมในการปกครอง บ้านเมือง พระเจ้าปิลักษณ์ก็ทรงรับรองว่าจะปฏิบัติตามทุกอย่างแล้ว

ตรัสอำลาญาติทั้งสาม เสด็จกลับเมืองพาราณสี ส่วนบิดามารดาและสุวรรณสามกุมารก็ได้บำเพ็ญสมณธรรมต่อไป จนได้บรรลุนิพพานสมบัติ เมื่อสิ้นอายุขัยก็ ไปบังเกิดในพรหมโลก^{๓๗}

๒.๔ การบำเพ็ญบารมีของสุวรรณสามโพธิสัตว์

๒.๔.๑ ความหมายของบารมี

คำว่า บารมี หมายถึง “คุณความดีที่ควรบำเพ็ญมี ๑๐ อย่าง คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ (การออกจากกาม คือ บวช) ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา เรียกว่า ทศบารมี”^{๓๘} เมตตาบารมีอยู่ในลำดับที่ ๙ แห่งบารมี ๑๐ หรือ ทศบารมี^{๓๙}

บารมี คือ ข้อปฏิบัติหรือปฏิบัติอันสูงหรืออาจจะแปลเป็นภาษาธรรมดาว่าการเก็บการสะสมความดีเอาไว้ในใจ ตรงกันข้ามกับอาสวะคือการเก็บการสะสมความชั่ว บารมีนั้นท่านจัดออกเป็น ๑๐ ประการด้วยกันเรียกว่าบารมี ๑๐^{๔๐} คือ คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดเพื่อบรรลุนิพพานอันสูงยิ่ง มี ๑๐ ประการ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา^{๔๑}

คำว่า “บารมี” ตามรูปศัพท์ ตามที่มีผู้แสดงความคิดเห็นทั้งในคัมภีร์และหนังสือทางพุทธศาสนาต่าง ๆ ไข่มุกมากมาย พอสรุปได้ ดังนี้

คำว่า “บารมี” มาจากคำบาลีว่า “ปารมี” ลง ณ ปัจจัย ในราชาศัพท์ได้ศัพท์ว่า ปารม แล้วลง อี อิตถิลิงค์อีกที เป็นปารมี มีคำแปลที่นักภาษาศาสตร์ได้ให้ไว้หลายอย่างด้วยกัน คือ แปลว่า อย่างยิ่ง มาจากคำว่า “ปรมะ” ที่ภาษาไทยเรามาใช้คำว่า บรม และคำว่าบรมที่แปลว่าอย่างย้งนี้ ก็มีใช้ทั้ง ๒ ทาง คืออย่างย้งก็เป็นบรม และไม่ใช้อย่างย้งก็ใช้คำว่าบรมเช่นกัน เช่นคำว่า นิพพาน ปรมิ สุข นิพพานเป็นบรมสุข สุขอย่างยิ่ง^{๔๒} และสงฆาร ปรมมา ทุกขา สังฆารทั้งหลายเป็นบรมทุกข คือทุกข

^{๓๗} เทพพร มังธานี, **ทศชาติ : พระเจ้าสิบชาติ**, (กรุงเทพฯ: เลียงเชียง, ๒๕๔๓), หน้า ๕๑-๖๐.

^{๓๘}ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๕๔**, หน้า ๖๒๕.

^{๓๙}ช.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๒/๓๐๓-๓๐๗.

^{๔๐}พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ), **ธรรมปริทรรศน์**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์มหาเมฆราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๔๒๘.

^{๔๑}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๑.

^{๔๒}ช.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๕/๔๒.

อย่างยิ่ง^{๔๓} จึงเป็นคำกลาง ๆ ใช้ได้ทั้ง ๒ ทาง ดังนั้น คำว่า “บารมร” มาจากคำว่า “ปรมะ” แล้วมาเป็น “ปารมี” ไทยเรียกว่า “บารมี” แต่มีความหมายถึงส่วนดีเท่านั้น ไม่หมายเป็นกลาง ๆ เหมือนคำว่า “ปรมะ” เพราะฉะนั้นคำว่าบารมีจึงมีความหมายที่แปลอีกอย่างหนึ่งว่า “เลิศ” อย่างยิ่ง ก็คือ เลิศหรือประเสริฐ อีกอย่างแปลว่าถึงฝั่ง อันหมายความว่านำให้ถึงฝั่ง คือ จากฝั่งนี้ไปสู่ฝั่งโน้น หมายความว่านำจากฝั่งนี้ คือ โลก ไปสู่ฝั่งโน้น คือ โลกุตตระเหนือโลก พันโลก อันหมายถึงนิพพาน และคำว่าบารมีนี้ ท่านแสดงว่าพระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญมาโดยลำดับตลอดเวลาช้านาน และบารมีที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญนั้นมีอยู่ ๓ ชั้น เรียกว่า บารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี ซึ่งมีความยิ่งหย่อนกว่ากันเป็นลำดับไปจนถึงชั้นปรมัตถบารมี คือ ให้เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ก็หมายถึงบารมีที่สมบูรณ์ นำให้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า^{๔๔} บารมี ๑๐ ประการ ได้แก่

- (๑) ทาน (ทานบารมี)
- (๒) ศีล (ศีลบารมี)
- (๓) การออกบวช (เนกขัมมบารมี)
- (๔) ปัญญา (ปัญญาบารมี)
- (๕) ความเพียร (วิริยบารมี)
- (๖) ความอดทน (ขันติบารมี)
- (๗) ความสัตย์ (สัจจบารมี)
- (๘) ความตั้งใจมั่น (อธิฏฐานบารมี)
- (๙) เมตตา (เมตตาบารมี)
- (๑๐) ความวางใจเป็นกลาง (อุเบกขาบารมี)^{๔๕}

ทั้ง ๑๐ นี้จัดเป็นบารมีระดับพื้นฐาน ส่วนอุปบารมีและปรมัตถบารมี ก็คือ การประพฤติปฏิบัติที่ยิ่งขึ้นไปกว่าระดับนี้ เช่น ทานบารมี (ให้ทานวัตถุสิ่งของต่าง ๆ) ระดับสูงเป็นทานอุปบารมี

^{๔๓}พ.ร. (ไทย) ๒๕/๒๕/๔๒.

^{๔๔}มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดารุณ, **ทศบารมีทศพิธราชธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดารุณ, ๒๕๓๖), หน้า ๒๘-๒๙.

^{๔๕}พ.ร. (ไทย) ๓๓/๑/๔๑๔.

(ให้อวัยวะเช่น ตา เลือด และไต เป็นต้น และระดับสูงสุดเป็นทานปรมัตถบารมี (ให้ชีวิต สละชีวิต) เป็นต้น โดยมีการวิเคราะห์ศัพท์เป็น ๒ แนว ดังนี้

(๑) มาจากศัพท์ ปรม ประกอบปัจจัยเป็นบารมี ให้ความหมายว่าความเป็นเลิศ

(๒) มาจากการประกอบ ปาร ศัพท์ กับ อิ ธาตุ ให้ความหมายว่า ธรรมเครื่องถึงฝั่ง

ความหมายที่ใช้ในคัมภีร์นั้นพอจะแบ่งกว้าง ๆ คือ คัมภีร์ส่วนใหญ่เรียบเรียงขึ้นในสมัยแรก ๆ จะใช้คำว่าบารมีในความหมาย ความเป็นเลิศ ผลสุดท้าย หรือความเต็มเปี่ยม ซึ่งมีทั้งที่ใช้หมายถึง ความเป็นเลิศทั่ว ๆ ไป ไม่จำเป็นต้องเกี่ยวกับพุทธศาสนาเถรวาท บางคัมภีร์หมายถึงความเป็นเลิศในธรรมะ และหมายถึงผลสุดท้ายในพุทธศาสนาเถรวาท คือ พระอรหัตผล “บารมี” ในยุคนี้เป็นเป้าหมายของการปฏิบัติธรรม ต่อมาความหมายของบารมีเปลี่ยนเป็น ธรรม ๑๐ ประการ อันบุคคลปฏิบัติแล้วจักบรรลुพระโพธิญาณ ซึ่งในขั้นนี้ความหมายของบารมีเปลี่ยนแปลงจาก “เป้าหมาย” มาเป็นวิธีการหรือแนวทางปฏิบัติเพื่อเป้าหมายสูงสุดในพุทธศาสนาเถรวาท ดังนั้น ฟังทำความเข้าใจเกี่ยวกับบารมีในทัศนะพุทธศาสนาเถรวาทตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ดังนี้

(๑) บารมีในพระวินัยปิฎก

ในพระวินัยปิฎก มีข้อความที่กล่าวถึงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งมีเนื้อความถึงบารมีไว้ว่า

เมื่อดวงจันทร์ คือ พระพุทธเจ้ายังไม่เกิดขึ้น เมื่อดวงอาทิตย์ คือ พระพุทธเจ้า ยังไม่อุทัยขึ้นมา เพียงแต่ชื่อของสภาวะธรรมเหล่านั้น ก็ยังไม่มีใครรู้จัก พระมหาวีรเจ้าทั้งหลาย เป็นผู้มิพระจักขุ ทรงทำทุกกรกิริยามืออย่างต่าง ๆ ทรงบำเพ็ญบารมีแล้วเสด็จอุบัติในโลกเป็นไปกับพรหมดลพระองค์ทรงแสดงพระสัทธรรม อันดับเสียซึ่งทุกข์ นำมาซึ่งความสุข พระอังกิรสศากยมุนี ผู้อนุเคราะห์แก่ประชาทุกถ้วนหน้า อุดมกว่าสรรพสัตว์ ดุจราชสีห์ ทรงแสดงพระไตรปิฎก คือ พระวินัย ๑ พระสุตตันตตะ ๑ พระอภิธรรม ๑ ซึ่งมีคุณมาก อย่างนี้....^{๔๖}

ข้อความข้างต้น บารมีในพระวินัยปิฎก หมายถึง การที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญเพียรมาเป็นเวลายาวนาน ไม่เคยย่อท้อต่ออุปสรรค ในที่สุดพระองค์ทรงค้นพบสัจธรรมอันยิ่งใหญ่ (อริยสัจ ๔) แล้วนำมาสั่งสอนเหล่าเวไนยสัตว์เพื่อประโยชน์สุขของเหล่าเวไนยสัตว์น้อยใหญ่

^{๔๖}วิ.ป. (ไทย) ๘/๘๒๖/๒๒๔.

(๒) บารมีในพระสุตตันตปิฎก

ในสคารวสูตร หรือ สังคารวสูตร ในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ได้กล่าวถึงบารมี คือ ความเป็นเลิศ เป็นที่สุดแห่งอภิญญาในทิฏฐธรรม ดังพระพุทธพจน์ว่า

ภาริทวาชะ เราย่อมกล่าวความต่างกัน (แยกประเภท) ของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้บรรลุ ความเป็นเลิศ (บารมี) อันเป็นที่สุดแห่งอภิญญาในทิฏฐธรรมแล้ว ย่อมปฏิญาณ คือ ย่อมรับซึ่ง อาทิพรหมจรรย์ บางพวกเป็นผู้ฟังตามกันมา เหมือนพราหมณ์ทั้งหลายผู้ทรงไตรวิชา สมณ พราหมณ์พวกหนึ่งเป็นผู้บรรลุความเป็นเลิศอันเป็นที่สุดแห่งอภิญญาในทิฏฐธรรมแล้ว รู้เฉพาะ ซึ่งอาทิพรหมจรรย์ เพราะสักว่าศรัทธา เหมือนพวกนักตริกรตรอง นักใคร่ครวญ สมณพราหมณ์ ทั้งหลายพวกหนึ่ง เป็นผู้บรรลุความเป็นเลิศ อันเป็นที่สุดแห่งอภิญญาในทิฏฐธรรมแล้ว ด้วยการ รุ้อย่างแล้วซึ่งธรรมด้วยตนเองนั้นเทียว ในธรรมทั้งหลายอันไม่ได้ฟังกันมาก่อน ย่อมรู้เฉพาะซึ่งอาทิ พรหมจรรย์ เราย่อมเป็นผู้หนึ่ง^{๔๗}

ในขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๑ พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอานนตถึงบารมีที่พระองค์ทรง บำเพ็ญมาว่า

ชนเหล่าใด สร้างสมกุศลสมภารในพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ยังไม่ได้โมกขธรรมในศาสนาของ พระชินเจ้า ชนเหล่านั้น เป็นนักปราชญ์โดยมุข คือ การตรัสรู้นั้นแล แม้มีอภัยภัย มีกำลังมาก มี ปัญญาแก่กล้า ย่อมได้บรรลุความเป็นพระสัพพัญญูด้วยเหตุแห่งปัญญา แม้เราเป็นธรรมราชาผู้ สมบูรณ์ ด้วยบารมี ๓๐ ทศ ประารถเป็นพระพุทธเจ้า ในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ นับไม่ถ้วน นมัสการพระพุทธเจ้าผู้เป็นนายกของโลกพร้อมด้วยสงฆ์ด้วยนิวทั้ง ๑๐ แล้วกราบไหว้สัสมโพธิ ญาณของพระพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐสุดทั้งหลายด้วยเศียรเกล้า^{๔๘}

สรุปว่า บารมีในพระสุตตันตปิฎกนี้ หมายถึง การสั่งสมความดี บุญกุศล อธิการทุกอย่างที่ สมปรารถนา ดังเช่นพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงบำเพ็ญมาเป็นเวลายาวนาน

(๓) บารมีในพระอภิธรรมปิฎก

ในบุคคลบัญญัติแห่งพระอภิธรรมปิฎก มีเนื้อความเกี่ยวกับระดับขั้นของบุคคลต่าง ๆ ที่ บรรลุบารมี เช่น เหล่าพระสาวกมีพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะ เป็นต้น ดังข้อความว่า

^{๔๗}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๗๓๗/๕๐๒.

^{๔๘}ข.อุป. (ไทย) ๓๒/๑/๑-๒.

บุคคลนี้ใด มิได้ตรัสรู้สัจจะทั้งหลายด้วยตนเองในธรรมทั้งหลายที่ไม่ได้สดับมาแล้วในกาลก่อน เป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ในทิฏฐธรรมเทียว ทั้งบรรลुสาวกบารมีด้วย บุคคลเหล่านั้นพึงเห็นว่าเป็น พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะด้วยสาวกบารมีญาณนั้น

บุคคลนี้ใด มิได้ตรัสรู้สัจจะทั้งหลายด้วยตนเองในธรรมทั้งหลายที่ไม่ได้สดับมาแล้วในกาลก่อน เป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ในทิฏฐธรรมเทียว แต่ไม่บรรลุสาวกบารมี บุคคลเหล่านั้นพึงเห็นว่าเป็นพระอรหันต์ที่เหลือ ด้วยการกระทำที่สุดแห่งทุกข์นั้น^{๔๙}

บารมี ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้น ใช้ในความหมายคล้ายคลึงกัน คือ หมายถึง ความเป็นเลิศ แสดงว่าคำนี้มี การประกอบรูปศัพท์มาจากคำว่า “ปรม” แต่ความหมายที่ว่าเป็นเลิศนั้นได้ใช้แตกต่างกัน ๓ แบบ คือ

๑. ตามความหมายดั้งเดิมที่สุด บารมี หมายถึงความเป็นเลิศในอะไรก็ได้และเป็นคุณสมบัติของผู้ใดก็ได้ ไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นความเป็นเลิศในทางพุทธศาสนาเถรวาท

๒. ต่อมาคำว่า บารมี ได้ใช้มากขึ้นในพุทธศาสนาเถรวาท แต่มีความหมายเพียงความเป็นเลิศในการปฏิบัติธรรมขั้นตอนหนึ่ง

๓. ในที่สุด ความหมายของคำว่า บารมี ได้ขยายเจาะจงจำเพาะถึงความเป็นเลิศที่สุดในการปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท คือ การดับสิ้นแห่งอาสวกิเลส

บารมียังมีความหมายอีก ๗ อย่าง คือ

๑. ปราบเข้าศึก หมายถึง บาบทั้งหลายที่เกิดขึ้นทางกาย ทางวาจา และทางใจ

๒. ยินดีในการสร้างความดี หมายถึง ความดีขั้นต้น ขั้นกลาง และขั้นสูงสุด คือ พระนิพพาน

๓. รักษาความเป็นผู้สูงสุดไว้ หมายถึง รักษาศักดิ์ศรีมิให้ตกไปในฝ่ายต่ำพยายามเดินไปทางมนุษย ทางสวรรค์ ทางพรหมและทางนิพพาน

๔. ยิ่งความเป็นผู้สูงสุดของตน หมายถึง ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิฐาน เมตตา และอุเบกขา

๕. สามารถ หมายถึง สามารถระงับความเดือดร้อน ความทุกข์ทางกาย ทางใจได้ พวกที่ระงับไม่ได้เพราะบารมียังอ่อนมาก

^{๔๙}อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๔๗/๑๘๒.

๖. ยอดเยี่ยม หมายถึง ผู้ที่ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์นั้น ต้องสร้างบารมีให้ครบ ให้เต็ม ให้บริบูรณ์ ทั้ง ๓๐ ทศก่อน

๗. การกระทำของผู้ประเสริฐ หมายถึง กระทำกรรมดี ได้แก่ ให้ทาน รักษาศีล คือ ออกบวช^{๕๐}

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้ทรงรวบรวมคำศัพท์บารมี (ปรม.) ตามรูปศัพท์ ดังนี้

๑. ผู้เป็นเลิศ (ปรม.) คือ ภาวะหรือการกระทำของผู้เป็นเลิศ เรียกว่า บารมี
๒. ยังให้เต็ม (ปุเรติ) คือ พระโพธิสัตว์ผู้ทำให้เต็ม เรียกว่า บารมี
๓. สูงกว่า (ปรัจจติ) คือ บุคคลผู้ร้อยหรือผู้ซึ่งสัตว์ที่สูงกว่าไว้ในตน เรียกว่า บารมี
๔. อย่างยิ่ง (ปรัมชติ) คือ ชำระให้สะอาดจากมลทิน คือ กิเลส เรียกว่า บารมี
๕. ประเสริฐ (ปรัมยติ) คือ ถึงอย่างประเสริฐในธรรมอันพิเศษ เรียกว่า บารมี
๖. ตัดโดยรอบ (ปริ มุนาติ) คือ บุคคลผู้ตัดซึ่งโลกนี้ด้วยความรู้อันพิเศษ เรียกว่า บารมี
๗. อย่างดียิ่ง (ปริ มิโนติ) คือ ผู้ใส่หมู่แห่งคุณสมบัติมีศีล เป็นต้น เรียกว่า บารมี^{๕๑}

ความหมายของบารมีในพระอภิธรรมปิฎก หมายถึง ความเป็นผู้เลิศ ยังให้เต็ม สูงกว่า อย่างยิ่ง ประเสริฐและตัดโดยรอบอย่างดียิ่ง

สรุปว่าบารมี หมายถึง “ความเป็นเลิศ” แห่งพระสาวกทั้งหลาย มีพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ ซึ่งมีความเป็นเลิศกว่าสาวกทั้งหลาย ดังนั้น หากต้องการผลอันยิ่งยวดในสิ่งใดก็ตาม ยิ่งใหญ่แล้ว ก็ควรลงมือปฏิบัติบารมีตามใจปรารถนาเถิด โดยดูแบบอย่าง แนวทางวิธีการในการบำเพ็ญบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๔.๒ ระยะเวลาของการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ก่อนที่ท่านจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านั้น ล้วนแต่ได้ตั้งความปรารถนามา เน้นนานกว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ในระหว่างที่ทรงบำเพ็ญบารมี เพื่อจะได้ตรัสรู้

^{๕๐}พระธรรมธีรราชมหามุนี, ธิบสร้างบารมี (บารมี ๓๐ ทศ), (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๔๒), หน้า ๑-๕.

^{๕๑}มหาภูมิบาลราชวิทยาลัย, ทศบารมี ทศพิธราชธรรม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาภูมิบาลราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๙-๑๑.

เป็นพระพุทธเจ้านั้น เรียกว่าพระโพธิสัตว์ ซึ่งพระโพธิสัตว์นั้นแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ อนิยตโพธิสัตว์กับนิยตโพธิสัตว์

๑. อนิยตโพธิสัตว์ คือพระโพธิสัตว์ที่ยังไม่ได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ใด พระองค์หนึ่งว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

๒. นียตโพธิสัตว์ คือพระโพธิสัตว์ที่ได้รับพยากรณ์แล้วจากพระพุทธเจ้าพระองค์ใด พระองค์หนึ่งว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

นอกจากนี้ นียตโพธิสัตว์ยังแบ่งออกเป็นอีก ๓ ประเภท ได้แก่ ปัญญาธิกโพธิสัตว์ ทรงบำเพ็ญบารมี ๔ อสงไขยกับอีกแสนกัป สัทธาธิกโพธิสัตว์ ทรงบำเพ็ญบารมี ๘ อสงไขยกับอีกแสนกัป วิริยาธิกโพธิสัตว์ ทรงบำเพ็ญบารมี ๑๖ อสงไขยกับอีกแสนกัป

พระผู้มีพระภาคของเราทั้งหลาย ทรงบำเพ็ญบารมีมา ๔ อสงไขยกับอีกแสนกัปจึงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เป็นปัญญาธิกโพธิสัตว์ เพราะกำลังพระปัญญินทรีย์แรงมากพระองค์ทรงปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้านับได้ ๒๐ อสงไขยแสนกัป คือปรารถนาด้วยใจ ๗ อสงไขย ปรารถนาด้วยวาจา ๙ อสงไขย ปรารถนาด้วยกายและวาจา ๔ อสงไขยแสนกัป^{๕๒} ในขณะที่ยังเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์เพื่อบำเพ็ญบารมีนั้น พระพุทธเจ้าของเราได้ทรงเกิดเป็นสัตว์ต่างๆ หลายเผ่าพันธุ์ เล็กสุดไม่เกินนกระจาบ ใหญ่สุดไม่เกินช้าง แต่ละชาติที่ทรงเสวยนั้นมิทั้งยากง่าย ลำบากคละเคล้ากันไป บางชาติก็เกิดมาเป็นคนจน บางชาติก็เป็นคนร่ำรวย แต่พระองค์ก็ไม่ทรงย่อท้อต่อชะตาชีวิต ในพระชาติเริ่มแรกของการเริ่มบำเพ็ญบารมีนั้น เป็นสมัยที่พระองค์ทรงเสวยพระชาติเป็นสุเมธดาบสได้ ทอดร่างกายตนเองให้เป็นสะพานสำหรับเดินข้ามหนองน้ำถวายเป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร^{๕๓} และได้รับคำพยากรณ์ว่า พระองค์จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต นับตั้งแต่นั้นมาก็ได้เริ่มบำเพ็ญพุทธการกธรรม คือหลักธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า นั่นคือการบำเพ็ญบารมี ๑๐ อย่างได้แก่ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขาซึ่งบารมีทั้ง ๑๐ อย่างนี้ ยังแยกออกเป็น ๓ ระดับตามความยากง่ายในการบำเพ็ญบารมีอีกด้วย คือ ปกติบารมี เป็นบารมีที่ทรงบำเพ็ญโดยปกติทั่วไป อุปบารมี เป็นบารมีที่ทรงบำเพ็ญโดยการยอมสละอวัยวะในร่างกายหรือของที่รักและหวงแหน

^{๕๒} สุริย์ มีผลกิจ, พระพุทธประวัติ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: บริษัท คอมฟอร์ม จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า

๑.

^{๕๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระอัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๑๓-๑๑๔.

สุดชีวิต ปรมัตถปารมี เป็นบารมีที่ทรงบำเพ็ญโดยชั้นอุกฤษฏ์ ขนาดชีวิตก็สามารถสละให้ได้เพื่อแลกกับพระสัพพัญญุตญาณ

ในจำนวนพระชาติ ๕๔๗ ชาตินั้น พระชาติที่ปรากฏว่าบำเพ็ญบารมีเด่นที่สุด คือ ๑๐ ชาติสุดท้ายที่เรา รู้จักกันดีว่า “ทศชาติชาดก” หรือ “พระเจ้าสิบชาติ” พระชาติที่ปรากฏอยู่ในทศชาตินั้น แต่ละชาติจะทรงบำเพ็ญ บารมีหลายข้อด้วยกัน แต่จะมีบารมีเด่น ๆ อยู่หนึ่งบารมี นอกนั้นลดหลั่นลงไป ต้องเลือกงานเราก็กำหนดว่าพระองค์ทรงบำเพ็ญบารมีข้อนั้นข้อนี้เหมือนกับเราเรียกป่มาแล้วว่า ป่าไผ่ ซึ่งก็ได้หมายความว่า ทั้งป่ามีเฉพาะต้นไม้เท่านั้น แต่ มีต้นไม้ชนิดอื่นรวมอยู่ด้วย เพียงแต่ว่า ในป่านั้นมีต้นไม้มากกว่าต้นไม้ชนิดอื่น ฉะนั้น เราจึงเรียกว่าป่านั้นว่า “ป่าไผ่” ต้องเลือกงานเรียกการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ก็เหมือนกัน เราก็จะเรียกตามบารมีที่เด่นที่สุดมากล่าวว่า พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญบารมีข้อนั้นข้อนี้ เช่น พระเทมียโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี พระมหาชนก โพธิสัตว์บำเพ็ญวิริยบารมี พระสุวรรณสามโพธิสัตว์บำเพ็ญเมตตาบารมี เป็นต้น ขึ้นอยู่กับว่าใครจะมองการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เป็นข้อใด ดังคำนำนิบาตชาดก พระนิพนธ์ในพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ได้อธิบายเกี่ยวกับบารมีในตอนคำนำของเทมียชาดกไว้ว่า

ก็ทศชาตินั้น ข้าพเจ้าเคยได้ยินท่านผู้ใหญ่กล่าวว่า พระโพธิสัตว์ชาตินั้นบำเพ็ญบารมีอย่างนั้นจนวางลงเป็นแบบว่า พระเทมียโพธิสัตว์บำเพ็ญขันติบารมี พระมหาชนกโพธิสัตว์บำเพ็ญวิริยบารมี สุวรรณสามโพธิสัตว์ บำเพ็ญสัจจบารมี พระเนมิราชโพธิสัตว์บำเพ็ญอุทิสฐานบารมี พระนารทพราหมณ์โพธิสัตว์บำเพ็ญเมตตาบารมี วิรุฬหกโพธิสัตว์บำเพ็ญอุเบกขาบารมี พระเวสสันดรโพธิสัตว์บำเพ็ญทานบารมี หรือจะว่าบารมีส่วนนั้นชักเรื่องพระโพธิสัตว์ ข้อนั้นได้บำเพ็ญมาเทียบให้เห็นเป็นอุทาหรณ์ ทำให้ข้าพเจ้าเข้าใจมานาน โดยหาเอาใจใส่พิจารณาไม่ว่าพระโพธิสัตว์ข้อหนึ่งบำเพ็ญบารมีแต่อย่างเดียวเท่านั้นตลอดชาติ เมื่อมาจับแปลเข้าคราวนี้ จึงได้ ความเห็นใหม่ว่า ท่านกล่าวดังนั้นก็หมายความว่า บารมีอันนี้พระโพธิสัตว์ข้อนี้ได้บำเพ็ญเป็นยอดเยี่ยม กว่า ๙ บารมี แต่ที่จริง พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมี ๑๐ บริบูรณ์ตลอดชาติหนึ่ง^{๕๔}

หากเราพิจารณาตามข้อความข้างบนนี้ จะเห็นว่า การบำเพ็ญบารมีของสุวรรณสามโพธิสัตว์คือสัจจบารมี มิใช่เมตตาบารมีที่ปรากฏในคัมภีร์ชาดกนั้น ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับมุมมองของแต่ละท่านว่าจะยึดเอาบารมีข้อใดเป็นเอกข้อใดเป็นรอง แต่พระโพธิสัตว์ทุก ๆ พระองค์นั้นล้วนต้องเลือก

^{๕๔} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามมกุฎราชกุมารี, **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท**, (พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในการออกพระเมรุพระศพสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถระ) สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส ๑๘ มีนาคม ๒๕๓๒), หน้า ๑๕๕.

งานแต่บำเพ็ญบารมีครบทั้ง ๑๐ ในแต่ละชาติทั้งสิ้น ผู้วิจัยมีทัศนะว่าพระองค์ทรงบำเพ็ญเมตตาบารมีเป็นสำคัญ เพราะมีความอดทนอดกลั้นสูงยากยิ่งที่คนธรรมดา จะกระทำได้โดยเฉพาะการมีเมตตาต่อบุคคลที่มาทำร้ายตนผู้บริสุทธิ์เพื่อความเข้าใจยิ่งขึ้นจะได้ศึกษาการบำเพ็ญบารมีของสุวรรณสามโพธิสัตว์ในหัวข้อต่อไป

๒.๔.๓ การบำเพ็ญบารมีของสุวรรณสามโพธิสัตว์

การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ที่ปรากฏในสุวรรณสามชาดก จากการศึกษาในเบื้องต้นสามารถแยกการศึกษาออกเป็น ๓ ระดับบารมี ได้แก่ ปกติบารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี รายละเอียดแต่ละระดับบารมี มีดังต่อไปนี้

๑. ชั้นปกติบารมี เป็นบารมีที่พระองค์ทรงบำเพ็ญโดยทั่วไป ซึ่งบุคคลทั่วไปก็สามารถบำเพ็ญได้ ไม่จำเป็นจะต้องเป็นพระโพธิสัตว์ก็สามารถทำได้แต่ในที่นี้จะกล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีของสุวรรณสามโพธิสัตว์ เป็นหลักในการวิจัย

การบำเพ็ญบารมีของสุวรรณสามโพธิสัตว์หากเราพิจารณาให้ละเอียดถี่ถ้วนแล้วสุวรรณสามโพธิสัตว์ ทรงบำเพ็ญบารมีครบทั้ง ๑๐ ประการดังผู้วิจัยจะของแยกเหตุการณ์ที่ปรากฏในเรื่องสุวรรณสามชาดกมาอ้างอิง ในส่วนที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญบารมีดังต่อไปนี้

การบำเพ็ญทานบารมี ทาน คือการเสียสละสิ่งของที่ควรให้ปันแก่บุคคลอื่นที่ควรให้ปัน สุวรรณสามโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญทานบารมี มีทั้งที่เป็นอามิสทาน ธรรมทาน และอภัยทาน ตัวอย่างอามิสทานที่สุวรรณสามโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญ เช่น การไปแสวงหาผลหมากรากไม้มาให้บิดามารดาทั้งสองที่ตาบอดมองไม่เห็นอะไรได้ รับประทาน^{๕๕} ตัวอย่างธรรมทานที่สุวรรณสามโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญ เช่น ต้องเลือกงานให้โอวาทพร้าสอนให้พระเจ้าปิลักขัยึดมั่นอยู่ในหลักทศพิธราชธรรม^{๕๖} ส่วนตัวอย่างอภัยทานที่สุวรรณสามโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญ เช่น การทูลทัดทานการฆ่าสัตว์เลี้ยวเบียดมารดาแก่พระเจ้าปิลักขัย^{๕๗}

การบำเพ็ญศีลบารมี ศีลคือการรักษากาย และวาจาให้เรียบร้อย ไม่เบียดเบียนคนอื่นทั้งทางกาย และ วาจา ตัวอย่างที่สุวรรณสามโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญบารมีข้อนี้ เช่น การมีเมตตาต่อสรรพ

^{๕๕}พ.ชา.ม.อ. (บาลี) ๙/๑๑๘, พ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๗๘.

^{๕๖}พ.ชา.ม.อ. (บาลี) ๙/๑๔๙, พ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๒๑๑-๒๑๒.

^{๕๗}พ.ชา.ม.อ. (บาลี) ๙/๑๒๙, พ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๙๐.

สัตว์ เวลาไปหาผลไม้หรือ ตักน้ำ ก็มีฝูงสัตว์แวดล้อม^{๕๘} ยึดมันอยู่ในกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ^{๕๙} กล่าวแต่คำสัตย์ไม่กล่าวคำเท็จ ๗๒^{๖๐} แม้ถูกทำร้าย ก็ไม่มีจิตคิดอาฆาตมาดร้ายตรัสเรียกผู้ลอบทำร้าย ด้วยวาจาอันอ่อนหวานจับใจ^{๖๑}

การบำเพ็ญเนกขัมมบารมี เนกขัมมะ คือการออกบวชจากเรือน คือบวชมิได้อาศัยอยู่ในบ้านแต่อาศัยอยู่ในป่าเขาลำเนาไพร สุวรรณสามโพธิสัตว์เกิดมาในท่ามกลางครอบครัวที่เป็นฤาษีหรือดาบสที่ถือศีลบำเพ็ญเมตตาธรรมอยู่ในป่า จึงได้ถือเพศเป็นนักบวชตามบิดามารดาตั้งแต่เด็ก ดังข้อความว่า “พระโพธิสัตว์จึงค่อยๆ ลงราวกะพระเถระผู้มีวัตรอันเรียนแล้ว อาบน้ำระงับความกระวนกระวายแล้วขึ้นจากน้ำ นุ่งผ้าเปลือกไม้สีแดงผืนหนึ่ง ห่มผืนหนึ่ง เอาหนังเสือพาดเฉียงบ่า ยกหม้อน้ำขึ้นเช็ดน้ำแล้ววางบนบ่าซ้าย”^{๖๒}

การบำเพ็ญปัญญาบารมี ปัญญา แปลว่าความรอบรู้ หรือรู้รอบไม่ติดขัด เฉลียวฉลาดเป็นชาติแห่งบัณฑิต สุวรรณสามโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญปัญญาบารมี เช่น สังเกตเส้นทางที่บิดามารดาไปและกลับในเวลาไปหาผลไม้^{๖๓} ตลอดถึงการสร้างราวเชือกต่าง ๆ ก็เกิดมาจากปัญญาของพระองค์ หรือแม้แต่การโต้ตอบกันระหว่างพระองค์กับพระเจ้าปิลยักข์ก็เหมือนกัน การที่สุวรรณสามโพธิสัตว์สามารถโต้ตอบหรืออธิบายชี้แจงให้พระเจ้าปิลยักข์เข้าใจได้นี้ ก็เพราะอาศัยกำลังสติปัญญาของพระองค์ในการโต้ตอบ เพราะเราจะรู้ว่าใครมีปัญหา หรือไม่นั้นพิจารณาได้จากการสนทนากัน ดังพุทธพจน์ที่ว่า “มหาบพิตร ปัญญาจะพึงรู้ได้ด้วยการสนทนา”^{๖๔}

การบำเพ็ญวิริยบารมี วิริยะ ความขยันหมั่นเพียรไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคขวากหนามใด ๆ ทั้งสิ้น สุวรรณสามโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญบารมีข้อนี้ เช่น เมื่อรู้ว่าบิดามารดาตบอดทั้งสองข้างก็ไม่ปล่อยให้ท่านต้องตรากฎำลำบาก รับอาสาเลี้ยงดูท่านให้อยู่สุขสบาย มีความขยันขันแข็งจัดเตรียมสถานที่ให้พักผ่อนทั้งกลางวันและกลางคืน ขยันในการหาผลาหารมาเลี้ยงดูท่าน ตกเย็นยังไปตักน้ำมาดื่มให้ท่านทั้งสองได้อาบ^{๖๕} เป็นต้น ทำกิจทุกอย่างด้วยความขยันหมั่นเพียรไม่บ่นเป็นกิจวัตรประจำทุก ๆ วัน

^{๕๘}พ.ชา.ม.อ. (บาลี) ๙/๑๑๘-๑๑๙, พ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๒๐๗.

^{๕๙}พ.ชา.ม.อ. (บาลี) ๙/๑๔๔, พ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๒๐๗.

^{๖๐}พ.ชา.ม.อ. (บาลี) ๙/๑๔๔, พ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๗๘.

^{๖๑}พ.ชา.ม.อ. (บาลี) ๙/๑๒๑, พ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๘๑.

^{๖๒}พ.ชา.ม.อ. (บาลี) ๙/๑๒๐, พ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๘๐.

^{๖๓}พ.ชา.ม.อ. (บาลี) ๙/๑๑๗, พ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๗๗.

^{๖๔}ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๒๒/๙๕, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๒/๑๔๒.

^{๖๕}พ.ชา.ม.อ. (บาลี) ๙/๑๑๘, พ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๗๘-๑๗๙.

การบำเพ็ญขันติบารมี ขันติคือความอดทนตรากตรำลำบากทั้งทางกายและใจ สุวรรณสามโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีข้อนี้อย่างดีเยี่ยม ไม่ทรงปรีติทกบ่นถึงความยากลำบากที่ต้องเลี้ยงดูมารดาบิดาตบอดทั้งสองท่าน มีความอดทนเป็นอย่างยิ่งแม้จะเหน็ดเหนื่อยจากการรับภาระในการเลี้ยงดูท่านทั้งสองก็ตามนอกจากจะอดทน ลำบากทางด้านร่างกายแล้วยังต้องอดทนต่อพฤติกรรมของผู้ไม่หวังดีที่มาทำร้ายตนด้วย คือต้องอดทนต่อความเจ็บปวดแสนสาหัสยากที่คนสามัญทั่วไป จะทำได้ เช่นกรณีที่ถูกพระเจ้าปิลักษณ์ยิงด้วย ลูกศรอาบยาพิษได้รับบาดเจ็บแสนสาหัสจนกระดูกหักเลือด^{๖๖} พระองค์ก็อดทนเอาไว้ได้เป็น อย่างดีตรัสเรียกศัตรูด้วยวาจาอันอ่อนหวาน

การบำเพ็ญสัจจบารมี สัจจะ คือความจริงแท้แน่นอน พระโพธิสัตว์ในแต่ละชาติล้วนตรัสแต่วาจาสัตย์ ไม่ตรัสให้คลาดเคลื่อนแก่ใครๆ ตรัสตามความจริงแท้แน่นอน^{๖๗} สุวรรณสามโพธิสัตว์ ได้ทรงบำเพ็ญบารมีข้อนี้นี้เหมือนกัน ดังข้อความที่สุวรรณสามโพธิสัตว์ดำริว่า “ถ้าเราบอกว่า เป็นเทวดา นาค ยักษ์ กิณนร หรือเป็นกษัตริย์ เป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง พระราชานี้ย่อมเชื่อคำของเรา เราควรกล่าวความจริงเท่านั้น”^{๖๘} และอีกข้อความหนึ่งที่เป็นเครื่องยืนยันในการบำเพ็ญบารมีข้อนี้นี้ คือ ถ้อยคำที่บิดามารดาและนางเทพธิดาได้กระทำสัจจกิริยาว่า “ลูก สามนี้ ได้เคยมีปกติกล่าวคำสัตย์มาก่อน ด้วยสัจจวาจานี้ ขอพิษของลูกสามจงเสื่อมหายไป”^{๖๙} ซึ่งในอรรถกถาท่าน ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ไม่กล่าวมุสาวาทแม้ด้วยการหัวเราะ”^{๗๐}

การบำเพ็ญอุทฺธานบารมี อุทฺธาน คือความตั้งใจมั่นคง ไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอื่นสุวรรณสามโพธิสัตว์ ได้ทรงบำเพ็ญบารมีข้อนี้นี้ ตัวอย่างเช่น ปฏิญาณว่าจะทำหน้าที่ดูแลบิดามารดาเองในคราวที่รู้ว่าท่านทั้งสองตบอดสนิท^{๗๑} ก็ได้ทำหน้าที่ของความเป็นลูกที่ดีเรื่อยมาสมกับที่ได้ตั้งใจเอาไว้ นั้น แม้ใกล้ตายก็ยังเป็นห่วงบิดา มารดากลัวจะไม่มีใครเลี้ยงดูเมื่อตนตายไป^{๗๒}

การบำเพ็ญเมตตาบารมี เมตตาคือความรักใคร่ ประารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข เมตตาบารมีนี้ สุวรรณสามโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญมาตั้งแต่เกิด จึงเป็นที่รักของสัตว์ป่าทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นสัตว์ดุร้าย

^{๖๖} พ.ช.ม.อ. (บาลี) ๙/๑๒๐, พ.ช.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๘๐.

^{๖๗} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๓๓/๑๔๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๓/๑๔๐.

^{๖๘} พ.ช.ม.อ. (บาลี) ๙/๑๒๓, พ.ช.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๘๓.

^{๖๙} พ.ช.ม. (บาลี) ๒๘/๓๘๔/๑๖๓, พ.ช.ม. (ไทย) ๒๘/๓๘๔/๒๔๑.

^{๗๐} พ.ช.ม.อ. (บาลี) ๙/๑๔๔, พ.ช.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๒๐๗.

^{๗๑} พ.ช.ม.อ. (บาลี) ๙/๑๑๘, พ.ช.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๗๘.

^{๗๒} พ.ช.ม.อ. (บาลี) ๙/๑๒๖-๑๒๗, พ.ช.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๘๗.

น่ารัก หรือหวาดกลัวต่าง ก็อยู่ร่วมกันอย่างปกติสุขไม่ สะดุ้งกลัวต่อพระองค์^{๗๓} และแวดล้อมพระองค์ ไปยังสถานที่ต่าง ๆ ^{๗๔} แม้ถูกยิงก็ไม่โกรธตอบ ก็เพราะอำนาจเมตตาบารมีที่ทรงบำเพ็ญนั่นเอง

การบำเพ็ญอุเบกขาบารมีอุเบกขา คือความวางเฉยหรือวางใจเป็นกลางไม่เอนเอียงไปตามอำนาจกิเลส ต่างๆ ในวิสุทธิมรรคได้กล่าวถึงบุคคลผู้จะเจริญอุเบกขาไว้ว่าจะต้องผ่านการเจริญเมตตา กรุณา และมุทิตามา ก่อนจึงจะปฏิบัติอุเบกขาได้ โดยให้พิจารณาเห็นโทษของการมีเมตตา กรุณา และมุทิตาให้แจ่มแจ้ง แล้วจึงวางใจ เป็นกลางๆ ในบุคคลเหล่านั้น พร้อมทั้งตนเองโดยพิจารณาตามหลักกฎแห่งกรรม^{๗๕} หมายความว่า เมื่อไม่สามารถ ใช้หลักเมตตา กรุณา กับมุทิตาได้ก็ให้ใช้หลักอุเบกขา พิจารณากรรมของสัตว์เป็นหลัก สุวรรณสามโพธิสัตว์ได้ทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี โดยยอมรับถึงกฎแห่งกรรมคือความประมาทเลินเล่อของตนเองจึงต้องได้รับผลของกรรม ต้องเลือกการกระทำนั้น มิได้โทษบุคคลที่มาทำร้ายตนเอง แต่กลับโทษตนเองที่ประมาทไป จึงถูกลูกศรยิงได้รับบาดเจ็บ แสนสาหัส ดังข้อความว่า “ใครกันหนอใช้ลูกศรยิงเราผู้ประมาทกำลังน่าน้ำไปอยู่”^{๗๖}

๒. ขั้นอุปบารมีเป็นบารมีเหนือขั้นธรรมดาความโดดเด่นของบารมีขั้นนี้คือการยอมสละ อวัยวะบางอย่างของตน ได้โดยไม่เสียตายเพื่อแลกและสัพพัญญู จากการศึกษาการบำเพ็ญขั้นนี้ของ สุวรรณสามโพธิสัตว์ ปรากฏว่าอยู่ในเหตุการณ์ ตอนที่พระเจ้าปิลยักษย์ยังได้รับบาดเจ็บ แต่พระองค์ ทรงมีความอดทนเอาไว้มากว่า สามัญชน คือไม่ร้องครวญครางแม้จะมีเลือดออกจากปาก ก็อดกลั้น เอาไว้ สนทนากับศัตรูได้อย่างสงบเยือกเย็น แม้บางครั้งจะถ่มก้อนเลือดออกมาก็ตาม^{๗๗} อวัยวะที่สละ นั้นก็คือเลือดที่ไหลรินออกมาจากบาดแผลที่ถูกยิงนั่นเอง

๓. ขั้นปรมัตถบารมี เป็นบารมีขั้นสูงสุดยิ่งกว่าอุปบารมี เพราะบารมีขั้นนี้ผู้ที่บำเพ็ญ จะต้องแลกด้วย ชีวิตก็ยอม สามารถสละชีวิตได้เพื่อแลกกับสิ่งที่ล้ำค่าคือสัพพัญญู จากการศึกษาการ บำเพ็ญบารมีขั้นนี้ของสุวรรณสามโพธิสัตว์ ปรากฏว่าอยู่ในตอนที่ถูกพระเจ้าปิลยักษย์ยิงจนได้รับบาดเจ็บจนสลบไป^{๗๘} หยุดหายใจ ในที่สุด ทำให้พระเจ้าปิลยักษย์ได้เข้าใจถึงความตายที่เกิดกับสุวรรณ

^{๗๓} พุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๓๐๗-๓๑๐/๑๕๕-๑๕๖, พุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๓๐๗-๓๑๐/๒๓๑.

^{๗๔} พุ.จรียา. (บาลี) ๓๓/๑๑๑-๑๑๓/๖๒๕, พุ.จรียา. (ไทย) ๓๓/๑๑๑-๑๑๓/๗๒๒-๗๒๗.

^{๗๕} พระพุทธโฆสจารย์, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ: ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๕๔๖-๕๔๗.

^{๗๖} พุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๒๙๖/๒๒๙.

^{๗๗} พุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๗๘.

^{๗๘} พุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๓๒๘/๒๓๔.

สามกุมารตันที่^{๗๙} แม้บิดามารดาก็พากันเสียใจถึง การจากไปของลูกชาย^{๘๐} ถือว่าเป็นความกล้าหาญ เด็ดเดี่ยวของสุวรรณสามโพธิสัตว์ที่ยอมสละชีวิตของตนเพื่อแลกสัพพัญญู “กับคุณธรรมสำคัญที่ทำให้ พระโพธิสัตว์มีความกล้าหาญในการบำเพ็ญบารมีได้อย่างต่อเนื่อง คือ ปัญญาและกรุณา รวมทั้งความ อดทนไม่หวั่นไหวและความเพียรพยายาม”^{๘๑} พระองค์มีเกรงกลัวต่อความตายที่กำลังเผชิญ และไม่ มีจิตอาฆาตพยาบาทในบุคคลผู้ลงทำผิดต่อพระองค์ แม้ฟื้นขึ้นมาจากความตายก็ยังได้โปรดแสดง ธรรมให้หันเหเปลี่ยนวิถีชีวิตเป็นนักปกครองที่ยึดมั่นอยู่ในคุณธรรมต่อไป ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรง เปี่ยมด้วยเมตตากรุณาเป็นหลักยึดมั่นหรืออุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์ คือ “การช่วยสรรพสัตว์ให้พ้น จากความทุกข์ นั้น”^{๘๒}

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า การบำเพ็ญบารมีของสุวรรณสามโพธิสัตว์นั้น หากพิจารณาเฉพาะ บารมีที่เด่นที่สุดแล้วมีเพียงหนึ่งคือ เมตตาบารมี แต่ถ้าพิจารณาดูทั้ง ๑๐ บารมีแล้วปรากฏว่าสุวรรณ สามโพธิสัตว์ได้ทรงบำเพ็ญครบบริบูรณ์ นอกจากนี้ระดับของการบำเพ็ญบารมี พระองค์ยังได้บำเพ็ญ ครบทั้ง ๓ ระดับดังกล่าวแล้วนั้น

^{๗๙}ช.ข.ม. (ไทย) ๒๘/๓๒๙/๒๓๔.

^{๘๐}ช.ข.ม. (ไทย) ๒๘/๓๗๗-๓๘๐/๒๔๐-๒๐๐.

^{๘๑}พระมหาจุฬาลงกูณ ชูเลื้อน, “ความกล้าหาญทางจริยธรรมในต้องเลือกงานบำเพ็ญบารมีของพระ โพธิสัตว์ในทศชาติชาดก”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๖), หน้า บทคัดย่อ.

^{๘๒}พระมหาภูมิฤกษ์ บุญตา, “อุดมการณ์โพธิสัตว์ในต้องเลือกงานพัฒนาชีวิตและสังคม”, วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (คณะศิลปศาสตร์: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗), หน้า บทคัดย่อ.

บทที่ ๓

หลักธรรมที่ปรากฏในสุพรรณสามชาดก

ในบทที่ ๓ นี้ ผู้วิจัยจะทำการศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในสุพรรณสามชาดก สำหรับหลักธรรมที่จะนำมาศึกษานี้ ผู้วิจัยได้เลือกเอาเฉพาะหัวข้อที่สำคัญที่โดดเด่นที่สุดในสุพรรณสามชาดก ซึ่งผลจากการศึกษา สรุปได้ดังนี้

๓.๑ หลักกฎแห่งกรรม

หลักกฎแห่งกรรม ที่ปรากฏในเรื่องของสุพรรณสามชาดก ผู้วิจัยจะนำเอาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับบิดามารดาและสุพรรณสามกุมารมาวิเคราะห์ เพราะทั้งสามบุคคลนี้ ล้วนแต่เป็นผู้ประกอบด้วยเมตตาต่อสรรพสัตว์ แต่ทำไมถึงได้รับอันตรายจากสัตว์ร้าย หรือบุคคลอื่นได้ โดยแบ่งประเด็นวิเคราะห์ออกได้ ดังนี้

๓.๑.๑ กรรมของบิดามารดาของสุพรรณสามกุมาร : ตาบอด

บิดามารดาของสุพรรณสามกุมาร เป็นที่ทราบกันดีว่าเป็นบุคคลที่มีเมตตาธรรมมาตั้งแต่เกิด มีความเมตตากรุณาต่อสรรพสัตว์ แม้จะเกิดมาในท่ามกลางครอบครัวที่มีอาชืพล่าสัตว์ แต่จิตใจของคนทั้งสองก็ได้คิดทำร้ายใคร แม้แต่การสนับสนุน เช่นนำเนื้อสัตว์ที่บิดามารดามานำไปขายตามท้องตลาดก็ไม่ทำ เพราะเป็นการเบียดเบียนสัตว์ทางอ้อม จนทั้งสองคนได้พากันออกบวชเป็นฤาษี ฤาษีบำเพ็ญเมตตาธรรมในป่าเรื่อยมา

จากการศึกษาเรื่องราวของทั้งสองนี้ ทำให้ทราบว่าเป็นคนมีเมตตาธรรมสูง แต่ทำไมทั้งสองจึงถูกงูเห่าพันพิษใส่ทั้ง ๆ ที่ทั้งสองคนนั้นเป็นผู้เจริญเมตตาภาวนามาโดยตลอด มีความรักใคร่ไม่เบียดเบียนสรรพสัตว์ในป่า ซึ่งอันสงส์ของการเจริญเมตตาภาวนาข้อที่ว่า “เป็นที่รักของมนุษย์”^๑ ได้แก่เป็นที่รักของสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นสัตว์ดุร้ายหรือไม่ดุร้ายไม่น่าจะทำร้ายท่านทั้งสอง หรือทำร้ายแต่อันสงส์ของเมตตาธรรมที่ได้บำเพ็ญนั้นน่าจะป้องกันไว้ เพราะเมตตาธรรมนี้ คนทั้งสองมิใช่ว่าเพิ่งเริ่มเจริญในสมัยที่ออกบวช แต่ทั้งสองได้บำเพ็ญมาตั้งแต่ยังเป็นเด็กดังกล่าวนมาแล้ว

^๑อง.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๑/๑๙๔.

จากการศึกษาถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนั้น ผู้วิจัยสามารถแยกวิเคราะห์ได้ว่าเกิดมาจากสาเหตุ ๒ ประการ ได้แก่

๑. สาเหตุแรกเกิดมาจากเหตุการณ์ในปัจจุบัน

๒. สาเหตุที่สองเกิดมาจากกรรมเก่าในอดีตชาติ

สาเหตุแรก เกิดมาจากเหตุการณ์ในปัจจุบัน เพราะทั้งสองคนนั้นขึ้นไปหลบฝนบนจอมปลวกซึ่งเป็นสถานที่สูงเห่าอาศัยหลบฝนอยู่ก่อน เมื่อทั้งสองคนขึ้นไปโดยไม่รู้ว่ามิงูเห่าอยู่บนจอมปลวกนั้น พอขึ้นไปหลบฝน ทำให้หยดเหงื่อหยดถูกงูเห่า ทำให้งูเห่าโกรธพ่นพิษใส่เพื่อป้องกันตัวตามสัญชาตญาณของสัตว์ที่มีพิษ อาจเป็นไปได้ว่างูเห่าคงไม่ตั้งใจที่จะทำร้ายคนทั้งสอง แต่ทำไปเพราะต้องการป้องกันตัวเองจากศัตรู ซึ่งเป็นสัญชาตญาณของสัตว์ทั่วไปที่จะต้องทำการป้องกันตัวเองเอาไว้ก่อนเพราะสัตว์ทุกประเภท ย่อมสะดุ้งกลัวโทษทัณฑ์ ย่อมกลัวต่อความตายกันทั้งนั้น แต่บังเอิญพ่นเข้าตาตาบอดทั้งสองคนพอดี^๒

แต่ก็น่าคิดเหมือนกันว่า ทำไมทั้งสองคนเมื่อรู้ว่าโดนงูเห่าพ่นพิษเข้าตา จึงไม่รีบหาวิธีรักษาดวงตาทั้งสองนั้นทันที เพราะพิษงูเห่าที่พ่นเข้าตานี้ คงไม่ทำให้ตาบอดทันทีทันใดแน่นอน แต่เมื่อวิเคราะห์ดูตามสถานการณ์แล้ว พบว่า เพราะคนทั้งสองนั้นตาบอดพร้อมกัน ถ้ามีใครคนใดคนหนึ่งไม่ตาบอดก็คงพากลับอาศรม หรือหาวิธีเยียวยารักษาให้หายจากตาบอดได้ อีกประการหนึ่ง กว่าสุวรรณสามกุมารจะตามหาจนพบ ก็ล่วงเลยเวลาไปมากเพราะในขณะที่โดนอสรพิษพ่นพิษใส่นั้นอยู่ในช่วงเวลาฝนกำลังตกหนักกว่าฝนจะหยุดก็หลายชั่วโมง

๑) สาเหตุที่สอง เกิดมาจากกรรมเก่าในอดีตชาติ หากเราพิจารณาเฉพาะสาเหตุแรก เราจะเห็นว่าเพราะทั้งสองคนนั้นประมาทมีทันระวังตัว แต่ถ้าพิจารณาในเรื่องของกฎแห่งกรรมแล้ว เราจะทราบได้ว่าไม่มีใครหลีกเลี่ยงกรรมที่ตนเองทำเอาไว้ได้ เพราะสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและดีต่างกัน^๓ แม้แต่พระพุทธองค์ก็ยังไม่สามารถหลบหนีกรรมที่พระองค์ได้ทรงกระทำเอาไว้ ดังนั้นเมื่อกรรมให้ผล ไม่ว่าใครก็ไม่สามารถหลบหนีไปได้ แม้จะมีฤทธานุภาพสักปานใดก็ไม่หนีพ้นกฎแห่งกรรมไปได้ กรรมที่ทำให้คนทั้งสองตาบอด นอกจากปัจจุบันชาติคือความประมาทแล้ว ยังเกิดมาจากกรรมเก่าด้วย ดังข้อความในอรรถกถาสวรรณสามชาดก ได้กล่าวถึงบุรพกรรมของคนทั้งสองเอาไว้ว่า

^๒พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๒๙/๗๒.

^๓ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๙/๓๕๐.

ก็ดาบสและดาบสินีทั้งสองนั้น มีบุรพกรรมเป็นอย่างไร ได้ยินว่า ท่านทั้งสองนั้นในปางก่อน เกิดในสกุลแพทย์ ครั้งนั้น แพทย์นั้นรักษาโรคในจักขุของบุรุษมีทรัพย์มากคนหนึ่ง บุรุษนั้นจักขุหายดีแล้ว ไม่ให้ทรัพย์ค่ารักษาอะไร ๆ แก่แพทย์นั้น แพทย์โกรธเขาไปสู่เรือนแจ้งแก่ภริยาของตนว่า ที่รัก ฉันรักษาโรคจักขุของบุรุษนั้นหาย บัดนี้เขาไม่ให้ทรัพย์ค่ารักษาแก่ฉัน เราจะทำอย่างไรดี ฝ่ายภริยาได้ฟังคำสามีกล่าวก็โกรธ จึงกล่าวว่า เราไม่ต้องการทรัพย์ที่มีอยู่ของมัน ท่านจงประกอบยาขานานหนึ่งให้มันหยอด ทำจักขุทั้งสองของมันให้บอดเสียเลย สามีเห็นชอบด้วย จึงออกจากเรือนไปหาบุรุษนั้น ได้กระทำตามนั้น บุรุษผู้มีทรัพย์มากคนนั้นไม่นานนักก็กลับมีจักขุมืดไปอีก ดาบสและดาบสินีทั้งสองมีจักขุมืดด้วยบาปกรรมอันนี้^๔

จะเห็นได้ว่า กรรมที่ทั้งสองได้ร่วมกันทำไว้นั้น ก็คือการทำให้คนไข้ตาบอดด้วยความตั้งใจ แม้ภรรยาจะไม่ได้ปร่งยาให้ แต่ก็ได้มีความคิดเห็นพ้องต้องกันว่า ควรทำให้คนไข้ตาบอด เรียกว่า สมรู้ร่วมคิดกันทำบาปกรรม ผลกรรมนี้จึงมาบังเกิดพร้อมกันในชาตินี้ คือทำให้คนทั้งสองตาบอดพร้อมกัน

อนึ่ง เรื่องราวบุรพกรรมของดาบสและดาบสินีทั้งสองนี้ เมื่อพิจารณาแล้ว ผู้วิจัยเห็นว่ามีลักษณะคล้ายคลึงกับเรื่องพระจักขุบาลเถระ ในอรรถกถาธรรมบท ภาค ๑ โดยในอรรถกถาธรรมบท ภาค ๑ นั้นได้เล่าถึงบุรพกรรมที่พระจักขุบาลที่ต้องตาบอดเอาไว้ว่า เกิดมาจากรรมเก่าในอดีตชาติของท่าน ดังมีเรื่องพอสรุปได้ดังนี้

ในเมืองพาราณสี ได้มีหมอคนหนึ่งออกเดินทางเที่ยวรักษาคณเฑาะว์หมู่บ้านและตำบล ได้พบหญิงคนหนึ่งตาบอดจึงได้สอบถามถึงอาการพร้อมทั้งอาสจะรักษาให้หากให้ค่ารักษา หญิงคนนั้นรับปากทันทีว่าหากรักษาหาย ตนและบุตรธิดาจะยอมเป็นทาสรับใช้หมอ หมอจึงได้ปร่งยารักษาตา หญิงคนนั้น ไม่นานวันนักดวงตาก็กลับมามองเห็นตามปกติ ทำให้หญิงคนที่ให้สัญญาเอาไว้ว่าจะยอมเป็นทาสพร้อมทั้งบุตรและธิดานั้น เกิดบิดพลิ้วขึ้นมาไม่รักษาคำมั่นสัญญาที่ให้ไว้ เมื่อหมอมาสอบถามดูอาการก็โกหกหมอว่า อาการไม่ดีขึ้นมีแต่เจ็บปวดมากขึ้นกว่าเดิม ทำให้หมอรู้ทันทีว่าหญิงคนนี้โกหก คิดจะไม่ให้ค่ารักษาตามที่ได้ตกลงเอาไว้ก่อนการรักษา จึงได้กลับไปปรึกษากับภรรยาที่บ้าน พนางเล่าเรื่องราวให้ภรรยาทราบพร้อมทั้งบอกว่าจะปร่งยาให้หญิงคนนั้นตาบอดทันที ฝ่ายภรรยามีได้คัดค้านอย่างไร นิ่งไม่พูดจา คงปล่อยให้สามีทำไปตามที่ประสงค์นั้น หมอคนนั้นจึงได้ปร่งยาให้หญิงคนนั้นหยอดแก้ปวด พอหญิงคนนั้นหยอดเท่านั้น ดวงตาทั้งสองข้างก็ดับวูบมืดสนิท มองไม่เห็นทันทีเหมือน

^๔พ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๗๗.

ดวงไฟดับวูบลงณั้้น หมอคนนั้น ต่อมาได้เกิดเป็นพระจักขุบาลภิกษุผู้ตาบอดทั้งสองข้างเหมือนกรรมที่ตนได้กระทำไว้แต่ปางก่อนนั้น^๕

สาเหตุพระจักขุบาลเถระที่ตาบอดนี้ ก็เพราะกรรมเก่ามาให้ผลคือเคยเป็นหมอทำให้คนไข้ตาบอดด้วยเจตนาเช่นเดียวกันกับบิดามารดาของสุวรรณสามกุมาร จะต่างกันตรงที่สาเหตุของการตาบอดในปัจจุบันไม่เหมือนกันเท่านั้น

๓.๑.๒ กรรมของสุวรรณสามกุมาร : ถูกยิง

ส่วนอีกกรณีหนึ่ง เกี่ยวกับสุวรรณสามกุมารที่ถูกพระเจ้าปิลัยกษัตริย์ได้รับบาดเจ็บสิ้นชีวิตไปด้วยกำลังพิษในที่สุดนั้น มิได้กล่าวถึงเรื่องของกฎแห่งกรรมแต่ประการใด กล่าวแต่เพียงว่า ท่านประมาทมิได้เจริญเมตตาภาวนาในขณะนั้นเท่านั้น ดังข้อความว่า “ใครหนออิงเรา ผู้มัวประมาทกำลังแบกหม้อน้ำ ด้วยลูกศร”^๖

จะเห็นได้ว่า การที่สุวรรณสามกุมารถูกยิงนั้น ตัวท่านเองมิได้กล่าวอ้างว่าเป็นเพราะกรรมเก่า แต่เป็นเพราะความประมาทไม่ทันระวังตัวเพราะกำลังยกหม้อน้ำอยู่ แต่ก็มีถ้อยคำที่น่านำมาวิเคราะห์ได้ว่า อาจเกิดมาจากผลของกรรมที่ตระกูลของท่านทำไว้ก็ได้ เพราะท่านเปรียบตัวท่านเองที่ถูกยิงเสียข้างขาวทะเลข้างซ้าย เหมือนสัตว์ป่าถูกยิงนอนกระอักเลือดอยู่^๗ อาจเป็นไปได้ว่า เป็นเพราะผลกรรมที่ต้นตระกูลของท่านได้สร้างเอาไว้ แล้วมีผลส่งมาถึงลูกหลานผู้สืบทอดวงศ์สกุล ถึงแม้จะมีได้เป็นคนกระทำความผิดโดยตรงก็ตาม คือเป็นกรรมที่คนใดคนหนึ่งในสังคมที่เราอยู่ร่วมกัน เป็นคนทำแล้วผลกรรมนั้นส่งผลมาถึงตัวเราด้วย เรียกว่าเป็น “กัมมพันธุ” คือเผ่าพันธุ์กรรมที่ตกทอดมาจากรุ่นสู่รุ่น ดังที่วสิน อินทสระ ได้กล่าวไว้ สรุปได้ว่า

คนที่อยู่ในครอบครัวเดียวกัน คนใดคนหนึ่งทำดีหรือชั่ว มั่งมีหรือยากจนลง ผลย่อมตกแก่ครอบครัวด้วย เช่น พ่อแม่ทำดีมีชื่อเสียง ลูก ๆ ก็พลอยมีหน้าตา พ่อแม่ยากจนลง ลูกก็พลอยลำบากไปด้วย หรือ บิดาไปตัดมือลิงเพราะลิงได้ทำสิ่งมีค่าของตนเสียหาย ขณะนั้นภรรยาของเขา กำลังตั้งครรภ์ เมื่อภรรยาคลอดปรากฏว่าบุตรของเขามีขาตมาแต่ในครรภ์ มือข้างเดียวกับมือลิงที่ถูกตัด

^๕มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, พระธัมมปัทฏฐกถาแปล ภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๒๘-๒๙.

^๖ช.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๒๙๖/๒๒๙.

^๗ช.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๓๐๓/๒๓๐.

การลงโทษกรรมแบบนี้ เปรียบเหมือนคนผู้หนึ่งไปฆ่าบิดาอันเป็นที่รักของเด็กหนุ่มคนหนึ่ง เด็กหนุ่มคนนั้นมีความพยายามแรงทีเดียวตามผู้ฆ่าบิดาตน แต่ไม่อาจพบได้ หรือบางครั้งหาพบ แต่บุคคลผู้นั้นมีกำลังอยู่ในภาวะแวดล้อมอารักขาของมิตรสหายมากมาย เขาจึงไม่สามารถฆ่าตอบได้ จึงไปชும்อยู่ใกล้บ้านของบุคคลผู้ฆ่าบิดาตนเพื่อคอยโอกาสเหมาะ เมื่อเห็นบุตรของผู้นั้นออกมาจากเรือนเห็นว่าทำร้ายได้โดยง่าย และเป็นทางหนึ่งที่จะระบายความแค้นของตนให้คลายลงจึงประหารเด็กคนนั้นเสีย^๘

หากพิจารณากรรมที่สุวรรณสามกุมารได้รับคือถูกยิงแล้ว สรุปลงได้ว่า อาจเกิดมาจากกรรมต้นตระกูลของท่านทำไว้แล้วส่งผลมาถึงลูกหลาน แต่ที่สำคัญคือ เกิดมาจากความประมาทในปัจจุบัน อันเป็นช่องโหว่ให้ได้รับอันตรายในครั้งนี้ สมดังที่พุทธพจน์ที่ว่า “ความประมาทเป็นหนทางแห่งความตาย”^๙ แม้พระนาคเสนก็ยังได้กล่าวเอาไว้เหมือนกันว่าสาเหตุที่สุวรรณสามกุมาร ถูกยิงนั้น เป็นเพราะประมาทขาดสติมิได้เจริญเมตตาในขณะยกหม้อน้ำขึ้นวางบนบานนั้น จึงทำให้ถูกยิง^{๑๐}

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า หลักกฎแห่งกรรมนี้ ในทางพระพุทธศาสนาจะมุ่งเน้นสอนเป็นพิเศษให้เราเชื่อในเรื่องของการทำดีว่าได้ดี ทำชั่วว่าได้ชั่ว แต่บางครั้งคนที่ทำดีอาจได้รับความเดือดร้อนได้ ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายด้าน เช่น จากผลกรรมเก่า จากความประมาทในปัจจุบันหรือจากผู้ประสงค์ร้าย ต่อเรานั้นเราจึงไม่ควรประมาทในปัจจุบันเป็นดีที่สุด

๓.๒ หลักสัจจะของสุวรรณกุมาร

สัจจะ หมายถึง ความจริง^{๑๑} ได้แก่ พูดอย่างไรก็รักษาคำพูดเอาไว้ เรียกอีกอย่างว่ารักษาสัญญา ทำไว้อย่างไรก็แจ้งไปตามที่ทำนั้น เรียกว่ารับตามที่ทำนั้น หรือได้เห็นสิ่งใดก็รับว่าเห็นสิ่งนั้น

^๘วสิน อินทสระ, **หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๕), หน้า ๓๘-๓๙.

^๙พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑/๓๑.

^{๑๐}มหาเถรสมาคม, **มติปัญหา**, พิมพ์ในงานฉลองพระชนมายุ ๘๐ พรรษา สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฒนมหาเถระ) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ ๓ ตุลาคม ๒๕๓๖, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๓๒๙.

^{๑๑}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๓๑๘.

การกระทำเช่นนี้เรียกว่า การพูดความจริงก็ได้ สัจจะนี้ มีลักษณะเป็นความซื่อตรง คำพูดจริงเป็นสัจจาจา ตรงกันข้ามกับการพูดเท็จ^{๑๒}

จากการศึกษาสัจจะในสุวรรณสามชาดก พบว่ามีการกล่าวถึงอยู่หลายเหตุการณ์ด้วยกัน เพื่อความสะดวกการวิเคราะห์ ผู้วิจัยขอแยกออกเป็น ๓ ประเด็น ได้แก่

๓.๒.๑ สัจจะของสุวรรณสามกุมาร

๓.๒.๒ สัจจะของคนทั้งสาม

๓.๒.๓ ผลของการใช้สัจจะ

แต่ละประเด็นมีอธิบาย ดังต่อไปนี้

๓.๒.๑ สัจจะของสุวรรณสามกุมาร

จากการศึกษาพบว่า สุวรรณสามกุมาร ได้ยึดมั่นอยู่ในสัจจะเป็นอย่างดี เช่น ได้แปลงวาจาว่า จะเลี้ยงดูบิดามารดาผู้ตาบอดทั้งสองคน ก็ได้ยึดถือปฏิบัติตามที่ได้พูด แม้ในคราวที่ถูกพระเจ้าปิลยักข์ยังได้รับบาดเจ็บก็ยังเป็นห่วงบิดามารดาทั้งสอง กลัวว่าท่านทั้งสองจะอดตายเพราะไม่มีใครเลี้ยงดูเมื่อตนเองตายไป นอกจากนี้ พระองค์ยังได้ใช้สัจจะคือความจริงต่อสู้กับความเท็จของพระเจ้าปิลยักข์ที่อ้างว่า สุวรรณสามกุมารเป็นต้นเหตุทำให้สัตว์วิ่งหนี ซึ่งสุวรรณสามกุมารก็ได้กล่าวคำสัตย์ว่า ตั้งแต่พระองค์จำความได้ไม่เคยเห็นตัวใดวิ่งหนี แม้จะเป็นสัตว์ดุร้าย นารัก หรือตกใจง่าย เวลาพบเห็นพระองค์ไม่เคยตกใจหรือวิ่งหนีแต่อย่างไร ทำให้พระเจ้าปิลยักข์ยอมรับความเป็นจริงว่า ที่ยี่งนั้นเป็นเพราะความโลภในการล่าเนื้อและความหลงที่ครอบงำ ดังนั้น สุวรรณสามกุมารสามารถเอาชนะพระเจ้าปิลยักข์ได้ด้วยการพูดความจริงลบล้างความเท็จ สมดังพุทธพจน์ที่ว่า “พึงชนะคนพูดเหลวไหลและด้วยคำสัตย์”^{๑๓}

๓.๒.๒ สัจจะของคนทั้งสาม

สุวรรณสามกุมารถูกพระเจ้าปิลยักข์ยังด้วยธนูอาบยาพิษ จนได้รับบาดเจ็บและสลบไปในที่สุดแต่ด้วยอำนาจแห่งสัจจะที่บิดามารดาพร้อมทั้งเทพธิดาได้พากันตั้งสัตยาธิษฐาน ขอให้สุวรรณ

^{๑๒}สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), **ทศบารมี ทศพิธราชธรรม**, พิมพ์เนื่องในมหาอุตมมงคลวโรกาสพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ๒-๕ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๓๑, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมะอินทรี, ๒๕๕๖), หน้า ๑๘๑.

^{๑๓}พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๒๓/๑๐๒.

สามกุมารฟื้นขึ้นมาจนสำเร็จ สัจจะที่คนทั้งสามยกขึ้นมากล่านั้น ล้วนแล้วแต่เป็นคุณธรรมที่มีอยู่ในตัวของสุวรรณสามกุมาร เพื่อความเข้าใจยิ่งขึ้น ผู้วิจัยขอแยกสัจจะของแต่ละท่านออกศึกษาดังนี้

๑) สัจจะของมารดาสุวรรณสามกุมารมารดาของสุวรรณสามกุมารแม้ตาบอดสองข้าง มองไม่เห็น แต่ความรักความห่วงใยปรารถนาให้ลูกมีชีวิตที่ดีนั้นก็ยังหวังอยู่ พอทราบข่าวว่า ลูกสามะถูกพระเจ้าปิลักษ์ยังได้รับบาดเจ็บก็รู้สึกเสียใจเป็นอย่างมาก จึงได้ตั้งสัจจะอธิษฐานถึงคุณงามความดีที่ลูกสามะได้ประพฤติแก้ตน เพื่อให้สุวรรณสามกุมารฟื้นขึ้นมาว่า

ลูกสามะนี้ เป็นผู้ที่มีปกติประพฤติธรรมมาก่อน...มีปกติประพฤติพรหมจรรย์มาก่อน...มีปกติกล่าวคำสัตย์มาก่อน...เป็นผู้เลี้ยงมารดาและบิดา...เป็นผู้มอบน้อมต่อบุคคลผู้ใหญ่ในตระกูล...เป็นที่รักอย่างยิ่งกว่าชีวิตของเรา ด้วยสัจวาจານี้ ขอพิชของลูกสามะจงหายไป^{๑๔}

นอกจากจะยกเอาคุณธรรมที่มีอยู่ในตัวของสุวรรณสามกุมารแล้ว ยังได้อ้างเอาบุญกุศลที่สุวรรณสามกุมารได้บำเพ็ญต่อบิดามารดาอีกว่า “บุญอย่างใดอย่างหนึ่งที่ลูกสามะได้ทำแล้ว มีอยู่แก่เราและบิดาของเธอ ด้วยบุญกุศลนั้นทั้งหมด ขอพิชของลูกสามะจงหายไป”^{๑๕} ด้วยอำนาจสัจจะอธิษฐานของมารดานั้น ทำให้สุวรรณสามกุมารพลิกตัวกลับแล้วนอนนิ่ง

๒) สัจจะของบิดาสุวรรณสามกุมารบิดาของสุวรรณสามกุมาร ที่นั่งเศร้าโศกเสียใจอยู่เหนือศีรษะของสุวรรณสามกุมาร เมื่อเห็นสุวรรณสามกุมารพลิกตัวกลับ ทำให้เกิดความดีใจเป็นอย่างยิ่ง ได้รับทำสัจจะอธิษฐานเหมือนกับมารดานั้นว่า

ลูกสามะนี้ เป็นผู้ที่มีปกติประพฤติธรรมมาก่อน...เป็นผู้มีปกติประพฤติพรหมจรรย์มาก่อน...มีปกติกล่าวคำสัตย์มาก่อน...เป็นผู้เลี้ยงมารดาบิดา...เป็นผู้มอบน้อมต่อบุคคลผู้ใหญ่ในตระกูล...เป็นที่รักอย่างยิ่งกว่าชีวิตของเรา ด้วยสัจวาจານี้ ขอพิชของลูกสามะจงหายไป^{๑๖}

นอกจากนี้ยังได้อ้างเอาบุญกุศลที่สุวรรณสามกุมารได้ปฏิบัติต่อตนและมารดาอีกว่า “บุญอย่างใดอย่างหนึ่งที่ลูกสามะได้ทำแล้ว มีอยู่แก่เราและมารดาของเธอ ด้วยบุญกุศลนั้นทั้งหมด ขอพิชของลูกสามะจงหายไป”^{๑๗} ด้วยอำนาจสัจจะอธิษฐานของบิดานั้น ทำให้สุวรรณสามกุมารนอนพลิกตัวอีกข้างแล้วนอนนิ่งต่อไป

^{๑๔} พ.ช.ม. (ไทย) ๒๘/๓๘๒-๓๘๓/๒๔๑.

^{๑๕} พ.ช.ม. (ไทย) ๒๘/๓๘๘/๒๔๑.

^{๑๖} พ.ช.ม. (ไทย) ๒๘/๓๙๐-๓๙๕/๒๔๒.

^{๑๗} พ.ช.ม. (ไทย) ๒๘/๓๙๖/๒๔๒.

๓) สัจจะของนางพสุนธรเทพธิดา นางพสุนธรเทพธิดา ผู้เคยเป็นมารดาของสุวรรณสามกุมารในชาติก่อน เมื่อทราบว่าลูกสามะของตนถูกยิงนอนเสียชีวิตอยู่ก็ได้รับมาดุษฎี เมื่อเห็นสุวรรณสามกุมารพลิกตัวไปมา ด้วยอำนาจสัจจะอธิฐานของบิดามารดา จึงได้ตั้งสัจจะอธิฐานหวังให้สุวรรณสามกุมารฟื้นขึ้นมาว่า “เราอยู่ที่ภูเขาคันธมาทน์มานาน ไม่มีคนอื่นจะเป็นใครก็ตาม เป็นที่รักของเรายิ่งกว่าสามกุมาร... ต้นไม้ทั้งหมดที่ภูเขาคันธมาทน์ล้วนแต่เป็นไม้หอม ด้วยสัจวาจานี้ ขอพิษของสามกุมารจงหายไป”^{๑๘}

พอจบคำสัจจะอธิฐานของพสุนธรเทพธิดาสุวรรณสามกุมารก็ลุกขึ้นทันที แผลที่ถูกยิงก็หายเป็นปกติ

จะเห็นได้ว่า การยกสัจจะขึ้นมาช่วยให้คนตายฟื้นของคนทั้งสามนั้น อ้างมาจากเรื่องจริงที่คนตายนั้นมียูในตัวของตนมองเห็นและผลบุญที่คนตายได้กระทำต่อตน นอกจากนี้ยังได้อำนาจความเป็นจริงในธรรมชาติ เช่น ความหอมของต้นไม้มาช่วยให้สุวรรณสามกุมารฟื้นขึ้นมาได้สำเร็จ

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาการใช้สัจจะช่วยให้คนตายแล้วฟื้นนี้ ไม่มีเฉพาะในสุวรรณสามชาดกเท่านั้น แม้ในอรรถกถาหมั่นทัฬหชาดกก็ได้กล่าวถึงการใช้สัจจะในการช่วยเหลือเด็กที่ถูกงูกัดเหมือนกัน ดังมีเนื้อเรื่องโดยย่อ ดังต่อไปนี้^{๑๙}

หมั่นทัฬหมาณพได้พาครอบครัวไปเยี่ยมที่ปายนดาบสที่บรรณศาลาในสวนป่า ยัญญทัตตกุมาร ได้เล่นลูกข่างอยู่ใกล้ ๆ บรรณศาลา ลูกข่างได้กระดอนตกลงไปในรูจอมปลวกซึ่งมีอสรพิษอยู่ข้างใน แต่เด็กไม่รู้ จึงได้ล้วงมือลงไปเพื่อหยิบเอาลูกข่าง จึงถูกงูกัดตายในที่นั้นนั่นเอง หมั่นทัฬหะเมื่อทราบว่าลูกตัวเองตาย ก็ร้องไห้เสียใจถึงลูกที่ตายไป พลาญขอร้องให้ที่ปายนดาบสปรุ้งยารักษาให้ฟื้นคืนชีวิตด้วย แต่ที่ปายนดาบสได้บอกว่า บวชเป็นพระไม่สามารถที่จะปรุ้งยาให้คนไข้ได้ แต่ถูกเขาอ่อนวอนให้โปรดเมตตาทำอย่างไรก็ได้ที่จะทำให้ลูกชายฟื้นขึ้นมา ที่ปายนดาบสก็ได้วางมือลงบนศีรษะของยัญญทัตตกุมารพร้อมทั้งตั้งสัจจกิริยาว่า “อาตมาต้องการบุญ มีจิตเลื่อมใสประพาศิพรหมจรรย์อยู่ได้เพียง ๗ วันเท่านั้น ต่อแต่นั้นแม้จะไม่พอใจประพาศิพรหมจรรย์ ก็ยังประพาศิมาเกิน ๕๐ ปี ด้วยสัจจวาจานี้ ขอจงมีความสวัสดิ์ ขอพิษจงหาย ขอยัญญทัตตกุมารจงรอดชีวิต”^{๒๐}

^{๑๘} พ. ช. ข. ม. (ไทย) ๒๘/๓๙๘-๓๙๙/๒๔๒.

^{๑๙} พ. ช. ข. ท. ส. ก. อ. (ไทย) ๓/๕/๘๓๔-๘๕๐.

^{๒๐} พ. ช. ข. ท. ส. ก. (ไทย) ๒๗/๖๒/๓๓๒.

เมื่อจบการตั้งสัตยาธิษฐาน ยัญญัตตฤๅณก็ลืมตาเรียกหาแม่แล้วพลิกนอนหลับไป ที่นั่นที่ปายนดาบสก็ได้บอกให้นายมณฑิพยะผู้เป็นบิดาได้ตั้งสัจจกิริยาให้ลูกฟื้นขึ้นมา เพราะตนทำได้เท่านี้ เขาได้วางมือลงที่หน้าอกของบุตรแล้วกล่าวคำสัจจกิริยาว่า

พระเหตุไหนแต่ไรมา ข้าพเจ้าเห็นแขกในเวลามาพักก็ได้ยินดีให้พัก อนึ่ง สมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย แม้ผู้เป็นพหูสูตก็ไม่ทราบความที่ข้าพเจ้าไม่พอใจ ข้าพเจ้าแม้จะไม่พอใจก็ตาม ก็ยังให้ทาน ด้วยสัจจวาจา^{๒๑} ของงมีความสวัสดิ์ ขอพิชจงคลาย ขออัญญัตตฤๅณพองจรรอดชีวิต^{๒๒}

ด้วยผลของการตั้งสัตยาธิษฐานนั้น ปรากฏว่าพิชในร่างกายส่วนบนสะเอวก็ได้ไหลลงสู่แผ่นดิน เด็กสามารถลุกขึ้นนั่งได้แต่ยังไม่สามารถยืนได้ บิดาจึงได้บอกให้มารดาทำสัจจกิริยาช่วยลูกด้วย มารดาจึงได้บอกบิดาไปว่ามีอยู่สัจจะหนึ่งแต่ไม่กล้าพูดออกไป แต่ทนความรบเร้าของบิดาไม่ไหว จึงได้ทำสัจจกิริยาว่า “ลูกรัก อสรพิชที่มีพิชร้ายแรงตัวใด ได้โผล่ขึ้นมาจากปล่องมวกัดเจ้า วันนี้ อสรพิชตัวนั้น และบิดาของเจ้าไม่มีความแตกต่างกันเลย เพราะไม่ได้เป็นที่รักของแม่ ด้วยสัจจวาจา^{๒๑} ของงมีความสวัสดิ์ ขอพิชจงคลาย ขออัญญัตตฤๅณขายจรรอดชีวิต”^{๒๒}

เมื่อจบคำสัจจกิริยาพิชทั้งหมดได้หายเข้าไปในแผ่นดิน ยัญญัตตฤๅณก็ลุกขึ้นวิ่งเล่นได้ดังเดิม

จะเห็นได้ว่า อำนาจของสัจจกิริยาคือการทำสัจจวาจา^{๒๑} สามารถที่จะช่วยให้คนที่ตายแล้วสามารถฟื้นคืนมาได้ หากพิจารณาเนื้อหาที่ยกขึ้นมาอ้างทำสัจจวาจาระหว่างสุวรรณสามชาดก กับมณฑิพยะชาดกมีเนื้อที่แตกต่างกัน กล่าวคือในสุวรรณสามชาดก บิดามารดาและเทพิดาต่างยกเอาคุณงามความดี ที่สุวรรณสามกุมารมีต่อพวกตนและผลบุญที่เขาได้กระทำเอาไว้มาทำสัจจวาจา ในขณะที่ดาบสและบิดามารดาของอัญญัตตฤๅณได้ยกเอาความรู้สึกของตนเองที่เป็นจริงขึ้นมาอ้างทำสัจจวาจาแม้ไม่เต็มใจวช หรือไม่เต็มใจต้อนรับหรือไม่ชอบใจสามีของตนเองก็ตาม แต่ก็สามารถยกขึ้นมาทำสัจจะ^{๒๑}ได้ และยังสามารถช่วยให้ลูกชายของตนเองรอดพ้นจากพญามัจจุราชได้ ดังนั้น การใช้สัจจะช่วยเหลือคนนั้น สิ่งที่ยกขึ้นมาอ้างจะต้องเป็นเรื่องจริงซึ่งอาจเป็นเรื่องที่ดีหรือไม่ดีก็ได้ แต่เรื่องที่อ้างนั้นต้องเป็นเรื่องจริง มิได้เสแสร้งแกล้งแต่งเรื่องขึ้น

^{๒๑} พ.ท.ทส. (ไทย) ๒๓/๖๓/๓๓๒.

^{๒๒} พ.ท.ทส. (ไทย) ๒๓/๖๔/๓๓๒.

๓.๒.๓ ผลของการใช้สัจจะ

ผลของการใช้สัจจะอธิษฐาน เริ่มปรากฏตั้งแต่มารดาใช้เป็นครั้งแรกที่สุวรรณสามกุมารเริ่มขยับตัวและฟื้นในที่สุดเมื่อนางพสุนธรีเทพิตาตั้งสัจจะอธิษฐานจบลง และได้เกิดความอัศจรรย์ขึ้น ๔ อย่าง ได้แก่

- ๑) พระมหาสัตว์หายโรค
- ๒) ดวงตาของบิดามารดากลับมามองเห็นตามปกติ
- ๓) แสงอรุณขึ้น
- ๔) ท่านทั้งสี่ปรากฏที่อาศรม^{๒๓}

ในเรื่องของการเกิดอัศจรรย์นี้ เอลิซาเบธ เรย์ และคณะ ได้กล่าวถึงสาเหตุที่บิดามารดาของสุวรรณสามกุมารกลับมามองเห็นได้ดังเดิมนั้นว่า เป็นเพราะอาการตาบอดของทั้งสองท่านได้สิ้นสุดลงพร้อมกับกรรมเก่าที่ได้ชดใช้หมดสิ้นไปแล้ว และยังได้กล่าวถึงผลดีที่พระเจ้าปิลักษ์ยังสุวรรณสามกุมาร เพราะถ้าหากว่าพระองค์ไม่ได้ยั้งครต้องสุวรรณสามกุมารแล้ว สุวรรณสามกุมารก็คงจะไม่สามารถช่วยให้บิดามารดาชดใช้กรรมเก่าได้^{๒๔}

ผลของการใช้สัจจะ นอกจากจะช่วยชุบชีวิตคนที่ตายไปให้ฟื้นขึ้นมาได้แล้ว ยังสามารถใช้เป็นพลังธรรมในการป้องกันภัยอันตรายที่จะมาถึงตนได้ ดังเช่น ที่ปรากฏในอรรถกถาวัฏฏชาดกเกี่ยวกับลูกนกคุ้มได้ตั้งสัจจกิริยาให้ตนเองรอดพ้นจากไฟป่า ดังมีเรื่องโดยย่อดังนี้

พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นนกคุ้มในป่าแห่งหนึ่งในแคว้นมคธ บิดามารดาได้ให้พระโพธิสัตว์นอนอยู่ในรัง แล้วนำอาหารมาป้อนด้วยจะงอยปาก

ในป่านั้น ไฟจะไหม้เป็นประจำทุก ๆ ปี มีวันหนึ่งไฟป่าได้เกิดไหม้ขึ้นลุกลามทั่วทั้งป่า ในขณะที่บิดามารดาของพระโพธิสัตว์ออกไปหาอาหารยังไม่กลับมา ปลอ่ยให้พระโพธิสัตว์นอนอยู่ในรังตัวเดียว แม้ชนปีกก็ยังไม่บอกขึ้นมา ยังบินไม่ได้ ส่วนนกฝูงอื่น ๆ พวกมันบินหนีไปหมด เมื่อไฟป่าไหม้เข้ามาใกล้รังที่พระโพธิสัตว์นอนอยู่ พระโพธิสัตว์ไม่รู้จะอย่างไร จึงได้คิดถึงคุณแห่งสัจจะของพระพุทธเจ้าในอดีตว่ามีอยู่จริง แล้วน้อมมาดุษสัจจะที่มีอยู่ในตนเองเพื่อทำให้ไฟป่าล่าถอยไป เมื่อพบเห็นสัจจะในตัวเองแล้ว จึงได้กล่าวสัจจกิริยาว่า “ปีกของเรามีอยู่ แต่ก็บินไม่ได้ เท้าทั้ง ๒ ข้างของเรามีอยู่ แต่ก็เดิน

^{๒๓} พุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๒๐๙.

^{๒๔} เอลิซาเบธ เรย์ และคณะ, **ทศชาติ**, แปลโดย สนธิวรรณ อินทรลิม, (คณะโบราณคดี: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๔), หน้า ๓๕.

ไม่ได้ และมารดาบิดาของเราก็หนีภัยออกไปแล้ว นี่ไฟป่า เจ้าจงถอยกลับไปเถิด”^{๒๕} พอจบสังข์กิริยาของพระโพธิสัตว์นั้น ไฟป่าก็ได้ล่าถอยไปประมาณ ๑๖ กรีสแล้วดับลง ณ ที่นั้นนั่นเอง ถือว่าเป็นสังขารมี^{๒๖} ของพระโพธิสัตว์ที่ได้บำเพ็ญในชาตินี้

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า สังข์จะ หมายถึงความจริงที่มีอยู่ในตัวบุคคลนั้นจริง ๆ ซึ่งความจริงนี้อาจเป็นเรื่องที่ดีหรือไม่ดีก็ได้ ขอให้เรื่องที่กล่าวอ้างนั้นเป็นความจริง อำนาจของสังข์จางา ย่อมทำให้เจ้าของสังข์รอดพ้นจากภัยอันตรายต่าง ๆ ได้ และยังสามารถช่วยให้คนอื่นที่ตนรักรอดพ้นจากความตายได้

๓.๓ หลักเมตตา

เมตตา คือความรัก ความเยื่อใยที่มีต่อกัน ที่มีอยู่ในมิตร หรือให้เป็นไปแก่มิตรสหาย^{๒๗} ที่อยู่ร่วมสังคมเดียวกัน “เมตตากรุณานี้ เป็นคุณธรรมที่ทำให้คนในโลกเกื้อกูลกัน ทำให้เกิดความรัก ความปรารถนาดี สนับสนุนกลมเกลียวในหมู่มนุษย์”^{๒๘} ความรักที่เกิดจากเมตตาดีนี้ ไม่มีเฉพาะมนุษย์เท่านั้นที่ต้องการแม้แต่สัตว์เดรัจฉานทั่วไป ก็มีความต้องการเหมือนกัน เช่นสัตว์ที่เราเลี้ยงหากเราเลี้ยงด้วยความรักใคร่เอ็นดูไม่ตีมัน ๆ ก็ยิ้มแย้มรื่นเริงกับเรา ตรงกันข้ามหากเลี้ยงอย่างนักโทษ เขียนตีหรือรังแกอยู่รำไป สัตว์เลี้ยงที่เราเลี้ยงนั้นมันก็ไม่รักเจ้าของ

การอยู่ร่วมกันในสังคมไม่ว่าในอดีตหรือปัจจุบัน สิ่งสำคัญที่จะทำให้สังคมนั้นอยู่ร่มเย็นเป็นสุขก็คือการมีความรักเมตตาต่อกันและกัน ไม่มีการแย่งชิงดีชิงเด่นหรือทำร้ายร่างกายกัน อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข เพราะการแสวงหาความสุขด้วยการเบียดเบียนผู้อื่นนั้นชื่อว่าไม่ใช่เป็นการแสวงหาความสุขที่ถูกต้อง เพราะมีแต่จะนำความทุกข์มาให้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ผู้ใดไฝ่หาความสุขเพื่อตนแต่กลับใช้ท่อนไม้ทำร้ายสัตว์ทั้งหลายผู้รักสุข ผู้นั้นตายไปแล้วย่อมไม่ได้รับความสุขเลย”^{๒๙} การที่จะได้รับความสุขที่แท้จริงนั้น ก็คือ การไม่เบียดเบียนคนอื่นหรือสัตว์อื่นนั่นเอง บุคคลผู้ไม่เบียดเบียน

^{๒๕} พุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๓๕/๑๕.

^{๒๖} พุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) ๓/๑/๓๔๖.

^{๒๗} เมฆขุติติ เมตตา สนิยหติติ อุตถิ, มิตเต วา ภาวา มิตตสส วา เอสา ปวตติติปิ เมตตา, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๑๒๒, มิลินท.อ. (บาลี) ๖/๓๒๑.

^{๒๘} พระมหาบุญเรือน ปภังกร (พิลาพันธ์), “การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๔๑.

^{๒๙} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๓๑/๗๓.

ผู้อื่นนี้ ก็คือมีความเมตตาต่อผู้อื่น เพราะผู้ที่มีเมตตาอยู่ในจิตใจย่อมไม่คิดเบียดเบียนใคร มีแต่จะมอบความรักความอบอุ่นหรือความปรารถนาดีต่อผู้อื่น เป็นผู้ที่มีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ให้แก่ผู้อื่น ไม่เห็นแก่ตัว ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวเอาไว้ว่า

เมตตา เป็นคุณธรรมที่เปิดจิตให้กว้างขวาง พ้นจากความเห็นแก่ตัว และขยายความรู้สึกที่ดีงามออกไปทั่วทั้งโลก แผ่ออกไปถึงสรรพสัตว์ เมื่อจิตพ้นจากความยึดติดในตัวตนและสิ่งที่จะเอาเป็นของตน ก็พร้อมที่รองรับและเปิดโอกาสให้คุณธรรมอื่น ๆ เจริญงอกงามขึ้นได้ คือพร้อมที่ปฏิบัติคุณธรรมข้ออื่น ๆ ได้อย่างจริงจังและเต็มที่^{๓๐}

เพื่อความง่ายต่อการศึกษาเมตตาในสุวรรณสามชาดกนี้ ผู้วิจัยจะแยกหัวข้อออกศึกษาดังต่อไปนี้

๓.๓.๑ เมตตาของบิดามารดาของสุวรรณสามกุมาร

จากการศึกษาพบว่า เมตตาที่บิดามารดาของสุวรรณสามกุมารปฏิบัติ นั้น สามารถแยกออกเป็น ๒ สมัย ได้แก่ สมัยยังมีได้ออกบวชและออกบวช ในสมัยทั้ง ๒ นี้ มีอธิบายดังต่อไปนี้

๑) ในสมัยที่ยังมีได้ออกบวช เมตตาในระดับนี้ เป็นเมตตาที่ตรงกันข้ามกับการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต คนที่มีเมตตาในระดับนี้เชื่อว่าเป็นคนมีศีลธรรมอยู่ในจิตใจ ไม่ทำการเบียดเบียนผู้อื่น บิดามารดาของสุวรรณสามกุมาร เกิดมาในท่ามกลางครอบครัวที่มีอาชีพในการล่าสัตว์ป่าเลี้ยงครอบครัว และนำไปขาย แต่ท่านทั้งสองไม่มีความปรารถนาจะประกอบอาชีพดังบิดามารดาของตน ทั้งไม่ฆ่าเอง ทั้งไม่ให้คนอื่นฆ่า แม้สัตว์ที่คนอื่นฆ่ามาแล้ว คนทั้งสองก็ไม่เป็นธุระนำไปขายทอดตลาด^{๓๑} เพราะถ้าไม่ฆ่าสัตว์ด้วยตนเอง แต่ยักยอกเนื้อที่ผู้อื่นไปขายก็เท่ากับว่าสนับสนุนให้คนอื่นฆ่าสัตว์ทางอ้อม การที่ท่านทั้งสองไม่ยินดีในการฆ่าสัตว์ทางอ้อม การที่ท่านทั้งสองไม่ยินดีในการฆ่าสัตว์ทั้งทางตรงและทางอ้อม นั่นก็เพราะเป็นผู้มีเมตตานั่นเอง สมดังพุทธพจน์ที่ว่า “ผู้มีเมตตาในสัตว์ทุกหมู่เหล่า จะไม่ฆ่าเอง ไม่ใช่ให้ผู้อื่นฆ่า ไม่ฆะเอง ไม่ใช่ให้ผู้อื่นฆะ ไม่มีเวรกับใคร ๆ”^{๓๒}

พฤติกรรมการปฏิเสธการฆ่าสัตว์ของบิดามารดาของสุวรรณสามกุมารนี้ มีมาตั้งแต่สมัยเป็นเด็ก ดังที่แก้ว สุพรรณโณ กล่าวเอาไว้ว่า

^{๓๐}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), บุญ-บารมีที่จะกู้แผ่นดินไทย, (กรุงเทพมหานคร: กรมวิชาการ, โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๓), หน้า ๙๒.

^{๓๑}ช. ข. ม. อ. (ไทย) ๔/๒/๑๗๔.

^{๓๒}ช. อ. ต. (ไทย) ๒๕/๒๗/๓๗๔.

เด็กชายและเด็กหญิงของทั้งสองบ้านนั้น มีความผิดปกติแตกต่างไปจากผู้เป็นบิดามารดาของตนเป็นอันมาก เพราะครอบครัวของทั้งสองบ้านและทั้งหมู่บ้านนั้น ล้วนแต่ทำมาหากินเลี้ยงชีพด้วยการเป็นพรานออกเข้าป่าล่าสัตว์ต่าง ๆ เพื่อนำมาประทังชีวิตใน ขณะที่เด็กชายและเด็กหญิงทั้งสอง กลับไม่ปรารถนาในการล่าสัตว์ตดชีวิตเพราะมีจิตใจเมตตาอารีเป็นพิเศษ มักจะคอยช่วยกันห้ามปรามผู้ที่เอาจี๊ชีวิตสัตว์ทั้งหลายอยู่เสมอ^{๓๓}

ดังนั้น เมตตาในสมัยที่ยังไม่ได้ออกบวชนั้น เป็นเมตตาขั้นพื้นฐานที่มนุษย์ทุกคนควรมี เพราะเมตตาในระดับนี้เป็นเมตตากรุณาที่มีต่อสัตว์ทั้งหลายที่อยู่ร่วมโลกเดียวกัน เมื่ออยู่ร่วมโลกเดียวกัน จึงควรมีเมตตากรุณา รักใคร่ปรองดองกันไม่เบียดเบียนแข่งฆ่ากันและกัน จึงจะทำให้สังคมและโลกที่อยู่อาศัยมีความสงบสุข

๒) ในสมัยที่ออกบวชเป็นฤาษีและฤาษิณี เมตตาในระดับนี้ เป็นเมตตาที่ได้รับการพัฒนา มาจากขั้นพื้นฐานคือเมตตาในระดับศีลธรรมดังกล่าวแล้วข้างต้นนั้น เมื่อเมตตาได้รับการพัฒนามากยิ่งขึ้นที่เรียกว่า เมตตาภาวนา ย่อมกลายเป็นเมตตาที่เต็มเปี่ยมด้วยความรักใคร่เอ็นดูหวังให้คนอื่นเป็นสุขจริง ๆ บิดามารดาของสุวรรณสามกุมารเมื่อออกบวชแล้ว ก็พากันเจริญเมตตาภาวนาอยู่ในป่าหิมพานต์ ด้วยอาณิสสที่ท่านทั้งสองเจริญเมตตาอยู่เป็นประจำ จึงทำให้สัตว์ต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในป่าไม่เบียดเบียนกันและกัน^{๓๔} อยู่ด้วยกันอย่างปกติสุข

เมตตาที่บิดามารดาของสุวรรณสามกุมารบำเพ็ญนี้ เป็นเมตตาในระดับพรหมวิหารธรรม เพราะเมื่อเมตตาได้รับการอบรมเป็นนิตยอยู่เป็นประจำ จนกลายเป็นเมตตาวิหारी คือมีปกติอยู่ด้วยเมตตา ได้แก่ เจริญกัมมัฏฐานมีเมตตาเป็นอารมณ์จนได้ฌานต่าง ๆ ดำรงอยู่^{๓๕} ย่อมเป็นฐานให้เกิดคุณธรรมอีก ๓ ข้อในพรหมวิหารธรรมตามมา กล่าวคือก่อให้เกิดกรุณา มุทิตาและอุเบกขา^{๓๖} และยังเป็นเหตุให้บำเพ็ญคุณงามความดีอย่างอื่นได้อย่างเต็มที่ “แม้การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์นี้ ก็อาศัยเมตตาเป็นแรงขับเคลื่อน”^{๓๗}

จากการศึกษาพบว่า การเจริญเมตตาของบิดามารดาของสุวรรณสามกุมารนี้ บางครั้งก็ยังมีภาพกรอต่อผู้อื่นได้เหมือนกัน ดังข้อความว่า “บุตรที่น่ารักผู้ซึ่งได้เลี้ยงดูเราทั้ง ๒ คน ผู้ตาบอดใน

^{๓๓} แก้ว สุพรรณ, นิทานทศชาติ, (กรุงเทพมหานคร: ไพลิน, ๒๕๔๖), หน้า ๔๑-๔๒.

^{๓๔} สุข.ชา.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๗๕.

^{๓๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๘, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๐๘.

^{๓๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), บุญ-บารมีที่จะกู้แผ่นดินไทย, หน้า ๙๔.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๔.

ปา เราได้มาโดยยาก ไฉนจะไม่พุงทำจิตใจให้โกรธในคนผู้ฆ่าบุตรคนเดียวนั้นเล่า”^{๓๘} แต่ก็ได้ทุกลบณจิต ได้กล่าวถึงบัณฑิตที่สรรเสริญคนผู้ไม่โกรธต่อผู้ฆ่าบุตรของพวกตนเอาไว้ว่า “บุตรที่น่ารักผู้เลี้ยงดูเราทั้ง ๒ คน ผู้ดาบอดในปา เราได้มาโดยยาก บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่าไม่ควรโกรธในคนผู้ฆ่าบุตรคนเดียวนั้น”^{๓๙}

การที่บิดามารดาของสุวรรณสามกุมาร ไม่สามารถที่จะยับยั้งความโกรธได้ในขณะที่ทราบว่าบุตรชายตนเองถูกพระเจ้าปิลักษ์ยิงเสียชีวิตนี้ เป็นเรื่องธรรมดาของผู้เป็นบิดามารดา ที่ต้องมาสูญเสียบุตรสุดที่รักไปอย่างปัจจุบันทันด่วน เพราะบุตรชายไม่ได้ไปทำร้ายใครอบรมมาดีโดยตลอด ไม่น่ามีอายุสั้นเร็วขนาดนี้ อีกอย่างท่านทั้งสองก็ยังไม่ได้รับรู้เป็นพระอนาคามีบุคคล ความโกรธจึงยังบังเกิดขึ้นอยู่แต่ก็สามารถระงับได้ฉับพลัน ดังที่สุจินต์ บริหารวนเขตต์ ได้กล่าวเอาไว้ว่า “เพราะการที่จะเป็นผู้มีเมตตาได้ตลอดไป คือไม่มีโทสะเกิดอีกเลยนั้น ต้องเป็นพระอริยบุคคลชั้นพระอนาคามีบุคคล”^{๔๐}

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาพบว่า บิดามารดาของสุวรรณสามกุมารดาบอดพร้อมกันทั้งสองคนเพราะถูกงูพิษพันพิษเข้าตา ทำให้เกิดความสงสัยขึ้นว่า ทำไม ? อานิสงส์ของเมตตาข้อที่ว่า “เป็นที่รักของพวกมนุษย์”^{๔๑} หรือข้อที่ว่า “ไฟก็ดี ยาพิษก็ดี ศัสตราก็ดี ไม่ต้องบุคคลนั้น”^{๔๒} เมื่อได้ทำการศึกษาจึงได้เข้าใจว่าเป็นเพราะกรรมเก่าให้ผล คือ ในอรรถกถาสวรรณสามชาดกได้กล่าวอ้างถึงกรรมเก่าที่สองท่านได้กระทำเอาไว้ในอดีตหนึ่ง ที่เคยเป็นหมอแล้วปรุยาให้คนไข้จนดาบอดด้วยเจตนา ดังกล่าวแล้วในเรื่องของกฎแห่งกรรมนั้น

๓.๓.๒ เมตตาของสุวรรณสามกุมาร

การศึกษาหลักเมตตาธรรมของสุวรรณสามกุมารนี้ เพื่อความสะดวกแก่การวิเคราะห์ ผู้วิจัยจะขอแยกออกเป็น ๒ เหตุการณ์ ดังนี้

๑) ก่อนการถูกยิง

๒) หลังการถูกยิง

^{๓๘}สุ.ข.ม. (ไทย) ๒๘/๓๕๓/๒๓๗.

^{๓๙}สุ.ข.ม. (ไทย) ๒๘/๓๕๔/๒๓๘.

^{๔๐}สุจินต์ บริหารวนเขตต์, เมตตา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา, ๒๕๓๒), หน้า ๖-๗.

^{๔๑}วิ.ป. (ไทย) ๘/๓๓๑/๔๙๔.

^{๔๒}วิ.ป. (ไทย) ๘/๓๓๑/๔๙๔.

๑) ก่อนการถูกยิง เริ่มตั้งแต่ สุวรรณสามกุมารได้ถือกำเนิดมาจนกระทั่งก่อนการถูกยิง ในช่วงระยะเวลาชีวิตนี้ สุวรรณสามกุมาร ไม่เคยคิดปองร้ายหรือเบียดเบียนใครหรือสัตว์ใด ๆ เลย เป็นผู้ประกอบด้วยจิตมีเมตตาต่อสรรพสัตว์เป็นล้นพ้น ในเวลาไปหาผลไม้หรือไปตักน้ำที่แม่น้ำมคธัมมทานที เราจะทราบดีว่าสัตว์ต่าง ๆ แวดล้อมไปเป็นเพื่อนด้วย^{๔๓} การที่สัตว์ไม่สะดุ้งกลัวต่อสุวรรณสามกุมารที่เป็นมนุษย์นั้น ก็เพราะสุวรรณสามกุมารไม่เคยทำร้าย พวกมัน ๆ จึงได้พากันแวดล้อมไปยังสถานที่ต่าง ๆ แม้แต่สัตว์ที่ดุร้ายก็ไม่ทำร้ายสัตว์ที่ไม่ดุร้ายหรืออ่อนแอกว่าเมื่อเห็นสุวรรณสามกุมาร ทั้งนี้เพราะเมตตาของสุวรรณสามกุมารที่มีต่อสรรพสัตว์นั่นเอง แม้ในอรรถกถาสุวรรณสามจรียา ก็ได้กล่าวยืนยันถึงความเป็นเมตตาของสุวรรณสามกุมารเอาไว้ว่า

และโดยพิเศษได้แผ่เมตตาไว้มาก ด้วยเหตุนี้ สัตว์ทั้งหลายจึงไม่รบกวนสุวรรณสาม พระโพธิสัตว์ไม่รบกวนสัตว์ทั้งหลาย เหมือนอย่างสัตว์ทั้งหลายไม่รบกวนพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ทั้งไปทั้งมาสู่ป่า เพื่อผลาผลทุก ๆ วันอย่างนี้ จึงได้แวดล้อมไปด้วยฝูงเนื้อ แม้สัตว์ที่เป็นศัตรูมีราชสีห์และเสือโคร่งเป็นต้น ก็คุ้นเคยเป็นอย่างดีกับพระโพธิสัตว์ ก็ด้วยอำนาจแห่งเมตตา สัตว์เดียรัจฉานทั้งหลายได้ความเป็นผู้มีจิตอ่อนโยนต่อกันและกันในที่อยู่ของพระโพธิสัตว์นั้น ด้วยประการฉะนี้ พระโพธิสัตว์นั้น ด้วยประการฉะนี้ พระโพธิสัตว์นั้น ด้วยอำนาจแห่งเมตตาในที่ทั้งปวงจึงเป็นผู้ไม่กลัว ไม่หวาดสะดุ้ง ไม่มีเวร อยู่คู่จุฬพรหม^{๔๔}

การอยู่ในป่าที่แวดล้อมไปด้วยสัตว์นานาชนิด ทั้งดุร้ายและไม่ดุร้ายนั้น จำเป็นต้องมีเมตตาเป็นอาวุธในการป้องกันตัวเองให้รอดพ้นจากสัตว์ดุร้ายต่าง ๆ เช่น เสือโคร่ง เสือเหลือง หมีเป็นต้น ตลอดถึงสัตว์เลื้อยคลานที่มีพิษทั้งหลายอีกด้วย เพราะถ้าเราอยู่ในป่าโดยมิได้แผ่เมตตาไปในสัตว์ต่าง ๆ ย่อมได้รับอันตรายจากสัตว์เหล่านั้นได้ ดังกรณีที่ถูกพิษถูกกัดจนมรณภาพเพราะมิได้แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์เป็นตัวอย่าง ดังนั้น การอยู่ในป่าเขาลำเนาไพรอาวุธที่สำคัญคือเมตตาธรรมนั่นเอง

๒) หลังการถูกยิง สุวรรณสามกุมารขณะกลับขึ้นมาจากตักน้ำที่แม่น้ำมคธัมมทานที ได้ถูกพระเจ้าปิลักขัยยิงด้วยลูกศรอาบยาพิษ ได้รับทุกขเวทนาอย่างแรงกล้า ในขณะนั้นสุวรรณสามกุมารต้องอดทนกับความเจ็บปวดเป็นอย่างมาก ไม่ร้องโอดครวญเหมือนบุคคลทั่วไป กลับรวบรวมสติสัมปชัญญะค่อย ๆ วางหม้อตักน้ำลงพื้นดิน แล้วตัวเองก็ล้มตัวลงนอนผินศีรษะไปทางเส้นทางที่มุ่งไปสู่อาศรมบิดามาร่นั้น แล้วร้องเรียกหาคนที่แอบยิงตนด้วยวาจาอันอ่อนหวาน มิได้โกรธเคืองหรือเคียดแค้นคนที่แอบยิงตนแต่อย่างใด เป็นผู้มีสติรู้เท่าทันอารมณ์ที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ในขณะนั้น ไม่ได้ถือ

^{๔๓} พ. ช. ม. อ. (ไทย) ๔/๒/๑๗๙.

^{๔๔} พ. จรียา. อ. (ไทย) ๙/๓/๕๒๗-๕๒๘.

โทษโกรธศัตรูเมื่อน้อยนิด แม้คิดก็ไม่เคยทำ มีสติสมบูรณ์เพราะได้เจริญเมตตามาโดยตลอด สมดังพุทธพจน์ที่ว่า “ผู้มีสติตั้งมั่น เจริญเมตตาแผ่ไปไม่มีประมาณ พิจารณาเห็นธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอุภยิ ย่อมมีสังโยชน์เบาบาง หากบุคคลมีจิตไม่คิดประทุษร้ายสัตว์แม้ชีวิตเดียว เจริญเมตตาเป็นประจำอยู่ ก็เป็นผู้ชื่อว่าฉลาดเพราะการเจริญเมตตา นั้น”^{๔๕}

การที่สุวรรณสามกุมารถูกพระเจ้าปิลักษณ์ยิงด้วยลูกศรอาบยาพิษ จนได้รับบาดเจ็บและเสียชีวิตในที่สุดนั้น ท่านก็ได้โกรธต่อบุคคลผู้ยิง กลับเมตตาต่อผู้ที่หลงผิดที่คิดว่าตนเองเป็นต้นเหตุ ทำให้เนื้อวิ่งหนีไป และที่สำคัญนั้น พระองค์ยังมีเมตตาความรักความห่วงใยต่อบิดามารดาผู้ตาบอดยิ่งกว่าชีวิต ดังข้อความว่า “ข้าพระองค์ไม่เป็นทุกข์ เพราะความทุกข์เช่นนี้ คนพึงได้รับเหมือนกัน แต่ความทุกข์ที่ข้าพระองค์ไม่ได้พบมารดาบิดาเป็นความทุกข์อย่างยิ่งของหม่อนฉัน”^{๔๖}

ด้วยอำนาจเมตตา ทำให้พระเจ้าปิลักษณ์เกิดความสงสารสุวรรณสามกุมารและสำนึกในความผิดของพระองค์ พร้อมทั้งจะยอมรับผิดชอบทุกอย่างและรับปากจะดูแลเลี้ยงดูบิดามารดาแทนสุวรรณสามกุมารเป็นอย่างดี

ภายหลังที่สุวรรณสามกุมารถูกพระเจ้าปิลักษณ์ยิงจนเสียชีวิตนั้น เมื่อฟื้นขึ้นมามีคุณงามความดีที่ตนได้บำเพ็ญมาที่บิดามารดาและเทพธิดาตั้งสัจจกิริยานั้น ก็ยังมีเมตตาแสดงธรรมให้พระเจ้าปิลักษณ์เกี่ยวกับทศพิธราชธรรม จนทำให้พระเจ้าปิลักษณ์ได้ขอขมาโทษและจะประพฤติปฏิบัติตามที่สุวรรณสามกุมารแสดงให้ฟังนั้น เมื่อกลับไปถึงเมืองพาราณสีแล้วก็ได้บำเพ็ญพระราชกุศลทานเป็นต้น และได้ยึดมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรมจนสิ้นพระชนม์ สามารถเปลี่ยนใจจากคนที่โหดร้ายมาเป็นบุคคลที่เปี่ยมไปด้วยเมตตาธรรมได้ ดังข้อความที่ว่า “ผู้ที่มีธรรมะคือเมตตา นี้ จะอยู่ ณ ที่ใดไปทีไหนก็ตาม ย่อมมีความสุขความเจริญ ถึงแม้จะอยู่ในหมู่ของคนที่ไม่ดี โหด ไม่มีศีลธรรม อาจเปลี่ยนใจของคนที่ไม่ดีนั้นให้กลับเป็นดีได้”^{๔๗}

๓.๓.๓ รูปแบบการเจริญเมตตา

จากการศึกษาเมตตาที่ปรากฏอยู่ในบุคคลทั้ง ๓ ได้แก่ บิดามารดาและสุวรรณสามกุมารมาในเบื้องต้นนั้น ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาถึงวิธีการเจริญเมตตาภาวนา เพื่อเป็นแนวทางใน

^{๔๕} ญ. อติ. (ไทย) ๒๕/๒๗/๓๗๓.

^{๔๖} ญ. ขา.ม. (ไทย) ๒๘/๓๑๕-๓๑๖/๒๓๒.

^{๔๗} พระศรีวิสุทธิวงศ์ (สาย ตุลโย ป. ๙), ธรรมะบำบัดโรคใจ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๓๗.

การปฏิบัติ เมื่อมีโอกาสได้อยู่ในป่าหรือในท่ามกลางสังคมที่ต้องเผชิญกับภัยอันตรายต่าง ๆ ที่รายล้อมอยู่รอบตัว เพื่อที่จะได้น้อมนำเอาหลักเมตตาธรรมมาใช้ให้ถูกต้องสืบต่อไป

ดังนั้น ในหัวข้อนี้ จะทำการศึกษารูปแบบการเจริญและการแผ่เมตตาว่ามีวิธีการอย่างไรจากการศึกษา พบว่าการเจริญเมตตาสามารถทำได้ ๒ รูปแบบ ได้แก่ แบบท่องบ่นภาวนา และแบบเจอประสบการณ์จริง ดังจะได้อธิบายดังต่อไปนี้

๑) แบบท่องบ่นภาวนา แบบท่องบ่นภาวนานี้ เป็นวิธีขั้นแรกสำหรับผู้ต้องการอยากจะเจริญเมตตา จำเป็นจะท่องบ่นเอาไว้ให้ขึ้นใจ จนคล่องปาก การเริ่มเจริญเมตตานี้ อันดับแรก เริ่มเจริญเมตตาให้แก่ตนเองเสียก่อน แล้วจึงค่อยแผ่เมตตาไปให้คนอื่น การที่บุคคลควรแผ่เมตตาให้ตัวเองก่อนนั้น ก็เพราะคนที่รักมากที่สุดก็คือตัวเรานั่นเอง เมื่อเรารู้ว่าตัวเราเป็นที่รักที่สุดแล้ว การที่จะแผ่เมตตาไปให้ผู้อื่นนั้นก็ง่าย อีกอย่างหนึ่ง การที่ท่านสอนให้แผ่เมตตาให้ตนเองก่อนนั้นก็เพื่อที่จะได้ถือตนเองเป็นพยานหลักฐานว่า “ตนเองย่อมรักสุขเกลียดทุกข์ไม่ต้องการตายฉันทิ แม้สัตว์เหล่าอื่นก็ฉันทิ”^{๔๘} แม้เราจะบอกว่าเรารักคนโน้นคนนั้นมากที่สุดยิ่งกว่าชีวิตก็ตาม แต่หากพิจารณาจริง ๆ แล้ว ที่รักที่สุดก็คือตัวเรานั่นเอง ดังพุทธพจน์ที่ว่า

บุคคลตั้งใจค้นหาทั่วทุกทิศ

ก็ไม่พบใครที่ไหนซึ่งเป็นที่ยรักยิ่งกว่าตนเลย

สัตว์เหล่าอื่นก็รักตนมากเช่นนั้นเหมือนกัน

เพราะฉะนั้น ผู้รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น^{๔๙}

ดังนั้น เราจึงต้องมีการแผ่เมตตาให้แก่ตนเอง เสียก่อน ๆ ที่จะแผ่เมตตาไปให้คนอื่น คำแผ่เมตตาให้ตนเองนั้น มีดังต่อไปนี้

อหิ สุขิโต โหมิ	ขอให้ข้าพเจ้าจงมีความสุข
นิทุทุกโข โหมิ	ขอให้ข้าพเจ้าจงปราศจากความทุกข์
อเวโร โหมิ	ขอให้ข้าพเจ้าจงปราศจากเวรภัย
อพฺยาปชฺโณ โหมิ	ขอให้ข้าพเจ้าจงปราศจากความลำบากกายและใจ

^{๔๘}มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕๕-๑๕๖.

^{๔๙}ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๙/๑๓๗.

อนิโฆ โหมิ

ขอให้ข้าพเจ้าจงปราศจากความทุกข์กาย ทุกข์ใจ

สุชี อดตานัม ปริหรามิ

จงมีความสุขกาย สบายใจ รักษาตนให้รอดพ้นจากทุกข์
ภัยทั้งสิ้นเถิด^{๕๐}

การเจริญเมตตา เป็นการทำให้จิตใจของผู้เจริญมีความปรารถนาดีต่อตนเอง และเป็นปัจจัยอยากให้คนอื่นได้ดีมีความสุขเหมือนตน อย่างไรก็ตาม กำลังของเมตตาภาวนาชนิดนี้มีอยู่เฉพาะในตัวของผู้เจริญเท่านั้น ยังไม่มีกำลังพอที่จะแผ่ขยายไปให้ผู้อื่นได้ แต่เมื่อเราหมั่นเจริญเมตตาไม่ขาดสายทำให้คล่องแคล่วจนขึ้นใจ ความปรารถนาอยากจะให้คนอื่นอยู่ดีมีสุขย่อมเกิดขึ้น เหมือนเรามีสิ่งของที่ดี ๆ อยู่ในมือ มีมากจนอยากแบ่งปันสิ่งของที่ดี ๆ ที่เรามีอยู่นั้นให้แก่คนอื่นที่เราต้องการอยากจะให้ ความรักความปรารถนาดีก็เหมือนกันต้องแบ่งปันให้กันและกัน “เพราะคนเรานั้นไม่ได้เกิดมาในโลกแต่ลำพังผู้เดียว จะรักแต่ตนเองอย่างเดียวคงไม่พอ”^{๕๑} ต้องรักคนอื่นด้วย โดยการแบ่งปันความรักให้กันและกัน

การแผ่เมตตาไปให้คนอื่นนั้น ในเบื้องต้นสำหรับผู้ที่จะเริ่มแผ่เมตตาไปให้คนอื่นจะต้องรู้บุคคลที่ควรแผ่เมตตาไปให้ว่ามีใครบ้าง เพราะบุคคลบางคนควรแผ่เมตตาไปให้ก็มี บางคนก็ยังไม่ถึงเวลาแผ่ไปให้ก็มี บางคนก็ไม่ควรที่จะแผ่ไปให้โดยเจาจะจงก็มี

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสจารย์ได้กล่าวถึงผู้ที่เริ่มฝึกหัดการแผ่เมตตาไปให้ผู้อื่นว่า อันดับแรกไม่ควรเจริญเมตตาไปยังบุคคล ๔ จำพวก ได้แก่

๑) ผู้ที่ไม่เป็นที่รัก

๒) ผู้ที่เป็นที่รักอย่างยิ่ง

๓) ผู้ที่อยู่ในระดับกลาง คือ ไม่รักไม่เกลียด

๔) ผู้เป็นศัตรูคู่อริกัน^{๕๒}

เหตุผลที่ห้ามไว้ ก็เพราะว่า ผู้ที่ไม่เป็นที่รัก หากเราแผ่เมตตาไปให้ ก็ยากที่จะตั้งเขาไว้ในฐานะเป็นคนรัก มีแต่จะทำให้เราเกิดความอึดอัดและเป็นชนวนแห่งความโกรธได้ ผู้ที่เป็นที่รักอย่างยิ่ง หากบุคคลนี้ได้รับความทุกข์เดือดร้อนก็พลอยทำให้เราเกิดความทุกข์ไปตามด้วย ผู้ที่ไม่รักไม่เกลียด

^{๕๐}พระมหาบุญเรือน ปภกโร (พิลาพันธ์), “การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”, หน้า ๔๘-๔๙.

^{๕๑}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๔.

^{๕๒}มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑, หน้า ๑๕๒-๑๕๓.

จะทำให้เราไม่สบายใจ เพราะเขาไม่มีคุณธรรมที่จะทำให้เราเกิดความเคารพได้ ส่วนผู้ที่เป็นศัตรูคู่อาฆาต หากนึกถึงก็มีแต่จะเกิดโทสะขึ้นภายในใจ

ส่วนบุคคลอีก ๒ ประเภท ไม่ควรเจริญเมตตาไปโดยเจาะจง ได้แก่ เพศตรงกันข้าม และ คนตายไปแล้ว เพราะเพศตรงข้ามจะทำให้เราเกิดราคะขึ้นได้ ส่วนคนตายนั่นก็ไม่สามารถทำให้ผู้ปฏิบัติได้อุपाจารย์สมาธิหรืออัปปนาสมาธิ^{๕๓}

บุคคลแรกที่เรควรแผ่เมตตาไปให้ คือ ผู้ที่อุปการคุณต่อเรา ได้แก่ บิดามารดา อุปัชฌายาจารย์ ครูบาอาจารย์ เป็นต้น ดังข้อความว่า

ท่านผู้ใดเป็นที่รักที่เจริญใจเป็นที่เคารพที่เชิดชูเป็นอาจารย์หรืออาจารย์มัต (ภิกษุขนาดอาจารย์) เป็นอุปัชฌาย์หรืออุปัชฌายมัต (ภิกษุขนาดอุปัชฌาย์) ของเธอ พึงระลึกถึงเหตุแห่งความเป็นที่รักที่เจริญใจ มีการให้ปันและการพูดไพเราะ เป็นต้น และเหตุแห่งความเป็นที่เคารพ และที่เชิดชูมีศีลและสุตะเป็นอาทิแห่งท่านผู้นั้นแล้วเจริญเมตตาไปโดยนัยว่า ขอท่านสัตว์บุรุษนั้นจงเป็นผู้ถึงซึ่งความสุข ไม่มีความทุกข์เกิด ดังนี้ เป็นต้น^{๕๔}

อย่างไรก็ตาม การแผ่เมตตาไปให้ผู้อื่นนั้น มีรูปแบบอยู่ ๓ วิธีด้วยกัน คือ

๑) อนนธิโสภรณา การแผ่เมตตาไปโดยไม่เจาะจง

๒) โอบิโสภรณา การแผ่เมตตาไปโดยเจาะจง

๓) ทิสาภรณา การแผ่เมตตาไปโดยไม่เจาะจง

๑) อนนธิโสภรณา คือ การแผ่ไปโดยไม่เจาะจงได้แก่การแผ่เมตตาไปในสรรพสัตว์ทั้งหลายที่มีลมปราณ ไม่ว่าจะเป็นภูต บุคคล และผู้นับเนื่องในอภิปภ โดยวิธีรูปแบบวิธีการแผ่เมตตา ๕ รูปแบบ ตามสัตว์ที่แผ่เมตตาไปให้นั้น คือ

(๑) สัตว์ทั้งหลาย (สตุตา)

(๒) สัตว์มีลมปราณ (ปาณา)

(๓) ภูตทั้งหลาย (ภูตา)

(๔) บุคคลทั้งหลาย (ปุคคฺคา)

^{๕๓}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓.

^{๕๔}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๖.

(๕) ผู้นับเนื่องในอรรถภาพทั้งหลาย (อรรถภาวปริยาปณนา)^{๕๕}

ตัวอย่าง การแผ่เมตตาไปยังสัตว์ทั้งหลาย โดยภาวนาว่า “สพเพ สตตะ อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนินฺหา สุขี อตฺตานํ ปหฺรณตุ ขอสัตว์ทั้งหลาย ทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความพยาบาท ไม่มีความเบียดเบียน มีความสุข รักษาตนอยู่เถิด”^{๕๖}

แม้การแผ่เมตตาไปให้สัตว์มีลมปราณ (ปาณา) ภูตทั้งหลาย (ภูตา) บุคคลทั้งหลาย (ปุคคลา) และผู้นับเนื่องในอรรถภาพทั้งหลาย (อรรถภาวปริยาปณนา) ที่เหลือนั้น ก็เปลี่ยนจากสัตว์ทั้งหลาย (สตตะ) เป็นสัตว์มีลมปราณทั้งหลาย (ปาณา) เป็นต้น ตัวอย่างเช่น การแผ่เมตตาไปยังสัตว์มีลมปราณ โดยภาวนาว่า “สพเพ ปาณา อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนินฺหา สุขี อตฺตานํ ปหฺรณตุ ขอสัตว์มีลมปราณทั้งหลาย ทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความพยาบาท ไม่มีความเบียดเบียน มีความสุข รักษาตนอยู่เถิด”^{๕๗}

๒) โอทิสัสมรณา คือ การแผ่ไปโดยเจาะจง ได้แก่การแผ่เมตตาไปเจาะจงโดยเฉพาะ ไม่ว่าจะ เป็นผู้หญิงผู้ชาย หรือคนเป็นใหญ่ รู้จักใครก็ระบุนั้นหรือชื่อนั้น โดยมีวิธีการแผ่เมตตา ๗ รูปแบบตามเพศที่ระบุนั้น คือ

- ๑) ผู้หญิงทั้งหลาย (อิติถีย)
- ๒) ผู้ชายทั้งหลาย (ปุริสา)
- ๓) อริยชนทั้งหลาย (อริยา)
- ๔) อนริยชนทั้งหลาย (อนริยา)
- ๕) เทพทั้งหลาย (เทวา)
- ๖) มนุษย์ทั้งหลาย (มนุสฺสา)
- ๗) สัตว์วิบาตทั้งหลาย (วินิปาติกา)^{๕๘}

^{๕๕}พ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒/๔๖๑.

^{๕๖}มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑, หน้า ๑๘๗.

^{๕๗}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๗.

^{๕๘}พ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒/๔๖๒.

ตัวอย่างการแผ่เมตตาไปให้ผู้หญิง โดยภาวนาว่า “สพเพ สตฺตา อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนินฺมา สุขี อตฺตํณํ ปริหรณฺตุ ขอสฺสํวํทํหฺลํยา ทังปวํ จงเป็นผู้นิเวศน์ ไม่มีความพยาบาท ไม่มีความเบียดเบียน มีความสุข รักษาตนอยู่เถิด”^{๕๙}

แม้การแผ่เมตตาไปให้บุคคลทั้งหลาย คือ ผู้ชายทั้งหลาย (ปุริสา) อริยชนทั้งหลาย (อริยา) อนริยชนทั้งหลาย (อนริยา) เทพทั้งหลาย (เทวา) มนุษย์ทั้งหลาย (มนุสฺสา) และสัตว์วิบาตทั้งหลาย (วิบาติกา) ที่เหลือนั้น ก็เปลี่ยนจาก ผู้หญิงทั้งหลาย (อิตฺถิโย) เป็นผู้ชายทั้งหลาย (ปุริสา) เป็นต้น ตัวอย่างการแผ่เมตตาไปให้ผู้ชายทั้งหลาย (ปุริสา) โดยภาวนาว่า “สพเพ ปุริสา อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนินฺมา สุขี อตฺตํณํ ปริหรณฺตุ ขอสฺสํวํทํหฺลํยา ทังปวํ จงเป็นผู้นิเวศน์ ไม่มีความพยาบาท ไม่มีความเบียดเบียน มีความสุข รักษาตนอยู่เถิด”^{๖๐}

๓) ทิสาพรณา คือการแผ่ไปในทิศทั้งหลาย ได้แก่การแผ่เมตตา ไปยังสัตว์ที่ปรากฏอยู่ใน ทิศทั้ง ๑๐ ทิศ คือ

- ๑) ทิศตะวันออก (ปรุตฺถิมาย ทิสาย สตฺตา)
- ๒) ทิศตะวันตก (ปจฺฉิมาย ทิสาย สตฺตา)
- ๓) ทิศเหนือ (อุตฺตราย ทิสาย สตฺตา)
- ๔) ทิศใต้ (ทกฺขิมาย ทิสาย สตฺตา)
- ๕) ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ (ปรุตฺถิมาย อนฺนทิสาย สตฺตา)
- ๖) ทิศตะวันออกเฉียงใต้ (ทกฺขิมาย อนฺนทิสาย สตฺตา)
- ๗) ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ (อุตฺตราย อนฺนทิสาย สตฺตา)
- ๘) ทิศตะวันตกเฉียงใต้ (ปจฺฉิมาย อนฺนทิสาย สตฺตา)
- ๙) ทิศเบื้องบน (อุปริมาย ทิสาย สตฺตา)
- ๑๐) ทิศเบื้องล่าง (เหฎฺฐิมาย ทิสาย สตฺตา)^{๖๑}

^{๕๙}มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑, หน้า ๑๘๘.

^{๖๐}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๘.

^{๖๑}ช.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒/๔๖๒.

ตัวอย่างการแผ่เมตตาไปให้สัตว์ที่อยู่ทิศตะวันออก โดยภาวนาว่า “สพเพ ปฐกัณเฑน ทิสาย สดตะตา อเวระ อพยาปะชมา อนีฆา สุขี อุตตานิ ปริหรนตุ ขอสัตว์ทั้งหลาย ทั้งปวงในทิศ ตะวันออก จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความบีบคั้น ไม่มีความทุกข์ มีความสุข รักษาตนอยู่เถิด”^{๖๒}

แม้การแผ่เมตตาไปยังสัตว์ที่อยู่ในทิศต่าง ๆ ก็เปลี่ยนไปตามทิศที่สัตว์นั้นอาศัยอยู่ ตัวอย่างเช่น การแผ่เมตตาไปให้สัตว์ที่อยู่ทิศตะวันตก โดยภาวนาว่า “สพเพ ปฐกัณเฑน ทิสาย สดตะตา อเวระ อพยาปะชมา อนีฆา สุขี อุตตานิ ปริหรนตุ ขอสัตว์ทั้งหลาย ทั้งปวงในทิศตะวันตก จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความบีบคั้น ไม่มีความทุกข์ มีความสุข รักษาตนอยู่เถิด”^{๖๓} แม้การแผ่เมตตาไปยังสัตว์ที่อยู่ใน ทิศต่าง ๆ ก็เหมือนกัน ก็เปลี่ยนไปตามประเภทของสัตว์ที่เจาะจงและไม่เจาะจงนั้น

๒) แบบเจอบุคคลจริง การเจริญเมตตา นอกจากจะเกิดมาจากวิธีการท่องบท ภาวนาจนเป็นอาจินแล้ว แต่จะให้ได้ผลจริงนั้น จะต้องรู้จักนำมาใช้เมื่อเผชิญกับความเป็นจริงในชีวิต ด้วย เพราะการเจริญเมตตาจริง ๆ นั้น ก็เพื่อที่จะนำมาใช้ในชีวิตจริงประจำวัน มิใช่ปากว่าเมตตาคน โน้นคนนี่ แต่ภายในจิตใจร้อนรุ่มด้วยความอาฆาตพยาบาท ดังนั้น “การเจริญเมตตา ถ้าใช้ท่องบ่น อย่างเดียวย่อมไม่ได้ผล จะให้ได้ผลต้องมีเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ๆ” เป็นเครื่องตัดสินว่า สภาพจิตใจ เราประกอบด้วยเมตตาหรือไม่ เพราะการมีเมตตานี้ บางครั้งไม่จำเป็นต้องเริ่มมาจากการท่องบ่น อย่างเดียว แต่เกิดมาจากการมองเห็นคุณงามความดีของศัตรูที่มีต่อเป็นสรณะในขณะที่เผชิญกับ เหตุการณ์จริงนั้น เพื่อความเข้าใจในเรื่องดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยขอยกกรณีตัวอย่างเรื่องพระนางสามาวดี มหามานพ และนางอุตตราอุบาสิกา ตามลำดับดังนี้

(๑) กรณีเรื่องพระนางสามาวดี พระนางสามาวดี เป็นมเหสีของพระเจ้าอุเทนแห่ง เมืองโกสัมพี ได้ถูกพระนางมาคันทิยาใส่ร้ายลอบปลงพระชนม์พระองค์ด้วยการซ่อนงูพิษไว้ในรางพิน โปรด ทำให้พระเจ้าอุเทนกริ้วมากจึงได้รับสั่งให้จับพระนางสามาวดีพร้อมทั้งหญิงที่เป็นบริวารอีก ๕๐๐ คนทันที และทำการประหารชีวิตด้วยพระองค์เอง โดยให้พระนางสามาวดียืนเป็นหัวหน้า ส่วน หญิงผู้เป็นบริวารทั้ง ๕๐๐ ให้ยืนเข้าแถวเรียงหนึ่งต่อ ๆ กันไปเป็นแถวยาวเหยียด เมื่อพร้อมแล้วพระ เจ้าอุเทนก็ได้ยิงธนูที่มีกำลังเร็วสามารถที่จะทะลุแผ่นศิลาได้จุจในอากาศ พระนางสามาวดีได้ให้อวาท แก่หญิง ๕๐๐ คนนั้น โดยให้แผ่เมตตาไปในพระราชา พระเทวี และในตน อย่าได้โกรธต่อใคร ๆ^{๖๔}

^{๖๒} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑, หน้า ๑๘๘.

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๘.

^{๖๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธัมมปัทมสูตรแปล ภาค ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๗๗.

พระเจ้าอุเทน ได้เสด็จไปยังพระอุระของพระนางสามาวดี แล้วปล่อยลูกธนูอันกำซาบด้วยยาพิษออกจากแฉ่งทันที ลูกธนูพอลูกปล่อยเท่านั้นด้วยกำลังแรง ๑,๐๐๐ คนยิ่ง ลอยละลว่มุ่งตรงออกพระนางสามาวดีทันที แต่พอมารู้ว่าจะถึงอกพระนางสามาวดีแทนที่จะเจาะหน้าอกไปทะลุหญิงบริวารคนที่ ๕๐๐ ที่ยืนอยู่สุดท้ายแถวนั้น ลูกธนูกลับวกกลับแล้วบ่ายหน้าไปยังที่ตนถูกปล่อยมานั้นเสมือนมีจิตใจ ทำให้พระเจ้าอุเทนต้องรับผลบุญของตนทันที พลังทรงดำริว่า ลูกศรที่ตนยิงนั้นสามารถยิงทะลุก้อนศิลาได้อย่างง่ายดาย จะกระทบกับอากาศก็ไม่มี ทำไมลูกศรจึงได้วกกลับมาทั้ง ๆ ที่ไม่มีชีวิตจิตใจ ทำให้พระองค์มองเห็นคุณงามความดีของพระนางสามาวดี^{๖๕} ผลสุดท้าย พระเจ้าอุเทน ก็ทรงยอมรับผิดที่ได้ตัดสินประหารชีวิตพระนางสามาวดีผู้ไร้ความผิด พร้อมทั้งขอให้พระนางได้ออดโทษต่อพระองค์

(๒) กรณีเรื่องมขมาณพ มขมาณพเป็นประวัติเรื่องราวของท้าวสักกะก่อนที่จะขึ้นไปบังเกิดบนสวรรค์ ท่านได้พาสหาย ๓๒ คน สร้างถนนเข้าหมู่บ้าน ทำให้นายบ้านเห็นเหตุการณ์เข้าไม่พอใจในพฤติกรรมของเขานั้น จึงหาวิธีใส่ร้ายป้ายสีโดยไปกราบทูลพระราชาว่ามีกลุ่มโจรที่ขังอยู่ภายในหมู่บ้าน ขอให้รับสั่งให้จับพวกโจรนั้น พระราชามีทันได้สอบถามเรื่องราวให้ละเอียดก็รับสั่งให้ไปจับตัวมาทั้งหมดทันที เมื่อจับมาแล้วก็ให้ประหารชีวิตโดยวิธีให้ช้างเหยียบ มขมาณพ จึงได้ให้โอวาทแก่สหาย ๓๒ คนนั้นโดยให้ยืนมั่นอยู่ในเมตตธรรม อย่าแสดงความโกรธต่อใคร ๆ ทั้งในพระราชา ช้าง และตนเอง^{๖๖} ด้วยอานุภาพเมตตา นายความช้างแม้จะพยายามไล่ช้างเข้าไปเพื่อให้เหยียบ ช้างก็ไม่ยอมเดินเข้าไปหาพระราชารับสั่งให้เอาเสื่อลำแพนมาปูลงบนตัวมณพเหล่านั้นเพราะนึกว่าช้างกลัวพวกเขา แล้วให้นายความช้างไล่ช้างเข้าไปใหม่ ช้างก็ไม่ยอมเดินเข้าไปแต่กลับวิ่งหนี

(๓) กรณีเรื่องนางอุตตราอุบาสิกา นางอุตตราอุบาสิกาเป็นภรรยาของบุตรสุมณเศรษฐี นับตั้งแต่วันที่นางมาเป็นลูกสะใภ้ในบ้านพ่อผัว ไม่มีโอกาสได้พบพระสงฆ์ ถูกกักขังมิให้ออกไปนอกบ้าน เพราะตระกูลพ่อผัวเป็นมิจฉาทิฎฐิ มิได้นับถือพระพุทธศาสนา เมื่อทราบข่าวเหลืออีกครึ่งเดือนจะออกพรรษาจึงได้ส่งข่าวไปหาบิดา บิดาของนางก็ได้ส่งเงินมาให้ ๑๕,๐๐๐ กหาปณะ เพื่อใช้เป็นค่าจ้างหญิงคนิกาเลอโฉมชื่อสิริมาทำหน้าที่เป็นศรีภรรยาแทนตน บุตรสุมณเศรษฐีพอเห็นนางสิริมาผู้เลอโฉม ก็ตอบตกลงอนุญาตให้นางทำบุญในพระพุทธศาสนาครึ่งเดือนตามที่นางขอนั้น

เช้าวันมหาปวารณา สามีนางอุตตราอุบาสิกา ได้ออกมายืนมองทางหน้าต่างขณะมองไปที่โรงครัว ได้เห็นนางอุตตราอุบาสิกาตัวมอมแมมไปด้วยเหงื่อ เดินกลับปกล้อมาอยู่ในโรงครัว

^{๖๕}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๗.

^{๖๖}มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, พระธัมมปัทมฐกถาแปล ภาค ๒, หน้า ๑๔๙.

จึงได้หัวเราะแล้วเดินเข้าไปในบ้าน ทำให้นางสิริมาเห็นเหตุการณ์เข้า จึงเกิดความสงสัยว่าบุตรสมน เศรษฐีหัวเราะอะไร จึงได้เดินไปดูตรงที่บุตรสมนเศรษฐียืนอยู่นั้น ก็ได้มองเห็นนางอุตตราอุบาสิกา จึง คิดน้อยใจที่จ้างเรามาแล้วยังแอบมีพิศวาสกันอยู่ จึงได้ผูกอาฆาตต่อนาง ได้เดินลงไปชั้นล่าง เข้าไปใน ครัว เอาทัพพีตักเนยใสที่กำลังทอดขนมอันเคียดพล่าน เดินตรงรี่เข้าไปหานางอุตตราอุบาสิกา ๆ เห็น นางสิริมาเดินเข้ามาด้วยท่าทางโกรธเคืองในตน จึงได้แผ่เมตตาไปถึงนาง โดยมองเห็นคุณงามความดี ของนางที่มีต่อตน พระคุณของนางมากกว่าจักรวาลหรือพรหมโลกจะบรรจุได้ เพราะได้อาศัยนางจึงมี โอกาสได้ทำบุญครั้งนี้ พร้อมทั้งแสดงความบริสุทธิ์ใจว่าหากเป็นจริงที่ไม่โกรธ ขอให้เนยใสอย่าได้ ลวกตน หากไม่เป็นจริงก็ขอให้ลวก^{๖๗} ผลสุดท้ายน้ำร้อนก็กลายเป็นน้ำเย็นเมื่อสิริมาเสดเข้าไปในตัวนาง

ตามตัวอย่างทั้ง ๓ เรื่องที่ยกมากล่าวนี้ จะเห็นได้ว่า การมีเมตตาในจิตใจแท้จริงนั้น เกิดมา จากสภาพจิตใจที่มองเห็นคุณงามความดีของศัตรูคู่อริที่มีต่อตนเอง แล้วแผ่เมตตาไปให้บุคคลผู้เป็น ศัตรูนั้น ซึ่งเขาอาจทำไปเพราะถูกความโกรธ ความโลภหรือความหลงครอบงำก็ได้ และที่สำคัญนั้นคน ที่มีเมตตาประเภทนี้มักจะเป็นคนมองโลกในแง่ดีเสมอ

๓.๓.๔ อานิสงส์เมตตาที่ปรากฏแก่บิดามารดาและสุวรรณสามกุมาร

การเจริญเมตตาธรรม ย่อมมีประโยชน์อย่างมากทั้งต่อตัวเองและผู้อื่น แม้จะเจริญเพียง แค่นี้มือเดียว ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้ไม่เหินห่างจากฉนวนได้ทำตามคำสอนของพระศาสดา^{๖๘} หรือเจริญ เมตตาตามากกว่านี้ เช่น เจริญเมตตาภาวนาตอนเช้าหรือตอนเที่ยงหรือตอนก่อนนอนแม้เพียงไม่กี่นาที ก็มีอานิสงส์มากกว่าการให้ทาน^{๖๙} ยิ่งถ้าเราหมั่นเจริญเมตตาเป็นนิตยหลายสิบปี เช่น ๗ ปี ก็ย่อมมีค่า มากกว่ารัตนทั้ง ๗ ประการ^{๗๐} อานิสงส์ของการเจริญเมตตา หากเราเจริญอยู่เป็นนิตยย่อมได้รับ อานิสงส์ ๑๑ ประการ^{๗๑} ตามหลักทางพระพุทธศาสนา เพื่อความเข้าใจในเรื่องของเมตตายิ่งขึ้น ผู้วิจัย จะได้นำเอาอานิสงส์เมตตา ๑๑ ประการมาวิเคราะห์ให้เห็นว่าบิดามารดาและสุวรรณสามกุมาร บำเพ็ญเมตตาแล้วได้รับอานิสงส์ข้อใดบ้าง ดังต่อไปนี้

^{๖๗}มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, พระธัมมปัทมฐกถาแปล ภาค ๖, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร:มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๒๖๘.

^{๖๘}อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๕๓/๑๐.

^{๖๙}ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๒๖/๓๑๕.

^{๗๐}อง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๖๒/๑๒๐.

^{๗๑}อานิสงส์เจริญเมตตา ๑๑ อย่าง ได้แก่ กลับเป็นสุข ตื่นเป็นสุข ไม่ฝันร้าย เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย เทพยคารักษา ไฟ ยาพิษ หรือศัตรูร้ายร้ายบุคคลนั้นไม่ได้ จิตตั้งมั่นได้เร็ว มีสีหน้าสดใส ไม่หลงลืมสติตาย เมื่อยังไม่บรรลุนิเวศอันยิ่งขึ้นไปย่อมเข้าถึงพรหมโลก, วิ.ป. (ไทย) ๘/๓๓๑/๔๙๔.

๑) เทวดารักษา บิดามารดาและสุวรรณสามกุมาร มีเทวดาคอยช่วยเหลืออยู่ตลอดเวลา เช่น บิดามารดาในคราวออกบวชใหม่ ๆ ก็ได้ท้าวสักกะช่วยเหลือให้เวสสุวรรณสร้างอาศรมให้^{๗๒} หรือ การที่มารดาได้สุวรรณสามกุมารเป็นบุตรก็เพราะคำแนะนำของท้าวสักกะ^{๗๓} ส่วนสุวรรณสามกุมารนั้น ก็มีเทพิดาชื่อพสุนธรี คอยช่วยเหลือมาโดยตลอด^{๗๔} เพียงแต่ในวันที่สุวรรณสามกุมารถูกยิงนั้นแม้แต่ เสวยทิพย์สมบัติมิได้เอาใจใส่ดูแล บางอาจารย์ก็กล่าวว่า นางไปสู่เทวสมาคม^{๗๕} จึงไม่ได้มาอารัก สุวรรณสามกุมาร แต่พอทราบข่าวว่าสุวรรณสามกุมารถูกยิงก็ได้รับมาและได้ตั้งสัตยาธิษฐานให้ สุวรรณสามกุมารฟื้นขึ้นมา

๒) เป็นที่รักของมนุษย์ มนุษย์ในที่นี้หมายถึง สัตว์เดรัจฉานต่าง ๆ เช่น เสือ ราชสีห์ หมู เป็นต้น ล้วนรักใคร่ต่อบิดามารดาและสุวรรณสามกุมารนั้น บิดามารดาและสุวรรณสามกุมารนับตั้งแต่ ออกบวชก็ไม่มีสัตว์ตัวไหนเบียดเบียนกันและกัน อยู่ร่วมกันด้วยอำนาจเมตตา^{๗๖} สุวรรณสามกุมาร เวลาไปหาผลไม้หรือดื่มน้ำก็มีสัตว์ต่าง ๆ แวดล้อมไปด้วย^{๗๗}

๓) สีสหน้าผ่องใส คนที่มีเมตตาประจำจิต จะมีใบหน้าสดงดงาม และยิ้มแย้มแจ่มใสมีน้ำมี นวล บิดามารดาและสุวรรณสามกุมารเป็นคนมีรูปร่างหน้าตาดีผิวพรรณงดงามมาตั้งแต่เกิด^{๗๘} แม้ สุวรรณสามกุมารก็เกิดมามีรูปร่างหน้าตางดงามดุจทองคำเหมือนกัน^{๗๙} ดังนั้นน่าจะเป็นอานิสงส์ของ เมตตาที่ทั้งสามได้บำเพ็ญมา

๔) จิตใจเป็นสมาธิเร็ว บิดามารดาและสุวรรณสามกุมาร ได้ออกบวชเป็นฤาษีฤาษิณี บำเพ็ญพรตในป่าด้วยการเจริญเมตตาจิตอยู่ทุกลมหายใจเข้าออก ทำให้จิตใจเป็นสมาธิได้เร็ว แม้จะ เสียใจกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับสุวรรณสามกุมาร เช่น รู้ข่าวว่าสุวรรณสามกุมารยังไม่ตายเพียงสลับไป ก็พยายามรวบรวมสติอารมณ์ไว้ พวกกันตั้งสัจจะอธิษฐานให้สุวรรณสามกุมารฟื้นขึ้นมา^{๘๐} ส่วนสุวรรณ สามกุมารนั้น ก็เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสมาธิเป็นเลิศ ดังเช่น ในวันที่ถูกพระเจ้าปิลักษณ์ยิงนั้น ก็ได้เป็นผู้มี

^{๗๒}อุ.ข.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๗๕.

^{๗๓}อุ.ข.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๗๖.

^{๗๔}อุ.ข.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๙๓.

^{๗๕}อุ.ข.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๙๑-๑๙๒.

^{๗๖}อุ.ข.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๗๕.

^{๗๗}อุ.ข.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๗๙.

^{๗๘}อุ.ข.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๗๔.

^{๗๙}อุ.ข.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๗๖.

^{๘๐}อุ.ข.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๒๐๖-๒๐๘.

สมาธิแน่วแน่มั่นค้อย ๆ วางหมอน้ำลงที่พื้นแล้วจึงน้อมตัวลงนอนแม้แต่นอนก็ยังกำหนดทิศทางศีรษะให้หันไปทางอาศรม^{๘๑}

๕) ไม่หลงทำกาละกิริยา บิดามารดาและสุวรรณสามกุมาร ทั้ง ๓ คน แม้จะประสบเคราะห์กรรมอย่างหนัก กล่าวคือ บิดามารดาถูกอสรพิษพันพิษเข้าตาจนตาบอด^{๘๒} แต่อสรพิษก็มีได้กัดให้คนทั้งสองตายแต่อย่างไร แม้สุวรรณสามกุมารจะถูกยิงจนกระอักเลือดและสลบไปในที่สุดด้วยกำลังพิษลูกศรที่พุ่งขึ้นมาจากแรงสัจจะอธิษฐาน ไม่มีใครตายก่อนสิ้นอายุขัย จึงน่าจะเป็นอานิสงส์ของเมตตาข้อนี้

๖) ตายไปบังเกิดในพรหมโลก บิดามารดา เป็นสัตว์พรหมโลกก่อนที่จะมาถือปฏิสนธิยังมนุษย์โลก และได้บำเพ็ญเมตตาตลอดชีวิต แม้สุวรรณสามกุมารก็ได้บำเพ็ญเมตตาอยู่เป็นนิตย์ และได้ทำอภิญญาและสมาบัติให้บังเกิดพร้อมด้วยบิดามารดาในขณะที่มีชีวิต เมื่อคนทั้ง ๓ นี้ตายไปแล้วก็ไปบังเกิดยังพรหมโลก^{๘๓} ตามอานิสงส์ของเมตตานั่น

ดังนั้น อานิสงส์เมตตาที่คนทั้ง ๓ ได้รับที่ปรากฏหลักฐานชัดเจนมี ๖ อย่าง จากจำนวนอานิสงส์เมตตา ๑๑ อย่างนั้น ได้แก่ เทวदारक्षा เป็นที่รักของอมนุษย์ มีสีหน้าผ่องใส จิตใจเป็นสมาธิได้เร็ว ไม่หลงตายและตายไปเกิดบนพรหมโลก

๓.๓.๕ หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อเมตตา

หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อเมตตาที่ปรากฏในสุวรรณสามชาดกนี้ จากการศึกษาผู้วิจัยค้นพบว่ามีอยู่ ๓ ข้อด้วยกัน คือ

๑) ปาณาติบาต

๒) ความโลภ

๓) ความโกรธ

หลักธรรมทั้ง ๓ ข้อนี้ มีอธิบายดังต่อไปนี้

^{๘๑} พ.ร.บ. (ไทย) ๔/๒/๑๘๐.

^{๘๒} พ.ร.บ. (ไทย) ๔/๒/๑๗๗.

^{๘๓} พ.ร.บ. (ไทย) ๔/๒/๒๑๓.

๑) ปาณาติบาต หมายถึง การทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป หรือการฆ่าสัตว์^{๘๔} เป็นหลักธรรมที่เป็นปฏิกิริยาต่อเมตตากุณต่อสัตว์ เพราะบุคคลผู้ฆ่าสัตว์ตัดชีวิตนั้นจัดว่าเป็นคนไร้ความเมตตาปราณีสัตว์ แม้การจับสัตว์มากักขังไว้เพื่อการค้าขายก็ถือว่าการฆ่าสัตว์ทางอ้อมเหมือนกัน ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงสอนให้ชาวพุทธควรเว้นจากการค้าขาย ๕ อย่างได้แก่

- ๑) ค้าขายศัสตรา
- ๒) ค้าขายสัตว์
- ๓) ค้าขายเนื้อสัตว์
- ๔) ค้าขายน้ำเมา
- ๕) ค้าขายยาพิษ^{๘๕}

ปิตามารดาของสุวรรณสามกุมาร รู้ว่าตัวเองเกิดมาในท่ามกลางตระกูลที่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ตรงกันข้ามกับพวกตนที่มีเมตตากุณต่อสรรพสัตว์ ไม่ได้ยินดีในการฆ่าสัตว์หรือค้าขายสัตว์แต่อย่างใด นับว่าเป็นแบบอย่างที่ดีที่ชาวพุทธควรเอาเป็นเยี่ยงอย่างที่ว่า หากไม่ให้ฆ่าสัตว์แล้วจะทำให้ทำอะไร เพราะตนต้องอาศัยสัตว์เหล่านี้เป็นอาหาร หากได้ศึกษาเรื่องราวของสุวรรณสามชาดกแล้ว เราจะทราบได้ดีว่า ทางออกของการไม่ฆ่าสัตว์นั้นมีมากมาย ทางหนึ่งนั่นก็คือ การออกบวชนั่นเองเป็นช่องทางแห่งอวิหิงสาธรรม

๒) ความโลภ หมายถึง ความอยากได้^{๘๖} เป็นกิเลสข้อหนึ่งในอกุศลมูลเกิดมาจากการอยากได้สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ตนพึงเล็งเอาไว้มาเป็นของตนเอง แล้วหาวิธีที่จะได้ครอบครองสิ่งนั้น เช่น ลักขโมย เป็นต้น คนที่ประกอบด้วยความโลภนี้ย่อมทำทุกวิถีทางที่จะได้มา โดยไม่คำนึงถึงวิธีทำว่า จะก่อความเดือดร้อนให้แก่คนอื่นหรือไม่ ดังนั้นคนโลภจึงเต็มไปด้วยการปล้น การหลอกลวง ดังข้อความที่ปรากฏในขุททกนิกาย กัณหาชคกัถาว่า “การปล้นฆ่าชาวบ้าน การจี้ข่มขู่เอาทรัพย์ การคดโกง และการหลอกลวงย่อมปรากฏมีอยู่ในบุคคลผู้มีความโลภ”^{๘๗}

^{๘๔}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๖๘.

^{๘๕}อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๗/๒๕๕.

^{๘๖}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๖๓.

^{๘๗}ขุ.ชา.ทสก. (ไทย) ๒๗/๑๘/๓๒๔.

ความโลภหากเกิดครอบงำจิตบุคคลใด ย่อมทำให้บุคคลนั้นสร้างบาปกรรมได้โดยง่าย บางครั้งก็ถือว่าเป็นเรื่องสนุกสนาน พระเจ้าปิลยักซ์ ทรงโปรดปรานในการล่าสัตว์เป็นอย่างมาก ถึงกับ สละราชสมบัติให้มารดาครอบครอง ส่วนพระองค์ประพาสป่าล่าเนื้อเป็นประจำโดยมีธนูคู่พระวรกาย พระองค์ได้ติดตามรอยเท้าสัตว์ต่าง ๆ ไปจนถึงริมฝั่งแม่น้ำมิดคัมมตานที และได้แอบซุ่มยิงสัตว์ ได้พบ เห็นสุวรรณสามกุมารกำลังลงไปตักน้ำขึ้นมาจากแม่น้ำมิดคัมมตานที นึกแปลกพระทัยคิดว่าเป็น เทวดาหรือนาค จึงได้ยิงลูกศรอาบยาพิษหวังจะให้ได้รับบาดเจ็บแล้วเข้าไปดูว่าเป็นมนุษย์หรืออมมนุษย์ เมื่อเข้าไปใกล้จึงได้ตรัสถามว่าเป็นใคร พร้อมทั้งประกาศพระองค์ว่าเป็นพระราชอาออกล่าเนื้อเพราะ ความโลภ ดังข้อความว่า “เราเป็นพระราชอาของชาวกาสิ คนเรียกว่า พระเจ้าปิลยักซ์ เราละแฉ่น แฉ่นเหี่ยวแฉ่นแฉ่นเพราะความโลภ”^{๘๘}

จะเห็นได้ว่า ความโลภ เมื่อเกิดขึ้นย่อมทำให้บุคคลทำความชั่วได้ง่าย อีกทั้งตนก็พลอย เตื่อร้อนไปด้วย พระเจ้าปิลยักซ์เป็นกษัตริย์มีราชสมบัติมากมาย แทนที่จะยินดีเสวยสุขสมบัติอยู่ใน พระราชวัง แต่กลับทรงเห็นการล่าสัตว์เป็นความสุข ซึ่งเป็นความสุขบนความทุกข์ของผู้อื่น ดังนั้น ความโลภเมื่อเกิดขึ้นจึงไม่ใช่ความสุขแต่เป็นความทุกข์ความเดือดร้อนต่างหาก ดังพุทธพจน์ที่ว่า “โลภ ธรรม เมื่อเกิดขึ้นแก่ชาวโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์เพื่อความทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก”^{๘๙}

๓) ความโกรธ หมายถึง ความขุ่นเคือง หรือเคืองอารมณ์ อันเกิดมาจากการประสบกับ อารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา สาเหตุที่ทำให้เกิดความโกรธมีหลายอย่าง เช่น ไม่พอใจก็โกรธ ถูกด่าก็โกรธ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ในทางพระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงสาเหตุของความโกรธว่า มาจากการเข้าไป ยึดติดในสิ่งที่เขากระทำหรือคำที่เขาพูดให้เราแล้วเก็บงำสิ่งนั้นไว้ จนกลายเป็นการก่อเวรในที่สุด ดัง พุทธพจน์ที่ว่า “ชนเหล่าใด เข้าไปผูกเวรว่า คนนี้ได้ด่าเรา ได้ฆ่าเรา ได้ชนะเรา และได้ลักสิ่งของของ เราไป เวรของชนเหล่านั้น ย่อมไม่สงบระงับ”^{๙๐}

ดังนั้น การไม่ผูกเวร หรือการไม่จองล้างจองผลาญกันนี้ก็คือการไม่เข้าไปผูกเวรไว้ว่าคน โน้นได้ด่าเรา ได้ตีเรา ได้ชนะคดโกงเรา หรือได้ลักขโมยสิ่งของเราไป เวรจึงจะสงบได้

บุคคลที่ถูกความโกรธครอบงำย่อมทำให้สุขภาพจิตย่ำแย่ นั่งนอนไม่เป็นสุข กระวน กระวายกระสับกระส่ายไปมาเพราะคิดหาวิธีจะแก้แค้นฝ่ายตรงข้ามให้ได้ ฉะนั้นบุคคลจะอยู่เย็นเป็น สุขได้จึงต้องฆ่าความโกรธ ดังถ้อยคำที่เทวดาทูลถามพระพุทธเจ้าว่า “บุคคลฆ่าอะไรได้ จึงจะอยู่เป็น

^{๘๘}พ. ข. ม. (ไทย) ๒๘/๒๙๙/๒๒๙.

^{๘๙}ส. ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๔/๑๖๗.

^{๙๐}พ. ข. (ไทย) ๒๕/๓/๒๔.

สุข ฆ่าอะไรได้ จึงจะไม่เศร้าโศกเสียใจ”^{๙๑} ซึ่งพระพุทธองค์ก็ตรัสตอบว่า “บุคคลฆ่าความโกรธได้ จึงอยู่เป็นสุข ฆ่าความโกรธได้จึงไม่เศร้าโศก”^{๙๒} เพื่อเป็นเครื่องยืนยันในเรื่องนี้ จะได้ยกตัวอย่าง พระเจ้าปิลยักข์เป็นอุทาหรณ์

พระเจ้าปิลยักข์ เป็นกษัตริย์ครองเมืองพาราณสี แต่มีนิสัยชอบออกปล้นสัตว์เป็นประจำ ได้เสด็จมาเจอสัตว์ป่าอยู่ริมฝั่งแม่น้ำมคธสัมมทานที จึงได้แอบซุ่มยิง แต่ยิงไปถูกสุวรรณสามกุมารได้รับบาดเจ็บและเสียชีวิตในที่สุด แต่ก่อนที่จะเสียชีวิตนั้นก็ได้ทูลถามถึงสาเหตุที่ยิงตน พระเจ้าปิลยักข์ก็ตรัสตอบไปว่า โกรธที่ทำให้สัตว์วิ่งหนี เมื่อสุวรรณสามกุมารได้ฟังที่พระเจ้าปิลยักข์ตรัสเช่นนั้นก็ได้กราบทูลให้ทราบว่ ตั้งแต่เกิดมายังไม่เคยเห็นสัตว์ตัวใดที่จะวิ่งหนีตนแม้แต่สัตว์ดุร้ายก็ไม่ทำร้าย อยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข ตัวเองจะเป็นต้นเหตุให้สัตว์วิ่งหนีไปได้อย่างไร ทำให้พระเจ้าปิลยักข์ยอมรับและสารภาพว่า พระองค์ตรัสโกหกเองและเพราะถูกความโกรธและความโลภครอบงำ พระเจ้าปิลยักข์ต้องเศร้าโศกเสียใจในการกระทำของตนที่ได้หลงยิงคนที่ไม่มีความผิดพร้อมทั้งยอมรับผิดทุกอย่างทั้งหมดนี้ก็เพราะความโกรธบวกกับความโลภเข้าครอบงำจิตใจ จึงทำให้ต้องฆ่าผู้บริสุทธิ์ที่ไม่เคยคิดร้ายใคร

สรุปได้ว่า หลักเมตตาธรรมนี้ ทำให้โลกอยู่ด้วยกันอย่างมีปกติสุข ถึงแม้บางครั้งอาจจะได้รับอันตรายจากผู้อื่นก็ตาม แต่นั่นเป็นผลของกรรมที่ตนได้กระทำเอาไว้ในอดีตชาติไม่เกี่ยวกับอานิสสงส์ไม่เกิดแต่อย่างไร เพราะเมตตานั่นเป็นหลักธรรมแห่งความรักใคร่ปรองดองกัน อยู่ร่วมกันได้ทั้งมิตรและศัตรู บุคคลที่มีเมตตาเป็นวิหารีจริง ๆ จะมีเมตตาต่อบุคคลได้ทุกประเภทโดยไม่แยกแยะว่าเป็นคนดีหรือไม่ดี คนดีพร้อมที่จะมอบความสุขให้ คนร้ายพร้อมที่จะแนะนำพ่ราสอนให้เขาพบกับหนทางสว่างเล็กเป็นคนชั่ว แต่จุดอ่อนข้อเมตตาก็คือ ความประมาทและผลกรรมที่กำลังหรืออานิสสงส์เมตตาไม่สามารถป้องกันได้ ผู้เจริญเมตตาจึงต้องสำรวมระวังให้ดี ส่วนธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อเมตตา คือ ปาณาติบาต ความโลภ และความโกรธ

^{๙๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๗๑/๗๙.

^{๙๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๗๑/๗๙.

๓.๔ หลักกตัญญูกตเวที : หลักธรรมแห่งสัตบุรุษ

สัตบุรุษ หมายถึง คนสงบ หรือคนดีมีศีลธรรม^{๙๓} คนดีมีศีลธรรมนี้เกิดมาจากการมีความกตัญญูกตเวทีเป็นพื้นฐานทางด้านความประพฤติ^{๙๔} สิ้นค้าดีเพราะมีเยื่อหุ้มบอกล คนดีก็มีความกตัญญูกตเวทีนี้แหละเป็นเยื่อหุ้ม เพราะคนประเภทนี้อยู่ที่ใด ก็จะมีสำนึกในบุญคุณในที่นั้นและผลของความดีมีเยื่อหุ้มคือเป็นที่รักของคนทั่วไปเหมือนสิ้นค้าดีติดตลาด อยู่กับท่าน ๆ ก็รัก แม้จากไปท่านก็คิดถึง ในทัศนะของพระพุทธศาสนาถือว่าคนประเภทนี้หาได้ยาก^{๙๕} เพราะน้อยคนนัก ที่จะหวนระลึกถึงอุปการคุณของผู้ที่ทำให้แก่ตน เพราะคนส่วนมากยังถูกอวิชชาครอบงำจิตใจอยู่^{๙๖} จากการศึกษาเรื่องสุวรรณสามกุกมาร เกี่ยวกับความกตัญญูกตเวที ผู้วิจัยสรุปหัวข้อวิเคราะห์กตัญญูกตเวทีออกเป็น ๕ ประเด็นได้แก่

๓.๒.๒.๑ กตัญญูกตเวทีของภิกษุ

๓.๒.๒.๒ ตัวอย่างภิกษุผู้แสดงความกตัญญูกตเวที

๓.๒.๒.๓ กตัญญูกตเวทีของสุวรรณสามกุกมาร

๓.๒.๒.๔ การตอบแทนบุญคุณตามหลักทศ ๖ ของสุวรรณสามกุกมาร

๓.๒.๒.๕ สุวรรณสามกุกมารกับการเป็นอริชาตบุตร

รายละเอียดของการแสดงความกตัญญูกตเวทีทั้ง ๕ ข้อมีดังต่อไปนี้

๓.๔.๑ กตัญญูกตเวทีของภิกษุ

ภิกษุ ตามศัพท์มีคำแปลได้หลายอย่าง ดังนี้

ที่ชื่อว่า ภิกษุ เพราะเป็นผู้ขอ

ที่ชื่อว่า ภิกษุ เพราะอาศัยการเที่ยวขอ

ที่ชื่อว่า ภิกษุ เพราะใช้ผืนผ้าที่ถูกทำให้เสียราคา

^{๙๓}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๕๖.

^{๙๔}อง.ทูก. (ไทย) ๒๐/๓๓/๗๗.

^{๙๕}อง.ทูก. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๑๑๔.

^{๙๖}พันเอก ปิ่น มุทุกันต์, แนวสอนธรรมะตามหลักสูตรรักธรรมตรี, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๘๑.

ที่ชื่อว่า ภิกษุ เพราะเรียกกันโดยโวหาร

ที่ชื่อว่า ภิกษุ เพราะดารปฏินฺญาตน

ที่ชื่อว่า ภิกษุ เพราะพระพุทเจ้าทรงบวชให้

ที่ชื่อว่า ภิกษุ เพราะเป็นผู้อุปสมบทด้วยไตรสรณคมน์

ที่ชื่อว่า ภิกษุ เพราะเป็นผู้เจริญ

ที่ชื่อว่า ภิกษุ เพราะเป็นผู้มีสาระ

ที่ชื่อว่า ภิกษุ เพราะเป็นผู้ยังต้องศึกษา

ที่ชื่อว่า ภิกษุ เพราะเป็นผู้ไม่ต้องศึกษา

ที่ชื่อว่า ภิกษุ เพราะเป็นผู้อันสงฆ์พร้อมเพรียงกัน อุปสมบทให้ด้วยญัตติจตุตถกรรม
ที่ถูกต้อง^{๙๗}

สุวรรณสามชาดก ในตอนปัจจุบันวัตถุ ได้กล่าวถึงการเลี้ยงดูบิดามารดาของภิกษุที่บวชเข้ามาในพระพุทธศาสนานานถึง ๑๒ ปี แต่ไม่สามารถบรรลุคุณวิเศษอะไร ประกอบกับครอบครัวยากจน บิดามารดาต้องออกขอกทานชาวบ้านเลี้ยงชีวิตทำให้ท่านสำนึกในบุญคุณ คิดจะลาสิกขาบทไปเลี้ยงดูบิดามารดานั้น แต่เมื่อได้ฟังธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ท่านจึงไม่ได้ทำการลาสิกขาบท ได้เลี้ยงดูบิดามารดาในขณะที่ตนบวชอยู่นั้น เพื่อความเข้าใจในเรื่องของการแสดงความกตัญญูตเวทีของภิกษุต่อบิดามารดา^{๙๘} เราควรทำความเข้าใจในเรื่องราวของภิกษุรูปนี้อีกทีหนึ่งก่อน

สุวรรณสามชาดกในส่วนที่เป็นปัจจุบันวัตถุนั้น ได้กล่าวถึงกุลบุตรผู้หนึ่งมีความปรารถนาอยากบวชในพระพุทธศาสนา ได้เข้าไปอ้อนวอนบิดามารดาเพื่อยอมให้ตนได้ออกบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาแต่บิดามารดาไม่ยอมอนุญาตให้บวชเพราะตระกูลนี้มีบุตรชายเพียงคนเดียว หากยอมอนุญาตให้บวชเมื่อพวกตนแก่เฒ่าก็ย่อมลำบาก แต่บุตรชายไม่ยอมถึงกับยอมอดข้าวอดน้ำเพื่อประท้วงให้บิดามารดาอนุญาตให้ตนออกบวชให้ได้ สุดท้ายบิดามารดากลับลูกจะตายไปเสียก่อนจึงยอมอนุญาตให้บวช เพราะอย่างน้อยก็ยังเห็นหน้าอยู่ เมื่อเขาบวชแล้ว ก็ได้ศึกษาเล่าเรียนธรรมอยู่ ๕ พรรษา ได้เรียนวิปัสสนาธุระเพื่อตัดสินใจออกเจริญวิปัสสนากรรมฐาน แม้พยายามฝึกปฏิบัติธรรมอยู่สิ้น ๑๒ ปี ก็ไม่สามารถยังธรรมวิเศษอันใดให้เกิดขึ้นได้

^{๙๗}วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๔๕/๓๓.

ฝ่ายบิดามารดา นับตั้งแต่บุตรชายออกบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา ฐานะทางบ้านก็เริ่มยากจนลงเรื่อย ๆ ทรัพย์สินภายในบ้านก็ถูกขโมยลักเอาไป ไม่มีใครสามารถติดตามเอากลับคืนมาได้ สุดท้ายบิดามารดาของภิกษุรูปนี้ต้องขายบ้านตัวเอง เทียวเร่ร่อนเรื่อยไปคำไหนนอนนั้น นุ่งห่มผ้าเก่า ๆ ถูกระเบื้องขอทานตามบ้านเรือนต่าง ๆ

ต่อมา มีภิกษุรูปหนึ่งได้เดินทางไปเยี่ยมภิกษุที่อยู่ในป่านั้น ทำให้ท่านทราบว่ภิกษุรูปนี้มาจากพระเชตวัน จึงได้ถามถึงความสุขของพระศาสดาและพระมหาสาวกเป็นต้นแล้วถามข่าวคราวของบิดามารดาของตนว่าเป็นอย่างไร เมื่อภิกษุอาคันตกะได้เรื่องราวต่าง ๆ ให้ทราบ ทำให้อดกลั้นน้ำตาไม่ไหวจึงได้ร้องให้ออกมาพลาบบอกกับเพื่อนภิกษุว่าท่านทั้งสองเป็นโยบิดามารดาของตนเอง ยิ่งมาทราบว่าเพราะตนเป็นต้นเหตุทำให้ท่านลำบาก จึงคิดจะลาสิกขาบท ประกอบกับบวชเป็นพระอุทสาห์บำเพ็ญเพียรวิปัสสนากรรมฐานนาน ๑๒ ปี ก็ยังไม่ได้บรรลุมรรคผลอะไร จึงได้ออกเดินทางไปยังเมืองสาวัตถีทันที เมื่อท่านเดินไปถึงทางแยก ๒ ทาง ทางหนึ่งไปวัดพระเชตวัน อีกทางไปเมืองสาวัตถี ท่านได้หยุดคิดว่าจะไปเฝ้าพระพุทธเจ้าก่อน หรือจะไปพบบิดามารดาก่อน แล้วท่านก็ตัดสินใจไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าก่อน เพราะต่อไปถ้าสักจะไม่มีโอกาสได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์

ก็ในวันนั้น พระศาสดาได้ทอดพระเนตรดูสัตว์โลกในเวลาใกล้รุ่ง ได้เห็นอุปนิสัยของภิกษุผู้เป็นบุตรสกุลรูปนี้ จึงได้พรรณนาคุณแห่งมารดาบิดาด้วยมาตุโปสกสูตร ในเวลาเมื่อภิกษุนั้นมาถึงพอดี ทำให้ท่านได้ยืนฟังอยู่ท่ายบริษัทด้วยความไพเราะจับใจ และได้เข้าใจว่า บวชเป็นพระก็สามารถเลี้ยงดูบิดามารดาได้ จึงได้เปลี่ยนใจไม่ลาสิกขาบท

พอฟังธรรมเสร็จ ก็เข้าไปถวายบังคมพระศาสดา แล้วออกจากพระเชตวันเข้าไปยังโรงสลากเพื่อรับสลากภัตรและยาคุ รุ่งขึ้นเช้าตรู่ก็ได้ถือเอายาคุไปฝากบิดามารดา ได้เห็นท่านทั้งสองกำลังเทียวขอยาคุพักอาศัยอยู่ริมฝาเรือนของคนอื่น ก็มีความเศร้าโศกขึ้นทันที ได้ยืนอยู่ในที่ใกล้ ๆ บิดาและมารดานั้น แต่มารดาไม่รู้ว่าพระภิกษุที่ยืนอยู่ข้างหน้านั้นเป็นบุตรชาย จึงได้นิมนต์ให้ไปโปรดสัตว์ที่อื่น เพราะเข้าใจว่ามีพระภิกษุมาขอรับบิณฑบาตจากตน ภิกษุนั้นได้ฟังคำมารดาพูดเช่นนั้น ก็เกิดความเศร้าโศกหนักขึ้น มีดวงตาเต็มไปด้วยน้ำตายืนอยู่ในที่นั้นทำให้บิดาเกิดความสงสัยว่าพระรูปนั้นเป็นใคร อาจเป็นลูกชายตนก็ได้ จึงได้บอกให้มารดาเดินไปดูใกล้ ๆ เมื่อทั้งสองทราบว่าบุตรชายของตนที่กลับมาหาตนก็พากันร้องไห้ด้วยความดีใจที่ได้เจอหน้ากัน ฝ่ายภิกษุนั้นเห็นบิดามารดาก็ไม่อาจจะทรงกายอยู่ได้ก็ได้อธิษฐานให้เหมือนกัน เมื่ออดกลั้นความเศร้าโศกได้แล้ว จึงได้พูดพลอมโยนมารดาบิดาว่า ต่อไปไม่ต้องเป็นห่วงจะเลี้ยงดูโยมบิดามารดาเอง แล้วได้ให้มารดาบิดานั่งในที่ที่เหมาะสมนำยาคุที่ถือมามอบให้ท่านได้รับประทาน

นับตั้งแต่นั้นมา ภิกษุรูปนั้น เวลาได้อาหารมาจากโรงสลากก็ดี จากที่บิณฑบาตได้ก็ดีก็จะนำมาให้บิดามารดาได้รับประทานก่อน ส่วนตนฉันที่หลังเมื่อบิดามารดาอิ่มแล้ว หากบิดามารดาฉันหมด

ก็ออกบิณฑบาตในหมู่บ้านฉัน หากบิณฑบาตไม่ได้ก็ไม่ฉัน แม้ได้ผ้าจำพรรษาหรือผ้าผืนอื่นซึ่งเป็น
 อติเรกลาก ก็จะไปให้บิดามารดาทำเป็นผู้นุ่งห่ม ส่วนตนนั้นก็ให้นำเอาผ้าเก่าที่บิดามารดาทัก
 นำมาซักย้อมอธิฐานเป็นจีวรนุ่งห่ม ก็วันที่ภิกษุบิณฑบาตได้นั้นมีน้อย ส่วนมากบิณฑบาตไม่ค่อยได้
 และผ้าที่นุ่งห่มก็เศร้าหมอง ทำให้ท่านมีร่างกายซูบผอม ทรงจีวรเก่า ๆ ทั้ง ๆ ที่ได้ผ้าจีวรผืนใหม่มาก็
 ไม่เคยเห็นใช้สอย พวกเพื่อนภิกษุจึงได้ไต่ถามสุขภาพของท่านด้วยความเป็นห่วง เมื่อภิกษุรูปนั้นบอก
 สาเหตุที่เป็นเช่นนี้จึงทำให้เพื่อนภิกษุทั้งหลาย ต่างพากันติเตียนท่านว่าทำสัทธาไทยให้ตกไป ถือเอา
 ของที่เขาถวายด้วยศรัทธาไปบำรุงเลี้ยงคฤหัสถ์ ทำกิจที่ไม่ควรทำ ทำให้ท่านเกิดความละอาย และได้
 หยุดการบำรุงเลี้ยงบิดามารดาไปสักพักหนึ่ง แต่เรื่องภิกษุนำอาหารไปเลี้ยงคฤหัสถ์นี้ยังไม่หยุด ยัง
 พุดคุยกันหนาขึ้น จนทราบไปถึงพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงได้ตรัสเรียกให้ท่านเข้าเฝ้าแล้วไต่ถามว่า
 เป็นจริงหรือไม่ เมื่อทรงทราบว่า เป็นเรื่องจริง จึงตรัสถามต่อไปว่านำอาหารเป็นต้นไปเลี้ยงคฤหัสถ์
 เหล่าไหน เมื่อภิกษุรูปนั้นกราบทูลว่าเป็นบิดามารดาของตน ก็ทรงตรัสสรรเสริญสาธุการในพฤติกรรม
 ของท่านนั้น พร้อมทั้งยกย่องในความกตัญญูกตเวทิตะของท่าน ก่อนที่จะตรัสเรื่องสุวรรณสามชาดก^{๔๘}

จากการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับการบำรุงบิดามารดาที่ปรากฏในสุวรรณสามชาดก กรณี
 ของภิกษุนี้ ทำให้ทราบถึงปัญหาที่เกิดขึ้น ๓ ข้อ ได้แก่

- ๑) ปัญหาเกี่ยวกับครอบครัวที่มีลูกชายคนเดียว
- ๒) ปัญหาเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมไม่บรรลุผลสำเร็จ
- ๓) ปัญหาเกี่ยวกับการเลี้ยงดูบิดามารดาของภิกษุ

ปัญหาข้อที่ ๑ เกี่ยวกับครอบครัวนั้น ครอบครัวถือว่าเป็นสถาบันแรกของสังคมครอบครัว
 ที่สมบูรณ์นั้นต้องประกอบด้วยพ่อแม่และลูก หากครอบครัวใดขาดผู้ใดผู้หนึ่งถือว่าเป็นครอบครัวที่ไม่
 สมบูรณ์แบบ ว่าเฉพาะครอบครัวที่มีบุตรคนเดียว ย่อมเป็นที่รักใคร่ของบิดามารดาปานแก้วตาและ
 ดวงใจ ไม่อยากให้ลำบากลำบากเลี้ยงดูเป็นอย่างดีจิตใจในหิน แต่บางครั้งเลี้ยงแล้วก็ไม่ได้อย่างที่เลี้ยงก็
 มี ครอบครัวของเศรษฐีนี้มีบุตรคนเดียว หวังพึ่งพายามมีกิจเกิดขึ้นเป็นต้น ดังคำกลอนที่ว่า

ยามมีกิจหวังให้เจ้าเฝ้ารับใช้

ยามป่วยไข้หวังให้เจ้าเฝ้ารักษา

^{๔๘}กรมศิลปากร, โสณนันทชาดก สุวรรณสามชาดก จันทราชาดก, พิมพ์เป็นบรรณาการเนื่องในงาน
 พระราชทานเพลิงศพนางโสภิต บรรณลักษณ์ (ลั่นจี่ กิตติขจร) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส
 ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๑), หน้า ๒๘.

ยามถึงคราวล่วงลับดับชีวา

หวังให้เจ้าช่วยปิดตาเมื่อสิ้นใจ^{๙๙}

ในพุทธสูตร พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงจุดหมายของการมีบุตรไว้ว่ามีอยู่ ๕ อย่าง ดังนี้

บิดามารดาผู้ฉลาด เล็งเห็นฐานะ ๕ ประการ จึงปรารถนาบุตร ด้วยหวังว่า

๑) บุตรที่เราเลี้ยงมาแล้ว จักเลี้ยงเรา

๒) บุตรจักช่วยทำกิจของเรา

๓) วงศ์ตระกูลจักดำรงอยู่ได้นาน

๔) บุตรจักปฏิบัติตนให้สมควรรับทรัพย์มรดกไว้

เมื่อเราทั้งสองตายไปแล้ว บุตรจักทำบุญอุทิศให้^{๑๐๐}(ดูหน้า ๖๕)

ดังนั้น ในวันที่บุตรอ่อนวอนให้บิดามารดาอนุญาตให้ตนออกบวชนั้น บิดามารดาจึงไม่ยอมอนุญาต เพราะมีบุตรเพียงคนเดียว หากยอมให้บวช ภายภาคหน้าเวลาที่พ่อแม่แก่เฒ่าลงจะได้ใครดูแล แต่ลูกชายก็ไม่ยอม ยังยืนยันว่าจะบวชให้ได้ ถึงขนาดเอาชีวิตเข้าแลกว่า ถ้าไม่ได้บวชจะขอยอมตายดีกว่า แล้วอดอาหารพร้อมทั้งไม่ยอมพูดจากับบิดามารดา จนบิดามารดาต้องใจอ่อนยอมให้บวช นับตั้งแต่ที่ลูกชายออกบวชฐานะทางครอบครัวก็ยากจนลง ทั้ง ๆ ที่ตระกูลเป็นเศรษฐี

จริงอยู่ พระภิกษุและสามเณรที่บวชในพระพุทธศาสนา ล้วนมาจากบุตรหลานของชาวบ้าน แต่การออกบวชของกุลบุตรในทางพระพุทธศาสนา จะต้องได้รับคำยินยอมจากบิดามารดาเสียก่อนจึงบวชได้ ดังเรื่องพระราหุลกุมาร เป็นตัวอย่าง ดังมีเรื่องโดยย่อดังนี้

ในสมัยที่พระพุทธองค์เสด็จไปโปรดพระประยูรญาติ พระนางยโสธราได้ทรงส่งพระราหุลกุมารซึ่งขณะนั้นมีพระชนมายุ ๗ พรรษาไปขอสมบัติจากพระพุทธเจ้าว่า สมัยที่พระองค์เป็นเจ้าชายนั้นมีหม้อทรัพย์ใหญ่เกิดขึ้นในวันประสูติ ธรรมดาบุตรยอมเป็นผู้สืบทอดทรัพย์มรดกของบิดา แต่พระพุทธเจ้ากลับมอบทรัพย์ภายในคืออริยทรัพย์ให้ ด้วยการให้พระสารีบุตรเป็นผู้บรรพชาให้เป็นสามเณร ทำให้พระเจ้าสุทโธทนะพอทราบข่าวก็เสด็จมาโดยเร็วด้วยความเสียพระทัย เพราะเมื่อนั้นพระและราหุลกุมารบวชแล้ว จะไม่มีองค์สืบทอดสันตติวงศ์ จึงเสด็จเข้าไปขอพรมิให้บวชกุลบุตรที่

^{๙๙}พระพิจิตรธรรมพาที (ชัยวัฒน์ ธมมวฑฒโน), กวีพจน์ธรรม, (กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียง, ๒๕๓๙), หน้า ๘๐.

^{๑๐๐}อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๙/๖๐.

บิดามารดายังไม่อนุญาต^{๑๐๑} พระพุทธองค์ก็ทรงอนุญาตตามที่พระเจ้าสุทโธทนะตรัสขอนั้น และพระภิกษุสงฆ์ก็ยึดถือปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบันว่ากุลบุตรที่จะบรรพชาอุปสมบทนั้นต้องได้รับอนุญาตจากบิดามารดาหรือญาติพี่น้อง ก่อนจึงบวชได้

เหตุผลที่ทรงยอมให้บิดามารดาอนุญาตก่อนนั้น ก็เพื่อต้องการความเห็นชอบจากผู้ปกครองก่อน และเพื่อเป็นการรักษาวงศ์ตระกูลที่จะบวชนั้น มิให้เสื่อมสูญเพราะต้นเหตุมาจากการออกบวช

ปัญหาข้อที่ ๒ เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมไม่บรรลุผลสำเร็จ ได้แก่ เมื่อบวชเข้ามาแล้ว หน้าที่ของพระภิกษุสามเณรก็คือศึกษาและปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัย ได้แก่ ศึกษาเล่าเรียนในธรรมาสน์สองคือ คันถธุระและวิปัสสนาธุระ คันถธุระ คือการศึกษาเล่าเรียนหลักธรรมคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาที่บันทึกไว้ในพระไตรปิฎก แล้วทรงจำ บอก กล่าว สอนเพื่อเผยแพร่ต่อไป ส่วนวิปัสสนาธุระนั้นคือการเริ่มตั้งความสิ้นไปและความเสื่อมไปในอัตภาพแล้วเจริญวิปัสสนาเรื่อยไปจนได้บรรลุพระอรหัตผลในที่สุด^{๑๐๒}

ภิกษุเศรษฐีบุตรนั้นได้ทำการศึกษาเล่าเรียนคันถธุระอยู่ ๕ พรรษา แล้วได้ศึกษาวิปัสสนาธุระจากอุปัชฌาย์อาจารย์จนชำชองแล้ว ได้ออกเดินทางไปพำนักอยู่ในป่าเพื่อปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานอยู่ ๑๒ ปี ก็ไม่สามารถที่บรรลุมรรคผลได้ ประกอบกับข่าวบิดามารดาว่าเป็นคนยากจนสามเหตุมาจากตัวเองออกบวช จึงได้ตัดสินใจจะลาสิกขาไปปรนนิบัติบิดามารดา แต่ได้มาฟังพระธรรมเทศนาเกี่ยวกับการบำรุงบิดามารดาของภิกษุ จนทราบแน่แนใจว่าบวชเป็นพระก็สามารถที่จะดูแลมารดาบิดาได้ จึงไม่ลาสิกขา

ในประเด็นของการให้ภิกษุดูแลพ่อแม่ได้นี้ ผู้วิจัยมีทัศนะว่า นอกจากจะเป็นการแสดงความกตัญญูตเวทีต่อผู้มีพระคุณแล้ว ยังเป็นการป้องกันมิให้กุลบุตรที่บวชเข้ามาแล้วหวังตอบแทนบุญคุณบิดามารดาพากันลาสิกขาไปหมด ดังนั้นพระพุทธองค์จึงทรงอนุญาตให้เลี้ยงดูบิดามารดา ได้แต่ต้องระวางหลาย ๆ เรื่อง ดังจะกล่าวในปัญหาข้อต่อไป

ปัญหาข้อที่ ๓ เกี่ยวกับการเลี้ยงดูมารดาบิดาของภิกษุ ในสุวรรณสามชาดกได้กล่าวถึงวิธีเลี้ยงบิดามารดาของภิกษुरुพนันว่า อาศัยอาหารที่ได้จากบิณฑบาตและโรงสลาเกลี้ยงทั้งสองชีวิต ส่วนเสื้อผ้าของท่านทั้งสองนั้นได้จากการนำเอาผ้าสบงจีวรไปซักเย็บเป็นผ้านุ่งห่ม ส่วนผ้านุ่งห่มของท่าน

^{๑๐๑}มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, พระอัมมปัทมฎกปาฐก ภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๕๖.

^{๑๐๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

ทั้งสองนั้น ภิกษุผู้เป็นบุตรก็นำมาซักย้อมเย็บทำเป็นจีวรนุ่งห่ม ผลกระทบก็คือ ทำให้ท่านต้องผ่ายผอม ชูบซิดผิดปกติ และมีจีวรเก่า ๆ นุ่งห่ม เป็นที่สงสัยของบรรดาภิกษุสามเณร พวกภิกษุสามเณรจึงได้ถามถึงต้นสายปลายเหตุของอาการที่เป็นเช่นนี้ เมื่อทราบแล้วก็พากันตำหนิติเตียนว่าทำสัทธาไทยให้ตกไป เพราะนำเอาสิ่งของที่ชาวบ้านถวายด้วยศรัทธาไปสงเคราะห์คฤหัสถ์ แต่พอทราบถึงพระพุทธเจ้าก็ทรงสรรเสริญว่า เป็นเรื่องที่ดีแม้พระองค์ก็ได้ทรงปฏิบัติเหมือนกันอันเป็นการแสดงกตัญญูตเวทีต่อผู้มีพระคุณ

การเลี้ยงดูบิดามารดาของภิกษุนอกจากจะต้องรักษาในเรื่องของสัทธาไทยแล้ว ยังต้องระวังในเรื่องของพระวินัยอีกด้วย โดยเฉพาะการดูแลมารดาซึ่งเป็นเพศหญิง เพราะมีสิกขาบทหลายสิกขาบทที่บัญญัติไว้เกี่ยวกับผู้หญิง เช่น

ก็ ภิกษุใด ถูกราคะครอบงำแล้ว มีจิตแปรปรวน ถูกต้องกายกับมาตุคาม คือ จับมือจับข้อมแขนหรือลูบคลำอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่ง เป็นสังฆาติเสส^{๑๐๓}

ก็ ภิกษุใดนั่งบนอาสนะที่กำลังในที่ลับ พอจะทำการได้กับมาตุคามสองต่อสอง อุบาสิกามีวาจาเชื่อถือได้ ได้เห็นภิกษุนั่งกับมาตุคามนั้นแล้ว กล่าวโทษด้วยอาบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาอาบัติ ๓ อย่าง บรรดาอาบัติ ๓ อย่าง คือ ปาราชิก สังฆาติเสส หรือปาจิตตีย์ ภิกษุนั้นยอมรับการนั่ง ฟังถูกปรับด้วยอาบัติอย่างใดอย่างหนึ่งบรรดาอาบัติ ๓ อย่าง คือ ปาราชิก สังฆาติเสส หรือปาจิตตีย์ อีกอย่างหนึ่ง อุบาสิกา ผู้มีวาจาเชื่อถือได้นั้น กล่าวโทษด้วยอาบัติใด ภิกษุนั้นฟังถูกปรับด้วยอาบัตินั้น อาบัตินี้ชื่อว่า อนิยต^{๑๐๔}

ก็ ภิกษุใดนอนรวมกันกับมาตุคาม ต้องอาบัติปาจิตตีย์^{๑๐๕}

ก็ ภิกษุใด นั่งในที่ลับกับมาตุคามสองต่อสอง ต้องอาบัติปาจิตตีย์^{๑๐๖}

หากพิจารณาตามพระวินัยข้างบนนี้ จะเห็นได้ว่า การเลี้ยงดูมารดาของภิกษุนั้นค่อนข้างที่จะปฏิบัติได้ยากเพราะมีสิกขาบทบัญญัติห้ามเอาไว้ ไม่เหมือนการปฏิบัติต่อบิดาของภิกษุซึ่งสามารถทำได้จุปฏิบัติต่อสามเณร

^{๑๐๓}วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๗๐/๒๙๓.

^{๑๐๔}วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๔๔/๔๗๔-๔๗๕.

^{๑๐๕}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๖/๒๔๓.

^{๑๐๖}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๒๙๐/๔๓๕.

เพื่อความเข้าใจในเรื่องการเลี้ยงดูบิดามารดาว่าภิกษุควรจะปฏิบัติอย่างไร ผู้วิจัยขออ้างอิงตามที่ปรากฏในมังคลัตถปิณี เล่มที่ ๒ ดังต่อไปนี้^{๑๐๗}

ในอรรถกถาเสัชชกรณวัตถุในตติยปาราชิก ได้กล่าวไว้ว่า ถ้าภิกษุนำมารดาไปยังวิหารปรนนิบัติอยู่ไซ้ อย่างถูกต้อง พึงทำบริกรรมทุกอย่าง พึงให้ของเคี้ยวของบริโภคด้วยมือตนเอง ส่วนบิดา ภิกษุพึงทำกิจทั้งหลายมีการให้อาบน้ำและการนวดเป็นต้นบำรุงด้วยมือของตนเหมือนอย่างบำรุงสามเณรณั้น

ในอรรถกถากายสังคคสิกขาบท ได้กล่าวเอาไว้ว่า ถ้าภิกษุเห็นมารดาถูกกระแสน้ำพัดไปไม่ควรถูกต้องด้วยมือทีเดียว พึงวาง(ส่ง) เรือ แผ่นกระดาน ท่อนกล้วย หรือท่อนไม้ไปข้างหน้า เมื่อเรือเป็นต้นนั้นไม่มี แม้ผ้ากาสาจะก็ควรวางไว้ แต่ไม่ควรพูดว่า จงจับที่ผ้ากาสาจะนี้ เมื่อมารดาจับผ้ากาสาแล้ว จึงอุ้มมาด้วยท่าในใจว่า เราอุ้มบริวาร ถ้ามารดาถล่นไซ้ พึงไปข้างหน้า ๆ ปลอดภัย ถ้ามารดาถูกน้ำพัด ขึ้นคอหรือจับมือภิกษุผู้เป็นบุตรโดยเร็วไซ้ ภิกษุไม่ควรสลัดเสียด้วยกล่าวว่า จงหลีกไปหญิงแก่ ควร(ช่วยส่ง)ให้ถึงบก ถ้ามารดาตกหล่น ตกบ่อไซ้ ภิกษุพึงโยนเชือกหรือผ้าลงไปในที่นั้น เมื่อมารดาจับเชือกหรือผ้าแล้ว พึงสาวขึ้น แต่ไม่ควรถูกต้องเลย

ในอรรถกถาเสัชชกรณวัตถุ ได้กล่าวเอาไว้ว่า ถ้ามารดาบิดาเป็นใหญ่ ไม่หวังตอบแทน(ปฏิการ) ไม่ทำ(ปฏิการ) ก็ควร แต่ถ้าท่านทั้งดำรงอยู่แม้ในราชสมบัติแล้ว ยังหวังตอบแทน(ปฏิการ) อยู่ ไม่ทำ(ปฏิการ) ไม่ควร อนามัณฐะบิณฑบาต ภิกษุก็ควรให้แก่มารดาบิดา แม้หากจะมีราคาตั้งกหาปณะ ก็ไม่เป็นการทำสัทธาไทยให้ตกไป

ในฎีกาสารัตถปิณีได้กล่าวเอาไว้ว่า บิณฑบาตอันภิกษุได้แล้วจากมือของผู้ไม่ใช่บรรพชิต (คฤหัสถ์) มียอดอันตนหรือภิกษุอื่นยังมิได้ถือเอาแล้ว ชื่อว่า อนามัณฐะบิณฑบาต

ในจิวรขันธกะ ได้กล่าวไว้ว่า ก็สมัยนั้นแล จิวรเป็นอันมากเกิดขึ้นแก่ภิกษุรูปหนึ่งก็ภิกษุรูปนั้น ใครจะให้จิวรนั้นแก่มารดาบิดา (ลำดับนั้นแล ภิกษุนั้น บอกความนั้นแก่ภิกษุทั้งหลาย) ภิกษุทั้งหลายทูลความนั้นแด่พระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้ว ทรงอนุญาตว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุให้ (สิ่งของ ๆ ตนแก่ท่าน) ด้วยถือว่ามารดาบิดา เราจะพึงว่าอะไร? ภิกษุทั้งหลาย แต่ภิกษุไม่พึงทำสัทธาไทยให้ตกไป ภิกษุใดขึ้นทำสัทธาไทยให้ตกไป ภิกษุนั้นต้องทุกกฏ

^{๑๐๗}มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, มังคลัตถปิณีแปล เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒๐๙-๒๑๒.

ในอรรถกถาจิวรขันธกะ ได้อธิบายความหมายของคำว่า สัทธาไทยไว้ว่า ภิกษุเมื่อให้ (สิ่งของ ๆ ตน) แก่หมู่ญาตินอก (จากมารดาบิดา) นั้น ชื่อว่าย่อมทำสัทธาไทยให้ตกไปโดยแท้ ส่วนมารดาบิดา แม้ถ้าดำรงอยู่ในราชสมบัติแล้วยังปรารภนา (ปฏิเสธ) อยู่ ภิกษุพึงให้

ในอรรถกถากุลทูลสิกขาบท ได้กล่าวไว้ว่า ก็ภิกษุเมื่อให้ผลไม้ก็ดี ดอกไม้ก็ดีอันเป็นของ ๆ ตนแก่มารดาบิดา นำไปให้เองก็ดี ให้คนอื่นนำไปให้ก็ดี เรียกมาให้เองก็ดี ให้คนอื่นเรียกมาให้ก็ดี ย่อมควร เมื่อจะให้แก่หมู่ญาตินอกนั้น ให้คนอื่นเรียกมาให้อย่างเดียว จึงควร แม้ให้แก่ใคร ๆ เพื่อประโยชน์แก่การประดับหรือเพื่อประโยชน์แก่การบูชาวัตถุมีศีลสิ่งใด เป็นต้น ไม่ควร

ในอนุฎีกาวิมุตติโนทนี กล่าวไว้ว่า ให้สิ่งของแก่มารดาบิดาด้วยคิดว่า ท่านทั้ง ๒ จักขายสิ่งของนี้เลี้ยงชีพ ย่อมควร แต่ให้สิ่งของแก่หมู่ญาตินอกนั้น ให้เป็นของยืมเท่านั้น จึงควร

สรุปได้ว่า การเลี้ยงดูบิดามารดาสำหรับภิกษุปรากฏในสุวรรณสามกถานั้นค่อนข้างที่จะทำตัวให้สะดวกได้ยาก โดยเฉพาะเรื่องอาหารการขบฉัน เพราะภิกษุต้องอาศัยผู้อื่นเลี้ยงชีวิต จะไปขอร้องให้คนหาส่วยสิ่งของที่ตนต้องการไม่ได้ ยกเว้นแต่คนที่เป็ญาติและคนปวารณาเท่านั้น เพราะปรารภนาของร้อนได้ของเย็น ปรารภนาของเย็นได้ของร้อน ยิ่งต้องนำอาหารไปเลี้ยงดูผู้อื่นอีกด้วยก็ยิ่งลำบาก การเลี้ยงดูบิดามารดาของภิกษุถือว่าเป็นการแสดงความกตัญญูทศเวทิต่อผู้มีพระคุณ แต่ก็ทำให้ตนเดือดร้อนคือต้องอดอาหาร และยังต้องระวังเรื่องการนำสิ่งของที่ชาวบ้านถวายมาด้วยศรัทธาไปให้ฆราวาส ที่สำคัญคืออย่าทำให้สัทธาไทยตกไป อีกทั้งยังต้องระวังสิกขาบทต่าง ๆ ที่บัญญัติเกี่ยวกับสตรีอีกด้วย ส่วนการปฏิบัติต่อบิดานั้น ภิกษุสามารถทำได้ง่ายดุษปฏิบัติต่อสามเณร

๓.๔.๒ กตัญญูทศเวทิตของสุวรรณสามกุมาร

สุวรรณสามกุมาร ได้ชื่อว่าเป็นเด็กที่มีความกตัญญูทศเวทิจบุดามารดาอย่างยิ่ง เป็นเด็กตัวอย่างที่คนในปัจจุบันนี้ได้ถือเอาเป็นเยี่ยงอย่างดังกล่าวนั้น แต่ก็ยังมีคนอีกจำนวนมาก โดยเฉพาะพ่อแม่ที่ถูกลูกหลานทอดทิ้งไม่เหลียวแล มีเกลื่อนอยู่ในสังคมไทยปัจจุบัน หากเราได้ศึกษาความกตัญญูทศเวทิตของสุวรรณสามกุมารแล้ว จะทำให้มองเห็นคุณค่าของความกตัญญูทศเวทิตที่มีคุณค่ามากยิ่งขึ้น ดังนั้น ผู้วิจัยจะทำการศึกษาวิเคราะห์ความกตัญญูทศเวทิตของสุวรรณสามกุมารสืบต่อไป

สุวรรณสามกุมาร ได้ถือกำเนิดเกิดขึ้นมาด้วยคำแนะนำของท้าวสักกะเพราะเล็งเห็นว่าในอนาคตบิดามารดาของสุวรรณสามกุมารนี้จะตาบอดมองไม่เห็นอะไร เมื่อมองไม่เห็นก็ย่อมลำบากต่อการดำรงชีวิตเป็นฤาษีฤาษีอยู่ในป่า ดังนั้น ท้าวสักกะจึงได้แนะนำให้ทูลฤาษีใช้มือลูบคลำสะดือของปาริภาณฤาษีคราวมีประจำเดือน จึงได้ตั้งครรภ์และคลอดสุวรรณสามกุมารในเวลาต่อมา

จากการศึกษาเรื่องราวดังกล่าว ทำให้มองเห็นความสำคัญของลูกที่มีต่อพ่อแม่เป็นอย่างยิ่ง ที่สำคัญคือการเลี้ยงดู ยิ่งในยามเจ็บไข้ได้ป่วย หรือในยามมีอายุมากขึ้น ๆ กำลังวังชาก็เริ่มถดถอย

น้อยลงไป ย่อมจำเป็นต้องมีบุตรหรือธิดามาช่วยเหลือ ในปัจจุบันผู้หญิงที่อยู่เป็นโสดจนแก่เฒ่า ผู้วิจัยคิดว่าอาจกลายเป็นภาระทางสังคมได้เหมือนกัน หากบุคคลนั้นไม่มีญาติพี่น้องคอยดูแล

สุวรรณสามกุมารได้ถือกำเนิดมาได้ ๑๖ ปี ต้องประสบกับเคราะห์กรรมอย่างหนักที่เกิดขึ้นกับบิดามารดา ก็คือบิดามารดาถูกงูเห่าพันพิษเข้าตาจนตาบอดพร้อมกันทั้งสองคน ถามว่าสุวรรณสามกุมารเสียใจไหม? เสียใจเหมือนกัน ถามว่าสุวรรณสามกุมารดีใจไหม? ดีใจเหมือนกัน หมายความว่า ในขณะนั้นสุวรรณสามกุมารพอทราบว่า บิดามารดาตนถูกงูเห่าพันพิษเข้าตาจนตาบอดก็ร้องไห้และดีใจไปพร้อมกัน ทำให้บิดามารดาเกิดความสงสัยจึงได้สอบถามถึงสาเหตุที่ร้องไห้และดีใจ ซึ่งสุวรรณสามกุมารก็ได้ตอบไปว่า “ข้าพเจ้าร้องไห้ด้วยเสียใจว่า จักษุของท่านทั้งสองพินาศไปในกาลเมื่อข้าพเจ้ายังเด็กอยู่ ก็แต่ข้าพเจ้าหัวเราะด้วยความดีใจว่า ข้าพเจ้าจักได้บำรุงปฏิบัติท่านทั้งสองในบัดนี้ ขอท่านทั้งสองอย่านึกอะไรเลยข้าพเจ้าจักปฏิบัติให้ผาสุก”^{๑๐๘} ด้วยเหตุนี้ สุวรรณสามกุมาร จึงได้ทำหน้าที่เลี้ยงดูบิดามารดาผู้ตาบอดด้วยดีตลอดมา

วิธีเลี้ยงดูบิดามารดาของสุวรรณสามกุมาร ที่ปรากฏในอรรถกถาสวรรณสามชาดก ผู้วิจัยสามารถสรุปได้ดังนี้

- ๑) จัดสถานที่ต่าง ๆ ให้บิดามารดา
- ๒) ทำหน้าที่หาผลไม้มาให้บริโภค
- ๓) ตักน้ำอุปโภคบริโภค
- ๔) การบริการโภชนาหาร

๑) จัดสถานที่ต่าง ๆ ให้บิดามารดา เนื่องจากว่าบิดามารดาของสุวรรณสามกุมารตาบอดทั้งสองคนพร้อมกันไม่สามารถที่จะมองเห็นสิ่งต่าง ๆ รอบข้างได้ จึงเป็นภาระที่หนักยิ่งสำหรับเด็กอายุ ๑๖ ปี แต่ก็นับว่าสุวรรณสามกุมารเป็นเด็กที่ชาญฉลาดรู้จักปรนนิบัติคนที่ตาบอดได้เป็นอย่างดี เช่น ทำเป็นราวเชือกขึงให้บิดามารดาได้ใช้จับพยุงเดินไปยังที่ต่าง ๆ เช่น ที่นอน ห้องน้ำ ห้องสุขา ที่พักผ่อนหย่อนใจในเวลากลางวัน สถานที่เดินจงกรม เป็นต้น

๒) ทำหน้าที่หาผลไม้มาให้บริโภค เนื่องจากว่า ครอบครัวของสุวรรณสามกุมารนั้น เป็นครอบครัวของนักบวชที่อาศัยอยู่ในป่า บำเพ็ญพรตมีการเจริญเมตตาภาวนาอยู่ตลอด การที่จะให้

^{๑๐๘}กรมศิลปากร, **โสมนันทชาดก สุวณณสามชาดก จันทคารชาดก**, พิมพ์เป็นบรรณาการเนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพนางโสภิต บรรณลักษณ์ (ลิ้นจี่ กิตติขจร) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๑, หน้า ๓๔.

ครอบครัวสุวรรณสามกุมารนี้ออกล่าเนื้อเหมือนต้นตระกูลคงเป็นไปไม่ได้ เพราะบิดามารดาพร้อมทั้งสุวรรณสามกุมารนั้นเป็นผู้มีจิตใจโอบอ้อมอารี มีเมตตาจิตต่อสรรพสัตว์ สิ่งที่จะหาบริโภคได้ในป่าจึงเป็นผลไม้ต่าง ๆ ที่ขึ้นอยู่ตามไพรสนธ์ สุวรรณสามกุมารต้องออกหาผลไม้ต่าง ๆ ในป่าตั้งแต่เช้าจนค่ำเพื่อนำมาให้บิดามารดาบริโภคที่อาศรม โดยมีฝูงสัตว์น้อยใหญ่แวดล้อมไปเป็นเพื่อน

๓) ตักน้ำอุปโภคบริโภค แหล่งน้ำที่สุวรรณสามกุมารไปตักเป็นประจำได้แก่ทำน้ำ “มิกสัมมทานที” เป็นหนองน้ำที่เหล่าสัตว์ลงไปดื่มกิน ติดกับแม่น้ำคงคาในป่าหิมพานต์ โดยใช้หมอน้ำเป็นภาชนะตักน้ำมาให้บิดามารดาที่อาศรมบท เมื่อตักน้ำมาแล้ว ส่วนหนึ่งก็นำไปดื่มเป็นน้ำอาบให้บิดามารดา ล้างเท้าให้บิดามารดา พลังก่อไฟให้ผิง พร้อมทั้งเช็ดมือและเท้าให้ท่านทั้งสอง

๔) การบริโภคอาหาร การบริโภคอาหาร ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญในระหว่างที่เรานั่งบริโภคอยู่กับบิดามารดาควรทำอย่างไร? สุวรรณสามกุมารเมื่อนำผลไม้มาแล้วก็จะจัดแจงให้บิดามารดามีการเตรียมไม้ชำระฟัน อาหารเป็นต้น เมื่อบิดามารดาบริโภคอิ่มแล้ว ก็ยกขันน้ำดื่มและน้ำบ้วนปากให้ท่านทั้งสอง เมื่อเสร็จทุกอย่างแล้ว ตนเองจึงบริโภคส่วนที่เหลือนั้นในภายหลัง

๓.๔.๓ การตอบแทนบุญคุณตามหลักทศ ๖ ของสุวรรณสามกุมาร

เพื่อความเข้าใจยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจะขอวิเคราะห์ให้ลึกลงไปอีกเกี่ยวกับความกตัญญูกตเวทีของสุวรรณสามกุมารโดยจะนำเอาหลักทศ ๖ กรณีหน้าที่บิดามารดาและบุตรจะพึงปฏิบัติต่อกันมาศึกษา ดังนี้

หน้าที่ของบิดามารดาที่จะพึงปฏิบัติต่อบุตรธิดาตามหลักทศ ๖ ได้แก่

- ๑) ห้ามมิให้กระทำความชั่ว
- ๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- ๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา
- ๔) หามรรยา (สามี) ที่สมควรให้
- ๕) มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร^{๑๐๙}

หลักทั้ง ๕ ประการนี้ ผู้วิจัยจะทำการศึกษาตัวอย่างจากบิดามารดาของสุวรรณสามกุมารเป็นหลัก ดังนี้

^{๑๐๙}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒-๒๑๓.

๑) ห้ามมิให้กระทำความชั่ว คือ บิดามารดาของสุวรรณสามกุมาร ได้เลี้ยงดูสุวรรณสามกุมารมาโดยตลอด เริ่มตั้งแต่อยู่ในครรภ์จนคลอดออกมาลืมหูลืมตาโลด ก็ได้แนะนำพร่ำสอนในสิ่งที่ควรทำไม่ควร สิ่งใดมีโทษไม่มีประโยชน์ก็ทรงห้ามปรามไว้ สอนให้รู้จักให้อภัยต่อผู้อื่นเสมอ

๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี คือ บิดามารดาได้สั่งสอนให้สุวรรณสามกุมารเป็นคนดีมีความกตัญญูทวนเวทต่อบุพการีบุคคล ตลอดทั้งสรรพสัตว์ด้วยการมีเมตตาธรรมไม่ให้เบียดเบียนกันและกัน ไม่ว่าจะเป็นสัตว์น่ารักหรือดุร้ายให้มีความรักเมตตาต่อกัน ได้สั่งสอนให้มีกิริยามารยาทที่งดงาม เช่น การเดินก็ให้เดินเบา ๆ อย่างเดินเสียงหนัก ตลอดถึงมารยาทในการบริโภคอาหารเป็นต้น บิดามารดาก็ได้พร่ำสอนเป็นอย่างดี

๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา คือ บิดามารดาถือว่าเป็นครูคนแรกของบุตรที่จะสอนสั่งทั้งในสิ่งที่ดีและไม่ดี สิ่งที่ดีก็สอนให้ประพฤติปฏิบัติตาม ส่วนสิ่งที่ไม่ดีก็สอนให้รู้จักละเว้นไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยว บิดามารดาของสุวรรณสามกุมารได้สั่งสอนศิลปวิทยาให้เรียนรู้ทุกอย่างไม่ปิดบังอำพราง เช่น การมีเมตตาต่อกัน เป็นต้น

๔) หากรรยาที่สมควรให้ คือ เมื่อลูกเติบโตเป็นหนุ่มสาว บิดามารดาก็จะเป็นผู้เลือกคู่ครองให้ แต่เนื่องจากว่าบิดามารดาของสุวรรณสามกุมารเป็นนักบวชบำเพ็ญพรตอยู่ในป่า หน้าที่ข้อนี้จึงมิได้สั่งสอน

๕) มอบทรัพย์ให้ในสมัย คือ เมื่อถึงคราวที่จะต้องมอบทรัพย์สมบัติให้บุตรธิดาปกครองก็ต้องทำ เพราะทรัพย์สินเงินทองที่ครอบครองอยู่นั้นเมื่อตายไปย่อมเอาติดตัวไปไม่ได้ ตระกูลที่มีบุตรจึงถือว่าโชคดีที่จะมีผู้สืบทอดทายาทในการรับทรัพย์มรดกของบิดามารดาต่อไป บิดามารดาของสุวรรณสามกุมาร ไม่ได้มีทรัพย์สมบัติติดตัวมาจากต้นตระกูลเพราะออกบวชเป็นฤๅษีฤๅษี สิ่งที่เป็นทรัพย์สมบัติที่ได้มอบให้สุวรรณสามกุมารนั้น นั่นก็คือคุณงามความดีได้แก่ ความมีเมตตาจิตต่อกัน ซึ่งเป็นคุณธรรมที่บิดามารดาได้ยึดปฏิบัติมาโดยตลอดเป็นทรัพย์สินภายในที่งดงามควรแก่การมอบให้

ส่วนหน้าที่ของบุตรธิดาพึงปฏิบัติต่อบิดามารดาตามหลักทศ ๖ ได้แก่

๑) ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ

๒) จักทำกิจของท่าน

๓) จักดำรงวงศ์ตระกูล จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท

๔) เมื่อท่านล่วงลับแล้ว ทำบุญอุทิศไปให้ท่าน^{๑๑๐}

^{๑๑๐}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

หลักทั้ง ๕ ประการนี้ ผู้วิจัยจะได้ศึกษาจากตัวอย่างสุวรรณสามกุมาร ดังต่อไปนี้

๑) เลี้ยงดูท่าน คือการเลี้ยงดูท่านทั้งสองในยามแก่เฒ่าหรือช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ ไม่ปล่อยให้ท่านต้องลำบากเหมือนไม่มีบุตรธิดาเลี้ยงดู สุวรรณสามกุมารได้เลี้ยงดูบิดามารดาผู้ตาบอดทั้งสองคนมาโดยตลอด ไม่เคยทอดทิ้งหรือบ่นรำคาญแต่อย่างใด เลี้ยงดูท่านทั้งสองด้วยความเต็มใจ แม้ถึงคราวจะสิ้นชีวิตก็ยังเป็นห่วงบิดามารดากลัวท่านไม่มีใครเลี้ยงดู มีความกังวลเป็นทุกข์ยิ่งกว่าความเจ็บปวดที่กำลังได้รับในขณะนั้น

๒) ช่วยงานท่าน คือ เมื่อบุตรธิดาที่บิดามารดาเลี้ยงมาจนเติบโตแล้ว พอที่จะช่วงแบ่งเบาภาระหน้าที่ของท่านทั้งสองได้ ก็พยายามช่วยกิจการงานของท่านตามกำลังของตน ๆ สุวรรณสามกุมาร ได้ช่วยงานบิดามารดาทุกอย่างนับตั้งแต่ท่านทั้งสองตาบอด เริ่มตั้งแต่จัดที่นั่งที่นอนที่จักรมอาหารการขบเคี้ยว ตลอดถึงไปหาผลไม้ ทำหมดทุกอย่าง

๓) ดำรงวงศ์ตระกูล คือเป็นผู้สืบทอดวงศ์ตระกูลไว้มิให้เสื่อมสูญและเสื่อมเสียชื่อเสียง การดำรงวงศ์ตระกูลที่ดั้นต้องไม่ทำให้ตระกูลต่างพร้อยในเรื่องเสื่อมเสีย พยายามสร้างชื่อเสียงให้แก่วงศ์ตระกูลให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ สุวรรณสามกุมาร ได้รับยกย่องว่าเป็นลูกที่มีความกตัญญูตเวทีต่อบิดามารดา เท่ากับว่าท่านเป็นผู้ดำรงวงศ์ตระกูลได้เป็นอย่างดีเพราะตระกูลที่ขาดลูกกตัญญูย่อมทำให้ตระกูลนั้นไม่มั่นคงได้

๔) ประพฤติตนให้เป็นคนควรรับทรัพย์มรดก คือผู้ที่สืบทอดรับทรัพย์มรดกของบิดามารดานั้น ต้องเป็นผู้ที่เหมาะสมจริง ๆ ต้องเป็นคนมีความประพฤติดีงามเรียบร้อยไม่เป็นคนติดเหล้าเมายาค้าขายสิ่งผิดกฎหมายบ้านเมืองหรือประพฤติดันให้ผิดศีลธรรม จึงจะเหมาะสมรับทรัพย์มรดก เพราะถ้าทำตัวไม่เหมาะสมไปรับทรัพย์มรดกไว้ก็เท่ากับโยนทรัพย์มรดกนั้นเข้ากองไฟสูญหายไปเปล่า สุวรรณสามกุมาร บิดามารดาแม้จะไม่มีทรัพย์มรดกภายนอกให้ แต่ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้รับทรัพย์มรดกภายในคือ “เมตตาธรรม”

๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศไปให้ ในหลักข้อนี้ในสุวรรณสามกษัตริย์จากการศึกษาเนื้อเรื่องไม่ปรากฏว่ามี เพราะมีแต่กล่าวว่าท่านทั้ง ๓ พอสิ้นชีวิตก็ไปบังเกิดบนพรหมโลก ไม่ได้กล่าวถึงบิดาหรือมารดาคนใดคนหนึ่งตายก่อนเอาไว้ ดังนั้นหลักข้อนี้จึงไม่ปรากฏอยู่ในตัวสุวรรณสามกุมาร

๓.๔.๔ สุวรรณสามกุมารกับการเป็นอภิชาตบุตร

ในปุตตสูตร ได้กล่าวถึงบุตรว่ามี ๓ ประเภท ได้แก่

๑) อภิชาตบุตร

๒) อนุชาตบุตร

๓) อวชาตบุตร^{๑๑}

บุตรทั้ง ๓ ประเภทนี้ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร) ได้อธิบายดังนี้

๑) อนุชาตบุตร หมายถึง บุตรที่มีภูมิธรรมสูงกว่าบิดามารดา เมื่อเกิดมาแล้วได้รับการฝึกฝนอบรมยิ่งกว่าบิดามารดา มีคุณงามความดี มีฐานะสูงเด่นยิ่งกว่าบิดามารดา ตลอดถึงสามารถช่วยให้สกุลวงศ์เจริญรุ่งเรืองก้าวหน้าได้

๒) อนุชาตบุตร หมายถึง บุตรที่มีภูมิธรรมปานกลาง เมื่อเกิดมาแล้วได้รับการฝึกฝนอบรม มีความดีเสมอทั้ดเทียมกับบิดามารดา มีความประพฤติไม่เสียหาย สามารถที่จะพยุงสกุลวงศ์ไว้มิให้เสื่อมเสียไป แต่ก็ไม่สามารถที่จะช่วยให้สกุลวงศ์เจริญรุ่งเรืองมากกว่าบิดามารดาได้กระทำเอาไว้

๓) อวชาตบุตร หมายถึง บุตรที่มีภูมิธรรมต่ำ เมื่อเกิดมาแล้ว ได้รับการฝึกฝน อบรม แต่ไม่สามารถที่จะพัฒนาตัวเองให้กลายเป็นคนดีของครอบครัวได้ มีแต่ความประพฤติต่ำทราม เป็นคนล้างผลาญคุณงามความดีของตนและของวงศ์สกุล^{๑๒}

จากการศึกษาสุวรรณสามชาดก พบว่า สุวรรณสามกุมาร ได้ชื่อว่าเป็นอนุชาตบุตรของบิดามารดา เพราะท่านมีความกตัญญูทเวที่ ตั้งอยู่ในโอวาทของบิดามารดาโดยตลอด แม้บิดามารดาจะตบอดทั้งสองคนพร้อมกัน ท่านก็ไม่เคยทอดทิ้งให้อยู่โดดเดี่ยวเดียวดาย แต่อาสารับเป็นภาระในการเลี้ยงดูตอบแทนบุญคุณที่ท่านเลี้ยงมา แม้ท่านทั้งสองจะเลี้ยงดูมาเพียงแค่ ๑๖ ปีเท่านั้นก่อนที่จะประสบเคราะห์กรรม แต่บุญคุณของบิดามารดาที่เลี้ยงมานั้นมากมายมหาศาลยากที่จะคณานับได้

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า ความกตัญญูทเวที่ที่ปรากฏในสุวรรณสามชาดกนั้น สามารถแยกการแสดง ความกตัญญูทเวที่ออกได้ ๒ บุคคล ได้แก่ ภิกษุ และสุวรรณสามกุมาร การแสดง ความกตัญญูทเวที่ของภิกษุต่อบิดามารดานั้น จะมีปัญหาที่เฉพาะมารดาเท่านั้น เพราะมีพระวินัยบัญญัติเอาไว้ ส่วนบิดานั้นให้ปฏิบัติเช่นสามเณร และการแสดงกตัญญูทเวที่ของภิกษุนี้ก็ไม่จำเป็นจะต้องเฉพาะกับบิดามารดาของตนเท่านั้น ภิกษุสามารถกระทำต่อบุคคลอื่นนอกจากนี้ก็ได้ เมื่อรู้ว่าผู้นั้นมีพระคุณต่อตนเอง ส่วนการแสดง ความกตัญญูทเวที่ของสุวรรณสามกุมารนั้น ท่านได้ชื่อว่าเป็นอนุชาตบุตรของ

^{๑๑}ช. อิติ. (ไทย) ๒๕/๗๔/๔๓๑.

^{๑๒}สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร), มงคลยอตชีวิต ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๒๓๕.

บิตามารดา เพราะดูแลบิตามารดาทุกอย่าง และได้ทำหน้าที่เป็นลูกที่ดีของบิตามารดา สมควรที่เด็กในยุคปัจจุบันควรถือเอาเป็นเยี่ยงอย่าง

๓.๕ หลักทศพิธราชธรรม : หลักธรรมแห่งนักปกครอง

นักปกครองที่ดีนั้น จะต้องเป็นแบบอย่างที่ดีของปวงประชาที่อยู่ใต้ปกครอง ทำให้ผู้อยู่ใต้ปกครองนับถือยำเกรงและเชื่อถือให้ได้ และที่สำคัญคือต้องมีคุณธรรมสำหรับการปกครองบ้านเมืองด้วย โดยเฉพาะหลักทศพิธราชธรรมซึ่งถือว่าเป็นหลักธรรมสำหรับนักปกครองที่จะขาดเสียมิได้สำหรับการบริหารประเทศชาติให้มั่นคง

๓.๕.๑ ความหมายของทศพิธราชธรรม

ทศพิธราชธรรม หมายถึง หลักธรรมสำหรับพระราชา ๑๐ ประการ^{๓๓} เป็นหลักธรรมสำหรับพระราชาหรือนักปกครองควรยึดถือปฏิบัติ ในอรรถกถามหาสังคหชาดกได้อธิบายความหมายของทศพิธราชธรรมเอาไว้ดังนี้

เจตนาที่เป็นไปในทานเป็นต้น ชื่อว่า ทาน

ศีล ๕ และศีล ๑๐ เป็นต้น ชื่อว่า ศีล

การบริจาคไทยธรรม ชื่อว่า บริจาค

ความเป็นผู้ซื่อตรง ชื่อว่า ความซื่อตรง

ความเป็นผู้อ่อนโยน ชื่อว่า ความอ่อนโยน

กรรมคือการรักษาอุโบสถ ชื่อว่า ตบะ

ส่วนเบื่องตันแห่งเมตตา ชื่อว่า ความไม่โกรธ

ส่วนเบื่องตันแห่งกรุณา ชื่อว่า ความไม่เบียดเบียน

ความอดกลั้น ชื่อว่า ความอดทน

ความไม่ขัดเคือง ชื่อว่า ความไม่พิโรธ^{๓๔}

^{๓๓}ได้แก่ ทาน คือการให้ปัน ศีล คือ ความประพฤติดีงามทางกายวาจา ปริจาคะ คือ การบริจาค อาชวระ คือ ความซื่อตรง มัทวะ คือ ความอ่อนโยน ตบะ คือ ความเพียร อักโกธะ คือ ความไม่โกรธ อวิหิงสา คือ ความไม่เบียดเบียน ชันติ คือ ความอดทน และ อวิโรธนะ คือ ความไม่พิโรธ.

^{๓๔}พ.ชา.อสิต.อ. (ไทย) ๔/๒/๔๓๖.

และพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายเพิ่มเติมไว้อีก ดังนี้

ทาน ให้เป็นช่วยประชา คือ บำเพ็ญตนเป็นผู้ให้ โดยมุ่งปกครองหรือทำงานเพื่อให้เขาได้ มีใช้เพื่อจะเอาจากเขา เอาใจใส่อำนวยความสะดวก จัดสรรความสะดวก อนุเคราะห์ ให้ประชากรราษฎร ได้รับประโยชน์สุข ความสะดวกปลอดภัย ตลอดจนให้ความช่วยเหลือแก่ผู้เดือดร้อนประสบทุกข์และ ให้ความสนับสนุนแก่คนทำความดี

ศีล รักษาความสุจริต คือ ประพฤติดีงาม สวรรมกายและวจีหาวรร ประกอบแต่การสุจริต รักษาจิตดีคุณ ประพฤติให้ควรเป็นตัวอย่างและเป็นที่เคารพนับถือของประชาชน มีให้มีข้อที่ผู้ใดจะดู แคลน

บริจาค บำเพ็ญกิจด้วยการเสียสละ คือ สามารถเสียสละและความสุขสำราญ เป็นต้น ตลอดจนชีวิตของตนได้ เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนและความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

อาชวะ ปฏิบัติการโดยซื่อตรง คือ ซื่อตรงทรงสัตย์ไว้มารยา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

มัทวะ ทรงอ่อนโยนเข้าถึงคน คือ มีอัธยาศัย ไม่เย่อหยิ่ง หยาดคายกระด้างถือตัว มีความสง่ากิริยาสุภาพนุ่มนวลละมุนละไม ควรได้รับความรักภักดีแต่มีขาดยำเกรง

ตปะ พ้นมัวเมาด้วยเพาภิเลสตัณหา มีให้เข้ามาครอบงำจิต ระวังยับยั้งข่มใจได้ ไม่หลงใหล หมกมุ่นในความสุขสำราญและการปรนเปรอ มีความเป็นอยู่สม่ำเสมอหรืออยู่อย่างง่าย ๆ สามัญมั่งมัน แต่จะบำเพ็ญทำกิจในหน้าที่ให้บริบูรณ์

อักโธระ ถือเหตุผลไม่โกรธา คือ ไม่เกรี้ยววดกราด ไม่วินิจฉัยความและกระทำการด้วย อำนาจความโกรธ มีเมตตาประจำใจไว้ระงับความเคืองขุ่น วินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอัน สุขุมราบเรียบตามธรรม

อวิหิงสา มีอหิงสาน่าร่มเย็น คือ ไม่หลงระเห็จอำนาจ ไม่บีบคั้นกดขี่ มีความกรุณา ไม่หา เหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชากรราษฎร ผู้ใดด้วยอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง

ขันติ ข่านะเชื้อด้วยขันติ คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ อดทนต่อความเหนื่อยยากถึงจะ ลำบากกายน่าเหนื่อยหน่ายเพียงไร ก็ไม่ท้อถอย ถึงจะถูกย่ำถูกยุด้วยถ้อยคำเสียดสีถากถางอย่างใด ก็ ไม่หมดกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้งกิจกรณียที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม

อวิโรธนะ มีปฏิบัติคลาดจากธรรม คือ ประพฤติมิให้ผิดจากประศาสนธรรม อันถือ ประโยชน์สุขความดีงามของรัฐและราษฎรเป็นที่ตั้ง อันใดประชากรราษฎรปรารถนาโดยชอบธรรม ก็ไม่ ขัดขืน การใดจะเป็นหลักโดยชอบธรรมเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ก็ไม่ขัดขวาง วางองค์เป็นหลัก

หนักแน่นในธรรม คงที่ ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหว เพราะถ้อยคำดีร้าย ลากสักการะหรืออิฏฐารมณ์ใด ๆ สถิตมั่นในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรมก็ดี นิติธรรมคือระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามก็ดี ไม่ประพฤติให้คลาดเคลื่อนวิบัติไป^{๑๑๕}

ความจริง คุณธรรมสำหรับผู้ปกครองนั้น มิได้มีเฉพาะทศพิธราชธรรมเท่านั้น แต่ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยจะทำการศึกษาเฉพาะทศพิธราชธรรมตามที่ปรากฏในสุวรรณสามชาดกเท่านั้น มิได้มุ่งหลักธรรมสำหรับผู้ปกครองข้ออื่น ๆ แต่อย่างไร

๓.๕.๒ ทศพิธราชธรรมที่ปรากฏในสุวรรณสามชาดก

ทศพิธราชธรรมที่ปรากฏในสุวรรณสามชาดกนั้น หากพิจารณาตามถ้อยคำที่สุวรรณสามกุมารได้ถวายโอวาทแก่พระเจ้าปิลักขะแล้ว จะเห็นว่า ทรงเน้นไปในด้านของการปฏิบัติตนต่อบุคคลและสรรพสัตว์มากกว่า ดังข้อความดังต่อไปนี้

ข้าแต่ขัตติยมหาราช ขอพระองค์ทรงประพฤติธรรมในพระชนกพระชนนี ในพระโอรสและพระมเหสี มิตรและอมาตย์ ในพาหนะและพลนิกร ในชาวบ้านและชาวนิคม ในชาวแวนแคว้น และชาวชนบท ในสมณะและพราหมณ์ ในฝูงมฤคแลฝูงปักษีเถิด ครั้งพระองค์ทรงประพฤติธรรมนั้น ๆ ในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรค์ ข้าแต่มหาราชเจ้า ขอพระองค์ทรงประพฤติธรรมเถิด ธรรมที่พระองค์ทรงประพฤติแล้ว ย่อมนำความสุขมาให้ ครั้นพระองค์ประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรค์ ข้าแต่มหาราชเจ้า ขอพระองค์ทรงประพฤติธรรมเถิด พระอินทร์ เทพเจ้าพร้อมทั้งพระพรหมถึงแล้วทิพยสถานด้วยธรรมที่ประพฤติแล้ว ข้าแต่พระราชา ขอพระองค์อย่าทรงประมาทธรรมเลย^{๑๑๖}

เมื่อแยกออกเป็นข้อแล้ว จะได้ดังนี้

- ๑) ให้ประพฤติธรรมในพระชนนีและพระชนก
- ๒) ให้ประพฤติธรรมในพระราชโอรสและพระมเหสี
- ๓) ให้ประพฤติธรรมในมิตรและในอมาตย์
- ๔) ให้ประพฤติธรรมในพาหนะและพลนิกร
- ๕) ให้ประพฤติธรรมในชาวบ้านและชาวนิคม

^{๑๑๕}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ธรรมานุญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๔๖, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๗-๑๘.

^{๑๑๖}ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๔๑๑-๔๒๐/๒๔๔-๒๔๕.

๖) ให้ประพาศิธรรมในแวนแคว้นและชาวชนบท

๗) ให้ประพาศิธรรมในสมณะและพราหมณ์

๘) ให้ประพาศิธรรมในฝูงเนื้อและฝูงนก

สาเหตุที่มีไม่ครบ ๑๐ ข้อนี้ ในอรรถกถาสวรรณสามชาดก ได้กล่าวเอาไว้ว่า มีพินิตารในสกุณชาดก^{๑๑๗} แต่เมื่อผู้วิจัยได้ทำการศึกษาจากกุณชาดกนั้นปรากฏว่า มิได้กล่าวถึงทศพิธราชธรรมแต่อย่างใด สกุณชาดกเป็นชาดกที่กล่าวถึงพระโพธิสัตว์เกิดเป็นนกในป่าใหญ่ บังเอิญเกิดไฟป่าขึ้นจึงได้บอกฝูงนกทั้งหลายให้รีบบินหนีไป ฝูงนกที่เชื่อตามคำขอพระโพธิสัตว์ก็รอดพ้นจากอันตราย ส่วนฝูงที่ไม่เชื่อถือน้ำไฟคลอกตายในป่าใหญ่นั้น แต่ทศพิธราชธรรมที่กล่าวไว้โดยพินิตาร กลับมีปรากฏอยู่ในมหาหังสชาดก ดังมีเรื่องโดยย่อต่อไปนี้

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาหงส์ชื่อว่า ธตริฐอยู่ป่าที่ภูเขาคิชฌกูฏ พระองค์มีหงส์อีกตัวเป็นเสนาบดีและมีหงส์ที่เป็นบริวารอีก ๙๖,๐๐๐ ตัวบินแวดล้อมออกหาอาหารยังที่ต่าง ๆ มีวันหนึ่งได้บินลงไปหาอาหารที่สระโบกขรณีถูกบ่วงที่นายพรานดักไว้ แม้พยายามดิ้นแต่ก็ไม่หลุด ผลสุดท้ายถูกนายพรานจับได้ แต่นายพรานเกิดความสงสารพระโพธิสัตว์จึงได้ปล่อยไปเพราะเห็นความเสียสละของหงส์เสนาบดีนั้น พระโพธิสัตว์จึงได้ถามถึงจุดประสงค์ที่ต้องจับพระองค์ นายพรานก็บอกเรื่องราวตามความเป็นจริงว่า พระมเหสีแพ้ท้องอยากฟังธรรมของพระองค์ ดังนั้นพระโพธิสัตว์ จึงได้ให้นายพรานพาพระองค์ไปเข้าเฝ้าพระมเหสี

เมื่อพระราชารับนายพรานนำพญาหงส์ทองทั้งสองตัวมาก็ทรงโสมนัสยิ่งนัก แต่ก็แปลกพระทัยที่ได้จับผู้มา แต่ให้พญาหงส์ทองทั้งสองจับมาบนกรงดอกไม้ จึงได้ตรัสถามถึงวิธีจับพญาหงส์ทั้งสองว่าใช้วิธีอย่างไร นายพรานก็ยังนิ่ง ซึ่งนายพรานก็ได้กราบทูลเล่าถวายจนเป็นที่เข้าใจพระทัย ต่อจากนั้นพระราชาก็ได้มีรับสั่งให้นำข้าวตอกผสมน้ำผึ้งหวานมาให้พญาหงส์ทองทั้งสองกิน ทำให้พญาหงส์เกิดความเลื่อมใสในปฏิสนธินาถ จึงได้ทูลถามถึงการปกครองว่าประชาราษฎร์อยู่เย็นเป็นสุขหรือไม่ ซึ่งก็ได้ตรัสไปว่าพระองค์ยึดมั่นอยู่ในธรรม ๑๐ ประการ คือ ทาน ศีล การบริจาค ความซื่อตรง ความอ่อนโยน ความเพียร ความไม่โกรธ ความไม่เบียดเบียน ความอดทน และความไม่พิโรธ หลังจากพระราชาทรงสนทนากับพญาหงส์จนสว่าง แล้วก็ปล่อยให้พญาหงส์ทองทั้งสองตัวกลับไปยังภูเขาคิชฌกูฏด้วยความสวัสดิ์^{๑๑๘}

^{๑๑๗} พ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๒๑๒.

^{๑๑๘} พ.ชา.อสีติ.อ. (ไทย) ๔/๑/๔๓๒-๔๓๕.

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษา พบว่า ทศพิธราชธรรมหรือราชธรรมนี้ ไม่มีปรากฏเฉพาะแต่ในมหาหังสชาดกเท่านั้น แม้ในชาดกอื่นก็มีกล่าวเอาไว้ เพียงแต่ไม่ได้จำแนกว่ามีหลักธรรมข้อใดบ้าง ตัวอย่างเช่น

ในกุมมาสปิณฑชาดก ได้กล่าวไว้ว่า “พระองค์เมื่อพระราชทานให้ ก็จงเสวยเถิด อย่าได้ทรงประมาท ขอเดชะ พระองค์ผู้เป็นใหญ่ในกุตลธรรม ขอพระองค์ทรงประกาศธรรมจักรให้เป็นไป ขอพระองค์อย่าประพฤติอธรรม จงทรงรักษาธรรมเถิด”^{๑๑๙}

ในสุมังคล ได้กล่าวไว้ว่า “กษัตริย์เหล่าใด ทรงยินดีในธรรมที่อริยชนประกาศไว้แล้ว กษัตริย์เหล่านั้นนับว่าทรงยอดเยี่ยมด้วยกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม กษัตริย์เหล่านั้นทรงดำรงมั่นอยู่ในธรรมคือ ขันติ โสรัจจะ และสมาธิ ทรงไปสู่โลกทั้ง ๒ โดยวิธีเช่นนั้น”^{๑๒๐}

ในเวสสันดรชาดก ได้กล่าวไว้ว่า “พระบิดา ขาวชนบทและชวานิคม ได้พร้อมใจกันเนรเทศหม่อมฉันผู้ครองราชย์สมบัติโดยธรรมจากแว่นแคว้น”^{๑๒๑}

คำว่า “ธรรม” ในชาดกเหล่านี้ในอรรถกถาชาดกแต่ละเรื่องหมายถึงทศพิธราชธรรม ดังนั้น ทศพิธราชธรรมจึงเป็นหลักธรรมที่พระมหากษัตริย์หรือพระราชผู้ปกครองต่างก็ยึดถือปฏิบัติมาตั้งแต่ก่อนสมัยพุทธกาล

๓.๕.๓ ความสำคัญของทศพิธราชธรรมกับการปกครองประเทศชาติ

จากการที่ได้ศึกษาทศพิธราชธรรมในสุวรรณสามชาดก ทำให้เราเห็นความสำคัญของทศพิธราชธรรม สำหรับนักปกครองประเทศชาติ ผู้นำประเทศชาติ หากปกครองประชากรราษฎรโดยปราศจากหลักธรรมข้อนี้ ย่อมทำให้ประชากรราษฎรที่อยู่ใต้พระบรมโพธิสมภารพลอยเดือดร้อนไปด้วย และไม่เฉพาะประชากรราษฎรเท่านั้นเดือดร้อน แม้นักบวชในศาสนา สัตว์ต่าง ๆ ก็พลอยเดือดร้อนไปด้วย ดังเราจะเห็นได้จากตัวอย่างในเรื่องของสุวรรณสามชาดก กรณีพระเจ้าปิลัยกษมิได้ทรงยึดมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรม ชอบเช่นฆ่าสัตว์อื่นเป็นอาเจิน จนผลสุดท้ายได้ฆ่าสุวรรณสามกุมารผู้ไม่มีความผิดในพระองค์ ก็เพราะพระองค์มิได้ยึดมั่นอยู่ในหลักธรรมข้อนี้เอง

ความจริง ผู้นำประเทศชาติ ถือว่าเป็นบุคคลที่สำคัญที่จะนำพาประเทศชาติให้เจริญหรือเสื่อมถอย เป็นผู้กำหนดชะตาของประเทศชาติบ้านเมือง เพราะถ้าผู้นำเป็นคนคดโกง ประพฤติผิด

^{๑๑๙} พ.ชา.สตตก. (ไทย) ๒๗/๑๔๙/๑๘๑.

^{๑๒๐} พ.ชา.อฎฐก. (ไทย) ๒๗/๓๑/๒๕๐.

^{๑๒๑} พ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๒๔๐๐/๕๕๔.

ศีลธรรม ไม่ยำเกรงพระสงฆ์องค์เจ้า ประพฤติตนไปในทางเสื่อมเสีย ย่อมนำพาประชาชนที่ตนปกครองพลอยเดือดร้อนไปด้วย และอาจเป็นแบบอย่างที่ไม่ดี ทำให้ประชาชนยึดถือเป็นแบบอย่างไปด้วย ตรงกันข้าม หากผู้นำประเทศเป็นผู้มีศีลธรรม มีความประพฤติสุจริตทั้งทางกายและวาจาและใจ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ก็ย่อมเป็นตัวอย่างที่ดีสำหรับประชาชนจะถือเอาเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต ดังข้อความในราโฆวาทชาดกว่า

เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจำฝูงไปคดเคี้ยว โคทั้งฝูงก็ไปคดเคี้ยวตามกันในเมื่อโคจำฝูงไปคดเคี้ยว ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม ประชาชนชาวเมืองนั้นก็ประพฤติไม่เป็นธรรมตามไปด้วย หากพระราชาไม่ตั้งอยู่ในธรรม ชาวเมืองนั้นก็อยู่เป็นทุกข์

เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจำฝูงไปตรง โคทั้งฝูงก็ไปตรงตามกันในเมื่อโคจำฝูงไปตรง ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติชอบธรรม ประชาชนชาวเมืองนั้นก็ประพฤติชอบธรรมตามไปด้วย หากพระราชาตั้งอยู่ในธรรม ชาวเมืองนั้นก็อยู่เป็นสุข”^{๑๒๒}

ดังนั้น ผู้นำจึงเป็นบุคคลสำคัญที่จะพาประเทศชาติบ้านเมืองให้เจริญหรือก้าว หน้า ผู้นำที่จะทำให้บ้านเมืองพบกับความสงบสุขร่มเย็นได้นั้น ที่สำคัญจะต้องมีคุณธรรมของผู้นำในการปกครอง ซึ่งผู้นำในการปกครองนี้ มีทั้งที่เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระมหากษัตริย์ ตลอดจนผู้ปกครองทั่วไป จะต้องมีความดีคุณธรรมสำหรับนักปกครองอันได้แก่ “ทศพิธราชธรรม”

การใช้หลักธรรมข้อทศพิธราชธรรมปกครองบ้านเมือง จากการศึกษาพบว่า มีปรากฏมาช้านาน ชาดกหลายเรื่องได้กล่าวถึงผู้นำที่ปกครองประเทศชาติให้ร่มเย็นเป็นสุขได้ก็เพราะยึดมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรม ส่วนประเทศชาติที่ขาดผู้นำที่ยึดมั่นในหลักธรรมข้อนี้ ก็จะประสบแต่ความทุกข์เดือดร้อนไม่เว้นแม้แต่พระศาสนา ดังที่พระธรรมไตรโลกนาถ ได้กราบทูลเอาไว้ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชไว้ว่า “ศาสนาในมัชฌิมาประเทศอันตรธานไปด้วยพระมหากษัตริย์อันเสวยราชสมบัติในมัชฌิมาประเทศนั้น มิได้ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ จึงประหารราชภูมิตั้งปวงแตกฉานชานเช้นออกไปประชุมในปัจฉิมประเทศทั้ง ๘ ทิศ”^{๑๒๓} ดังนั้น ทศพิธราชธรรมจึงมีความจำเป็นและสำคัญอย่างมากของนักปกครองบ้านเมืองในแผ่นดินไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน กล่าวคือ พระมหากษัตริย์ไทยทุก ๆ พระองค์ตั้งแต่สมัย

^{๑๒๒} พ.ชา.จตุกก. (ไทย) ๒๗/๑๓๓-๑๓๖/๑๘๔.

^{๑๒๓} สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), ทศบารมี ทศพิธราชธรรม, หน้า ๙๒.

อยุธยาจนมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ต่างก็ยึดมั่นในทศพิธราชธรรมควบคู่กันไปกับบำเพ็ญบารมี ดังที่ปรากฏในประชุมพระราชนิพนธ์ เป็นหลักฐานยืนยันเอาไว้ว่า “ทศพิธราชธรรมนั้น ได้นำมา ปฏิบัติในราชธรรมของพระมหากษัตริย์สำหรับชาวไทยนี้มีมานาน”^{๑๒๔}

สรุปได้ว่า ทศพิธราชธรรม เป็นหลักธรรมสำหรับผู้ปกครองทุกคนควรมีเพื่อความผาสุกของประเทศชาติบ้านเมือง ทศพิธราชธรรมที่ปรากฏในสุวรรณสามชาดกส่วนมากเน้นไปที่ตัวบุคคล และสรรพสัตว์มากกว่าหลักธรรม สำหรับรายละเอียดนั้นปรากฏอยู่ในมหาหังสชาดก มิได้มีในสกุณชาดกดังที่กล่าวอ้างนั้น นอกจากนี้ ทศพิธราชธรรมยังปรากฏเฉพาะชื่อเท่านั้น ไม่ปรากฏหัวข้อหลักธรรมแต่อย่างใด ทศพิธราชธรรมนี้มีความสำคัญต่อผู้นำประเทศตั้งแต่อดีตจนทุกวันนี้ พระมหากษัตริย์ไทยทุกๆ พระองค์ได้ยึดถือปฏิบัติกันมาช้านานตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ แม้กษัตริย์ในสมัยปัจจุบันพระองค์ก็ทรงยึดมั่นอยู่ในหลักธรรมข้อนี้ ดังที่ได้ตั้งปณิธานไว้ว่าเราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขของชาวสยาม

^{๑๒๔}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๒.

บทที่ ๔

ประยุกต์หลักธรรมในสุวรรณสามชาดกมาใช้ในสังคมไทย

ในส่วนการประยุกต์หลักธรรมในสุวรรณสามชาดกมาใช้ในสังคมไทยนั้น ได้นำหลักธรรมต่าง ๆ มาส่งเสริมให้บุตรธิดาสำนึกเอาใจใส่ในการบำรุงดูแลบิดามารดา ปลุกฝังให้บุตรธิดารู้จักอ่อนน้อมถ่อมตน ประพฤติตนเป็นผู้อ่อนน้อมสง่างาม ไม่หัวดื้อหรือขาดเหตุผล ในหลักทศ ๖ ได้นำมาเพื่อสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม ปลุกฝังให้บุตรธิดารู้จักการทำหน้าที่ของลูกที่ดีว่าควรปฏิบัติตนเช่นใดต่อบุพการีผู้เปรียบดังทิศเบื้องหน้า อีกทั้งหลักสาราณียธรรม ที่นำมาใช้เป็นหลักการอยู่ร่วมกันก็เพื่อปลุกฝังให้บุตรธิดาระลึกถึงบุญคุณของบิดามารดาเคารพนับถือและให้การช่วยเหลือเกื้อกูลบิดามารดา รวมทั้งหลักฆราวาสธรรม ที่นำมาใช้เพื่อปลุกฝังให้บุตรธิดาเห็นคุณค่าความสำคัญของหลักการครองเรือนว่าคฤหัสถ์มีจริยธรรม และหลักการสงเคราะห์ ที่ได้นำมาใช้เพื่อให้รู้จักการแบ่งปันวัตถุสิ่งของ และมีน้ำใจต่อกัน ในการคบหาเพื่อนดีและการใช้ชีวิตอย่างเหมาะสมแก่ฐานะพรหมวิหารดำรงตนเหมือนผู้ประเสริฐ

๔.๑ การประยุกต์หลักเมตตาในสุวรรณสามชาดกมาใช้ในสังคมไทย

เมตตา คือความรัก ความเอื้อเฟื้อที่มีต่อกัน ที่มีอยู่ในมิตร หรือให้เป็นไปแก่มิตรสหาย^๑ ที่อยู่ร่วมสังคมเดียวกัน “เมตตากุณานี้ เป็นคุณธรรมที่ทำให้คนในโลกเกื้อกูลกัน ทำให้เกิดความรัก ความปรารถนาดี สนิทสนมกลมเกลียวในหมู่มนุษย์”^๒ ความรักที่เกิดจากเมตตานี้ ไม่มีเฉพาะมนุษย์เท่านั้นที่ต้องการแม้แต่สัตว์เดรัจฉานทั่วไป ก็มีความต้องการเหมือนกัน เช่นสัตว์ที่เราเลี้ยงหากเราเลี้ยงด้วยความรักใคร่เอ็นดูไม่ตีมัน ๆ ก็ยิ้มแย้มรื่นเริงกับเรา ตรงกันข้ามหากเลี้ยงอย่างนักโทษ เขียนตีหรือรังแกอยู่รำไป สัตว์เลี้ยงที่เราเลี้ยงนั้นมันก็ไม่รักเจ้าของ คำว่า “เมตตา” (อิต) แปลว่า

^๑เมฆขุติติ เมตตา สนิทหิตติ อตุโถ, มิเตเต วา ภวา มิตตสส วา เอสา ปวตติตีปี เมตตา, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/ ๑๒๒, มลิตฺท.อ. (บาลี) ๖/๓๒๑.

^๒พระมหาบุญเรือน ปภังโก (พิลาพันธ์), “การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๔๑.

ความรัก, ความรักใคร่, ความรักกัน, ความเอื้อเฟื้อ, ความหวังดีต่อกัน. มิทธาตุ ต ปัจจย อนึ่ง คำว่า “เมตตา” มีรากศัพท์เดียวกับคำว่า “เมตติ” ซึ่งภาษา สันสกฤตใช้ว่า “ไมตรี” คำว่า “เมตติ” มาจาก มิทธาตุ ตี หรือ ณี ปัจจย^๓

พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาแห่งเมตตาการุญ พระพุทธองค์ทรงมีพระคุณข้อใหญ่ประการหนึ่ง คือ พระมหากรุณา ชาวพุทธทุกคนได้รับการสั่งสอนให้มีเมตตาการุณา ให้ช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่นด้วยความปรารถนาดีทางกาย วาจา และใจ โดยการให้ความเมตตา หรือความรักความปรารถนาดีต่อผู้อื่นด้วยความบริสุทธิ์ใจ

ในจตุกกนิบาต มีว่า บุคคลสมควรทำอารยชนให้เป็นมิตร”^๔ จากจตุกกนิบาต สรุปได้ว่า เมตตา หมายถึง ไมตรี ความเป็นมิตร ความผูกมิตร ซึ่งกล่าวโดยทั่ว ๆ ไปว่า ชนผู้รักใคร่สนิทกัน คนผู้มีเมตตาต่อกัน สหายผู้สนิทกันเรียกว่า มิตรฉกนิบาต มีว่า “เมตตาในสาราณียธรรม มีดังนี้ เมตตา กายกรรม คือ แสดงกิริยาอาการสุภาพช่วยเหลือกิจธุระด้วยความเต็มใจ เมตตาวจีกรรม คือ กล่าวคำสุภาพที่มีสาระประโยชน์เมตตาโมกกรรม คือ ความปรารถนาดีอยากให้ผู้อื่นมีความสุขพ้นจากทุกข์ หรือการแผ่เมตตาจิต”^๕ จาก ฉกนิบาต สรุปได้ว่า เมตตา หมายถึง ความรัก ความปรารถนาดี แสดงกิริยาอาการสุภาพช่วยเหลือกิจธุระด้วยความเต็มใจ กล่าวคำสุภาพที่มีสาระประโยชน์ ด้วยความปรารถนาดีอยากให้ผู้อื่นมีความสุขพ้นจากทุกข์ หรือการแผ่เมตตาจิต

ในปาจิณวังสหายคมนกกา สรุปได้ว่า ท่านพระอนรุทธะ ท่านพระนันทิยะ ท่านพระกิมพิละ ต่างก็กราบทูลพระองค์ว่า “เป็นลาภของเราแล้วหนอ เราได้ดีแล้วหนอ ที่ได้อยู่ร่วมกับเพื่อนพรหมจารีเช่นนี้... ข้าพระองค์นั้น เข้าไปตั้งเมตตาคารยกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตาโมกกรรม ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ในท่านเหล่านี้ แล้ววางจิตตนให้เป็นไปตามอำนาจจิตของท่านเหล่านี้ กายต่างกันแต่จิตเป็นเหมือนดวงเดียวกัน”^๖ จากปาจิณวังสหายคมนกกา สามารถสรุปได้ว่า เมตตา คือ ความรักด้วยความบริสุทธิ์ใจ ความปรารถนาดีที่ไม่หวังผลตอบแทนทั้งต่อหน้าและลับหลัง

ในสังคีตสูตร มีว่า “เมตตาเจโตวิมุตติ หมายถึง เมตตาที่เกิดจากตติยฌาน และจตุตถฌาน เพราะพ้นจากปัจจัยกัมม ธรรมที่เป็นข้าศึก กล่าวคือ นิวรณ์ ๕ ประการ คือ กามฉันทะ พยาบาท

^๓ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรมบาลี-ไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เรืองปัญญา, ม.ป.ป.), หน้า ๕๐๖.

^๔อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๑/๕๐.

^๕อง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๑๑/๔๒๖.

^๖วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๕๘/๔๖๖.

ถิ่นมิทธะ อุทัจจกุกุจะ วิจิจฉนา”^๗ จากสังคีตสูตร สรุปได้ว่า เมตตา คือ ความรัก ความปรารถนาดีด้วยความบริสุทธิ์ใจ โดยไม่หวังผลตอบแทนอย่างไม่มีขอบเขตและไม่จำกัด กาลเวลา

จากข้อความที่ปรากฏในพระไตรปิฎกที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ จะพบว่า เมตตา คือ ความรัก การรักใคร่ ความรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ในสัตว์ทั้งหลาย โดยไม่มีแหว ไม่มีภัย ไม่มีความพยายาบทความปรารถนาดีที่มีให้แก่ผู้อื่น ให้เขามีความสุขพ้นจากทุกข์ โดยไม่มุ่งหวังผลตอบแทน ให้ความบริสุทธิ์ใจ ไม่ตรี ความเป็นมิตร มิตรไมตรี ความผูกมิตร ซึ่งกล่าวโดยทั่ว ๆ ไปว่า ผู้รักใคร่กันสนิท ผู้มีเมตตาต่อกัน สหายผู้สนิทกัน เรียกว่า มิตร มีจิตเป็นกุศล เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น ไม่มีจิตวิบัติ ไม่มีความคิดชั่วร้าย ไม่มีความเบียดเบียน กล่าวคำสุภาพที่มีสารประโยชน์ แสดงกิริยาอาการสุภาพ ช่วยเหลือกิจธุระด้วยความเต็มใจ โดยไม่มีขอบเขต และไม่จำกัดกาลเวลา

๔.๑.๑ เมตตาระหว่างมนุษย์กับสัตว์

นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน สัตว์หลายชนิดได้สูญพันธุ์ไปจากประเทศไทยแล้ว หลายชนิดถูกทารุณกรรมแต่ไม่เป็นที่เปิดเผยให้ได้ทราบกันทั่วไป ฉะนั้นการอยู่ร่วมกันในสังคมไม่ว่าในอดีตหรือปัจจุบัน สิ่งสำคัญที่จะทำให้สังคมนั้นอยู่ร่มเย็นเป็นสุขก็คือการมีความรักเมตตาต่อกันและกันไม่มีการแย่งชิงดีชิงเด่นหรือทำร้ายร่างกายกัน อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข เพราะการแสวงหาความสุขด้วยการเบียดเบียนผู้อื่นนั้นชื่อว่าไม่ใช่เป็นการแสวงหาความสุขที่ถูกต้อง เพราะมีแต่จะนำความทุกข์มาให้ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ผู้ใดไฝหาความสุขเพื่อตนแต่กลับใช้ท่อนไม้ทำร้ายสัตว์ทั้งหลายผู้รักสุข ผู้นั้นตายไปแล้วย่อมไม่ได้รับความสุขเลย”^๘ การที่จะได้รับความสุขที่แท้จริงนั้น ก็คือ การไม่เบียดเบียนคนอื่นหรือสัตว์อื่นนั่นเอง บุคคลผู้ไม่เบียดเบียนผู้อื่นนี้ก็คือมีความเมตตาต่อผู้อื่น เพราะผู้ที่มีเมตตาอยู่ในจิตใจย่อมไม่คิดเบียดเบียนใคร มีแต่จะมอบความรักความอบอุ่นหรือความปรารถนาดีต่อผู้อื่น เป็นผู้ที่มิจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ให้แก่ผู้อื่น ไม่เห็นแก่ตัว นั่นก็เพราะเมตตา คือ ความรัก ความเอื้อเฟื้อที่มีต่อกัน ที่มีอยู่ในมิตร หรือให้เป็นไปแก่มิตรสหาย หรือสัตว์ที่อยู่ร่วมสังคมเดียวกัน เมตตากรุณา นี้ เป็นคุณธรรมที่ทำให้คนในโลกเกื้อกูลกัน ทำให้เกิดความรักความปรารถนาดี สนิทสนมกลมเกลียวในหมู่มนุษย์ความรักที่เกิดจากเมตตา นี้ ไม่มีเฉพาะมนุษย์เท่านั้นที่ต้องการแม้แต่สัตว์เดรัจฉานทั่วไป ก็มีความต้องการเหมือนกัน เช่นสัตว์ที่เราเลี้ยงหากเราเลี้ยงด้วยความรักใคร่เอ็นดูไม่ตบตีมัน ๆ ก็ย่อมแย้มรื่นเรีงกับเราตรงกันข้ามหากเลี้ยงอย่างนักโทษเขียนตีหรือรังแกอยู่รำไป สัตว์เลี้ยงที่เราเลี้ยงนั้นมันก็ไม่รักเจ้าของ

^๗ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๖/๓๒๕.

^๘ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๓/๑๙๓.

สุวรรณสามกุมาร ไม่เคยคิดปองร้ายหรือเบียดเบียนใครหรือสัตว์ใด ๆ เลย เป็นผู้ประกอบด้วยจิตมีเมตตาต่อสรรพสัตว์เป็นล้นพ้น ในเวลาไปหาผลไม้หรือไปตักน้ำที่แม่น้ำมีคัมมทานที เราจะทราบดีว่าสัตว์ต่าง ๆ แวดล้อมไปเป็นเพื่อนด้วย^๙ การที่สัตว์ไม่สะดุ้งกลัวต่อสุวรรณสามกุมารที่เป็นมนุษย์นั้น ก็เพราะสุวรรณสามกุมารไม่เคยทำร้าย พวกมัน ๆ จึงได้พากันแวดล้อมไปยังสถานที่ต่าง ๆ แม้แต่สัตว์ที่ดุร้ายก็ไม่ทำร้ายสัตว์ที่ไม่ดุร้ายหรืออ่อนแอกว่าเมื่อเห็นสุวรรณสามกุมาร ทั้งนี้เพราะเมตตาของสุวรรณสามกุมารที่มีต่อสรรพสัตว์นั่นเอง แม้ในอรรถกถาสุวรรณสามจริยา ก็ได้กล่าวยืนยันถึงความมีเมตตาของสุวรรณสามกุมารเอาไว้ว่า

และโดยพิเศษได้แผ่เมตตาไว้มาก ด้วยเหตุนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงไม่รบถวนสุวรรณสาม พระโพธิสัตว์ไม่รบถวนสัตว์ทั้งหลาย เหมือนอย่างสัตว์ทั้งหลายไม่รบถวนพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ทั้งไปทั้งมาสู่ป่า เพื่อผลาผลทุก ๆ วันอย่างนี้ จึงได้แวดล้อมไปด้วยฝูงเนื้อ แม้สัตว์ที่เป็นศัตรูมีราชสีห์และเสือโคร่งเป็นต้น ก็คุ้นเคยเป็นอย่างดียิ่งกับพระโพธิสัตว์ ก็ด้วยอำนาจแห่งเมตตา สัตว์เดียรัจฉานทั้งหลายได้ความเป็นผู้มีจิตอ่อนโยนต่อกันและกันในที่อยู่ของพระโพธิสัตว์นั้น ด้วยประการฉะนี้ พระโพธิสัตว์นั้น ด้วยประการฉะนี้ พระโพธิสัตว์นั้น ด้วยอำนาจแห่งเมตตาในที่ทั้งปวงจึงเป็นผู้ไม่กลัว ไม่หวาดสะดุ้ง ไม่มีเวร อยู่คู่จุฬพรหม^{๑๐}

สรุป บุคคลพึงแผ่เมตริจิตไปในหมู่สัตว์ว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้มีความสุข มีความเกษม มีตนถึงความสุขเกิด สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่งมีอยู่ ยังเป็นผู้สะดุ้งหรือเป็นผู้มั่นคงทั้งหมด หมู่สัตว์ที่มีลำตัวยาวหรือใหญ่ ปานกลางหรือสั้น ผอมหรืออ้วนเหล่าใด ที่เราเห็นแล้วหรือมิได้เห็น อยู่ในที่ใกล้หรือไกล ที่เกิดแล้วหรือที่แสวงหาภพเกิดใหม่ ขอสัตว์ทั้งปวงเหล่านั้น จงเป็นผู้มีตนถึงความสุขเกิด มารดาถนอมบุตรคนเดียวผู้เกิดในตนด้วยชีวิตฉันทใด บุคคลพึงเจริญเมตตาอันไม่มีประมาณในสัตว์ทั้งปวง แม้ฉนั้น พึงเจริญเมตตาอันไม่มีประมาณในโลกทั้งปวง ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง ให้เป็นผู้ไม่มีความคับแค้น ไม่มีเวร ไม่มีภัย ไม่มีศัตรูต่อกัน ผู้มีเมตตา ไม่เข้าถึงสักกายทิฏฐิ เป็นผู้มีศีล ถึงพร้อมด้วยทศสนะ นำความหมกหมุ่นในกามทั้งหลายออกไปได้ ย่อมไม่เข้าถึงการนอนในครกอีกต่อไปความเมตตาปรารถนาดีต่อกันและกันด้วยความจริงใจ เป็นสิ่งเดียวที่จะทำให้นุชยชาติและสรรพสัตว์ทั้งหลายอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงสอนให้เหล่าพุทธบริษัทเป็นผู้มีจิตประกอบด้วยเมตตา ไม่ให้เบียดเบียนสัตว์อื่น หรือเบียดเบียนซึ่งกันและกันนอกจากจะไม่เบียดเบียนกันแล้ว ยังให้ประกอบด้วยมหารุณา คือช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นภัย และให้มีความสุข ยิ่งๆ ขึ้นไป ความเมตตาที่สั่งสมมากเข้าจะกลั่นตัวเป็นเมตตาบารมี ทำให้เป็นที่รักของมนุษย์

^๙ช.ข.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๗๙.

^{๑๐}ช.จริยา.อ. (ไทย) ๙/๓/๕๒๗-๕๒๘.

และทว่าทั้งหลายผู้ที่เจริญเมตตาเป็นปกติทุกๆวัน จะเป็นผู้มีอารมณ์เยือกเย็น ใครเข้าใกล้ จะสัมผัสได้ถึงกระแสแห่งความเย็น เหมือนอยู่ใต้ร่มโพธิ์ร่มไทร ผู้อื่นก็จะรู้สึกเย็นสบายตามไปด้วย จะเป็นที่รักที่พอใจของผู้คนทั้งหลาย ไม่มีศัตรูหมุ่ภัยพาลมาเบียดเบียน พระบรมโพธิสัตว์เจ้าทรงสอนตนเองว่า “ถ้าหากปรารถนาบรรลुพระโพธิญาณ ต้องมีใจเปี่ยมล้นด้วยเมตตา ธรรมดาน้ำย่อมแผ่ความเย็นไปให้ทั้งคนดีและคนเลวเสมอกัน ชะล้างมลทินคือธุลีออกได้ ฉะนั้น แม้เราจักเจริญเมตตาให้สม่ำเสมอไปในคนทั้งที่เกื้อกูลและไม่เกื้อกูล ฉะนั้น”

๔.๑.๒ เมตตาระหว่างบิดามารดากับบุตร

แม่นี้มีความสำคัญต่อทุกชีวิตบนโลก เพราะว่าแม่คือผู้ให้กำเนิดชีวิตอีกชีวิตหนึ่งขึ้นมา และเมื่อให้กำเนิดแล้ว แม่ก็ยังคอยเลี้ยงดูจนเติบโตใหญ่ ด้วยความรักบริสุทธิ์ของแม่นี้เองที่เป็นสาเหตุให้มนุษยชาติดำรงอยู่ได้จนถึงทุกวันนี้ หรืออาจกล่าวได้ว่า แม่คือผู้ที่ทำให้สัตว์โลกไม่สูญพันธุ์ถึงแม้ว่า แม่จะรู้ว่าการคลอดลูกแต่ละครั้งจะเป็นช่วงที่เจ็บปวดร่างกายและอันตรายถึงชีวิตที่สุด แต่ด้วยความรักที่แม่มีต่อลูกนั้นยิ่งใหญ่เหลือเกิน จึงทำให้แม่จะเจ็บปวดร่างกายมากเท่าใด หรือแม่จะมีอันตรายถึงชีวิตเพียงไร แม่ยอมยินดีที่จะให้ลูกน้อยของแม่เกิดขึ้นมา และไม่เพียงเท่านั้น แม่ยังมีความเมตตาปรารถนาให้ลูกของตนได้เกิดมาด้วยความสมบูรณ์ทางร่างกายและจิตใจ เพื่อให้ลูกของแม่ได้มีชีวิตอย่างมีความสุขสมบูรณ์ แม่ได้ทุ่มเททั้งร่างกายและแรงใจดูแลลูกจนเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่สมบูรณ์ แต่ในทางกลับกันคือ เมื่อลูกยิ่งเจริญเติบโตขึ้น ผู้เป็นแม่ก็เริ่มชรา ร่างกายก็พลอยทรุดโทรมลงตามลำดับ จนในที่สุดก็ต้องหยุดพักโดยปริยาย เพราะสังขารร่างกายไม่อำนวยให้ทำงานได้เหมือนเมื่อก่อน แม้ว่าจิตใจจะแข็งแรงอยากทำสักปานใด แต่ไม่อาจฝืนธรรมชาติของสังขารได้^{๑๑} จึงเป็นหน้าที่สำคัญของลูกที่ต้องดูแลผู้เป็นแม่ ซึ่งนี่ถือเป็นการตอบแทนพระคุณของแม่อย่างหนึ่ง คือ การดูแลท่านยามท่านแก่ชรา แต่แท้ที่จริงแล้ว การตอบแทนพระคุณของแม่ ลูกสามารถกระทำได้ตั้งแต่เมื่อเราเป็นเด็ก หรืออาจจะกล่าวได้ว่า การตอบแทนพระคุณของแม่คือ การทำหน้าที่ของลูกให้สมบูรณ์ตามวัยของตนเอง เช่น เมื่อเราเป็นเด็ก หน้าที่สำคัญของลูก ก็คือ การตั้งใจเรียน การเป็นเด็กดี และเชื่อฟังคำสั่งสอนของแม่ และเมื่อเราโตขึ้น จบการศึกษา และมีงานทำหน้าที่สำคัญของลูก ก็คือ การดูแลให้แม่มีความสุขสมบูรณ์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ เป็นต้นพระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญต่อผู้เป็นแม่อย่างยิ่ง ด้วยการยกย่องให้แม่เป็นพรหม (พรหมชาติ มาตาปิโตร) เป็นพระอรหันต์ (อาหุเนยโย จ ปุตตานัง) และเป็นบูรพาจารย์หรือครูคนแรกของลูก

^{๑๑}พระศรีญาณโสภณ (สุวิทย์ ปิยวิชโช), พระในบ้าน ผลบุญ ผลกรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: อูษาการพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๖๐.

ประการแรก คือ แม่เป็นพรหมของลูก เพราะเหตุที่แม่มีพรหมวิหารธรรม ๔ ประการ ได้แก่ ๑) มีเมตตา กล่าวคือ แม่มีความปรารถนาดีต่อลูกไม่มีที่สิ้นสุด ตั้งแต่ลูกอยู่ในครรภ์จนกระทั่งลูกเติบโตเป็นผู้ใหญ่หรือจนกว่าชีวิตแม่จะสิ้น ๒) มีกรุณา กล่าวคือ แม่จะห่วงใยในความทุกข์ของลูก และคอยช่วยเหลือลูกเสมอ ๓) มีมุทิตา กล่าวคือ เมื่อลูกมีความสุขสบาย แม่ย่อมมีความปราบปลื้มยินดีด้วยความจริงใจ ๔) มีอุเบกขา กล่าวคือ เมื่อลูกมีครอบครัวสามารถเลี้ยงตนเองได้แล้ว แม่ย่อมไม่ยุ่งวุ่นวายกับชีวิตครอบครัวของลูกจนเกินงาม และหากลูกผิดพลาด แม่ย่อมไม่ซ้ำเติมในความผิดพลาดของลูก แต่กลับคอยเป็นที่ปรึกษาให้เมื่อลูกต้องการ ฉะนั้น แม่จึงเป็นบุคคลที่เปี่ยมด้วยพรหมวิหารธรรมอย่างครบถ้วน โดยเฉพาะมีต่อผู้ที่เป็ลูก แม่จึงได้รับการขนานนามว่าเป็น ‘พระพรหมของลูก’ อย่างแท้จริง

ประการที่สองแม่เป็นพระอรหันต์ของลูก กล่าวคือ พระอรหันต์เป็นผู้ที่ประกอบด้วยจิตใจที่อ่อนโยน มีน้ำใจเอื้อเฟื้อ มุ่งแต่จะอนุเคราะห์มวลมนุษย์ให้พ้นจากห้วงแห่งความทุกข์ ให้พ้นจากความยากลำบาก และพ้นจากหุบเหวแห่งความเป็นทาสของกิเลสตัณหา ดังนั้น พระอรหันต์จึงเป็นผู้บริสุทธิ์หมดจดแล้ว และถือกันว่าเป็นเนื้อนาบุญอันยอดเยี่ยม หากผู้ใดได้ทำบุญกับพระอรหันต์ก็นับว่า เป็นลาภอันประเสริฐของผู้นั้น เราจึงแสวงหาพระอรหันต์กันทั่วทุกแห่งหน โดยลืมนึกถึงพระอรหันต์ที่อยู่ใกล้ตัวของเรามากที่สุด ที่เป็นเนื้อนาบุญของเรายิ่งกว่าสิ่งอื่นใด นั่นก็คือ แม่ของเรา เพราะแท้ที่จริงแล้ว ถ้าพูดถึงความรักลูก ความมีน้ำใจ ความห่วงใย และความต้องการให้ลูกมีอนาคตที่ดี ความต้องการให้ลูกอยู่เย็นเป็นสุข ความต้องการให้ลูกพ้นจากภัยพิบัตินานาประการ แม่ย่อมมีไม่แพ้พระอรหันต์ที่มีต่อมวลมนุษย์เช่นกันเพราะฉะนั้น แม่จึงเปรียบเสมือนพระอรหันต์ของลูก และเป็นพระอรหันต์ที่ลูกพึงพบเห็นได้ในปัจจุบัน

ประการที่สาม คือ แม่เป็นเหมือนครูคนแรกของลูก แม่สอนลูกทั้งในหลักสูตรและนอกหลักสูตร สอนทั้งในแง่ของทฤษฎีและภาคปฏิบัติในชีวิตจริง สอนโดยไม่ต้องมีตำราสอน ไม่จำกัดเวลาว่าต้องสอนตามชั่วโมงนั้นชั่วโมงนี้แม่เริ่มสอนลูกนับตั้งแต่สอนให้กิน สอนให้พูด สอนให้เดิน สอนให้นั่ง สอนทุกๆ อย่างตามลำดับชีวิต โดยสอนตั้งแต่วินาทีแรกที่ลูกถือกำเนิดจวบจนกระทั่งลมหายใจสุดท้ายของแม่ ที่แม่พร่ำอบรมสั่งสอนลูกทั้งหมดนี้ มิใช่เพราะเพียงหน้าที่เท่านั้น หากแม่ทำด้วยดวงใจที่เปี่ยมล้นด้วยความเมตตา ด้วยความรัก และด้วยความเอ็นดูที่ต้องการให้ลูกเป็นคนดีและให้ลูกสามารถพาตนเองให้ผ่านพ้นความลำบากและอุปสรรคนานัปการได้ในอนาคตต่อมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า ในฐานะเป็นผู้ดูแลเลี้ยงดู ซึ่งพ่อแม่ทำหน้าที่ต่อลูกโดยสรุป คือ ๑) ห้ามปรามป้องกันจากความชั่ว ๒) ดูแลฝึกอบรมให้ตั้งอยู่ในความดี ๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา ๔) ช่วยเป็นธุระในเรื่องจะมีคู่ครองที่สมควร ๕) มอบทรัพย์สมบัติให้เมื่อถึงเวลา

ในการประยุกต์หลักธรรมมีความมุ่งหวังเพื่อให้นำมาใช้ตลอดเวลาเมื่อมีโอกาสให้เป็นคุณสมบัติของจิตภายในของบุพการีจนเกิดเป็นนิสัยและวัฒนธรรมทางจิตใจที่ออกมาจากจิตใจส่วนลึก ซึ่งสอดคล้องกับความบริสุทธิ์จริงใจ ความมีเมตตาเป็นจิตฝ่ายกุศลซึ่งเป็นกลุ่มเดียวกับกรุณาเพราะเป็นอัปमानธรรมก่อให้เกิดผลอย่างยิ่งใหญ่กับจิต สามารถพัฒนาคุณสมบัติของจิตที่ฝึกด้วยพรหมวิหารให้มีความเจริญก้าวหน้าจนกระทั่งถึงเป้าหมายคือการพ้นจากทุกข์ได้ ดังนั้นการประยุกต์จึงตั้งอยู่บนพื้นฐานของการนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ทุกวันและตลอดปี ตามโอกาสและกิจกรรมต่าง ๆ ของการดำเนินชีวิต เพราะมนุษย์มีความสัมพันธ์ต่อกันตลอดเวลา ความผูกพันนี้ระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดาย่อมไม่มีวันสิ้นสุด

บุพการีคือบิดามารดาได้แสดงบทบาททางสังคมในด้านการหาเลี้ยงครอบครัว บุพการีที่เป็นต้นแบบอันแท้จริง เป็นตัวแบบให้แก่บุตร หรือมีส่วนช่วยอบรมเลี้ยงดูบุตร จะช่วยพัฒนาจิตใจของบุตรได้มากกว่าที่มารดาเป็นผู้อบรมแต่ผู้เดียว เด็กหญิงและเด็กชายที่มีแต่เพียงความอ่อนโยน อ่อนหวานและลักษณะอื่น ๆ อันเป็นลักษณะของหญิง มักเป็นผู้ที่ห่างไกลบิดา ถ้าหากบิดาเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยทั้งเด็กหญิงและเด็กชายอาจจะมีความอดทน กล้าหาญและมีลักษณะอื่นอันเป็นลักษณะโดยทั่วไปของชาย ฉะนั้นเด็กหญิงและเด็กชายจึงต้องเลียนแบบอย่างผู้ใหญ่ทั้งชายและหญิงเพราะจะทำให้สามารถสร้างความนึกคิดในบทบาทของสามีหรือบิดาได้อย่างถูกต้อง เด็กชายจะทราบว่าควรปฏิบัติตนอย่างไรเมื่อเป็นผู้ใหญ่ ส่วนเด็กหญิงก็จะรู้บทบาทของชาย เพราะจะทำให้สามารถสร้างความนึกคิดในบทบาทของสามีหรือบิดาได้อย่างถูกต้อง เด็กชายจะทราบว่าควรปฏิบัติตนอย่างไรเมื่อเป็นผู้ใหญ่ ส่วนเด็กหญิงก็จะรู้บทบาทของชายไม่เกิดความคับข้องใจและปรับตัวให้เข้ากับบทบาทของชายได้ฝ่ายบิดาที่มีคุณลักษณะสามารถปฏิบัติบทบาทหน้าที่ด้านการอบรมสั่งสอนบุตรเพื่อปลูกฝังหลักคุณธรรม พรหมวิหาร ๔ ตามแนวพระพุทธศาสนาได้เด่นชัดกว่าฝ่ายมารดา คุณธรรมที่บ่งชี้ถึงความสมบูรณ์ของสถาบันครอบครัวการปฏิบัติหน้าที่ โดยอาศัยหลักธรรมในพระพุทธศาสนาบิดามารดาจะต้องมีหลักธรรมพื้นฐานในการเลี้ยงดูบุตรของตน เนื่องจากบิดามารดาเป็นบุคคลที่ใกล้ชิดบุตรที่สุดมากกว่าใครอื่น และมีอิทธิพลต่อบุตรในทุก ๆ ด้าน ทั้งด้านร่างกายและจิตใจ บิดามารดาจะต้องมีคุณธรรมพื้นฐานประจำจิตใจ เพื่อการปฏิบัติต่อบุตรอย่างถูกต้องและเกิดประโยชน์สุขแก่บุตรอย่างแท้จริง หลักธรรมสำคัญที่บิดามารดาพึงปฏิบัติต่อบุตร ได้แก่ หลักพรหมวิหาร ๔

พรหมวิหารธรรม เป็นหลักธรรมสำคัญสำหรับบิดามารดา ผู้ได้รับสมญานามว่าเป็นพรหมของบุตร เพราะพรหมวิหารนี้เป็นธรรมสำหรับพรหมหรือผู้ประเสริฐ^{๑๒} ตามคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ถือว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างโลก เป็นเทพเจ้าผู้บันดาลสิ่งทั้งหลาย พระพรหมจึงเป็นผู้

^{๑๒}ที่.ป.า. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๐๒.

ประเสริฐ แต่ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าทุกคนมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์และอภิบาลโลกด้วยการปฏิบัติตนตามหลักพรหมวิหารธรรมก็ถือว่าเป็นพรหมได้^{๑๓} เพราะฉะนั้น บิดามารดาจึงเป็นพระพรหมของบุตรเพราะมีธรรม ๔ ประการนี้ได้แก่ ๑. เมตตา ๒. กรุณา ๓. มุทิตา ๔. อุpekขา โดยมีหลักการประยุกต์ดังนี้

เมตตาพรหมวิหาร คือ หลักแห่งการมีใจที่เปี่ยมด้วยความรัก ความมีไมตรี ความปรารถนาดี ความอยากให้ผู้อื่นมีความสุขและประสบแต่สิ่งที่เป็นคุณประโยชน์ ซึ่งโดยความหมายก็ได้แก่ ความเป็นมิตรต่อกันนั่นเอง ซึ่งความเป็นมิตร หมายถึง การที่ปัจเจกชนคนหนึ่งปรารถนาดีต่อผู้อื่น หรือปรารถนาให้ผู้อื่นตลอดจนสรรพสัตว์อื่น ๆ มีความสุข ประสบแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ ปัจเจกชนในลักษณะนี้ ถือได้ว่า เป็นบุคคลที่ชื่อว่า มิตร เช่น พ่อ แม่ ดังพุทธภาษิตว่า “...มารดาชื่อว่าเป็นมิตรในเรือนของตน”^{๑๔}

การมีเมตตา คือ การมีความรัก ความปรารถนาดี มุ่งหวังจะให้บุตรมีความสุข บิดามารดาเป็นผู้ที่สร้างความสุขให้แก่บุตร ความรักของบิดามารดาที่มีต่อบุตรนั้น เป็นความรักที่บริสุทธิ์เพราะมุ่งหวังแต่ความสุขแก่บุตรเท่านั้น ไม่หวังผลประโยชน์ตอบแทน สิ่งอื่นใดนอกจากให้เขาเป็นสุข เพราะฉะนั้น บิดามารดาจึงเป็นที่รักยิ่งของบุตร^{๑๕} และด้วยความเมตตาของบิดามารดา จึงเห็นว่บุตร

เป็นที่รักอย่างยิ่งของท่านทั้งสอง^{๑๖} ความเมตตาของบิดามารดาเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความมีคุณธรรมทางจิตใจสูง เพราะท่านทั้งสอง ได้เสียสละความสุขส่วนตัว เพื่อความสุขของบุตร ได้การแสดงความรักเมตตาต่อบุตร ควรแสดงออกทั้ง ๓ ทาง ได้แก่

๑) เมตตากายกรรม เมตตาทางกาย ได้แก่ การกระทำ และการแสดงออกทางกายที่ประกอบด้วยเมตตา

๒) เมตตาวจีกรรม เมตตาทางวาจา ได้แก่ การพูดเจรจาถ้อยคำที่ประกอบด้วยเมตตาต่อบุตรธิดา

๓) เมตตามโนกรรม เมตตาทางใจ ได้แก่ การมีจิตใจที่มุ่งหวังดี มีเจตนาดีต่อบุตรธิดา

^{๑๓}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **คุณบิดามารดา สุตพรรณนามหาศาล**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๑๔-๑๕.

^{๑๔}ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๖๑/๕๐.

^{๑๕}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๔/๑๖๖.

^{๑๖}ช.ทสก. (ไทย) ๒๓/๑๓๘๘/๒๖๑.

ลักษณะของเมตตาพรหมวิหาร ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวไว้ว่า เมตตา มีอันเป็นไปโดยอาการประพาสสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย เป็นลักษณะมีอันน้อมนำเข้ามาซึ่งสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย เป็นกิจ มีอันกำจัดซึ่งความอาฆาตเป็นผลปรากฏ มีอันได้เห็นภาวะที่น่าเจริญใจของสัตว์ทั้งหลายเป็นบรรทัดฐาน มีความสงบแห่งพยาบาลเป็นสมบัติ มีการเกิดความห่วงใยด้วยตัณหาเป็นความวิบัติของเมตตา^{๑๗} การที่มนุษย์มีความปรารถนาดีรักใคร่ต่อสัตว์ทั้งหลาย การนึกถึงและมองดูบุคคลอื่นด้วย เมตตานี้ บุคคลผู้นั้นจิตใจก็จะมีแต่ความรักใคร่เบิกบานจากลักษณะเมตตาพรหมวิหารดังกล่าว ถือได้ว่า เป็นปทัฏฐานของการใช้เมตตาพรหมวิหารที่ถูกต้อง เพราะเมื่อใช้ไม่เหมาะสมย่อมก่อให้เกิดโทษได้ เมื่อเป็นเช่นนี้การให้ความรัก ความปรารถนาดีแก่บุคคลใด การสร้างความพร้อมที่ถูกต้องคือการสร้างที่มีจุดเริ่มต้นที่ตัวเรานั้นเอง และเมื่อบุคคลสามารถพัฒนาตนเองให้เต็มไปด้วยเมตตาแล้ว นั่นก็หมายความว่า บุคคลมีธรรมของผู้ใหญ่ที่ใหญ่ในคุณงามความดี ซึ่งผู้ใหญ่ในที่นี้ ไม่ใช่ใหญ่อย่างเข้าใจกันอย่างสามัญ แต่ใหญ่อย่างประเสริฐคือมีจิตใจกว้างขวาง หรือยิ่งใหญ่ด้วยคุณธรรมความดีงามและเมื่อมีการใช้ออกไป ย่อมก่อให้เกิดสันติสุข ความปรองดองความสามัคคี ความมีเอกภาพในสังคม อย่างไรก็ตาม เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงความจำเป็น ในที่นี้ ผู้ศึกษาจะมุ่งกล่าวถึงผลดีของการใช้เมตตา พรหมวิหารในทางที่ถูกและที่ผิดดังนี้ คือ

๑.๑) การใช้เมตตาพรหมวิหารในทางที่ถูก คือ การกระทำด้วยความปรารถนาดี ด้วยความรู้สึกที่บริสุทธิ์ ไม่มีการหวังผลใดๆ ตอบแทน แต่มุ่งหวังให้ผู้อื่นมีสุข เช่น มีความรู้สึกที่มุ่งไปในทางเสียสละทำสังคัมสงเคราะห์ บริจาค การให้ทาน นอกจากนี้ ยังก่อให้เกิดผลดีกับตน ดังพุทธพจน์ว่า “...ผลอันเกิดจากเมตตานี้ มีมากมายมหาศาล...เป็นต้น อนึ่ง “...ผู้ใดเจริญเมตตาในยามเช้า...ในยามเที่ยง...ในยามเย็น โดยที่สุตช่วงกาลหยदनน้ำนมแห่งแม่โค...ยังมีผลมากกว่าทานที่บุคคลให้แล้วในวันหนึ่ง เมื่อเป็นเช่นนี้ บุคคลเมื่อศึกษาหลักเมตตาอย่างถูกต้องและใช้ออกไปอย่างเหมาะสมในยามที่ผู้อื่นอยู่ในภาวะปกติ การใช้เมตตาพรหมวิหารจึงเป็นท่าทีที่บุคคลควรแสดงออกแก่กันและกัน เช่น มีความหวังดี มีความรัก มีความเป็นมิตร ด้วยเหตุนี้ เท่ากับว่า เป็นผู้สร้างคุณประโยชน์ และอภิบาลโลกทั้งต่อตนเองและผู้อื่น

๑.๒) การใช้เมตตาพรหมวิหารในทางที่ผิด คือ การนำหลักพรหมวิหารเมตตานี้ไปใช้แบบผิด ๆ ทำลายผู้อื่นหรือคนรอบข้างให้เกิดความเดือดร้อน คือทำอย่างไรก็ตามเมตตาปราณีคิดร้าย คิดทำลายประโยชน์ เห็นแก่ตัว ทั้งไม่ยอมเห็นความสำเร็จของผู้อื่น หลงผิดคิดทำแต่ความชั่ว ซึ่งการกระทำในลักษณะนี้เองจึงเป็นที่มาของปัญหาสังคมการประยุตต์เมตตาในชีวิตประจำวันนั้นบิดา

^{๑๗} พระพุทธโฆสจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๔๑), หน้า ๑๖๐.

มารดา นอกจากเมตตา คือ ความรัก ความปรารถนาดี ปราศจากความพยาบาท มุ่งร้าย คิดทำประโยชน์ต่อสรรพสัตว์ ซึ่งอาการของจิตเหล่านี้ ทุกคนย่อมมีอยู่ในตนและในคนที่เป็นที่รักอยู่เป็นประจำ เพียงแต่ความปรารถนาดีเหล่านั้นส่วนใหญ่ยังเจือด้วยราคะสีเนหาซึ่งเป็นศัตรูใกล้ของเมตตา ดังนั้นการเจริญเมตตาในชีวิตประจำวันจึงต้องทำการปรับปรุงความปรารถนาดีดังกล่าวให้เป็นคุณอันบริสุทธิ์ที่เกื้อกูลกว้างขวางออกไป มิให้มีคับแคบเฉพาะตนและคนซึ่งเป็นที่รักในวงแคบของตน หรือจำเพาะพวกของตน แต่ให้แผ่กว้างออกไปตลอดจนถึงไม่มีจำกัดไม่มีประมาณ ดังปรากฏในเมตตาอัปมัณฺญานิทเทศว่า “มีจิตสหระคตด้วยเมตตาแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ เป็นไฉน ภิกษุผู้มีจิตสหระคตด้วยเมตตาแผ่ไปยังสัตว์โลกทั้งปวงเหมือนคนเห็นคนผู้หนึ่งผู้เป็นที่รักเป็นที่ชอบใจแล้วพึงรักใคร่เช่นนั้น”

อย่างไรก็ตามกุศลธรรมและอกุศลธรรมทั้งหลายย่อมเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย ดังพุทธพจน์ที่ว่า “เพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย ธรรมนี้จึงมีการเจริญเมตตา” ซึ่งเป็นการทำภาวะจิต อันประกอบด้วยความปรารถนาดีต่อสัตว์ทั้งหลายให้บังเกิดมากขึ้น จึงต้องเริ่มต้นจากการสร้างเหตุปัจจัย คือ ต้องพิจารณาให้เห็นโทษของโทสะและอาณิสสของขันติก่อน เนื่องจากโทสะเป็นศัตรูใกล้ของเมตตา ดังนั้น ถ้าผู้ปฏิบัติมีโทสะเกิดขึ้น จะไม่สามารถเจริญเมตตาให้เกิดขึ้นได้ และเมื่อบุคคลมีโทสะเกิดขึ้นย่อมต้องการแสดงออก จึงต้องอาศัยขันติช่วยในการระงับโทสะ ดังนั้นเพื่อเป็นการสร้าง แรงจูงใจในการเจริญเมตตาจึงต้องพิจารณาให้เห็นโทษของโทสะและอาณิสสของขันติ ต่อจากนั้นให้ ระวังใจมิให้โกรธแค้นขัดเคืองอาฆาตพยาบาท เมื่อภาวะของจิตเช่นนั้นเกิดขึ้น ก็พยายามสงบระงับเสีย โดยคิดว่าตนเองรักสุข ต้องการสุขฉันใดคนอื่นสัตว์อื่นทั้งปวงก็ฉันนั้น และตนเองปรารถนาสุขแก่คนที่รักที่พอใจฉันใด ก็ควรปรารถนาสุขแก่คนอื่นสัตว์อื่นด้วยฉันนั้น ดังพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคลตั้งใจ ค้นหาทั่วทุกทิศ ก็ไม่พบใครที่ไฉนซึ่งเป็นที่รักยิ่งกว่าตนเลย สัตว์เหล่าอื่นก็รักตนมากเช่นนั้นเหมือนกันเพราะฉะนั้น ผู้รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น” การกระทำได้ดังกล่าวนี จะช่วยให้เมตตาจิตเกิดขึ้นได้ง่าย เพราะการระลึกถึงความรู้สึกที่เกิดขึ้นกับตนเอง ย่อมทำให้เกิดความเข้าใจและยอมรับได้ง่ายเนื่องจากเป็นประสบการณ์ตรง^{๑๘}

วิธีการปฏิบัติดังกล่าวจะทำให้มีเมตตาเกิดขึ้น และควรอบรมให้มีเมตตาต่อผู้อื่น ทั้งทางกาย วาจา ใจ เพื่อให้เมตตาเจริญเพิ่มขึ้นมากขึ้น ทีละเล็กทีละน้อย จนกระทั่งไม่ว่าจะนึกถึงใคร พบเห็นใครในขณะไหน กาย วาจา ใจ ก็ประกอบด้วยเมตตาจริง ๆ เพราะเมตตาไม่ใช่เพียงการคิด หรือการพูดว่า จงเป็นสุข เป็นสุขเถิด เท่านั้น และมีข้อควรระวังว่า เมตตา คือ ความรู้สึกปรารถนา ดีนี้ จะต้องเป็นความรู้สึกปรารถนาดีที่มีความบริสุทธิ์เป็นพื้นฐาน ไม่มีความเยื่อใย อาลัย ความปรารถนา

^{๑๘}พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะมหาอภิธัมมัตถสังคหฎฐิกา ปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี**, (กรุงเทพมหานคร: เณรสมาธิภาวนาพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๑๘๑-๑๘๒.

การเรียกร้องต้องการ การได้รับการตอบแทนในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง และไม่เกี่ยวข้อง กับความรักแบบสืเนหา เพราะความรักแบบสืเนหามีลักษณะต้องการผลตอบแทน ถ้าไม่มีการ ตอบสนองก็จะกลายเป็นความโกรธไป

๔.๑.๓ เมตตาระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม

สิ่งแวดล้อม(Environment) หมายถึงสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบ ๆ ตัวมนุษย์ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ซึ่งมีทั้งสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติเช่น ดิน น้ำ อากาศ ต้นไม้ แร่ธาตุต่าง ๆ ฯลฯ และสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น บ้านเรือน วัฒนาอารามศิลปวัฒนธรรมและสิ่งประดิษฐ์ต่าง ๆ ฯลฯ เมื่อสิ่งแวดล้อมหมายถึงทุกอย่างที่อยู่รอบตัวเรา ดังนั้นสิ่งแวดล้อมจึงมีความสำคัญต่อมนุษย์ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

เมตตาเป็นคุณธรรมที่สำคัญ อีกอย่างหนึ่งในพุทธศาสนาจัดว่าเป็นคุณธรรมระดับสากลก็ได้เพราะสามารถปลูกฝังให้มนุษย์มีคุณธรรมข้อนี้ในจิตได้โดยไม่ถูกกั้นด้วยกำแพงทางศาสนา เมตตาเป็นธรรมกลาง ๆ กลางทั้งในแง่ผู้ควรมีเมตตาและในแง่ผู้ควรได้รับเมตตา ควรมีทั้งผู้น้อยและผู้ใหญ่ พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ทรงอาศัยความเมตตากรุณาในสัตว์ทั้งหลายจึงได้ทรงประกาศสังฆธรรมโปรดเวไนยสัตว์ให้มีดวงตาปัญญารู้แจ้งแทงตลอดสังฆธรรมตามความสามารถของตน ๆ และยังเป็นธรรมอุปถัมภ์โลกด้วย ดังพระพุทธพจน์ว่า เมตตาเป็นธรรมเป็นเครื่องค้ำจุนโลก เมตตา หมายถึงไมตรี ความรัก ความปรารถนาดี ความเห็นอกเห็นใจ ความเข้าใจดีต่อกันความใส่ใจหรือต้องการสร้างเสริมประโยชน์สุขแก่เพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ด้วยความมีเมตตาเป็นพื้นฐานประจำจิต เราจะเห็นพระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ ในสุวรรณสามชาดกและสมัยที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้วพระองค์ก็ทรงแผ่เมตตาทั้งศัตรูและผู้เป็นที่รักเสมอกัน

เมตตานอกจากจะเป็นคุณธรรมสำหรับทุกคนแล้ว ยังเป็นคุณธรรมช่วยลดความขัดแย้งและเป็นคุณธรรมสำหรับอยู่ร่วมกันทั้งพระบ้านและพระป่าที่อยู่ตามธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะพระภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมอยู่ในป่ายังมีความจำเป็นในการใช้คุณธรรมข้อ เช่น ภิกษุกลุ่มหนึ่งได้เข้าป่าเพื่อทำความเพียร พวกเธอได้สถานที่พักในป่าโดยการตัดต้นไม้มาทำที่พัก บังเอิญป่านั้นมีเทวดาอาศัยอยู่ เทวดาได้รับความลำบากจากการกระทำของพวกภิกษุจึงได้เที่ยวหลอกพวกภิกษุด้วยการทำร่างกายบูดเน่า เป็นผีหัวขาด เป็นต้น พวกภิกษุไม่ได้รับความสบายใจในการปฏิบัติธรรม บางรูปได้เจ็บป่วย จนในที่สุดต้องเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระองค์ได้มอบหลักในการอยู่ป่าแก่ภิกษุเหล่านั้นคือตรัสให้ภิกษุเหล่านั้นประกอบด้วยเมตตาจิตในสรรพสัตว์ เอื้ออำนวยต่อสิ่งแวดล้อม เมื่อภิกษุเหล่านั้นกลับไปสถานที่เดิมโดยปฏิบัติตามพระดำรัสของพระพุทธเจ้า เทวดาทั้งหลายต่างก็รักใคร่ไม่ทำร้าย ในที่สุดก็ได้บรรลุนิพพานตามความสามารถของแต่ละรูป

คุณค่าของเมตตาต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งเมตตา มีประโยชน์ต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทั้งโดยตรงและโดยอ้อม คือ

๑) เป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานที่แม้แต่พระพุทธเจ้าก็ทรงมีประจำพระทัยของพระองค์เสมอ และแผ่ไปเพื่อให้สรรพสัตว์ได้รับความสุขถ้วนหน้า เป็นคุณธรรมสำหรับทุกคนทั้งผู้ใหญ่และผู้น้อยพึงบำเพ็ญให้มีในจิต เมื่อบุคคลมีเมตตาเป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานประจำจิตแล้วก็นำไปสู่การกระทำที่ดีต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายที่เกิดแก่เจ็บตายด้วยกันมีการให้ทานแบ่งปันสิ่งของ การให้อภัยทาน การให้ธรรมเป็นทาน การพูดจาอ่อนหวานสมานมิตร การกระทำประโยชน์สุขแก่เขา โดยการไม่เบียดเบียนชีวิต เป็นต้น

๒) เป็นคุณธรรมที่ช่วยผลักดัน ไปสู่ภาคปฏิบัติการ กล่าวคือเมื่อนุรักษ์รักใคร่สงสารกันแล้วก็จะหาทางป้องกันช่วยเหลือ เช่น ถ้าเป็นระดับประเทศก็มีการออกกฎหมายช่วยคุ้มครองชีวิตป่า สิ่งแวดล้อมและทรัพยากร การออกกฎหมายป้องกันการทำลายชีวิตสัตว์ป่า เช่น ในสมัยพุทธกาล พระเจ้าพิมพิสารได้ถวายป่าไผ่ให้เป็นวัดในพุทธศาสนาและเป็นเขตอนุรักษกระบอกและสัตว์ป่านานาชนิด เหล่าอื่นด้วยป่าอสิปตนมฤคทายวันก็เป็นเขตอนุรักษสัตว์ป่าที่ใหญ่ที่สุดในพาราณสีโดยพระเจ้าพาราณสีทรงมีเมตตาต่อสัตว์ทั้งหลายที่จะต้องถูกล่า พระองค์จึงประกาศให้เป็นเขตอนุรักษและทรงอนุญาตให้สัตว์ทั้งหลายมาอยู่อย่างปลอดภัยจะเห็นได้ว่าเป็นผลมาจากความมีเมตตาจนก่อให้เกิดกระบวนการอนุรักษสัตว์ป่าและธรรมชาติดังกล่าว

สรุปเมตตา นับว่าเป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานอย่างหนึ่งที่สัมพันธ์กับกฎแห่งกรรม เอื้ออำนวยความสุขทั้งแก่คนและสัตว์ บิดามารดากับบุตร และคนกับสิ่งแวดล้อม เพราะถ้ามนุษย์ปราศจากเมตตาจิต ก็ไม่สามารถให้อภัยชีวิตคนและสัตว์อื่นได้ ดังตัวอย่างพระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า ในสุวรรณสามชาดกที่พระองค์บำเพ็ญเมตตาจิตอันเป็นบารมีอย่างหนึ่งในบารมี ๑๐ ประการ เมื่อนุรักษ์มีเมตตาจิตเป็นพื้นฐานแล้ว การกระทำทางไตรทวารก็จะนำไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ตนสังคมและสิ่งแวดล้อม เพราะหลักเมตตาเป็นพลังภายในที่เป็นตัวผลักดันให้มนุษย์ทำประโยชน์ต่อกันมีการให้ทาน การพูดจาไพเราะ ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม ไม่ทำลายผืนป่า ธรรมชาติและเหล่าสัตว์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือหลักเมตตาเป็นคุณธรรมภายในที่เชื่อมโยงกับสังคหวัตถุซึ่งเป็นการแสดงพฤติกรรมภายนอกออกเป็นรูปธรรม

การเจริญเมตตาธรรม ย่อมมีประโยชน์อย่างมากทั้งต่อตัวเองและผู้อื่น แม้จะเจริญเพียงแค่ลัดนิ้วมือเดียว ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้ไม่เหินห่างจากฉนวนได้ทำตามคำสอนของพระศาสดา หรือเจริญเมตตา มากกว่านี้ เช่น เจริญเมตตาภาวนาตอนเช้าหรือตอนเที่ยงหรือตอนก่อนนอนแม้เพียงไม่กี่นาที ก็มีอานิสงส์มากกว่าการให้ทาน ยิ่งถ้าเราหมั่นเจริญเมตตาเป็นนิตย์หลายสิบปี เช่น ๗ ปี ก็ย่อมมีค่ามากกว่ารัตนะทั้ง ๗ ประการ อานิสงส์ของการเจริญเมตตา หากเราเจริญอยู่เป็นนิตย์ย่อมได้รับ

อานิสส์ ๑๑ ประการ ตามหลักทางพระพุทธศาสนา เพื่อความเข้าใจในเรื่องของเมตตาทรงขึ้น ผู้วิจัยจะได้นำเอาอานิสส์เมตตา ๑๑ ประการมาวิเคราะห์ให้เห็นว่าบิฑามารดาและสุวรรณสามกุมารบำเพ็ญเมตตาแล้วได้รับอานิสส์ข้อใดบ้าง ดังต่อไปนี้

๑) เทวดารักษา บิฑามารดาและสุวรรณสามกุมาร มีเทวดาคอยช่วยเหลืออยู่ตลอดเวลา เช่น บิฑามารดาในคราวออกบวชใหม่ ๆ ก็ได้ท้าวสักกะช่วยเหลือให้วิสสุกรรมสร้างอาศรมให้ หรือการที่มารดาได้สุวรรณสามกุมารเป็นบุตรก็เพราะคำแนะนำของท้าวสักกะ ส่วนสุวรรณสามกุมารนั้นก็มิเพ้อติดาซื้อพสุณรี คอยช่วยเหลือมาโดยตลอด เพียงแต่ในวันที่สุวรรณสามกุมารถูกยิงนั้นมันแต่สหายทิพยสมบัติมิได้เอาใจใส่ดูแล บางอาจารย์ก็กล่าวว่า นางไปสู่เทวสมาคม ๗๗ จึงไม่ได้มาอารักขาสุวรรณสามกุมาร แต่พอทราบข่าวว่าสุวรรณสามกุมารถูกยิงก็ได้รับมาและได้ตั้งสัตยาธิฐานให้สุวรรณสามกุมารฟื้นขึ้นมา

๒) เป็นที่รักของมนุษย์ มนุษย์ในที่นี้หมายถึง สัตว์เดรัจฉานต่าง ๆ เช่น เสือราชสีห์ หมี เป็นต้น ล้วนรักใคร่ต่อบิฑามารดาและสุวรรณสามกุมารนั้น บิฑามารดาของสุวรรณสามกุมารนับตั้งแต่ออกบวชก็ไม่มีสัตว์ตัวไหนเบียดเบียนกันและกัน อยู่ร่วมกันด้วยอำนาจเมตตา ส่วนสุวรรณสามกุมารเวลาไปหาผลไม้หรือตักน้ำก็มีสัตว์ต่าง ๆ แวดล้อมไปด้วย

๓) สีสหน้าผ่องใส คนที่มีเมตตาประจำจิต จะมีใบหน้าสวยสดงดงาม และยิ้มแย้มแจ่มใสมีน้ำมีนวล บิฑามารดาของสุวรรณสามกุมารเป็นคนมีรูปร่างหน้าตาดีผิวพรรณงดงามมาตั้งแต่เกิด แม้สุวรรณสามกุมารก็เกิดมามีรูปร่างหน้าตางดงามดุจดั่งทองคำเหมือนกัน ดังนั้นน่าจะเป็นอานิสส์ของเมตตาที่ทั้งสามได้บำเพ็ญมา

๔) จิตใจเป็นสมาธิเร็ว บิฑามารดาของสุวรรณสามกุมาร ได้ออกบวชเป็นฤาษีฤาษิณีบำเพ็ญพรตในป่าด้วยการเจริญเมตตาจิตอยู่ทุกลมหายใจเข้าออก ทำให้จิตใจเป็นสมาธิได้เร็ว แม้จะเสียใจกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับสุวรรณสามกุมาร เช่น รู้ข่าวว่าสุวรรณสามกุมารยังไม่ตายเพียงสลับไปก็พยายามรวบรวมสติอารมณ์ไว้ พากันตั้งสัจจะอธิษฐานให้สุวรรณสามกุมารฟื้นขึ้นมา ส่วนสุวรรณสาม กาลนั้นก็เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสมาธิเป็นเลิศ ดังเช่นในวันที่ถูกพระเจ้าปิลักขะยิงนั้น ก็ได้เป็นผู้มีสมาธิแน่วแน่ค่อย ๆ วางหมอน้ำลงที่พื้นแล้วจึงน้อมตัวลงนอนแม้แต่นอนก็ยังกำหนดทิศทางศีรษะให้หันไปทางอาศรม

๕) ไม่หลงทำกาลกิริยา บิฑามารดาและสุวรรณสามกุมาร ทั้ง ๓ คน แม้จะประสบเคราะห์กรรมอย่างหนัก กล่าวคือบิฑามารดาถูกอสรพิษพันพิษเข้าตาจนตาบอด แต่อสรพิษก็มีได้กัดให้คนทั้งสองตายแต่อย่างไร แม้สุวรรณสามกุมารจะถูกยิงจนกระดูกเลื้อดและสลับไปในที่สุดด้วยกำลังพิษ

ลูกศรก็พุ่งขึ้นไปด้วยแรงสัจจะอธิษฐาน ไม่มีใครตายก่อนสิ้นอายุขัย จึงน่าจะเป็นอานิสงส์ของเมตตาข้อนี้

๖) ตายไปบังเกิดในพรหมโลก บิดามารดา เป็นสัตว์พรหมโลกก่อนที่จะมาถือปฏิสนธิยังมนุษย์โลก และได้บำเพ็ญเมตตาตลอดชีวิต แม้สุวรรณสามกุมารก็ได้บำเพ็ญเมตตาอยู่เป็นนิตย์ และได้ทำอภิญญาและสมาบัติให้บังเกิดพร้อมด้วยบิดามารดาในขณะมีชีวิตเมื่อคนทั้ง ๓ นี้ตายไปแล้ว ก็ไปบังเกิดยังพรหมโลก ตามอานิสงส์ของเมตตานี้ดังนั้น อานิสงส์เมตตาที่คนทั้ง ๓ ได้รับที่ปรากฏหลักฐานชัดเจนมี ๖ อย่าง จากจำนวนอานิสงส์เมตตา ๑๑ อย่างนั้น ได้แก่ มีเทวดารักษา เป็นที่รักของมนุษย์ มีสีหน้าผ่องใสจิตใจเป็นสมาธิได้เร็ว ไม่หลงตายและตายไปเกิดบนพรหมโลก

๔.๑.๔ การประยุกต์หลักเมตตาในสุวรรณสามชาดกมาใช้ในสถานการณ์ปัจจุบัน

ในสังคมปัจจุบัน ยังมีปัญหามากมาย เกี่ยวกับ ปัญหาการทารุณกรรมต่อสัตว์ทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นสัตว์เลี้ยงก็ตาม ปัญหาการใช้ความรุนแรงต่อบุคคลภายในครอบครัว ไม่ว่าจะเป็นเด็ก สตรี หรือผู้สูงอายุ ปัญหาพิษต่าง ๆ ในสภาพแวดล้อมต่าง ๆ เช่น ค่าฝุ่นละอองในอากาศสูงเกินมาตรฐาน ปัญหาขยะสารพิษ ในแม่น้ำ ลำคลอง และ มหาสมุทร ปัญหาโลกร้อน ซึ่งส่งผลกระทบในแง่ลบทำลายระบบนิเวศน์วิทยาต่าง ๆ ของ โลก ซึ่งส่วนใหญ่เกิดจากพฤติกรรมของมนุษย์ ทั้งที่ไม่รู้เท่าทันการณ์ และ รับผิดชอบต่อผลเสียของการกระทำต่าง ๆ ที่ขาดความปรารถนาดีทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ขาดความรับผิดชอบในการกระทำของตนเองแล้วเบียดเบียนต่อบุคคลรอบข้างในครอบครัวและในสังคม สิ่งมีชีวิตต่าง ๆ และสภาพแวดล้อมรอบ ๆ ตัวเรา

ดังนั้น การที่บุคคลทั่วไปจะมีหลักเมตตาในสุวรรณสามชาดกนำมาประยุกต์ในชีวิตประจำวันได้ ต้องมี

ก. ความปรารถนาดี ต่อบุคคลทั่วไป สิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ให้มีความสุขกายสุขใจ ทั้งทางโลกและทางธรรม รวมถึงมีความปรารถนาดีต่อสภาพแวดล้อมรอบ ๆ ตัวเรา ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

ข. ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง เช่น บุคคลและสิ่งมีชีวิต ต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่รอบข้างเรา ชอบอะไร มีชอบอะไร และมีสิ่งใด หรือเหตุปัจจัยใดบ้าง ที่จะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อสุขภาพกาย และสุขภาพใจของบุคคลและสิ่งมีชีวิต ต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่รอบข้างเรา การศึกษาหลักธรรมต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนาเพิ่มเติม เช่น หลักกฎแห่งกรรม บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ หลักไตรสิกขา หลักบารมี ๓๐ ทศ เป็นต้น ก็จะส่งเสริมและสนับสนุนให้มีความรู้ความเข้าใจหลักเมตตา และสามารถนำหลักเมตตาเป็นวิธีคิดพิจารณาการใช้ชีวิตประจำวันได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ ยังมีคอยศึกษาข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ รวมถึงข้อมูลทางวิทยาศาสตร์หรือการแพทย์ ที่มีความเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขกายและสุขใจด้วย

ค. ความรับผิดชอบต่อตนเอง ครอบครัว สังคม และสิ่งแวดล้อม เมื่อรู้ว่าสิ่งใดมีคุณประโยชน์ต่าง ๆ ก็ควรทำสิ่งนั้น ๆ เมื่อรู้ว่าสิ่งใดมีโทษ สร้างความเสียหาย ให้แก่ตนเอง ครอบครัว สังคม หรือสิ่งแวดล้อม เพียงอย่างเดียวก็ตาม ควรลด ละ เลิก ที่จะเกี่ยวข้องกับสิ่งนั้น และเมื่อทราบว่า ผู้อื่นกำลังจะ หรืออาจกำลังจะกระทำความเสียหาย ความเดือดร้อน ต่อ บุคคล สัตว์ สิ่งของ หรือ สภาพแวดล้อม ต่าง ๆ เราควรหาวิธีช่วยเหลือ ป้องกัน หรือ แก้ไข เท่าที่เราจะสามารถกระทำได้ เพื่อให้ทุกคนสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุขกายสุขใจ ทั้งทางโลกและทางธรรม ทั้งระยะสั้น และระยะยาวด้วย

๔.๒ การประยุกต์หลักกฎแห่งกรรมในสุวรรณสามชาดกมาใช้ในสังคมไทย

หลักกรรม หรือกฎแห่งกรรมมีอยู่ว่า “บุคคลทำกรรมใดไว้ ดีก็ตามชั่วก็ตาม เขาย่อมต้องรับผลแห่งกรรมนั้น” กรรมดีย่อมให้ผลดี กรรมชั่วย่อมให้ผลชั่ว แต่กรรมมีความสลับซับซ้อนมาก กรรมบางอย่างไม่ปรากฏผลในทันที มันมีระยะฝังตัวตามสมควร เหมือนการสุกของผลไม้ ย่อมอาศัยเวลา จะให้ผลเมื่อสุกเต็มที่แล้ว การรอคอยผลแห่งกรรมอาจใช้เวลาเป็นร้อยปี พันปี หรือหมื่นปีก็ได้ แต่กรรมก็สามารถหาตัวผู้ทำได้เสมอ เป็นไปตามพระบาลีที่ว่า “กल्याณการี กल्याณ ทำดีได้ดี ปาปการี จ ปาปกั ทำชั่วได้ชั่ว”^{๑๙}

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้อธิบายความหมายของคำว่ากรรมไว้ในหนังสือ อำนาจอันยิ่งใหญ่แห่งกรรม โดยได้ให้ความหมายของกรรมไว้ว่า “กรรม” ในพระพุทธศาสนาเป็นคำที่มีความหมายเป็นกลาง หมายถึงการกระทำ ไม่เจาะจงบ่งเป็นการกระทำที่ไม่ดี เป็นบาปกรรมหรือเป็นอกุศลกรรม และไม่เจาะจงบ่งเป็นการกระทำดี อันเป็นกรรมดี เป็นบุญกรรม หรือเป็นกุศลกรรม^{๒๐} คำว่า กรรม นั้น ทัวไปใช้ในความหมายว่าความไม่ดีเช่นเดียวกับคำว่า บาปกรรมและอกุศลกรรม จึงเท่ากับทั่วไปใช้คำว่า กรรม เป็นคำย่อของกรรมไม่ดี คือ บาปกรรมหรืออกุศลกรรม

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายความหมายของคำว่ากรรมไว้ในหนังสือ พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย โดยได้ให้ความหมายของกรรมไว้ว่า “กรรม” แปลตามศัพท์ว่า การงาน

^{๑๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๖/๓๗๔.

^{๒๐} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, อำนาจอันยิ่งใหญ่แห่งกรรม, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เสียงเสียง เพียรเพื่อพุทธศาสน์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๙.

หรือการกระทำ แต่ในทางธรรมต้องจำกัดความลงไปว่า หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา หรือการกระทำที่เป็นไปด้วยความจงใจ ถ้าเป็นการกระทำที่ไม่มีเจตนา ก็ไม่เรียกว่าเป็นกรรม^{๒๑}

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวเกี่ยวกับเรื่องกรรมไว้ในหนังสือ พระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ ความว่ากฎแห่งกรรมเป็นกฎของเหตุและผล กรรมทั้งดีและชั่ว เป็นเหตุจึงมีวิบากคือผลที่ตามมา เราต่างได้รับผลแห่งกรรมที่เราทำไว้ กฎแห่งกรรมเพียงบอกว่าเมื่อเราทำกรรมก็จะมีผลหรือวิบากตามมา^{๒๒}

พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ) ให้ความหมายของคำว่ากรรมไว้ว่า กรรมหมายถึง การกระทำซึ่งเป็นคำกลางๆถ้าเป็นการกระทำดีเรียกว่ากุศลกรรมถ้าหากว่าเป็นกรรมชั่วเรียกว่า อุกุศลกรรม^{๒๓}

แสง จันทร์งาม อธิบายว่า กรรม แปลว่าการกระทำ (Action) ซึ่งประกอบด้วยเจตนาหรือความตั้งใจ (Volition) อันมีกิเลสเป็นแรงผลักดัน ฉะนั้น กรรมที่สมบูรณ์จะต้องมีประกอบด้วยองค์ ๔ คือ มีกิเลสเป็นแรงกระตุ้น มีความตั้งใจหรือเจตนา มีการกระทำหรือการเคลื่อนไหว และเกิดผลสำเร็จตามความตั้งใจ^{๒๔}

บรรจบ บรรณรุจิ ได้อธิบายว่า กรรม คือ การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาของคนที่ยังมีกิเลส ซึ่งยังมีการให้ผลแบ่งออกได้เป็น๓ทางคือกายกรรม (การกระทำทางกาย) วาจากรรม (การกระทำทางวาจา-พูด) และมโนกรรม (การกระทำทางใจ-ความคิด) กรรมทั้ง๓มีทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว^{๒๕}

ส่วนคำว่า “เจตนา” ในทางธรรม คือการกระทำการพูดที่แสดงออกมาภายนอกโดยจงใจก็ดี ความคิดต่างๆแม้เล็กน้อยๆที่เกิดขึ้นๆชั่วครู่ชั่วขณะแล้วผ่านไปๆภายในจิตใจก็ดี การคิดถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งในลักษณะใดลักษณะหนึ่งก็ดี ความรู้สึกและท่าทีของจิตใจต่อสิ่งต่างๆที่ได้ประสบพบทางตาหูจมูกลิ้นกายและใจ และระลึกหรือนึกขึ้นมาในใจก็ดี ล้วนมีเจตนาประกอบอยู่ด้วย

^{๒๑}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรมฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๒๔๐.

^{๒๒}พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **พระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๕๒.

^{๒๓}พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), **กฎแห่งกรรมเลือกเกิดได้ถ้าตายเป็น**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ กรีนปัญญาญาณ, ๒๕๕๑), หน้า ๑๒.

^{๒๔}แสง จันทร์งาม, **พุทธศาสนวิทยา**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: อริการพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑๒.

^{๒๕}บรรจบ บรรณรุจิ, **ปฏิจจสมุปบาท**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: พรบุญการพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๗๖.

ทั้งสิ้น เมื่อเจตนาเกิดขึ้นครั้งหนึ่งก็คือกรรมเกิดขึ้นครั้งหนึ่ง เมื่อกรรมเกิดขึ้นแล้วก็มีผลทันที เพราะเมื่อเจตนาเกิดขึ้น ก็คือมีกิจกรรมเกิดขึ้นในจิตแล้ว แม้เป็นเพียงความคิดเล็กน้อย ซึ่งถึงจะไม่มีผลอะไรอย่างน้อยก็เป็นละอองกรรมที่สั่งสมพอกเข้าไว้เป็นเครื่องปรุงแต่งคุณสมบัติของจิตที่อยู่ภายใน เมื่อมากขึ้นจิตเสพความคิดนั้นบ่อยๆหรือความคิดนั้นขยายผลออกมา ก็จะแสดงออกเป็นลักษณะนิสัย บุคลิกภาพ และความประพฤติของบุคคลนั้น^{๒๖}

ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้อธิบายเกี่ยวกับเจตนาในเรื่องกรรม ไว้ว่า เจตนาหมายถึงความมุ่งมาดปรารถนาตั้งใจที่จะทำ ซึ่งเกิดจากความอยากคือตัณหา และตัณหาที่มีที่มาจากการปรุงแต่ง เช่นความนึกคิดอันเป็นเหตุให้พอใจไม่พอใจ ด้วยความนึกคิดนี้จึงทำให้เกิดความอยากตามความพอใจไม่พอใจนั้นเกิดขึ้นโดยมีความไม่รู้เป็นรากเหง้า^{๒๗}

ในทางพระอภิธรรมปิฎก องค์ธรรมของกรรมคือ เจตนาเจตสิก ซึ่งมีสภาวะลักษณะเป็นความตั้งใจ ความจงใจกล่าวคือ (๑) โดยสภาวะ กรรม ได้แก่ เจตนาเจตสิก คือ ความตั้งใจ ความจงใจ (๒) โดยทวาร กรรมทำได้ ๓ ทวาร คือ กายทวาร วาจาทวาร และมโนทวารและ (๓) โดยชาติ กรรมมี ๒ ประเภท คือ กุศลชาติ เป็นกุศลกรรม เป็นกรรมดี เป็นกรรมขาว ให้วิบากเป็นสุข และ อกุศลชาติ เป็นอกุศลกรรม เป็นกรรมชั่ว เป็นกรรมดำ ให้วิบากเป็นทุกข์

เมื่อกรรมคือการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา ซึ่งผู้กระทำไม่ว่าจะเป็นทางด้านที่ดีหรือด้านที่ไม่ดีก็ตาม ผู้กระทำย่อมต้องได้รับผลของการกระทำนั้นๆของตน เรียกว่า กฎแห่งกรรม กฎแห่งกรรมเป็นกฎแห่งเหตุและผล เป็นกฎธรรมชาติเป็นเรื่องราวความจริงของชีวิต คือ ธรรมฝ่ายใดเกิดขึ้นในใจก็ทำกรรมฝ่ายนั้น เกิดกุศลธรรมก็ประกอบกุศลกรรม เกิดอกุศลกรรมก็ประกอบอกุศลกรรม

กล่าวโดยสรุป จากความหมายต่างๆจึงกล่าวได้ว่า กรรมทางพระพุทธศาสนา หมายถึง การกระทำทั้งทางกาย วาจา และทางใจ ที่ประกอบไปด้วยเจตนาหรือการกระทำที่เป็นไปด้วยความจงใจจนเกิดเป็นผลสำเร็จแห่งการกระทำนั้น ๆ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือเจตนาในการกระทำนั้นเองจัดเป็นกรรม “เจตนาเกิดขึ้นครั้งหนึ่งก็คือกรรมได้เกิดขึ้นแล้ว เมื่อกรรมเกิดขึ้นแล้วก็มีผลทันที เพราะเมื่อเจตนาเกิดขึ้นมีกิจกรรมเกิดขึ้นในจิตแล้ว จิตได้เคลื่อนไหว แม้เพียงความคิดแต่ก็ไม่ใช้ไร้ผล เป็นกรรม

^{๒๖}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุง, หน้า ๒๕๘.

^{๒๗}พุทธทาสภิกขุ, กรรมเหนือกรรมศึกษากรรมอย่างเป็นวิทยาศาสตร์และพุทธพจน์ที่เกี่ยวกับกรรม, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์, ม.ป.ป.), หน้า ๖-๘.

อันละเอียดอ่อนที่สั่งสมไว้ในจิต”^{๒๘} ซึ่งกรรมเป็นคำกลางๆ ถ้าเป็นการกระทำดี เรียกว่า กุศลกรรม ถ้าหากว่าเป็นกรรมชั่ว เรียกว่า อกุศลกรรม ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลายเรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม บุคคลลงใจแล้ว ย่อมกระทำความกรรมทางกาย ทางวาจา ทางใจ”^{๒๙}

๔.๒.๑ กรรมของบิดามารดา

บิดามารดาของสุวรรณสามกุมาร เป็นที่ทราบกันดีว่าเป็นบุคคลที่มีเมตตาธรรมมาตั้งแต่เกิด มีความเมตตากรุณาต่อสรรพสัตว์ แม้จะเกิดมาในท่ามกลางครอบครัวที่มีอาชืพล่าสัตว์ แต่จิตใจของคนทั้งสองก็ได้คิดทำร้ายใคร แม้แต่การสนับสนุน เช่นนำเนื้อสัตว์ที่บิดามารดาหามาได้นำไปขายตามท้องตลาดก็ไม่ทำ เพราะเป็นการเบียดเบียนสัตว์ทางอ้อม จนทั้งสองคนได้พากันออกบวชเป็นฤาษี ฤาษีนิบ่าเพ็ญเมตตาธรรมในป่าเรื่อยมาในอรรถกถาสวรรณสามชาดก ได้กล่าวถึงบุรพกรรมของคนทั้งสองเอาไว้ว่า

ก็ดาบสและดาบสินีทั้งสองนั้น มีบุรพกรรมเป็นอย่างไร ได้ยินว่า ท่านทั้งสองนั้นในปางก่อนเกิดในสกุลแพทย์ ครั้นนั้น แพทย์นั้นรักษาโรคในจักขุของบุรุษมีทรัพย์มากคนหนึ่ง บุรุษนั้นจักขุหายดีแล้ว ไม่ให้ทรัพย์ค่ารักษาอะไร ๆ แก่แพทย์นั้น แพทย์โกรธ เขาไปสู่เรือนแจ้งแก่ภริยาของตนว่า ที่รัก ฉันรักษาโรคจักขุของบุรุษนั้นหาย บัดนี้เขาไม่ให้ทรัพย์ค่ารักษาแก่ฉัน เราจะทำอย่างไรดี ฝ่ายภริยาได้ฟังคำสามีก็กล่าวก็โกรธ จึงกล่าวว่า เราไม่ต้องการทรัพย์ที่มีอยู่ของมัน ท่านจงประกอบยาขานานหนึ่งให้มันหยอด ทำจักขุทั้งสองของมันให้บอดเสียเลย สามีเห็นชอบด้วย จึงออกจากเรือนไปหาบุรุษนั้น ได้กระทำตามนั้น บุรุษผู้มีทรัพย์มากคนนั้นไม่นานนักก็กลับมีจักขุมืดไปอีก ดาบสและดาบสินีทั้งสองมีจักขุมืดด้วยบาปกรรมอันนี้^{๓๐}

จะเห็นได้ว่า กรรมที่ทั้งสองได้ร่วมกันทำไว้นั้น ก็คือการทำให้คนไข้ตาบอดด้วยความตั้งใจ แม้ภรรยาจะไม่ได้ปรุงยาให้ แต่ก็ได้มีความคิดเห็นพ้องต้องกันว่า ควรทำให้คนไข้ตาบอด เรียกว่า สมรู้ร่วมคิดกันทำบาปกรรม ผลกรรมนี้จึงมาบังเกิดพร้อมกันในชาตินี้ คือทำให้คนทั้งสองตาบอดพร้อมกัน

ถึงแม้จะมีกรรมร้ายหรือกรรมไม่ดี ที่บิดามารดาของสุวรรณสามได้รับแต่ด้วยความกตัญญูของสุวรรณสามที่คอยพ่อแม่ที่ศาลาไม่เห็นก็ได้ออกเดินตามหาในที่สุดก็พบพ่อแม่วนเวียนอยู่ข้างจอมปลวก เพราะนัยน์ตาบอดหาทางกลับไม่ได้ สุวรรณสามจึงถามว่าเกิดอะไรขึ้น เมื่อพ่อแม่เล่าให้ฟัง สุวรรณสามก็ร้องไห้ แล้วก็หัวเราะ พ่อแม่จึงถามว่าเหตุใดจึงร้องไห้แล้วก็หัวเราะ เช่นนั้น สุวรรณสาม

^{๒๘}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๑๓๖.

^{๒๙}อง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๗.

^{๓๐}ช.ข.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๗๗.

ตอบว่า"ลูกร้องไห้เพราะเสียใจที่พ่อแม่ไม่นับตาบอด แต่หัวเราะเพราะลูกดีใจที่ลูกจะได้ปรนนิบัติดูแล
ตอบแทนพระคุณพ่อแม่ ที่เลี้ยงดูลูกมา พ่อแม่อย่าเป็นทุกข์ไปเลยลูกจะปรนนิบัติไม่ให้พ่อแม่ต้อง
เดือดร้อนแต่อย่างใด"จากนั้น สุวรรณสามก็พาพ่อแม่กลับไปยังศาลาที่พักจัดหาเชือกมาผูกโยงไว้
โดยรอบสำหรับพ่อแม่จะได้ใช้จับเป็นราวเดินไป ทำอะไรก็ได้สะดวกในบริเวณศาลานั้น ทุกๆ วัน
สุวรรณสามจะไปตักน้ำมาสำหรับพ่อแม่ได้ดื่มได้ใช้ และไปหาผลไม้ในป่ามาเป็นอาหารและตนเองจาก
ที่ได้กล่าวมา พบว่า แม้กรรมไม่ดีมาแต่กรรมดีที่เกิดจากการบำเพ็ญเพียรของบิดามารดาทั้ง
สองก็ยังทำให้ได้รับบุตรที่มีความกตัญญูอย่างสุวรรณสามมาช่วยดูแลได้นั้นก็เพราะผลของกรรม ซึ่งผล
ของกรรมมี ๒ อย่าง คือ

๑) ผลภายใน คือ ผลที่เกิดขึ้นแก่จิตใจของผู้ทำ เป็นผลที่แน่นอน คือ คนทำความดี รู้สึก
ตนว่าได้ทำความดี จิตใจย่อมผ่องใสขึ้น ส่วนคนทำความชั่ว รู้สึกตนว่าเป็นคนชั่ว จิตใจย่อมเศร้าหมอง
อาการที่จิตผ่องใสหรือเศร้าหมองนั้นเป็นผลโดยตรงของกรรมดี กรรมชั่ว ความสุขหรือความทุกข์ของ
บุคคลอยู่ที่อาการของจิตนี้ว่าผ่องใสหรือเศร้าหมองมากกว่าทรัพย์สมบัติ ชื่อเสียง เกียรติยศ ถ้าใจเศร้า
หมอง ทรัพย์สมบัติก็ไม่สามารถให้ความสุขแก่เจ้าของได้เท่าที่ควร บางครั้งอาจจะเป็นสิ่งก่อให้เกิด
ความทุกข์เดือดร้อนมากขึ้นก็ได้ ผู้ที่มีใจผ่องแผ้วเต็มที่ เช่น พระอรหันต์ แม้ไม่มีทรัพย์สมบัติภายนอก
ใดๆเลย แต่ท่านมีความสุขมากกว่าปุถุชนทั่วไป เช่นเดียวกับมารดาบิดาของสุวรรณสาม

๒) ผลภายนอก คือ ผลที่มองเห็นได้ง่าย เป็นวัตถุสิ่งของหรือสิ่งสมมติ เช่นลาภ ยศ
สรรเสริญ หรือทางตรงกันข้าม คือ เสื่อมทรัพย์ ถูกนิทา ตีเตียน เจ็บป่วย ต้องพลัดพรากจากกันไป
ผลกรรมภายนอกเป็นของไม่แน่นอน บางคราวผลที่เกิดขึ้นสมแก่กรรม แต่บางคราวก็ไม่สมแก่กรรม
เช่น คนทำความดีอาจถูกทอดยศก็ได้ถ้าทำผู้มีอำนาจให้ยศเกิดความไม่พอใจ มีใจไม่เป็นธรรม หรือมี
อคติจิตใจใส่ร้าย

คัมภีร์วิสุทธิมรรค อันเป็นตำราสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่อธิบายเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา
อย่างละเอียด ซึ่งในตำราเล่มนี้ท่านได้จัดโครงสร้างภาพรวมของกรรมและการให้ผลของกรรม โดย
จำแนกกรรมทั้ง ๑๒ ประการ จัดเป็นหมวดหมู่ ๓ ประเภท ^{๓๑} ดังนี้

ประเภทที่ ๑ กรรมให้ผลตามกาล มี ๔ อย่าง คือ

๑) ทัฏฐธรรมเวทนียกรรม กรรมให้ผลในปัจจุบันชาติ

๒) อุปปัชชเวทนียกรรม กรรมให้ผลในชาติหน้า

^{๓๑}พระพุทธโฆษาจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาภ อาสภ
มหาเถระ), พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ: ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๙๖๙.

๓) อปรปริยายเวทนิยกรรม หรืออปราปริยเวทนิยกรรม กรรมให้ผลในชาติต่อๆ ไป

๔) อโหสิกรรม คือ กรรมเลิกให้ผล หรือไม่ได้โอกาสให้ผล

ประเภทที่ ๒ กรรมให้ผลตามลำดับกำลัง มี ๔ อย่าง คือ

๑) คุรุกรรม หรือครุกรรม กรรมหนัก

๒) อาจิณณกรรม หรือพหุลกรรม กรรมทำบ่อยจนเสพคุ้น

๓) อาสันนกรรม หรือยथाสันนกรรม กรรมใกล้ตาย

๔) กตัตตากรรม หรือกฏัตตาวาปนกรรม กรรมสักแต่ว่าทำ หมายถึง กรรมทำไปโดยไม่รู้

ประเภทที่ ๓ กรรมให้ผลตามหน้าที่ มี ๔ อย่าง คือ

๑) ชนกกรรม กรรมทำหน้าที่นำไปเกิด

๒) อุปัตถัมภกกรรม กรรมทำหน้าที่สนับสนุน

๓) อุปปีฬกกรรม กรรมทำหน้าที่บีบคั้น

๔) อุปฆาตกกรรม กรรมทำหน้าที่ตัดรอน

ลำดับของกรรมและวิบากของกรรม ๑๒ อย่างดังกล่าวมานี้ปรากฏเฉพาะแก่กัมมวิปากญาณของพระพุทธเจ้าเท่านั้น ไม่ทั่วไปแก่พระสาวก ส่วนความเป็นไปของกรรมและความเป็นไปของวิบากเป็นความสืบเนื่องกันดังพระบาลีว่า^{๓๒}

กมฺมวิปากา วตฺตุนฺติ วิปาโก กมฺมสมฺภโว

กมฺมา ปุนพฺภโว เอวํ โลโก ปวตฺตุนฺติ

แปลความว่า เพราะกรรม วิบากทั้งหลายจึงเป็นไป วิบากเกิดแต่กรรม ภาพใหม่ก็มีเพราะกรรม โลกหมุนเวียนอยู่อย่างนี้ อีกอย่างหนึ่งท่านผู้รู้ทั้งหลายแต่โบราณกล่าวว่า

^{๓๒} สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), คัมภีร์วิสุทธิมรรคแปล (ไทย), หน้า ๔๗๑.

กมมสุส การโก นตฺถิ วิปากสุส จ เวทโก

สุทธธมฺมา ปวตตฺนติ เอเวตฺ สมมทสฺสนํ

ผู้สร้างกรรมไม่มี และผู้เสวยผล ก็ไม่มี ธรรมล้วนๆเป็นไปอย่างเดียว นี่เป็นสัมมา
ทัสสนะ

เอวํ กมฺเม วิปาเก จวตฺตมาเน สเหตุเก

พีชฺรูกฺขาทิกานํ ปุพฺพา โกฏฺฐิ น นายติ

เมื่อกรรมและวิบากพร้อมทั้งเหตุเป็นไปอยู่อย่างนี้ ก็ไม่มีใครรู้เบื้องต้นและเบื้อง
ปลาย ดุจไม่มีใครรู้เบื้องต้น เบื้องปลายของเมล็ดพืชและต้นไม้เป็นต้น ฉะนั้น

กมฺมํ นตฺถิ วิปากมฺหิ ปาโก กมฺเม น วิชฺชติ

อณฺณมณฺณํ อุโห สุณฺหา น จ กมฺมํ วินา ผลํ

กรรมไม่มีอยู่ในวิบาก วิบากก็ไม่มีอยู่ในกรรม กรรมและวิบากทั้งสอง ต่างว่างเปล่าซึ่ง
กันและกัน แต่ปราศจากกรรมเสียแล้ว ผลก็หาไม่มี

ผลฺเลน สุณฺณํ ตํ กมฺมํ ผลํ กมฺเม น วิชฺชติ

กมฺมณฺจ โข อุปาทย ตโต นิพฺพตฺตี ผลํ

กรรมนั้นว่างเปล่าจากผล ผลก็ไม่มีอยู่ในกรรม แต่เพราะอาศัยกรรมแล ผลจึงเกิดขึ้น
จากกรรมนั้น

ส่วนในมิลินทปัญหา เรื่องของกรรมวิบากหรือผลของกรรม พระยามิลินท์ได้ตรัสถามและ
พระนาคเสนเถระได้วิสัชนาถวาย พระเจ้ามิลินท์ ถามถึงผลของกรรมหรือเศษกรรมว่าอยู่ที่ไหนให้ผล
อย่างไร

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามพระนาคเสนว่า^{๓๓} กรรมวิบาก ที่คนทั้งหลายในโลกนี้ กระทำกุศล
กรรมก็ดี อกุศลกรรมก็ดี กรรมวิบากคือผลแห่งกรรมไปอยู่ที่ไหน พระนาคเสนจึงถวายวิสัชนาว่า ที่คน
ทั้งหลายในโลกนี้ กระทำกุศลกรรมก็ดี อกุศลกรรมก็ดี กรรมวิบากคือผลแห่งกรรมจะไปตั้งอยู่ที่ไหนก็
หาไม่ได้ ย่อมมีปกติติดตามตัวบุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมนั้นไป ประดุจเงาติดตามบุคคลนั้นไปเสมอฉัน
ใดบุญและบาปอันเป็นวิบากแห่งกรรมก็ย่อมติดตามบุคคลนั้นไป จะได้ตั้งอยู่ในที่แห่งใดก็หาไม่ได้พระ

^{๓๓}มิลินท. (ไทย) ๑๒๖ - ๑๒๗.

เจ้ามิลินท์จึงตรัสถามต่อว่า พระผู้เป็นเจ้าไม่สามารถจะชี้ที่อยู่แห่งกรรมได้จริงๆหรือแล้วโยมจะรู้ได้อย่างไรว่าผลแห่งกรรมที่บุคคลทำแล้วไปอยู่ที่ไหน ถ้าพระคุณเจ้าชี้ได้ก็จะเป็นการดี ชี้ไม่ได้ขอถวายพระพร เหตุไรจึงชี้ไม่ได้ ขอจงอ้างเหตุผลให้โยมหายสงสัย ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนรุกขดาวัลย์ทั้งหลายที่ยังไม่ได้ผลดอกรอกออกผลนั้น ผลของมันไปหลบซ่อนอยู่ที่ไหน มหาบพิตรตรัสบอกอาตมาได้หรือไม่ พระคุณเจ้าจะมาให้โยมชี้แจงไม่ว่ายังมีผลว่าผลไม้นั้นอยู่ที่ไหน โยมจนปัญญาที่จะชี้ได้ ขอถวายพระพร พระองค์ไม่ทรงชี้แจงเรื่องนี้ได้ฉันใด อาตมาก็ไม่อาจชี้แจงถึงกรรมวิบากแห่งบุคคลผู้กระทำการทั้งหลายว่าไปตั้งอยู่ที่ไหนได้จะได้ก็แต่เพียงว่า กรรมวิบากหรือผลของกรรมที่บุคคลทำแล้วย่อมติดตามบุคคลนั้นไปเรื่อยไปและเรื่อยไป แต่เมื่อได้กาลเวลาได้โอกาสแล้วจึงจะปรากฏออกมาให้ผลแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมนั้น เปรียบเหมือนดอกและผลแห่งต้นไม้ เมื่อถึงฤดูกาลได้โอกาสแล้วจึงจะเผลอผลดอกรอกออกมาให้เห็น ฉะนั้นผลกรรมนั้นไปอยู่ที่ไหน

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ถามพระนาคเสนว่า ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ มหาชนคนทั้งหลายกระทำการกุศลก็ดี กระทำการอกุศลก็ดีในโลกนี้ ผลกรรมนั้นไปอยู่ที่ไหน

พระนาคเสนจึงวิสัชนาว่า ขอถวายพระพรบพิตรพระราชาสมภารบุคคลกระทำการบุญการบาป การบุญการบาปนั้นจะได้ตั้งอยู่ที่ไหนหาไม่ได้ กรรมนั้นก็ตามไปอุปมาฉันใดเล่า ดุจเงา มีปรกติไปตามตัว จะกระทำไว้ซึ่งกรรมอันดีและชั่ว กรรมนั้นก็ตามตัวผู้นั้นไป จะได้อยู่ที่ไหนหาไม่ได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าอาจสามารถจะชี้ตัวกรรมออกให้เห็นได้หรือประการใด ชี้ไม่ได้ นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าอุปมาให้แจ่มก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรอุปมาว่า ขอถวายพระพรเปรียบปานดุจรุกขดาวัลย์ทั้งหลายที่ยังมิได้ผลดอกรอกออกผลนั้น ผลไปอยู่ข้างไหนเล่า พระราชาสมภารอาจจะชี้บอกแก่อาตมาบ้างจะได้หรือไม่

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์แก้ว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าจะให้โยมชี้ซึ่งไม้อันยังไม่มีผล ว่าผลไม้นั้นจะไปอยู่ที่ไหน โยมนี่มีอาจจะชี้ให้พระผู้เป็นเจ้าดูได้

พระนาคเสนจึงอุปมาต่ออุปมาว่า ขอถวายพระพรบพิตรพระราชาสมภารผู้ประเสริฐ อาตมาจะให้ชี้ซึ่งต้นไม้ที่ยังไม่ผลดอกรอกออกผล มีแต่ต้นเปล่า ๆ ว่าดอกลูกนั้นมีอยู่ที่ไหนมหาบพิตรมีอาจจะชี้ให้อาตมาเห็นได้ ฉันใดก็ดี อาตมานี้ก็มีอาจจะชี้ซึ่งกรรมของบุคคลทั้งหลายนั้นได้ ว่าผลกรรมไปตั้งอยู่ในที่นั้น ๆ เหมือนกับมหาบพิตรอันมีอาจจะชี้ซึ่งผลไม้มันที่ยังไม่เกิดที่ต้นไม้อันยังไม่มีผลได้เมื่อตนกระทำไว้ซึ่งกรรมนั้น ๆ ก็ติดตามผู้นั้นไป แม้มิได้ปฏิสนธิตราบใด ก็จะไปจากกรรมตรานั้นการกระทำการต่าง ๆ กัน

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ตรัสถามนาคเสน ว่า มนุษย์ทั้งหลายเกิดมาในโลกนี้มีได้เสมอกันบางคนมีอายุน้อย บางคนเกิดมามีอายุยืน บางคนมีอาพาธเจ็บป่วยมาก บางคนมีอาพาธเจ็บป่วยน้อย บางคนมีผิวพรรณวรรณอันทราม คนอื่นบางพวกมีผิวพรรณวรรณอันงาม บางพวกมีอานุภาพน้อย บางพวกมีศักดานุภาพมาก บางพวกมีสมบัติน้อย บางพวกมีสมบัติมาก คนอื่นบางพวกมีสกุลอันต่ำ คนอื่นบางพวกมีสกุลอันสูง คนอื่นบางพวกมีปัญญาน้อย บางพวกมีปัญญาวิเศษ ด้วยเหตุไฉน

พระนาคเสนจึงวิสัชนาว่า ขอถวายพระพร ต้นไม้ทั้งหลายอันเกิดมา ไม่เสมอกัน ต้นอื่นบางต้นขมขึ้น ต้นอื่น บางต้นเผ็ดร้ายกาย ต้นอื่นบาง ต้นเผื่อนฝาด รุกขชาติบางต้นหวาน เหตุการณ์เป็นไฉน

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า รุกขชาติเหล่านี้เป็นด้วยพืชต่าง ๆ กัน

พระนาคเสนมีเถระวาจาว่า อันใดก็ดี มหาราช คนทั้งหลายนี้เกิดมาไม่เหมือนกัน เพราะกุศลากุศลกรรมกระทำไว้อย่างต่าง ๆ กัน สมด้วยพระพุทธปฏิภาณสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เจ้าตรัสไว้ดังนี้ :- กัมมสกา สัตตา กัมมทายาทา กัมมโยนิ กัมมพนฺธ กัมมปฏิสสรณา กัมม สตเตวิกขติ ยทิท หินฺนปณฺตีตตยาติอํนํวาสํตํวโลกํทํงทํลลยํนํจกํตมํในลํกนํมีลํกษณํตํงทํ กนํโดยประภท เหตุว่าเพราะผลกรรมที่ตนได้กระทำไว้ บางพวกก็มีกรรมเป็นเชื้อสาย บางพวกก็มีกรรมเป็นกำเนิด บางพวกก็มีกรรมเป็นเผ่าพงศ์วงศ์ บางพวกก็มีกรรมเป็นที่พึ่ง ตกว่ากุศลกรรมและอกุศลกรรมสองจำพวกนี้แบ่งสัตว์ให้เป็นสองจำพวกออกไป ให้เป็นหิณะจำพวก ๑ ให้เป็นประณิตะจำพวก ๑ คือแต่ดีแต่ชั่ว ที่ฝ่ายกุศลก็แบ่งให้ดี ที่ฝ่ายอกุศลก็แบ่งให้ชั่วช้า นี่แหละพุทธปฏิภาณโปรดไว้ฉะนั้นการกระทำกรรมของคนที่มีรู้และไม่รู้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้านาคเสน บุคคลผู้หนึ่งรู้ว่าบาปกรรมแล้วกระทำบาปกรรม บุคคลผู้หนึ่งไม่รู้ว่าบาปกรรม มากระทำบาปกรรมนี้ คนทั้งสองนี้จะได้ทนทุกข์เวทนา ข้างไหนจะได้เวทนามากกว่ากัน ข้างรู้บาปกรรมนี้จะให้ไปอภัยรู้อยู่แล้วและกระทำนี้จะได้ผลวิบากมากหรือ หรือว่าไม่รู้บาปกรรมนี้จะให้ไปอภัยและมาชวนช่วยกระทำบาปกรรมนั้นได้เสียวิบากมา โยมยังสงสัย นิมนต์วิสัชนาให้แจ่มก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาบพิตร คนที่ไม่รู้บาปกรรมกระทำบาปกรรมนั้นได้เสียทุกข์เวทนามาก บุคคลที่รู้ว่าบาปกรรมกระทำบาปกรรมนั้น ได้เสียทุกข์เวทนาน้อย ขอถวายพระพรสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ ตรัสว่า ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญ ธรรมดาว่าราชบุรุษราชอำมาตย์ของโยมนี ที่ใครรู้แล้วว่ากระทำกรรมอย่างนี้มีโทษกฎหมายห้าม ไม่เกรงขามขึ้นกระทำความชั่วเป็นบาปกรรมอันลามกมีดีนี้ ต้องลงโทษเป็นทวิคูณ โยมนีเข้าใจว่ารู้เองกระทำเองนี้ ได้เสียทุกข์เวทนานะ พระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าว่ารู้เองทำเองข้างฝ่ายอกุศลได้เสียผลน้อยนี้ เป็นเหตุไฉน นิมนต์วิสัชนาให้แจ่มก่อน

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า มหาบพิตร อาตมาจะวิสัชนาให้พระราชสมภารเจ้าฟังเปรียบ
 ดุจบุรุษชายผู้หนึ่งรู้ว่าก้อนเหล็กแดงอันร้อน บุรุษชายนั้นจับก้อนเหล็กแดงนั้นเข้า บุรุษผู้หนึ่งเล่า
 เถลือกลั่น ไม่รู้ว่าก้อนเหล็กแดงนั้นร้อนรน ชายคนนั้นไปจับก้อนเหล็กแดงนั้นเข้าดูกรบพิตรพระราช
 สมภารเจ้า คนทั้งสองซึ่งจับก้อนเหล็กแดงเข้านั้นใครจะร้อนกว่ากันสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ข้าแต่
 พระผู้เป็นเจ้านาคเสน พระผู้เป็นเจ้านี้ฉลาด ชายที่ประมาทไม่ทันดูไม่รู้ จับเข้านั้นแหละร้อนมากนะ
 พระผู้เป็นเจ้าพระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า ฉันทิ มหาบพิตรผู้ประเสริฐ บุคคลที่ละเมิดไม่รู้จักว่า
 บาปกรรมกระทำกุศลนั้นแหละได้บาปมากนัก เหมือนกันกับบุคคลไม่รู้จู่เข้าไปจับเอาก้อนเหล็กแดง
 นั้น

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์เล่าว่าข้าแต่พระนาคเสน พระผู้เป็นเจ้าว่าไว้กับโยมแต่ก่อนนั้นว่า
 บุคคลจำพวกใดไม่รู้จักบาปกรรม และกระทำบาปกรรมมีปาณาติบาตเป็นต้นได้บาปมาก แล้วกลับว่า
 มีพระพุทธานุภาพตรัสไว้ในวินัยบัญญัติว่า พระภิกษุกระทำความผิดด้วยไม่รู้หาอาบัติมิได้ ตกว่าคำทั้งสองไม่
 ต้องกัน จะเชื่อเอาคำที่ว่าไม่รู้กระทำความผิดหาอาบัติมิได้ คำเดิมที่ว่าบุคคลไม่รู้ กระทำบาปกรรม ได้
 บาปกรรมมากก็จะผิด ครั้นจะเชื่อเอาคำเดิมว่า บุคคลไม่รู้กระทำความบาปกรรมได้บาปกรรมมากนี้
 คำภายหลังว่า พระภิกษุไม่รู้กระทำความบาปกรรมหาอาบัติมิได้ก็จะผิด อันว่าปริศนานี้เป็น เหมือนทางไกล
 สุดโสดแสนยากที่จะจร ดุจสาครมหาสมุทรสุดที่จะข้ามฝั่งได้ ปัญหานี้เคลือบแคลงเป็นที่สงสัยนักหนา
 มาถึงพระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าจึงวิสัชนาในกาลบัดนี้พระนาคเสนตอบว่า ขอถวายพระ สมเด็จพระ
 ศาสดาประทานไว้ว่า บุคคลผู้ใดมิได้รู้จักบาปกรรม มากกระทำบาปกรรมได้บาปกรรมมาก มีพระพุท
 ธานุภาพบัญญัติในวินัยว่า ภิกษุไม่รู้และกระทำซึ่งกรรมนั้นหาอาบัติมิได้ ความทั้งสองนี้ มีอรรถแปลกกัน
 คำที่ว่าไม่รู้หาอาบัติมิได้นั้นคือภิกษุกระทำซึ่งกรรมอันใด ด้วยจิตมิได้มีสัญญารู้เห็น คือ มิได้สำคัญ ไม่
 ทันรู้สักว่าสัญญาวิโมกข์สมเด็จพระบรมโลกนาถเจ้า ประรณนาเอาสัญญาวิโมกข์นั้น จึงบัญญัติว่า
 พระภิกษุไม่สำคัญไม่ทันรู้กระทำความผิดหาอาบัติมิได้ ต่างกันกับตรัสไว้ในพระสูตรที่ว่าบุคคลไม่รู้จักว่า
 บาปกรรม ทำบาปกรรมได้บาปกรรม ได้บาปมาก จะได้เสียกันหาบมิได้ บพิตรพระราชสมภารพึงเข้า
 พระทัยด้วยประการดังนี้

จากหลักฐานดังกล่าวมานี้ บุคคลได้สั่งสมกรรมอย่างใดไว้ ก็ย่อมได้รับผลกรรมที่ตนสั่งสม
 นั้น เมื่อกระแสนแห่งกรรมนำไปสู่สภาพอย่างใด ย่อมได้รับสภาพอย่างนั้น เพราะผลของกรรมย่อม
 เป็นไปตามเงื่อนไขแห่งเหตุปัจจัย ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงสอนให้สั่งสมแต่กรรมดี เพื่อจะเป็นวิถีทาง
 สู่ความสิ้นกรรม ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ถ้าเธอทั้งหลายกลัวต่อความทุกข์ ถ้าความทุกข์ไม่เป็นที่รักของเธอ

ทั้งหลาย ก็อย่าได้ทำบาปกรรม ทั้งในที่แจ้งหรือบาปกรรมในที่ลับ เพราะถ้าเธอทั้งหลายจักทำหรือกำลังทำบาปกรรมอยู่ ถึงจะเหาะหนีไปเรื่อยอย่าพ้นไปจากความทุกข์ไปได้”^{๓๔}

กฎแห่งกรรมที่ปรากฏในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงการมีอำนาจครอบคลุมวิถีชีวิตของมวลมนุษย ผู้ประกอบการใด ๆ ไรไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือชั่ว ก็ย่อมจะได้รับผลของกรรมนั้นอย่างยุติธรรม การที่เราใช้ชีวิตอยู่ในปัจจุบันนี้ เปรียบเสมือนอยู่ในสนามแห่งการเลือกสรรค์แห่งการสร้างกรรมและเป็นสนามที่ซึ่งผลของกรรมที่มวลมนุษย์ได้สร้างกรรมไว้ในชาติปางก่อน (กรรมเก่า) จึงส่งผลให้เมื่อตามมาทัน โดยกรรมนี้จะทำหน้าที่ของตนอยู่ตลอดเวลาโดยไม่ละเว้นทั้งผู้ที่กระทำความดี จะได้รับผลดีเป็นสิ่งตอบแทนและผู้ที่ยึดกระทำชั่ว ก็จะได้รับผลชั่วเป็นสิ่งตอบแทน

๔.๒.๒ กรรมของสุวรรณสามกับเหล่าสัตว์

วันที่สุวรรณสามกุมารจะถูกยิงนั้น ได้ออก ไปตักน้ำเพื่อนำมาดื่มให้บิดามารดาอาบในเวลาเย็น ที่แม่น้ำมีคัสหมิตานทีในขณะที่กำลังยกหม้อน้ำขึ้นวางบนบ่า ถูกลูกศรอาบยาพิษเสียบทะลุซี่โครงด้านขวาทะลุซี่โครงด้านซ้าย ได้รับความเจ็บปวดอย่างมากแต่ก็ไม่ได้ร้องโอดครวญแต่อย่างใด ค่อย ๆ ยกหม้อน้ำจากบ่า ลงวางกับพื้นอย่างทะนุถนอมมิให้ตกแตกแล้วล้มตัวนอนผินศีรษะไปทางอาศรมบท พลังพิจารณาถึงกรรมที่ตนได้กระทำมาตั้งแต่จำความได้ ก็ทราบได้ว่าตนเองไม่เคยทำให้ใครเดือดร้อน จึงได้ร้องถามออกไปว่า ใครเป็นคนยิงตนต้องการอะไรเพราะคนที่เขามาฆ่าช่างก็เพื่อต้องการฆ่า เสือต้องการเอาหนังเป็นต้น แต่ฆ่าตนเพื่อต้องการอะไร ทำให้พระเจ้าปิลภัทท์ที่ทรงแอบซ่อนอยู่ออกมาปรากฏกายพร้อมยอมรับผิดชอบทุกอย่างที่ได้ทรงกระทำลงไปผู้วิจัยจึงสรุปได้ว่า เพราะความประมาทในปัจจุบันของเหล่าสัตว์และสุวรรณสามที่อยู่กันด้วยความรักและเมตตาต่อกัน จึงเป็นเหตุให้ขาดความระมัดระวัง โดยมีได้ระแวงใครมาทำอันตราย สุดท้ายจึงถูกยิงให้ได้รับอันตรายบาดเจ็บ ซึ่งเป็นผลกรรมที่เกิดจากความประมาท

พระพุทธพจน์ข้อความหนึ่งที่ว่า “...เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ...”^{๓๕} กรรมดีย่อมก่อให้เกิดวิบากที่เป็นสุข กรรมชั่วย่อมก่อให้เกิดวิบากที่เป็นทุกข์ กรรมนั้นเป็นเพียงส่วนหนึ่งในกระบวนการวงจรแห่งปฏิจสมุปบาทซึ่งสามารถแยกส่วนกระบวนการนั้นออกเป็น ๓ วัฏฏะ (วน, วัฏวน) คือกิเลส กรรม และวิบากซึ่งหมุนเวียน สับเปลี่ยนกันอยู่ตลอดเวลาของการดำเนินชีวิต หมายความว่า กิเลสเป็นเหตุให้

^{๓๔} พ.อุ.อ. (ไทย) ๒๕/๔๔/๒๖๐.

^{๓๕} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๓๘/๗๙.

ทำกรรม กิเลสจึงเป็นเหตุ กรรมจึงเป็นผลของกิเลส และกรรมก็เป็นตัวให้เกิดวิบากคือผลของกรรม และวิบากก็เป็นตัวเหตุก่อกิเลสขึ้นอีก ฉะนั้น กิเลส กรรม วิบาก จึงวนเวียนกันอยู่อย่างนี้เป็นวัฏฏะ

กิเลส ได้แก่ สิ่งที่ทำให้ชีวิตและจิตใจเศร้าหมอง ทำให้สัตว์เดือดร้อน ลำบาก โดยการทำ ให้ถึงทุกข์มีทุกข์ในอบาย มี ๓ ประการเรียกว่า อกุศลมูล อันได้แก่ โลภะ (ความอยากได้) โทสะ (ความโกรธ) และโมหะ (ความหลงผิด)

กรรม ได้แก่ การกระทำสิ่งต่างๆด้วยความพยายาม เจตนาซึ่งมีทั้งสิ่งชั่วและสิ่งที่ดี ทางกาย ทางวาจาและทางใจ

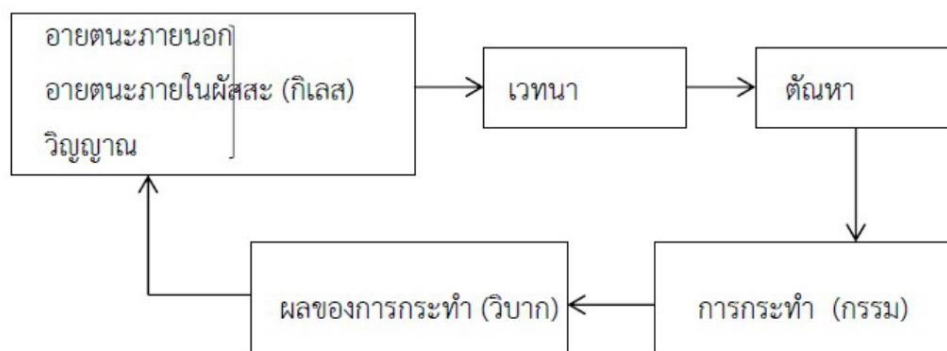
วิบาก ได้แก่ ผลที่เกิดจากการกระทำในสิ่งเหล่านั้นซึ่งมีผลเป็นความดี ความชั่ว ความสุข และความทุกข์ ทางกาย วาจาและใจ

ภาพที่ ๑.๑ แสดงวัฏฏะ ๓ กิเลส กรรม และวิบาก

จะเห็นได้ว่าการกระทำของมนุษย์ผู้ยังมีกิเลสอยู่นั้น โดยกิเลสเป็นตัวกระตุ้นให้แสดง พฤติกรรมออกมา เพื่อให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อได้รับผลนั้นแล้วก็ยินดีพอใจหรือไม่ยินดีพอใจ แล้วแต่กรณี หลังจากได้รับผลแล้วจะส่งผลให้มนุษย์เก็บยึดเอาไว้ในภวังคจิตต่อ เมื่อได้รับสิ่งกระตุ้น เร้าให้กิเลสฟุ้งออกมาอีกก็กระทำกรรมอีก หมุนวนต่อไปไม่รู้จบตราบเท่าที่ยังไม่สามารถตัดกิเลส ได้ ขาด ดังนั้นการกระทำทุกอย่างจึงมีที่มาจากกิเลสอันเป็นเหตุให้กระทำด้วยเจตนา และมีผลให้ได้รับความสุขหรือความทุกข์ตามแต่เหตุและผล ซึ่งจะส่งผลให้เกิดกิเลสต่อเนื่องไปอีก^{๓๖}

^{๓๖}พระสุธีธรรมานุวัตร (เทียบ สิริธนาโณ) และคณะ, “ความจริงจากการวิจัยกรรม”, รายงานวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๒๔.

ภาพที่ ๑.๒ แสดงกระบวนการทำงานของวิญญู ^{๓๓๗}

หลักปฏิจสมุปบาทแสดงถึงกระบวนการกระทำกรรมและการให้ผลของกรรมทั้งหมด ตั้งแต่กิเลสที่เป็นเหตุให้ทำกรรม และวิบากอันเป็นผลที่จะได้รับเมื่อกระทำกรรม ปฏิจสมุปบาทในแง่ของกระบวนการธรรมชาติคือตัวกฎหรือสภาวะล้วน ๆ เป็นเรื่องของ การแสดงออกและการกระทำกรรมของคน ซึ่งก็คือส่วนที่เรียกว่ากรรม นิยมเรียกกันว่ากฎแห่งกรรม^{๓๓๘}

ในทางพระพุทธศาสนาสอนหลักความจริงว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ หรือสิ่งของ เป็นรูปธรรมหรือนามธรรม เป็นวัตถุหรือเป็นเรื่องจิตใจ ไม่ว่าชีวิตหรือโลกที่แวดล้อมอยู่ก็ตาม ทั้งหมดล้วนเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย เป็นเรื่องของปัจจัยสัมพันธ์ เรียกว่ากฎธรรมชาติ เรียกในภาษาบาลีว่า “นิยาม” คำว่านิยามแปลว่า กำหนดอันแน่นอน ทำนองหรือแนวทางที่แน่นอน หรือความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอน เพราะปรากฏให้เห็นว่าเมื่อมีเหตุปัจจัยอย่างนั้น ๆ แล้วก็จะมีความเป็นไปอย่างนั้นๆแน่นอน^{๓๓๙}

๔.๒.๓ กรรมของสุวรรณสามกับพระราชา

จะเห็นได้ว่า การที่สุวรรณสามกุมารถูกยิงนั้น ตัวท่านเองมิได้กล่าวอ้างว่าเป็นเพราะกรรมเก่า แต่เป็นเพราะความประมาทไม่ทันระวังตัว เพราะกำลังยกหมอน้ำอยู่ แต่ก็มีถ้อยคำที่น่านำมาวิเคราะห์ได้ว่า อาจเกิดมาจากผลของกรรมที่ตระกูลของท่านทำไว้ก็ได้ เพราะท่านเปรียบตัวท่าน

^{๓๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

^{๓๓๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๒๓๕.

^{๓๓๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, หน้า ๒๓๖.

เองที่ถูกยิงเสียชีวิตข้างขวาทะลุข้างซ้าย เหมือนสัตว์ป่าถูกยิงนอนกระอักเลือดอยู่^{๔๐} อาจเป็นไปได้ว่า เป็นเพราะผลกระทบที่ต้นตระกูลของท่านได้สร้างเอาไว้ แล้วมีผลส่งมาถึงลูกหลานผู้สืบทอดวงศ์สกุล ถึงแม้จะมีได้เป็นคนกระทำความผิดนั้นโดยตรงก็ตาม คือ เป็นกรรมที่คนใดคนหนึ่งในสังคมที่เราอยู่ร่วมกันนั้นเป็นคนทำแล้วผลกระทบนั้นส่งผลมาถึงตัวเราด้วย เรียกว่าเป็น “กัมมพันธ” คือเผ่าพันธุ์กรรมที่ตกทอดมาจากรุ่นสู่รุ่น ดังที่ วสิน อินทสระ ได้กล่าวไว้ สรุปได้ว่า

คนที่อยู่ในครอบครัวเดียวกัน คนใดคนหนึ่งทำดีหรือชั่ว มั่งมีหรือยากจนลง ผลย่อมตกแก่ครอบครัวด้วย เช่น พ่อแม่ทำดีมีชื่อเสียง ลูกๆ ก็พลอยมีหน้าตา พ่อแม่ยากจนลงลูกก็พลอยลำบากไปด้วย หรือบิดาไปตัดมือถึงเพราะลึงได้ทำสิ่งมีค่าของตนเสียหาย ขณะนั้นภรรยาของเขากำลังตั้งครรภ์ เมื่อภรรยาคลอดปรากฏว่าบุตรของเขามีขาตามาแต่ในครรภ์ มือข้างเดียวกับมือลึงที่ถูกตัด

การลงโทษกรรมแบบนี้ เปรียบเหมือนคนผู้หนึ่งไปฆ่าบิดาอันเป็นที่รักของเด็กหนุ่มคนหนึ่ง เด็กหนุ่มคนนั้นมีความพยายามรุนแรงเที่ยวตามผู้ฆ่าบิดาตน แต่ไม่อาจหาพบได้ หรือบางครั้งหาพบแต่บุคคลผู้หนึ่งมีกำลังอยู่ในภาวะแวดล้อมอารักขาของมิตรสหายมากมาย เขาจึงไม่สามารถฆ่าตอบได้ จึงไปชุมนุมอยู่ใกล้บ้านของบุคคลผู้ฆ่าบิดาตน เพื่อคอยโอกาสเหมาะ เมื่อเห็นบุตรของผู้นั้นออกมาจากรีเอน เห็นว่าทำร้ายได้โดยง่าย และเป็นทางหนึ่งที่จะระบายความแค้นของตนให้คลายลง จึงประหารเด็กคนนั้นเสีย^{๔๑}

หากพิจารณากรรมที่สุวรรณสามกุมารได้รับคือถูกยิงแล้ว สรุปได้ว่า อาจเกิดจากกรรมต้นตระกูลของท่านทำไว้ แล้วส่งผลมาถึงลูกหลาน แต่ที่สำคัญก็คือ เกิดมาจากความประมาทในปัจจุบัน อันเป็นช่องโหว่ให้ได้รับอันตรายในครั้งนี้ สมดังพุทธพจน์ที่ว่า “ความประมาทเป็นหนทางแห่งความตาย”^{๔๒} แม้พระนาคเสนก็ยังได้กล่าวเอาไว้เหมือนกัน ว่าสาเหตุที่สุวรรณสามกุมารถูกยิงนั้น เป็นเพราะประมาทขาดสติ มิได้เจริญเมตตาในขณะยกหม้อน้ำขึ้นวางบนบ่านั่น จึงทำให้ถูกยิง^{๔๓}

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า หลักกฎแห่งกรรมนี้ ในทางพระพุทธศาสนาจะมุ่งเน้นสอนเป็นพิเศษให้เราเชื่อในเรื่องของการทำดีว่าได้ดี ทำชั่วว่าได้ชั่ว แต่บางครั้งคนที่ทำดีอาจได้รับความเดือดร้อนได้

^{๔๐}ช.ข.ม. (บาลี) ๒๘/๓๐๓/๑๑๕.

^{๔๑}วสิน อินทสระ, **หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๕), หน้า ๓๘-๓๙.

^{๔๒}ช.ธ. (ไทย) ๒๘/๒๔๗/๒๓๖.

^{๔๓}มหาเถรสมาคม, **มิลินทปัญหา**, พิมพ์ในงานฉลองพระชนมายุ ๘๐ พรรษา สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฒนมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ ๓ ตุลาคม ๒๕๓๖, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๓๒๙.

ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายด้าน เช่น จากผลกรรมเก่า จากความประมาทในปัจจุบันหรือจากผู้ประสงค์ร้ายต่อเรา ดังนั้นเราจึงไม่ควรประมาทในปัจจุบันเป็นดีที่สุด

กฎแห่งกรรมทางพระพุทธศาสนา คือ กฎที่กล่าวถึงกระบวนการก่อกรรมและการให้ผลของกรรมอย่างเป็นเหตุเป็นผลและต้องประกอบด้วยเจตนาแล้วจึงกระทำด้วยกาย วาจา ใจ ส่วนคำว่า กรรม หมายถึงการกระทำทั้งทางกาย วาจา และทางใจ ที่ประกอบไปด้วยเจตนาหรือการกระทำที่เป็นไปด้วยความจงใจ จนเกิดเป็นผลสำเร็จแห่งการกระทำนั้นๆ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือเจตนาในการกระทำนั้นเองและเจตนาต้องถูกผลักดันจากกุศลและอกุศลก่อให้เกิดเป็นการกระทำออกมาซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีของผู้ทรงคุณวุฒิที่ระบุว่า กฎแห่งกรรมนั้นเป็นกฎที่ขึ้นอยู่กับเจตนาและเป็นลักษณะของเหตุและผลดังนี้ว่า

“...กฎแห่งกรรมเป็นกฎธรรมชาติที่สะท้อน cause & effect ว่าการกระทำเป็นสาเหตุแห่งผลของการกระทำ และบางกรณีส่งผลทันที บางกรณียังไม่ทันส่งผลทันทีเมื่อยังไม่มีเหตุปัจจัยที่เหมาะสม...กฎแห่งกรรมมีเจตนาเป็นตัวชี้วัด”

“...กฎแห่งกรรม มาจากคัมภีร์ของศาสนาพุทธ อธิบายเกี่ยวกับเรื่องของการกระทำและผลของการกระทำ เน้นย้ำว่า ทุกการกระทำจะมีผลของการกระทำนั้น ตามหลักเหตุและผล”

ส่วนเจตนา นั้น คือการกระทำการพูดที่แสดงออกมาภายนอกโดยจงใจ ความคิดต่างๆที่เกิดขึ้นชั่วครู่ชั่วขณะแล้วผ่านไปในจิตใจและระลึกหรือนึกขึ้นมา ล้วนมีเจตนาประกอบอยู่ด้วยทั้งสิ้นซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีของผู้ทรงคุณวุฒิที่ระบุว่า เจตนา นั้นคือ “...ความคิดในทางใจ คิดอยู่ในใจ เป็นมโนกรรม กรรมที่สำเร็จทางใจ เช่นการคิดโลภอยากได้ของคนอื่นมาเป็นของตน ความพยาบาทอาฆาตต่อบุคคลอื่น ความคิดที่ผิดทำนองคลองธรรม” เพราะเจตนาเมื่อเกิดขึ้นครั้งหนึ่งก็คือกรรมเกิดขึ้นครั้งหนึ่ง เมื่อเจตนาเกิดขึ้นก็คือมีกิจกรรมเกิดขึ้นในจิตแล้ว แม้เป็นเพียงความคิดเล็กน้อย แต่เมื่อสั่งสมพอเข้าไว้เป็นเครื่องปรุงแต่งคุณสมบัติของจิตที่อยู่ภายใน เมื่อมากขึ้นจิตเสพความคิดนั้นบ่อยๆหรือความคิดนั้นขยายผลออกมาก็จะแสดงออกเป็นลักษณะนิสัย บุคลิกภาพ และความประพฤติของบุคคลนั้นๆเจตนาในการกระทำดีเรียกว่ากุศลกรรม ส่วนเจตนาในการกระทำชั่วเรียกว่าอกุศลกรรม

๔.๒.๔ การประยุกต์หลักกฎแห่งกรรมในสุวรรณสามชาดกมาใช้ในสถานการณ์ปัจจุบัน

บุคคลทั่วไป ที่ยังไม่ได้ศึกษาและเข้าใจพระพุทธศาสนาเท่าที่ควร อาจเชื่อหลักกฎแห่งกรรม แต่อาจยังไม่มั่นใจว่า ทุก ๆ เหตุการณ์ ที่ได้เกิดขึ้น ในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต จะอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม ทุกครั้งได้จริงหรือไม่ และอาจคิดว่า น่าจะเป็นไปได้ที่ เหตุบังเอิญ ก็สามารถเกิดขึ้นได้

อย่างไม่มีเหตุปัจจัยใด เนื่องจากเรายังไม่มีอะไรมาพิสูจน์ได้ว่า ทุกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เกิดจากการเหตุปัจจัยได้อย่างไร

ดังนั้น การที่บุคคลทั่วไป จะมีหลักกฎแห่งกรรมในสุวรรณสามชาดก นำมาประยุกต์ในชีวิตประจำวันได้ ต้องมี

ก. ความรู้ความเข้าใจทางพุทธศาสนาอย่างถูกต้องก่อนว่า

๑. ทุกสิ่งทุกอย่างเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย ไม่มีเหตุหรือไม่มีปัจจัยสนับสนุน ผลย่อมไม่เกิด และเมื่อมีเหตุปัจจัย สนับสนุนเพียงพอ ผลจึงเกิดขึ้น

๒. กรรมคือการกระทำทางกาย(การกระทำ) ทางวาจา(คำพูด) และทางใจ(ความคิด) ทั้งโดยเจตนาหรือไม่เจตนาก็ตาม ทั้งต่อหน้าหรือลับหลังก็ตาม ทั้งในอดีต ปัจจุบัน หรือ อนาคต ก็ตาม ยกตัวอย่างเช่น

- กายกรรม การขบถชนคนบาบเจ็บหรือทำให้ทรัพย์สินของผู้อื่นได้รับความเสียหาย โดยไม่เจตนา ในยามวิกาล ไม่มีแสงสว่าง แล้วขบถหนีไป ไม่มีหลักฐานและพยานที่สามารถตามจับเอาผิดคนขบถชนได้ แต่ผลจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น มีคนบาบเจ็บจากอุบัติเหตุหรือมีทรัพย์สินได้รับความเสียหาย

- วจีกรรม การพูดเพ้อเจ้อ หรือพูดพล่อย ๆ ไม่ได้มีเจตนาจะคิดว่าจะผิดหรือจะถูกก็ตาม ถือเป็น ๑ ใน ๔ ของการทำผิดทางวาจาหรือวจีทุจริต หรือเป็น ๑ ใน ๑๐ ของอกุศลกรรมบถ แม้คนพูด ๆ อยู่คนเดียวไม่มีใครได้ยินก็ตาม

- มโนกรรม การใช้ความคิดในใจ พิจารณาตำหนิหรือล่วงเกิน หรือวิจารณ์ในทางเสียหาย แก่บุคคล สัตว์ สิ่งของ หรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ต่าง ๆ ที่ไม่เป็นที่น่าพอใจในความคิดของตนเอง ทั้ง ๆ บุคคล สัตว์ สิ่งของ หรือ เหตุการณ์ นั้น ๆ จะได้กระทำผิด หรือสร้างเสียหายหรือไม่ก็ตาม ถือเป็น ๑ ใน ๓ ของมโนทุจริต หรือ ๑ ใน ๑๐ ของอกุศลกรรมบถ

กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ทั้ง ๓ อย่างนี้

- ยิ่งถ้าบุคคลผู้ถูกกระทำ เป็นมีคุณธรรมสูง เช่น บิดามารดา หรือผู้มีพระคุณ หรือพระอริยสงฆ์ เป็นกุศลกรรม ผู้กระทำกรรมนั้น ก็จะมีความสุขความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป แต่ถ้าเป็นอกุศลกรรม ก็จะทำให้เลวร้ายแก่ผู้กระทำกรรมยิ่ง ๆ ขึ้นไป เช่นกัน

- ไม่ว่าผู้กระทำ จะได้กระทำไว้นานแค่ไหน ไม่ว่าจะทำไว้ในชาติไหน ๆ ที่ผ่านมาแล้วก็ตาม ถ้าหากผู้กระทำนั้น ยังไม่สำนึกผิดในกรรมชั่วและได้รับการอภัยโทษจากผู้ถูกกระทำกรรมนั้น

แล้วเป็นโอฬาสีกรรมนั้น ผลแห่งการกระทำนั้นก็จะยังมีอยู่ และผู้กระทำกรรมนั้น ก็จะได้รับผลกรรมนั้นอย่างรู้สาเหตุหรือไม่รู้สาเหตุก็ตาม จนกว่าเหตุปัจจัยที่ได้กระทำไว้จะหมดสิ้นไป

๒. ความละอายและเกรงกลัวต่อบาป (หิริโอตตัปปะ) ซึ่งเป็นคุณธรรมของเทวดาทั้งหลาย หรือมนุสสเทโว คือ บุคคลผู้มีคุณธรรมเหมือนเทวดา บุคคลใด ผู้มีความรู้ความเข้าใจทางพุทธศาสนา อย่างถูกต้องและความละอายและเกรงกลัวต่อบาปแล้ว ย่อมต้องการสร้างแต่กรรมดี ไม่ต้องการสร้างกรรมชั่ว ทั้งทางกาย วาจาและใจ

๓. ความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด เช่น เมื่อบุคคลใดมีความเชื่อว่า

- ถ้ากระทำความชั่ว ทางกาย วาจา และ ใจ มากพอจนก่อนตายระลึกถึงกรรมชั่วนั้นแล้ว มีหุติ อบายภูมิ ๔ ได้แก่ สัตว์เดรัจฉาน เปต สัตว์นรก อสุรกายเป็นที่หมายไปเกิด ณ ที่นั้น

- แต่ถ้ากระทำความดี ทางกาย วาจา และ ใจ มากพอแต่ยังไม่บรรลุนิพพาน ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ จนก่อนตายระลึกถึงกรรมดีนั้นแล้ว มีสุคติ คือ มนุษย์ เทวดา พรหม เป็นที่หมายไปเกิด ณ ที่นั้น บุคคลนั้นก็จะหลีกเลี่ยง ลด ละ เลิก กรรมชั่ว และ พยายามจะกระทำแต่กรรมดี

๔.๓ การประยุกต์หลักสัจจะในสุวรรณสามชาดกมาใช้ในสังคมไทย

๔.๓.๑ สัจจะความจริง

สุวรรณสามกุมารได้ยึดมั่นอยู่ในสัจจะเป็นอย่างดี เช่น ได้เปล่งวาจาว่า จะเลี้ยงดูบิดามารดาผู้ตาบอดทั้งสองคน ก็ได้ยึดถือปฏิบัติตามที่ได้พูด แม้ในคราวที่ถูกพระเจ้าปิลักษณ์ยิ๊งได้รับบาดเจ็บก็ยังเป็นห่วงบิดามารดาทั้งสอง กล่าวว่าท่านทั้งสองจะอดตายเพราะไม่มีใครเลี้ยงดูเมื่อตนเองตายไป นอกจากนี้ พระองค์ยังได้ใช้สัจจะเป็นความจริงต่อสู้กับความเท็จของพระเจ้าปิลักษณ์ยิ๊งที่อ้างว่าสุวรรณสามกุมารเป็นต้นเหตุทำให้สัตว์วิ่งหนี ซึ่งสุวรรณสามกุมารก็ได้กล่าวคำสัตย์ว่า ตั้งแต่พระองค์จำความได้ไม่เคยเห็นตัวใดวิ่งหนี แม้จะเป็นสัตว์ดุร้าย น่ารัก หรือตกใจง่าย เวลาพบเห็นพระองค์ไม่เคยตกใจหรือวิ่งหนีแต่อย่างไร ทำให้พระเจ้าปิลักษณ์ยิ๊งยอมรับความเป็นจริงว่า ที่ยิ๊งนั้นเป็นเพราะความโลภในการล่าเนื้อและความหลงที่ครอบงำ ดังนั้น สุวรรณสามกุมารสามารถเอาชนะพระเจ้าปิลักษณ์ยิ๊งได้ด้วยการพูดความจริงลบล้างความเท็จ สมดังพุทธพจน์ที่ว่า “พึงชนะคนพูดเหลวไหลและด้วยคำสัตย์” ผู้วิจัยจึงสรุปได้ว่า สัจจะเป็นการตั้งใจพูดหรือคิดแล้วทำตามที่ได้พูด สัจจะเป็นของบิดาผู้จะบวชและรักษาพรหมจรรย์ บิดามารดาตั้งใจสัจจะเป็นไม่ล่วงละเมิดทางเพศ อันเป็นวิสุทธิจิต

เนื่องจากสังคมไทยเป็นสังคมของชาวพุทธ ดังนั้นการดำเนินชีวิตของคนไทยในสังคมพุทธจึงเป็นเรื่องที่แน่ชัดว่าสังคมไทยจะต้องได้รับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะในหลักคำสอนในเรื่องบารมีและในส่วนของสัจจะเป็นนั้นก็คือว่าหลักคำสอนหนึ่งที่สังคมนำมาปรับใช้ดังปรากฏใน

สุภาชิตคำพึงเพียวว่า เสียชีพอ่าเสียสัตย์ เป็นต้นและผู้คนในสังคมก็พยายามเน้นว่าเกิดเป็นมนุษย์จะต้องมีคำสัตย์คือมีความจริงใจต่อตัวเองและคำพูดไม่ละเมิดต่อคำพูดของตนในทุกกรณีและสังคมไทยเองก็มีความพยายามที่จะวางกรอบของการลงโทษผู้ที่ทำความผิดด้วยการพูดเท็จและตีตราคนพูดเท็จว่าเป็นเสมือนหนึ่งเด็กเลี้ยวแกะ และสนับสนุนหรือให้การยกย่องชมเชยผู้ที่รักษาความสัตย์ ดังนั้น สังคมไทยกับความจริงเรื่องการรักษาคำสัตย์จึงเป็นสิ่งที่ต้องอยู่คู่กันหรือต้องเป็นคนที่รักษาคำพูดหรือการกระทำของตนเองจึงจะได้รับการยอมรับ ดังปรากฏในคำพูดที่ว่า

สัจจะ คือความจริง และจะรักษาสัจจะได้นั้น ต้องพูดจริง ทำจริง และจริงใจ ยิ่งทำให้เข้มข้นเท่าใดก็ยิ่งมีบารมีมากเท่านั้น^{๔๔}

ปัจจุบันว่ากันว่า คนที่พยายามเข้าใจความจริง และคนที่พูดความจริงยังพอมืออยู่ คนที่ทำจริงก็ยิ่งพอหาได้ ส่วนคนที่จริงใจนั้นหาได้น้อยเต็มที ทั้งนี้เพราะสัจจะบารมีของคนในสังคมบกพร่องไปมากนั่นเอง^{๔๕}

จากการกล่าวมาทั้งหมดเราจะพบว่าคำว่าสัจจะบารมีกับสังคมไทยนั้นเป็นสิ่งที่มีความคู่กันตั้งแต่โบราณเนื่องจากสังคมไทยนั้นเป็นสังคมพุทธ ซึ่งเป็นธรรมดาที่เดียวที่สังคมพุทธจะต้องมีการรับเอาหลักคำสอนของพระพุทธศาสนามาใช้และได้มีการยอมรับเรื่องความมีสัจจะและคนที่รักษาสัตย์ว่าเป็นคนดี และได้มีการประณามหรือตำหนิคนที่ไม่มีสัจจะว่าเป็นคนประเภทลิ้นเหมือนปลาไหลไม่น่าคบ และคนประเภทนี้จะเป็นคนบุคลิกที่คนในสังคมไม่ให้การต้อนรับมากสักเท่าใดนัก

เป็นที่ทราบกันว่าความมีสัจจะเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นสำหรับการดำเนินชีวิตของคนเราทั้งในด้านส่วนตัวและในด้านสังคม

(๑) สัจจะบารมี ไม่ยอมเสียสัตย์ถึงแม้ว่าอาจมีการนำทรัพย์สินเงินทองหรือคนที่เป็นที่รักมาเป็นอุบายให้เสียสัตย์ก็ตาม ตัวอย่างในชาดกคือ เมื่อครั้งพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระยาปลาได้ทรงตรัสว่า^{๔๖}

ฉันอยู่ในสระใหญ่น้ำแห่งขอด เพราะแสงแดดเผาในฤดูร้อน ผุงปลาและนกกมาคอยจับกินปลาฉันกับหมู่ญาติถูกบีบคั้น จึงทำสัจจกิริยาว่า ตั้งแต่ฉันรู้ความมาจนบัดนี้ ไม่รู้สึกว่าแกล้งเบียดเบียนสัตว์เลย ด้วยสัจจวาจານี้ขอฝนท่าใหญ่จงตก จงเปล่งสายฟ้าคำรามให้ฝนตก ทำขุมทรัพย์ของกาให้พินาศ ให้กาต้องเดือดร้อนด้วยความโศก ปลดปล่อยผุงปลาจากความโศก

^{๔๔}พ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๑๑/๓๑๖.

^{๔๕}ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๔๕/๓๑๖.

^{๔๖}พ.ช. (ไทย) ๒๗/๒๑๕/๙๙.

เถิด พร้อมกับฉันทำสังจิกิริยานี้เอง เมฆส่งเสียงสนั่นครั่นครั่นยังฝนให้ตกครู่เดียว เต็มเปี่ยมทั้งที่
ลุ่มและที่ดอน เมื่อฉันทำความสัตย์ อาศัยานุภาพของความสัตย์เห็นปานนี้ จึงยังฝนให้ตกท่า
ใหญ่ ผู้เสมอฉันด้วยความสัตย์ไม่มี นี่คือสัจจะบารมีของฉัน^{๔๗}

(๒) สัจจะอุปบารมี มีความหนักแน่นและมั่นคงหากต้องยอมสูญเสียอวัยวะบางส่วนเพื่อ
รักษาความสัตย์ก็ยอม^{๔๘} ตัวอย่างเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพญาวานร อาศัยอยู่ชอกเขาไถ่ผิงแม่น้ำ
ถูกจระเข้เบียดเบียนไปไม่ได้ถึงแม้จะถูกหลอกลวงสสาระพัดแต่ก็ยังยอมเสียสัจจะและไม่ยอมทำตาม
คำหลอกลวงหรือเล่ห์กลของจระเข้^{๔๙}

(๓) สัจจะปรมัตถบารมี ยอมเสียสละชีวิตเพื่อรักษาความสัตย์ดังภาษิตที่ว่า เสียชีพแต่ไม่
ยอมเสียสัตย์ในบางครั้ง ต้องยอมผจญกับอันตรายต่าง ๆ ที่อาจต้องสูญเสียชีวิต ตัวอย่างเมื่อครั้ง
เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสุทโสมที่ถูกต้องจวบแต่ก็ยังยอมรักษาสัตย์ พระองค์ได้ตรัสว่า “ฉันยอมรักษา
สัจจวาจา ยอมสละชีวิตเข้าไปหาพระยาปริสราท ผู้เสมอฉันด้วยความสัตย์เป็นไม่มี นี่คือปรมัตถบารมี
ของฉัน”^{๕๐}

จะเห็นได้ว่า ความซื่อสัตย์สุจริตเป็นเครื่องหมายของคนดี สุภาษิตโบราณ เคยกล่าวไว้ว่า
คนดีตกน้ำไม่ไหลตกไฟไม่ไหม้ ความดีเป็นทุกอย่างหนึ่ง ถึงจะมองไม่เห็นเป็นรูปธรรม เปรียบ
เหมือนกับเราฝากเงินไว้กับธนาคารออมสิน เราองไม่เห็นดอกเบี้ยแต่ละวันว่าเพิ่มขึ้นมาได้อย่างไรแต่
เมื่อเราไปถอนเงินจากธนาคารมาใช้เราจะพบว่าได้มากกว่าที่เราฝากไว้ เช่นเดียวกันบางคนเคยกล่าว
ว่า ทำดีได้ดีมีที่ไหน ทำชั่วได้ดีมีถมไป แต่ความดีเป็นสิ่งที่มีความหมายในตัวมันเองเมื่อถึงเวลาที่ความดีนั้น
ปรากฏเราก็จะพบแต่สิ่งที่ดีในชีวิต เราจะได้รับผลของความดีนั้นอย่างแน่นอนจะช้าหรือเร็วเท่า
นั้นเอง

การมีความซื่อตรงและจริงใจ ในสิ่งต่างๆควรเริ่มที่ตัวเองก่อน และขยายไปสู่คนรอบข้าง
ความจริงใจต่อตนเองและผู้อื่นจะทำให้เราสามารถดำรงชีวิตอย่างมีความสุขได้ เราจะได้ความสบายใจ
ไม่ต้องคอยหวาดระแวง โดยเฉพาะผู้บริหารในตำแหน่งงานที่สูง มีผลประโยชน์มากถ้าทำงานด้วย
ความโปร่งใส ไม่ต้องกลัวว่าจะโดนตรวจสอบว่ามีความผิด ผู้ที่มีสัจจะ ควรตั้งใจให้เฝ

^{๔๗} พ.ร.บ. (ไทย) ๒๓/๒๑๕/๙๙.

^{๔๘} พ.ร.บ. (ไทย) ๒๓/๒๑๕/๙๙.

^{๔๙} พ.ร.บ. (ไทย) ๒๓/๒๑๕/๙๙.

^{๕๐} พ.ร.บ. (ไทย) ๒๘/๔๒๓/๑๖๘.

อนึ่ง พระพุทธศาสนาได้สอนให้ชาวพุทธนำหลักสัจจะมาปรับใช้เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและสังคมใน ๓ ประการ คือ

(๑) วิธีปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์ในปัจจุบัน ในขั้นนี้เป็นการสร้างความเชื่อตรงต่อหน้าที่การงาน และการคบหาสมาคมกับผู้อื่นควรมีแต่ความจริงใจ ไม่ควรทำตัวเป็นคนหน้าไหว้หลังหลอกควรพูดแต่ความจริงเท่านั้น ไม่ควรกระทำตนเป็นคนยุแยงตะแคงรัว และควรฝึกตนให้เป็นคนที่มีระเบียบวินัย กระทำตามกฎกติกาของสังคมเราก็จะอยู่ร่วมกับคนอื่นได้เป็นอย่างดีในระดับหนึ่ง

(๒) วิธีปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์ในเบื้องหน้า ไม่ควรกระทำผิดกฎหมายและควรมีความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่ของตน ไม่โกงหรือคอร์รัปชัน ไม่ควรทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนเพราะความไม่ซื่อสัตย์ของตนเอง เช่น ไม่เป็นพยานเท็จในศาล หรือเลือกนักการเมืองที่โกหกประชาชน เป็นต้นและถ้าเห็นผู้ใดกระทำความผิดหรือสิ่งที่ไม่ดี ๆ ก็ควรที่ร่วมด้วยช่วยกันสอดส่องดูแล ไม่ให้ผู้นั้นกระทำความผิดได้ตามอำเภอใจ สังคมที่เราอยู่ก็จะมีความเป็นจริงเพิ่มมากขึ้น เราสามารถที่จะวางใจสมาชิกในสังคมเราได้

(๓) วิธีปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด เราควรตรงต่อหน้าที่ และหน้าที่ของคนเรามี ๒ อย่างคือ หน้าที่ตามธรรมชาติ เช่น เป็น พ่อ แม่ สามี หรือภรรยา และหน้าที่ตามสถานภาพหรือบทบาทในสังคม เราควรปฏิบัติหน้าที่เหล่านั้นด้วยความซื่อตรงที่สุด และฝึกให้เป็นคนที่มีเหตุจริงทำจริง และมีความจริงใจ ในขั้นนี้ ถ้าเป็นการปฏิบัติของผู้บริหารจะให้ผลที่เป็นประโยชน์อย่างมากในการพัฒนาในทุกระดับในชีวิตประจำวันของคนเรา อาจจะพบกับการกระทำที่ไม่เหมาะสมกับฐานะของตนเอง การก้าวถอยและไม่รู้จักกาลเทศะอยู่เนื่อง ๆ ทั้งนี้ เพราะมีคนในสังคมขาดการเรียนรู้เรื่องสัจจะที่จะทำให้เข้าใจตนเอง คือ การรักษาสัจจะซึ่งหมายถึง การปฏิบัติหน้าที่ของตนเองตามความเหมาะสมแก่ฐานะและโอกาส พูดความจริง เสนอแต่ความจริงและทำความจริง ทั้งทางกาย วาจาและใจ ในปัจจุบันนี้ บุคคลที่จะพยายามเข้าถึงความจริงและบุคคลที่พูดความจริงยังพอมียูบ้าง แต่บุคคลที่ทำจริงก็ยังพอมหาได้ ส่วนบุคคลที่จริงใจนั้นหาได้น้อยเต็มที ทั้งนี้เพราะสัจจะบารมีของคนในสังคมไทยบกพร่องไปมากนั่นเอง เพราะความลุ่มหลงไม่รู้ความจริงในวัตถุนิยมนั่นเอง

๔.๓.๒ สัตตยาริฐาน (สัจจกิริยา)

ด้วยความรักในบุตร มารดาสุวรรณสามจึงคิดหาวิธีที่จะช่วยบุตรให้กลับฟื้นขึ้นมาให้ได้ ครั้นไม่เห็นหนทางอื่นใดที่จะช่วยลูกได้นางจึงประนมมือขึ้น ระลึกถึงบุญ และคุณความดีที่สุวรรณสามได้กระทำมาโดยตลอดแล้วตั้งสัจจกิริยาอันเป็นสัตตยาริฐานเบื้องหน้าร่างอันเนิ่นของบุตรว่า “ตลอดกาลที่ผ่านมา ลูกสามะของเรา ได้เป็นผู้ประพฤติธรรมเป็นปกติได้เป็นผู้ประพฤติดังพรหมเป็นปกติ... ได้เป็นผู้กล่าวคำสัตย์จริงมาโดยตลอด ได้เป็นผู้เลี้ยงดูบิดามารดา เป็นผู้ประพฤติยาเกรงต่อท่านผู้เจริญในสกุล ทั้งยังเป็นที่รักยิ่งกว่าชีวิตของข้าพเจ้าด้วยการกล่าวคำสัตย์จริงทั้งหมดนี้ ขอให้พิชของ

ลูกสามจะจงหายไป บุญอย่างใดอย่างหนึ่งที่ลูกสามจะกระทำแล้วแก่เรา และแก่บิดาของเธอ หากมีอยู่ ด้วยอานุภาพแห่งบุญกุศลทั้งหมดนั้น ขอพิชของลูกสามจะจงหายไป ในบัดนี้ด้วยเถิด” เมื่อนาง ปาริชาติได้ตั้งสัจกิริยาจบลง อานุภาพแห่งคำสัจนั้น ทำให้ร่างกายที่แข็งกระด้างประหนึ่งท่อนไม้ บัดนี้เริ่มอ่อนนุ่ม และเริ่มขยับตัวได้เมื่อทุกคนเห็นดังนั้น ก็ดีใจอย่างสุดประมาณทุกฤๅษี รีบตั้งสัจ กิริยาต่อกันในคำกล่าวเดียวกับนางปาริชาติว่า “ตลอดกาลที่ผ่านมา ลูกสามะ เป็นผู้ประพฤดิธรรมเป็น ปกติ...ได้เป็นผู้ประพฤติดังพรหมเป็นปกติได้เป็นผู้กล่าวคำสัตย์จริงมาโดยตลอด ได้เป็นผู้เลี้ยงดูบิดา มารดา เป็นผู้ประพฤติยำเกรงต่อท่าน ผู้เจริญในสกุล และเป็นที่รักยิ่งกว่าชีวิตของเราด้วยการกล่าว ความจริงนั้น ขอพิชของลูกสามจะจงหายไป บุญอย่างใดอย่างหนึ่งที่ลูกสามจะกระทำแล้วแก่เรา และแก่ มารดาของเธอ หากมีอยู่ ด้วยอานุภาพบุญกุศลทั้งหมดนั้น ขอพิชของลูกสามจะจงหายไป ในบัดนี้ด้วย เถิด” เมื่อสิ้นคำสัตย์ของทุกฤๅษีแล้ว ร่างของพระโพธิสัตว์ก็พลิกตัวกลับสู่อีกด้านหนึ่ง แต่ยังไม่ฟื้นคืน สติแต่อย่างใดในขณะนั้นเอง นางเทพธิดาสุนทรีซึ่งเป็นมารดาในครั้งอดีตชาติ ของพระโพธิสัตว์บัดนี้ อาศัยอยู่ ณ ภูเขาคันธมาทน์ ได้ใช้ทิพยจักขุเล็งแลมายังพระโพธิสัตว์ตลอดเวลาครั้นเห็นฤๅษีทั้งสอง ตั้งสัจกิริยาเพื่อช่วยสุวรรณสามแล้ว นางจึงอันตรธานจากภูเขาคันธมาทน์มาปรากฏกายอยู่เบื้องบน นภากาศ เห็นฤๅษีทั้งสาม แล้วกล่าวสัจจาจาเพื่อช่วยสุวรรณสามว่า “เราอยู่ที่ภูเขาคันธมาทน์มา ตลอดกาลนาน ใครอื่นที่จะเป็นที่รักของเรายิ่งกว่าสุวรรณสามนั้นไม่มีเลย ณ คันธมาทน์บรรพตแห่งนี้ มาก มีด้วยต้นไม้ล้วนเป็นไม้หอมทั้งหมด ไม่มีต้นไม้ใดที่ปราศจากกลิ่นหอม ด้วยสัจจານี้ขอพิชของ สามะกุมารจงหายไปด้วยเถิด” เมื่อสิ้นเสียงของนางเทพธิดาสุนทรีเหตุการณ์ อันน่าอัศจรรย์ก็พลัน บังเกิดขึ้นพร้อมกันถึง ๓ อย่างคือ

๑) ความเจ็บป่วยของสุวรรณสามพระโพธิสัตว์ได้คลายหายไปเป็นพลิตึง แม้รอย แผลอันเกิดจากการถูกยิงก็กลับเลือนหายไปไม่ปรากฏรอยแผลใดๆ เลย

๒) ฤๅษีผู้เป็นบิดามารดาพระโพธิสัตว์ได้ดวงตากลับคืนมา สามารถมองเห็นเป็นปกติ ดังเดิม

๓) คนทั้งหมด คือสุวรรณสาม ฤๅษีทั้งสองและพระราชาานั้น ได้หายตัวจากริมฝั่ง แม่น้ำมิคสัญญีไปปรากฏตัวอยู่ที่อาศรมอย่างเป็นอัศจรรย์

และเหตุการณ์ทั้งสามนั้น บังเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับแสงแห่งอรุณรุ่งพลันปรากฏขึ้นที่ ฟากฟ้า เบื้องบูรพทิศ ขับไล่ความมืดมิดให้เลือนหายจากผืนป่าอึกคราหนึ่ง

๔.๔ การประยุกต์หลักกตัญญูกตเวทีในสุวรรณสามชาดกมาใช้สังคมไทย

๔.๔.๑ ความกตัญญูระหว่างบุตรธิดากับบิดามารดา

คุณธรรมของลูกเริ่มที่รู้จักคุณแม่คือ รู้ว่าท่านดีต่อเราอย่างไร และสูงขึ้นไปอีกคือ ตอบแทนพระคุณของท่าน ในทางพระพุทธศาสนาได้บรรยายคุณธรรมของลูกไว้อย่างสั้นๆ แต่เก็บความไว้ได้อย่างครบถ้วน คือ คำว่า“กตัญญู กตเวที” คุณค่าและศักดิ์ศรีของความเป็นลูกรวมอยู่ใน ๒ คำนี้ กตัญญูหมายถึง การเห็นคุณค่าของแม่ คือ การเห็นคุณค่าของท่านด้วยใจ ด้วยปัญญาว่าท่านเป็นผู้มีพระคุณต่อเราอย่างแท้จริง กตเวทีหมายถึง การทดแทนพระคุณของแม่ ซึ่งสามารถกระทำได้ ๒ วิธี คือ

๑) การประกาศคุณของแม่ หมายถึง การทำให้ผู้อื่นรู้ว่าแม่มีพระคุณแก่เราอย่างไรบ้าง มากน้อยเพียงใด โดยการประกาศด้วยความดีของตัวเอง เพราะคนเราทุกคนคือ ตัวแทนของตนเองทั้งนั้น เลือดก็แบ่งมาจากท่าน เนื้อก็แบ่งมาจากท่าน ตลอดจนนิสัยใจคอก็ได้รับการอบรมถ่ายทอดมาจากท่าน ดังนั้น ความประพฤติของตัวเองนี่แหละ จะเป็นเครื่องประกาศคุณแม่อย่างชัดแจ้งที่สุด ไม่ใช่อยู่ที่หนังสือแจกในงานศพ ไม่ใช่อยู่ที่หีบศพเชิงตะกอน เพราะหากพิมพ์ข้อความไว้ในหนังสือแจกว่า คุณแม่เป็นคนตั้งอยู่ในศีลในธรรม แต่ตัวของลูกเองประพฤติผิดศีลอยู่เสมอ แล้วการสดุดีแม่ว่าเป็นคนดี สุภาพเรียบร้อย แต่ตัวเราผู้เป็นลูกกลับประพฤติตัวเป็นนักเลงอันธพาล เช่นนี้ คุณค่าของการสรรเสริญแม่ก็ลดลงกลายเป็นว่ามอบหน้าที่ในการประกาศพระคุณของแม่ให้หนังสือทำแทน ให้กระดาษ ให้เครื่องพิมพ์ ให้ช่างเรียงพิมพ์แสดงกตเวทีแทน แล้วตัวเรากลับประจานแม่ของตัวเอง อย่างน้อยที่สุดก็ประจานแก่ผู้อื่นว่าแม่ของเราเลี้ยงลูกได้ไม่ดี ฉะนั้น เมื่อเรารู้เช่นนี้แล้ว เราก็ควรประกาศด้วยความดีของตัวเองตั้งแต่บัดนี้ ยิ่งท่านยังมีชีวิตอยู่ การประกาศคุณของเราจะทำให้ท่านมีความสุขใจเป็นอย่างยิ่ง

๒) การตอบแทนคุณของแม่ แบ่งได้เป็น ๒ ช่วง ได้แก่ ๑) เมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่ คือการตอบแทนด้วยการช่วยเหลือกิจการงานของท่าน เลี้ยงดูท่านเมื่อยามท่านชรา ดูแลปรนนิบัติการกินอยู่ของท่านให้สะดวกสบาย และเอาใจใส่ช่วยเหลือยามท่านเจ็บป่วย ๒) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว คือ การตอบแทนด้วยการจัดพิธีศพให้ท่าน และทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ท่านอย่างสม่ำเสมอแม้ว่า ลูกจะตอบแทนพระคุณของแม่ถึงเพียงนี้แล้ว ยังนับว่าเล็กน้อยมากเมื่อเทียบกับพระคุณอันยิ่งใหญ่ที่แม่มีต่อลูก ดังคำกล่าวตามพระไตรปิฎก ในพระสุตตันตปิฎก เล่ม ๑๒ อังคุตตรนิกายเอก-ทุก-ติกนิบาต สมจิตตวรรคที่ ๔ ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวการกระทำตอบแทนไม่ได้ง่ายแก่ท่านทั้ง ๒ ท่านทั้ง ๒ คือใคร คือ มารดา ๑ บิดา ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุตรพึงประคับประคองมารดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง พึง

ประคับประคองบิดาด้วยบ่าข้างหนึ่งเขามีอายุ มีชีวิตอยู่ตลอดร้อยปี และเขาพึงปฏิบัติท่านทั้ง ๒ นั้นด้วยการอบกลิ่น การนวด การให้อาบน้ำ และการตัด และท่านทั้ง ๒ นั้น พึงถ่ายทอดจากระบิสาของบิดาทั้งสองของเขานั้นแหละ ดูกรภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนั้น ยังไม่ถือว่าอันบุตรทำแล้วหรือทำตอบแทนแล้วแก่มารดาบิดาเลย ดูกรภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง บุตรพึงสถาปนา มารดาบิดาในราชสมบัติอันเป็นอิสราธิปัตย์ในแผ่นดินใหญ่อันมีรตนะ ๗ ประการมากมายนี้ การกระทำกิจอย่างนั้น ยังไม่ถือว่าอันบุตรทำแล้วหรือทำตอบแทนแล้วแก่มารดาบิดาเลย ข้อนี้ เพราะเหตุไร เพราะมารดาบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย...

ฉะนั้น ถึงแม้อีกจะยกพ่อไว้บนบ่าซ้าย ยกแม่ไว้บนบ่าขวาของตน ประคับประคองให้ท่านทั้งสองอยู่บนบ่า ให้ท่านอาบน้ำ ให้ท่านกิน ให้ท่านนอน และจนกระทั่งถ่ายทอดบิสาของบิดาของลูก แม้อีกจะทำอยู่อย่างนี้จนกระทั่งพ่อแม่หมดลมหายใจไป ก็ยังไม่อาจจะทดแทนเลือดเนื้อ ข้าวป้อน น้ำนม และอุปการะคุณที่ท่านได้ทำไว้ต่อลูกเลยแต่ทั้งนี้ ในทัศนะของศาสนาพุทธ หากลูกผู้ที่มีความกตัญญูทศเวทีที่ต้องการจะสนองคุณท่านให้ได้ทั้งหมด พึงกระทำได้ คือ ๑) ถ้าท่านยังไม่มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ก็พยายามชักนำให้ท่านตั้งอยู่ในศรัทธาให้ได้ ๒) ถ้าท่านยังไม่ถึงพร้อมด้วยการให้ท่าน ก็พยายามชักนำให้ท่านยินดีในการบริจาคทานให้ได้ ๓) ถ้าท่านยังไม่มีศีล ก็พยายามชักนำให้ท่านรักษาศีลให้ได้ ๔) ถ้าท่านยังไม่ทำสมาธิภาวนา ก็พยายามชักนำให้ท่านทำสมาธิภาวนาให้ได้ เพราะว่า การตั้งอยู่ในศรัทธา การให้ทาน การรักษาศีล การทำสมาธิภาวนาเป็นประโยชน์โดยตรงและเป็นประโยชน์อันยิ่งใหญ่แก่แม่ผู้ปฏิบัติเองทั้งในภพนี้ภพหน้า และการกระทำเช่นนี้ของลูก ยังส่งผลแก่ตัวของลูกให้ได้รับการสรรเสริญจากบุคคลต่าง ๆ และเมื่อลูกสิ้นชีวิตไปแล้ว ยังส่งผลให้ลูกได้ขึ้นสวรรค์ด้วยเช่นกัน ดังคำกล่าวตามพระไตรปิฎก ในพระสุตตันตปิฎก เล่ม ๑๒ อังคุตตรนิกาย เอก-ทุก-ติกนิบาต เทวทูตวรรคที่ ๔ พรหมสูตรกล่าวไว้ว่า “...เพราะการปรนนิบัติในมารดาบิดา นั้นแล บัณฑิตย่อมสรรเสริญเขาในโลกนี้เอง เขาละไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์ ฯ”

ในสังคาลกสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสหน้าที่สำหรับมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าที่พึงปฏิบัติต่อบุตรธิดาไว้ ๕ ประการ คือ

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา
๔. หากมีสามี (คู่ครอง) ที่สมควรให้

๕. มอบทรัพย์สินสมบัติให้ในเวลาอันสมควร^{๕๑}

พระพุทธดำรัสข้างต้นชี้ให้เห็นว่า ในฐานะที่มารดาบิดาเป็นผู้ให้กำเนิดบุตรธิดาจะต้องรับภาระใส่ใจในการบำรุงบุตรธิดาผู้ถือกำเนิดมาเป็นสมาชิกใหม่ของสังคมอย่างน้อย ๕ สถาน เพื่อให้ของบุตรธิดาได้มีชีวิตที่เข้มแข็ง ทั้งยังเป็นการสร้างหลักและพัฒนาการของบุตรธิดาให้เจริญก้าวหน้าอย่างยั่งยืน ดังจะได้อธิบายต่อไปนี้

๑. ห้ามปรามมิให้ประพฤตชั่ว (ปาปา นิวาเรนติ) การประพฤตชั่วทางกาย วาจา และใจ อันเป็นอกุศลธรรมที่บุคคลพึงเว้น เพราะเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความเดือดร้อนเสียหาย^{๕๒} ทั้งแก่ตนเอง และแก่ผู้อื่น มารดาบิดาจะต้องแนะนำสั่งสอนบุตรให้รู้จักอกุศล (ความชั่ว) ในทุก ๆ ด้าน ตลอดจนเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดการประพฤตชั่วได้ เช่น การคบคนไม่ดี การอาศัยอยู่ในสภาพแวดล้อมที่มีโทษ การดำรงชีวิตด้วยความประมาท^{๕๓} ความเกียจคร้าน^{๕๔} ที่เป็นเหตุให้เกิดอกุศลขึ้น แนวทางแห่งความชั่วที่มารดาบิดาพึงห้ามปรามมิให้บุตรดำเนินตาม ได้แก่ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ^{๕๕} จึงเป็นสิ่งที่มารดาบิดาต้องบอกกล่าวชี้แจง พร้อมทั้งแสดงถึงโทษของอกุศลเหล่านั้น เพื่อให้บุตรได้ทราบ พร้อมห้ามปรามมิให้กระทำในสิ่งที่เป็นอกุศลนั้น

๒. อบรมสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในความดี (กลยาณ นิเวเสนติ) อบรมสั่งสอนให้บุตรเป็นคนดีคือเป็นสัตบุรุษ^{๕๖} บุตรที่เป็นสัตบุรุษ ย่อมประพฤตในสิ่งที่เป็นคุณประโยชน์อันก่อให้เกิดความสุขความเจริญแก่บุคคลในครอบครัวและสังคมอย่างมากมาย การสั่งสอนบุตรให้ดำรงอยู่ในความดี ได้แก่ ให้ดำรงอยู่ในอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ^{๕๗} อันเป็นความดีที่ต้องปฏิบัติขึ้นพื้นฐาน มารดาบิดาจะต้องปลูกฝังให้บุตรมีจิตสำนึกทางด้านคุณธรรม และมีฉันทะในการทำความดี และพัฒนาให้มีความดียิ่งขึ้นไป มิให้หยุดอยู่กับระดับของความดีเดิม เพราะความดีเป็นสิ่งที่ไม่ควรสันโดษ^{๕๘}

^{๕๑}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๐/๒๑๔.

^{๕๒}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖/๒๑๒.

^{๕๓}อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๕๗/๑๐.

^{๕๔}อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๕๗/๑๐.

^{๕๕}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๗๐/๓๓๐.

^{๕๖}อง.อภฺรฺก. (ไทย) ๒๓/๑๒๘/๒๑๘.

^{๕๗}อง.อภฺรฺก. (ไทย) ๒๓/๑๓๙/๒๓๙.

^{๕๘}อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๒๕๑/๕๘., ดุราลัยเถยตโน พระณัฐพลชัย ฉนทอมโม (พิศแสนสุวรรณ), “ศึกษา มารดาบิดาต้นแบบในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๗-๑๘.

๓. การให้บุตรธิดาศึกษาศิลปวิทยา (สืบบ่ สึกษาเปนติ) เป็นการกระทำหน้าที่เพื่อให้บุตรธิดามีความมั่นคงในหน้าที่การงานหรือประกอบสัมมาอาชีพ หน้าที่นี้เป็นหน้าที่สำคัญ เพราะการเลี้ยงดูบุตรธิดานั้นมารดาบิดาจะทำได้ในช่วงระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น เมื่อใดที่บุตรธิดาแต่งงานมีครอบครัว บุตรธิดาก็ต้องแยกตัวไปทำงานหาเลี้ยงชีพด้วยตัวเอง หรือแม้ในกาลที่มารดาบิดาแก่ชราทุพพลภาพ บุตรธิดาก็ต้องมีหน้าที่ในการทำงานหาเลี้ยงชีพด้วยตนเอง การที่มารดาบิดาพยายามให้ลูกได้รับการศึกษาหาความรู้จนสามารถนำความรู้นั้นมาประกอบสัมมาอาชีพได้ ก็นับว่าท่านได้ทำประโยชน์โดยตรงให้เกิดมีแก่บุตรธิดาแท้^{๕๙} แต่ในทางกลับกัน ถ้ามารดาบิดาไม่ปฏิบัติหน้าที่ให้สมบูรณ์โดยปล่อยปะละเลยไม่รับเอาธุระใจใส่ให้บุตรธิดาศึกษาในศิลปวิทยาตั้งแต่เยาว์วัย เมื่อเขาเติบโตขึ้นทางเลือกในการประกอบสัมมาอาชีพก็จะมีน้อยมาก ฐานะทางด้านความมั่นคงแห่งชีวิตก็จะไม่เข้มแข็งยั่งยืน อีกทั้งฐานะด้านสังคมก็ติดตันคับแคบไม่กว้างขวางเป็นเหตุให้ไม่ได้รับโอกาสที่พึงได้พึงถึงเท่ากับผู้ที่มีการศึกษาสูง ดังนั้นปัญหาเหล่านี้เกิดจากการดาบิดาเป็นผู้ย่อหย่อนต่อหน้าที่ ไม่เอาใจใส่กวัดขันบุตรธิดาเมื่อคราวควรศึกษา ทำให้บุตรธิดาต้องประสบปัญหาในการดำเนินชีวิตในระยะยาว และอาจถูกกล่าวโทษจากสังคมได้ ฉะนั้นการศึกษาศิลปวิทยามีความสำคัญต่อความรุ่งโรจน์และความสะดวกสบายในชีวิตเป็นอันมาก แต่การศึกษานั้นย่อมควรเป็นไปตามความถนัดและอุปนิสัยของแต่ละคน อาจเป็นทางช่างทางการฝีมือ เครื่องยนต์กลไก เกษตรกรรม พาณิชยกรรม หรืออื่น ๆ อีก แล้วแต่ความเหมาะสม แต่ขอให้รู้จริง ทำได้จริงในสิ่งนั้น ก็ย่อมจะใช้วิชาประกอบอาชีพให้เป็นหลักเป็นฐาน ทำให้ตระกูลมั่นคงรุ่งเรือง เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตน ครอบครัว สังคมและประเทศชาติ^{๖๐} ได้ดังนั้น พระพุทธองค์จึงทรงวางหลักปฏิบัติการไว้เพื่อให้ผู้ที่เป็นมารดาบิดาใส่ใจ ส่งเสริมและสนับสนุนบุตรในการศึกษาอย่างเต็มกำลังความสามารถ และควรจัดเตรียมแหล่งเรียนรู้ที่เหมาะสมอันจะเอื้อต่อการพัฒนาศักยภาพของบุตร ทั้งนี้เพื่อให้ชีวิตของบุตรดำเนินไปอย่างมีคุณภาพและยังถือเป็นการปิดช่องปัญหาในการประกอบสัมมาอาชีพของบุตรที่มีการแข่งขันกันอย่างสูงในระบบสังคม โดยที่ที่สุดแล้วการศึกษาที่มารดาบิดาจัดสรรให้ตั้งแต่เริ่มแรกนั้นจะสามารถช่วยยกระดับฐานะทางสังคมและชีวิตของบุตรให้มีความมั่นคง เข้มแข็ง และยั่งยืนได้

๔. การหาคู่ครอง (ภรรยา,สามี) ที่เหมาะสมให้ (ปฏิรูปเน ทาเรน สโยเชนติ) มารดาบิดาควรสงเคราะห์บุตรหรือธิดาผู้มีวัยสมควรที่จะมีครอบครัวให้เหมาะสม โดยจะต้องคัดเลือกหาภรรยา

^{๕๙}พระราชปณิธานสุธี (อุทัย ฉาโณทโย ป.ธ.๙), พระเลี้ยงแม่พ่อตอบแทนคุณได้ไหม?, (นนทบุรี: นิติธรรมการพิมพ์, ๒๕๕๘), หน้า ๔๔.

^{๖๐}วศิน อินทสระ, บุคคลผู้หาได้ยากในโลก, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๒), หน้า ๙๘.

หรือสามีผู้สมควรให้เป็นคู่ครองทั้งทางด้านของวัย ฐานะ และคุณวุฒิทัดเทียมกัน ประพฤติตัวดีเกิดในตระกูลที่มีศีลธรรม และสามารถช่วยกันประกอบให้มีชีวิตราบรื่นไปด้วยกัน ทั้งนี้เพื่อให้บุตรธิดาได้มีความมั่นคงในการดำรงชีวิตครอบครัว และได้หลักประกันชีวิตครอบครัวที่สมบูรณ์

๕. การมอบทรัพย์สินในสมัย (สมเษก ทายชช นียยาเทนติ) เป็นการทำหน้าที่เพื่อให้บุตรธิดา มีความมั่นคงในฐานะทางเศรษฐกิจและการพัฒนาสถานะทางสังคม ทั้งนี้เพราะถือกันว่า ทรัพย์สินสมบัติที่เป็นของมารดาบิดา เมื่อถึงเวลาสมควรก็มักจะตกเป็นของบุตรธิดา ซึ่งมารดาบิดาอาจแบ่งปันให้ในเวลาแยกเรือนไปแต่งงานหรือสร้างครอบครัวใหม่ หรือเมื่อมีโอกาสเหมาะสมในตอนที่ยังบุตรธิดาคิดจะประกอบหน้าที่การงานเป็นของตนเอง (กิจการส่วนตัว) โดยที่สุดเมื่อมารดาบิดาถึงแก่กรรมแล้วทรัพย์สินสมบัตินั้นก็ย่อมตกเป็นของบุตรธิดาอย่างไม่ต้องสงสัย อย่างไรก็ตาม การมอบทรัพย์สินให้แก่บุตรธิดานี้ ควรทำส่งเสริมให้บุตรธิดาได้ใช้ทรัพย์สินเพื่อบำเพ็ญทานการกุศลด้วย^{๖๑} อนึ่ง เพื่อให้การเลี้ยงดูบุตรได้ผลดีเพิ่มขึ้น และเพื่อไม่ต้องทุกข์เดือดร้อนเสียใจเพราะบุตรมารดาบิดาพึ่งบำรุงบุตรธิดาทางร่างกาย ดังนี้

๑) รักลูกแต่อย่าตามใจลูกจนเกินไป จะทำให้ลูกเสียนิสัย เพราะบางคนรักลูกมากเกินไปจนไม่กล้าลงโทษลูกเมื่อลูกทำผิด จงนึกถึงสุภาษิตไทยที่ว่า “รักวัวให้ผูก รักลูกให้ตี”

๒) จงฝึกให้ลูกทำงาน ให้รับผิดชอบงานบ้าง อย่าทำเองหรือให้คนอื่นทำแทนให้หมด เพราะจะทำให้เด็กทำงานไม่เป็น และไม่รู้จักรับผิดชอบตนเอง

๓) อย่าเคร่งระเบียบจนเกินไป ให้รู้จักผ่อนสั้นผ่อนยาวบ้างในบางครั้ง มิฉะนั้นแล้วอาจทำให้ลูกบางคนหนีออกจากบ้าน หรือกลายเป็นเด็กดื้อรั้นจนเกินไป หรืออาจทำลายตนได้

๔) ให้ความอบอุ่นแก่ลูกเพียงพอ ไม่ว่างานจะยุ่งมากเพียงไรก็ต้องหาเวลาให้ลูก มิฉะนั้นแล้วอาจเสียใจภายหลังได้

๕) เมื่อลูกทำผิด การตำหนิตนที่จำเป็นมาก จะได้แก้ไขทันที่ แต่ต้องใช้เหตุผล อย่าใช้อารมณ์ เมื่อเห็นลูกทำดี ก็ชมเพื่อให้เกิดกำลังใจในการทำดี

๖) การเลี้ยงลูกแต่ด้านวัตถุไม่เพียงพอ ต้องให้ธรรมะแก่ลูกด้วย

๗) ถ้าลูกคนใดต้องทุกข์เดือดร้อน หรือถึงความวิบัติ เมื่อเราพยายามช่วยเหลือแล้วก็ไม่อาจช่วยได้ เพราะกรรมของเขาเอง ในกรณีเช่นนี้ต้องใช้อุเบกขา อันเป็นธรรมของพ่อแม่ประการหนึ่ง เพราะถ้าประพฤติดพรหมวิหารไม่ตลอดสาย คือ มีเฉพาะแต่ เมตตา กรุณา และมุทิตา ๓ ข้อเท่านั้น ไม่

^{๖๑}พระราชบัญญัติ (อุทัย ภาณุทโย), พระเลี้ยงแม่พ่อตอบแทนคุณได้ไหม?, หน้า ๔๔-๔๕.

ยอมใช้อุเบกษาแล้ว ก็จะมีแต่ความทุกข์ร้อนเพราะลูกได้มาก แต่ถ้ามีอุเบกษากำกับแล้ว ก็จะมีบรรเทาความทุกข์ร้อนได้มากทีเดียว^{๖๒}

สรุปว่า มารดาบิดานอกจากดำรงอยู่ในฐานะเป็นผู้ให้กำเนิดบุตรธิดาแล้ว เมื่อถึงเวลาที่บุตรออกมาทัศนาคูโลกก็ควรทำหน้าที่ในการบำรุงบุตรทางร่างกายอย่างเหมาะสมตามหลักการพระพุทธศาสนา เพราะถือว่าเป็นพันธกิจสำคัญซึ่งผู้ที่เป็นมารดาบิดาไม่ควรเพิกเฉยหรือละเลย ต้องคอยสอดส่องดูแล รับผิดชอบเอาใจใส่บุตรธิดาอยู่เสมอ และเมื่อถึงสถานการณ์ที่บุตรยังช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ก็คอยปลอบขวัญให้ความอบอุ่นอยู่เสมอไม่ห่าง ในเวลาที่บุตรเติบโตพอกระทำการกิจอย่างอื่นได้ ก็คอยฝึกหัดให้บุตรกระทำการทุกอย่างด้วยตนเอง ให้รู้จักรับผิดชอบต่อหน้าที่ ๆ ตนได้รับ กระทั่งคอยตามสอนและแสดงสิ่งที่เป็นคุณและโทษ ตลอดจนชี้ทางที่ควรละและทางที่ควรดำเนินให้แก่บุตรด้วยการกระทำเหล่านี้จะเป็นเครื่องปิดกั้นช่องทางแห่งความเสียหายและเปิดทางแห่งความเจริญแก่บุตรธิดา ผู้ที่จะเติบโตเป็นคนดีของครอบครัวและเป็นบุคลากรสำคัญของสังคมในอนาคตได้

๔.๔.๒ ความกตัญญูต่อสิ่งแวดล้อม

พระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลายมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติมาโดยตลอด เห็นได้จากตอนที่พระพุทธองค์ทรงประสูติ ตรัสรู้ ปรีชาญาณ สถานที่แสดงธรรมล้วนอยู่ในป่า สถานที่พำนักของพระพุทธเจ้าและพระสาวกคือ ป่า ภูเขา โคนไม้ ถ้ำ ซอกเขา ป่าช้า ลอมฟาง และยังมีข้อปฏิบัติสำหรับอยู่ป่าให้เหมาะสมอีกหลายข้อ เช่น รุกขคัมภีร์ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ถืออยู่โคนต้นไม้เป็นวัตร เป็นต้น ป่าสวนที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่กับพระสาวก ก็มีคำว่าป่า เช่น ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี ป่าอันธวัน เมืองสาวัตถี ป่าสังคาสลวัน หมู่บ้านนาทิกะ ป่ามทวัน กรุงกบิลพัสดุ์ เขตวัน เมืองสาวัตถี ป่ารักขิตวัน เมืองโกสัมพี นอกจากนี้แล้วยังประทับอยู่ถ้ำ เช่น ถ้ำอินทสาละ ถ้ำสัตตบรรณคูหา คิชฌกูฏ ถ้ำสุกรขาตา เป็นต้น และที่สำคัญทรัพยากรป่าไม้ยังใช้เป็นยาในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ได้อีกด้วย ซึ่งมีปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ว่า

สมัยหนึ่งขณะที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เมืองสาวัตถี ภิกษุจำนวนมากเป็นไข้ไม่สบาย ต้องการรากไม้ที่เป็นยา พระพุทธองค์จึงรับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตรากไม้ที่เป็นยา คือ ขมิ้น ขิงสด ว่านน้ำ ว่านเปราะ อดุพิต ข่า เหหัวหมู หรือรากไม้ที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่

^{๖๒}พ. สติฉวนน (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), *อุดมมงคลในพระพุทธศาสนา ฉบับรวมเล่ม*, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒๔-๑๒๕.

ของเคี้ยวของฉัน รับประเคนแล้วเก็บได้ตลอดชีวิต เมื่อมีเหตุจำเป็นภิกษุจึงฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุฉันต้องอาบัติทุกกฏ^{๖๓}

เมื่อการดำเนินชีวิตมีการเกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างแยกจากกันไม่ได้ พระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้กฎของธรรมชาติอันสูงสุด พระองค์ทรงมองเห็นประโยชน์และความสำคัญของ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงได้ทรงวางหลักพระธรรมวินัยให้พระสาวกศึกษาและปฏิบัติตามโดยใช้ อุปกรณ์ที่หาได้ง่ายจากธรรมชาติมาเป็นเครื่องมือในการเผยแผ่ศาสนา จนทำให้พุทธศาสนาเป็นที่ ยอมรับของสังคม การที่พระสงฆ์ปฏิบัติตามพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แล้วนั้น นอกจากจะ เป็นการปฏิบัติตามหน้าที่ของพระสาวกแล้ว ยังช่วยรักษาสภาพแวดล้อมได้อีกทางหนึ่งด้วย ความสำคัญของพระวินัยต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ผู้วิจัยเองขอยกประเด็นหลักๆ นำมาอธิบายพอสังเขป ดังนี้

๔.๔.๒.๑ พระวินัยเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ

พระวินัยเป็นพุทธบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แก่พระสงฆ์ เพื่อให้พระสงฆ์ได้ ยึดเป็นหลักปฏิบัติสำหรับฝึกกายและวาจาของตน อันจะเป็นพื้นฐานในการบรรลุคุณธรรมขั้นสูงสุด ต่อไป และเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สังคมมนุษย์ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย โดยอาศัยอำนาจประโยชน์ ๑๐ ประการ คือ

- (๑) เพื่อความยอมรับว่าดีแห่งสงฆ์
- (๒) เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์
- (๓) เพื่อความข่มบุคคลผู้เก้อยาก
- (๔) เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม
- (๕) เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายที่จะบังเกิดในปัจจุบัน
- (๖) เพื่อปิดกั้นกำจัดอาสวะทั้งหลายที่จะบังเกิดในอนาคต
- (๗) เพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส
- (๘) เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นของชุมชนที่เลื่อมใสแล้ว
- (๙) เพื่อความตั้งมั่นแห่งสัตถธรรม

^{๖๓}วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๔๖-๔๗.

(๑๐) เพื่อเอื้อเพื่อพระวินัย^{๖๔}

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยให้เกื้อกูลต่อธรรมชาติ เพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ไม่เบียดเบียนสรรพสัตว์ ดังปรากฏในพระไตรปิฎกตอนหนึ่ง ความว่า สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากภูเขาคิณณภูพร่วมกับหมู่ภิกษุสงฆ์ ทอดพระเนตรเห็นกุฎีอันงดงามที่พระธนิยะกุมภการบุตรก่อสร้างขึ้นเพื่ออยู่จำพรรษาสำหรับตน พระองค์ตรัสถามว่า “นั่นอะไร น่าดูน่าชม สีเหมือนแมลงค่อมทอง” ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบ พระพุทธเจ้าทรงดำนิว่า

ภิกษุทั้งหลาย การกระทำของโมฆบุรุษนั้น ไม่สมควร ไม่คล้อยตาม ไม่เหมาะสม ไม่ใช่กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำ โฉนโมฆบุรุษจึงขยำโคลนก่อกุฎีดินล้วนแล้ว โมฆบุรุษนั้นชื่อว่าไม่มี ความเอ็นดู ความอนุเคราะห์ ความไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย พวกเธอจงไปทำลายกุฎีนั้นเสีย อย่าให้เพื่อนพรหมจารีในภายหลังเบียดเบียนหมู่สัตว์เลย ภิกษุไม่พึงทำกุฎีดินล้วน ภิกษุใดทำ ต้องอาบัติทุกกฏ^{๖๕}

กล่าวได้ว่า พระวินัยข้อนี้มีความมุ่งหมายที่จะอนุรักษ์ดิน และป้องกันไม่ให้ภิกษุฆ่าสัตว์ นอกจากนี้แล้วยังช่วยป้องกันมลพิษทางอากาศด้วย เพราะการทำกุฎีจะต้องทำการเผาดินให้แห้งตัว ดินนั้นจึงจะคงทน ไม่แตกง่าย นับว่าพระพุทธเจ้าทรงมีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล ต่อการนำหลักพระวินัยมาเป็นข้อบัญญัติให้พระสงฆ์ได้ประพฤติและปฏิบัติตามแม้แต่ฆราวาสเองก็ตามต้องปฏิบัติตามกฎที่พระพุทธองค์ทรงวางเอาไว้

๔.๔.๒.๒ สิกขาบทที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

พระวินัยของภิกษุมิ ๒๒๗ ข้อ บางข้อก็ไม่ได้เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม บางข้อเกี่ยวข้องโดยตรง บางข้อเกี่ยวข้องโดยอ้อม ในที่นี้จะขอนำมาวิเคราะห์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม คือ

๑) ปฐวีชนสิกขาบท สิกขาบทเกี่ยวกับการขุดดิน สิกขาบทนี้มีสาเหตุมาจากภิกษุชาวเมืองอาฬวี พวกหนึ่งทำการก่อสร้าง จึงพากันขุดดิน พวกชาวบ้านพากันตำหนิประณามว่า พระสมณะเชื้อสายศากยบุตรเบียดเบียนชีวิตซึ่งมีอินทรีย์ เหล่าภิกษุผู้มักน้อยนำความกราบทูลพระพุทธเจ้า พระองค์จึงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์สอบสวนหาสาเหตุ เมื่อภิกษุชาวเมืองอาฬวีรับสารภาพว่าได้ทำอย่างนั้นจริง พระองค์จึงทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามว่า “ภิกษุใดขุดดินเอง หรือใช้ให้คนอื่นขุดดิน ต้องอาบัติปาจิตตีย์” การต้องอาบัติในสิกขาบทนี้ ภิกษุผู้ต้องจะต้องแสดงความผิดของตนต่อหน้า

^{๖๔}วิ.ม.หา. (บาลี) ๑/๓๙/๒๖.

^{๖๕}วิ.ม.หา. (บาลี) ๑/๕/๕๖.

ภิกษุด้วยกัน โดยสัญญาว่าจะไม่ทำอีก ภิกษุนั้นจึงจะบริสุทธิ์ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ เพื่อมุ่งรักษาชีวิตสัตว์และรักษาสภาพดิน ทั้งรักษาศรัทธาของประชาชน เพราะประชาชนสมัยนั้นเชื่อว่าดินมีชีวิต หากภิกษุกระทำเช่นนั้นก็เป็นการทำลายชีวิตของดิน ไม่สมกับเป็นสมณะ เมื่อพิจารณาสภาพความเป็นจริงแล้ว พื้นดินที่อุดมสมบูรณ์มักมีพวกสัตว์เล็ก ๆ อาศัยอยู่เมื่อภิกษุขุดดินจึงเป็นการทำลายชีวิตสัตว์และทำให้สภาพดินเสื่อม นับได้ว่าสิกขาบทนี้เป็นการอนุรักษ์ดินและรักษาชีวิตสัตว์โดยอ้อม

๒) ภูตคามสิกขาบท สิกขาบทเกี่ยวกับการตัดต้นไม้ สิกขาบทนี้มีสาเหตุมาจากพวกภิกษุชาวเมืองอาฬวีทำการก่อสร้างจึงได้ตัดต้นไม้มาทำการก่อสร้าง และได้ทำความเดือดร้อนแก่เทวดาผู้สถิตอยู่บนต้นไม้ เมื่อเทวดาได้รับความเดือดร้อนจึงเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้ากราบทูลความทุกข์ของตน พระพุทธเจ้ารับสั่งให้ประชุมสงฆ์สอบถามหาสาเหตุ เมื่อภิกษุเหล่านั้นยอมรับว่าได้ทำเช่นนั้นจริง พระองค์ทรงติเตียนการกระทำเช่นนั้นแล้วทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามว่า “ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะพราุกฤตคาม”

ภูตคาม ได้แก่ พืชพันธุ์ ๕ ชนิด คือ

- (๑) พืชพันธุ์เกิดจากเหง้า ได้แก่ ขมิ้น ขิง ว่านน้ำ แฝก หัวหมู ฯลฯ
- (๒) พืชพันธุ์เกิดจากลำต้น ได้แก่ ต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นติปลี ฯลฯ
- (๓) พืชพันธุ์เกิดจากตา ได้แก่ อ้อย ไม้ไผ่ ไม้้อ ฯลฯ
- (๔) พืชพันธุ์เกิดจากยอด ได้แก่ ผักบุงล้อม แม่งลัก เกาหย่านาง ฯลฯ
- (๕) พืชพันธุ์เกิดจากเมล็ด ได้แก่ ถั่ว งา ข้าว ฯลฯ^{๖๖}

จะเห็นได้ว่า ภูตคามในที่นี้มีความหมายครอบคลุมพืชพันธุ์ในป่าทั้งหมด สิกขาบทข้อนี้ช่วยให้ช่วยอนุรักษ์ป่าไม้ได้อย่างกว้างขวาง หากมีการปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด พระสงฆ์จะมีคุณค่าต่อพระศาสนาและสังคมไม่น้อยเลย สิกขาบทที่นำมาเสนอในที่นี้ล้วนมีความสำคัญต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างเห็นได้ชัด พระพุทธเจ้าทรงมุ่งหวังให้พระสงฆ์เป็นบุคคลตัวอย่างที่ดีแก่สังคม มีการดำรงชีวิตอย่างเรียบง่ายเกื้อกูลต่อธรรมชาติอันเป็นเหมือนเวทีสำหรับฝึกกายและวาจาให้เรียบร้อยดีงาม พระองค์จึงทรงบัญญัติสิกขาบทให้มีความสอดคล้องสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพราะถ้าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมดี ย่อมส่งผลต่อจิตใจให้ดีไปด้วยอันจะช่วยให้การปฏิบัติบรรลุเป้าหมายเร็วยิ่งขึ้น ฉะนั้น พระวินัยแต่ละสิกขาบทดังที่ได้ยกมา

^{๖๖}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๕๔/๓๔๗-๓๔๘.

กล่าวในที่นี้ จึงมีความเกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ถึงแม้ว่าพระวินัยนี้ พระพุทธเจ้าได้บัญญัติขึ้นเพื่อใช้ปกครองคณะสงฆ์สมัยพุทธกาลก็ตาม แต่ก็สามารถนำมาใช้กับสมัยปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

๓) สัปานกสิกขาบท สิกขาบทนี้เกี่ยวกับสิ่งมีชีวิต ซึ่งมีสาเหตุมาจากภิกษุชาวเมืองอาฬวี โดยภิกษุเหล่านี้กำลังช่วยกันก่อสร้าง รู้ยูนาน้ำมีสิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่ก็เอารดหญ้า รดดิน เหล่าภิกษุผู้มักน้อยดีเตียนประณามการกระทำดังกล่าว และได้นำเรื่องนี้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ทรงทราบ พระองค์จึงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์สอบถามสาเหตุ เมื่อภิกษุเหล่านั้นยอมรับว่าได้กระทำเช่นนั้นจริง ทรงติเตียนการกระทำนั้น แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทว่า “ห้ามมิให้ภิกษุใช้น้ำที่มีตัวสัตว์รดลงบนหญ้าหรือดิน หรือใช้ผู้อื่นรดน้ำนั้น หากละเมิดต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๖๗} อีกหนึ่งตัวอย่าง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงติเตียนพระภิกษุสัตว์ตรสวัคคีย์ ซึ่งเล่นน้ำอยู่ในแม่น้ำอจิรวดีความว่า “ภิกษุทั้งหลาย โฉนเล่า พวกเธอจึงได้เล่นน้ำกัน การกระทำของพวกเธอ นั้น ไม่เป็นไปเพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใสแล้ว หรือเพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่เลื่อมใสแล้วทรงบัญญัติสิกขาบทว่า เป็นปาจิตตีย์”^{๖๘}

นอกจากนี้พระพุทธเจ้ายังได้ทรงบัญญัติสิกขาบทถึงเรื่องอื่น ๆ อีกว่า “ภิกษุพึงทำการศึกษาวา เราจักไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือป่วนขะพะลงในน้ำ” ต่อเมื่อเกิดเหตุสุดวิสัยกับภิกษุอาพาธ พระองค์ทรงวางอนุบัญญัติว่า “ภิกษุพึงทำการศึกษาวาเราไม่อาพาธ จักไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือ ป่วนขะพะลงในน้ำ”^{๖๙} และมีสิกขาบทที่สอนให้ภิกษุสำรวมกิริยาและรักษามารยาททางสังคม เช่น สิกขาบทห้ามมิให้ภิกษุเทน้ำที่ใช้ล้างบาตรแล้วลงในสระที่อยู่อาศัยของคฤหัสถ์^{๗๐} เป็นต้นด้วย

สิกขาบทนี้มีจุดประสงค์ชัดเจนในการรักษาน้ำให้บริสุทธิ์เอาไว้ให้เพื่อนมนุษย์ได้ใช้นาน ๆ หากมองตามบทบัญญัติก็จะพบว่า พระภิกษุโดยปกติก็ไม่มีทรัพย์สินอันใดหรือกิจกรรมใด ๆ ที่จะสร้างมลพิษให้กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้ คงมีก็แต่สิ่งสกปรกอันมีอยู่ตามธรรมชาติภายในกายที่จะต้องถ่ายออกมาทั้งข้างนอกเท่านั้น สถานที่ถ่ายจึงต้องเป็นที่ที่เหมาะสม ห้ามถ่ายลงแม่น้ำเป็นอันตราย ในกรณีที่ภิกษุอาพาธหรือป่วยได้รับการยกเว้น เพราะผู้ที่ป่วยไข้หรืออาพาธนั้น บางครั้งระบบการขับถ่ายของร่างกายไม่สามารถจะควบคุมได้ เช่น ฉนยาถ่ายแล้วนั่งเรือมาในแม่น้ำจะขึ้นฝั่งก็คงจะ

^{๖๗}วิ.มหา. (บาลี) ๒/๔๐๒/๒๖๓.

^{๖๘}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕ ๖-๕ ๗.

^{๖๙}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๙๒๕-๙๒๗.

^{๗๐}วิ.มหา. (บาลี) ๒/ ๕๖/๕๕๗.

ไม่ทันการ ต้องตัดสินใจปล่อยไปในแม่น้ำเพราะความจำเป็น แล้วจะได้ระมัดระวังไม่ให้เกิดขึ้นอีก การใช้น้ำควรใช้อย่างระมัดระวัง โดยเฉพาะน้ำที่ใช้แล้ว โดยปกติจะคิดแต่เพียงว่าเป็นน้ำสกปรก น้ำเน่าเสีย ควรระบายทิ้ง

ลักษณะของการบัญญัติสิกขาบทแต่ละข้อนั้น พระพุทธองค์มีบัญญัติไว้เป็นบทตายตัว ในบางครั้งก็ทรงดูเหตุการณ์ที่เกิดทางฝ่ายบ้านเมืองด้วยเช่นกันว่า สิ่งที่ไม่ขัดต่อธรรมพระพุทธองค์ก็ทรงยืดหยุ่นไม่ปรับโทษ จึงอนุญาตให้พระสาวกกระทำได้ เรียกว่าเป็นการอนุญาตพิเศษ เช่น ในคราวเกิดอุทกภัยภัย บางครั้งทรงเห็นว่ายังมีข้อบกพร่องพระพุทธองค์ก็ทรงบัญญัติเพิ่มเติมอีก เรียกว่า “อนุบัญญัติ” ในการบัญญัติสิกขาบทแต่ละครั้งพระพุทธองค์จะมีการรับสั่งให้มีการประชุมสงฆ์ หาสาเหตุของการกระทำผิดว่าได้ทางจริงหรือไม่จริง ถ้าเห็นว่าไม่ขัดต่อสังคมและธรรมวินัย พระพุทธองค์ก็ไม่ทรงบัญญัติและก็ทรงบัญญัติในส่วนที่ผิดต่อสังคมที่บุคคลหรือภิกษุได้อละละเมิด ทั้งนี้ก็เพื่อวัตถุประสงค์คือการอนุเคราะห์ชาวโลก และเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่มนุษย สัตว์ และทวยเทพทั้งหลายให้อยู่เป็นสุขสืบจนถึงยุคปัจจุบัน^{๗๑}

ในบทบัญญัติที่เป็นวินัยของภิกษุสงฆ์นั้น ผู้วิจัยวิเคราะห์สรุปจากที่กล่าวมาในเบื้องต้นได้ ๒ นัย ที่ว่าด้วยความเอื้อต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ เช่น ภูตคามวรรค มีข้อความแสดงความเอื้อเพื่อ ดังนี้

๑. ห้ามภิกษุตัดหรือเด็ดภูตคาม ภิกษุใดฝ่าฝืนทำ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (ศีลขาดเพราะละเมิดสิกขาบท) ดังข้อความที่ปรากฏในสิกขาบทข้อที่ ๑ ว่า “ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์เพราะพราภภูตคาม”^{๗๒}

๒. ห้ามภิกษุใช้น้ำที่มีสิ่งมีชีวิตอยู่รดหญ้าหรือดิน ภิกษุใดฝ่าฝืน ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ดังข้อความในสัปปาณสิกขาบทที่ ๑๐ ว่า “ก็ภิกษุใดรู้ยู่ว่าน้ำมีสิ่งมีชีวิต รดหรือใช้ให้คนอื่นรดหญ้าหรือดินต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๗๓}

แม้กระทั่งในเสขียวัตถ์ ยังแสดงความเอื้อต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติโดยห้ามภิกษุถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงบนของเขียว น้ำ ภิกษุใดฝ่าฝืนทำ ต้องอาบัติทุกกฏ ดังปรากฏในสิกขาบทตอนหนึ่งว่า “พึงทำความสาเหินยกว่า เราไม่เป็นไข้ จักไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ

^{๗๑}วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๒/๒๗.

^{๗๒}วิ.ม.หา. (ไทย) ๒/๙๐/๒๗ .

^{๗๓}วิ.ม.หา. (ไทย) ๒/๑๔๐/๓๑๔.

หรือบ้วนน้ำลายลงบนของเขียว พึงทำความสำเหนียกว่า เราไม่เป็นไข้ เราจักไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงน้ำ”^{๗๔}

กล่าวได้ว่า มนุษย์มีความเกี่ยวเนื่องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตั้งแต่เกิดมา ในขณะที่ดำรงชีวิตอยู่ ปัจจัยเครื่องอาศัยของชีวิต ทั้งอาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรคหรือการจะสร้างฐานะหลักฐาน สร้างความมั่นคงแก่ชีวิตก็ล้วนอาศัยทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เป็นสำคัญ ดังนั้น จึงต้องตระหนักว่าป่าไม้และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งจำเป็นของชีวิต เป็นผู้ผลิตอาหารและปัจจัยเครื่องอาศัยทุกอย่าง ความสำเร็จความผาสุกมั่งคั่งในชีวิตความมั่งคั่งมั่นคงของชีวิตเกิดจากธรรมชาติ มนุษย์ขาดทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ย่อมขาดแคลน ขัดสนและขาดความสุข จึงจำเป็นที่จะต้องกตัญญูรู้คุณค่า และแสดงกตเวทิต์ด้วยการดูแล รักษาและอนุรักษ์ให้มั่นคงยั่งยืนในฐานะมิตรแท้ผู้ประกันความอยู่รอดแห่งชีวิตของมนุษย์และของโลก เช่นนี้เชื่อว่าได้ก่อคุณูปการคุณค่าจุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และนั่นคือความอยู่รอดความมั่นคงของมนุษย์และสังคมนั่นเอง พระสงฆ์แม้ในอดีตหรือปัจจุบันย่อมมีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์ธรรมชาติเพราะการเป็นอยู่ของพระสงฆ์ก็สืบเนื่องมาจากการพึ่งพาอาศัยธรรมชาติในการเป็นแหล่งปฏิบัติและเป็นผู้นำในการรักษาป่า เขา ลำเนาไพร ให้คงอยู่สืบไป

๔.๔.๓ ความกตัญญูของประชาชนต่อพระราชา

ความกตัญญูต่อกษัตริย์ต่อประเทศ คือความกตัญญูต่อกษัตริย์ต่อชาติ ถึงแม้ว่าชาตินั้นจะไม่ใช่ตัวบุคคล เป็นเพียงแค่ผืนแผ่นดินที่เราอาศัยอยู่ แต่ก็ใช่ว่าจะกระทำการอันเป็นการแสดงถึงความมีกตัญญูต่อกษัตริย์ต่อผืนแผ่นดินไม่ได้ เพราะชาติเป็นผืนแผ่นดินที่ให้เรากำเนิด อาศัยอยู่ และทำกินได้อย่างร่มเย็นเป็นสุข ชาตินี้ยังมีส่วนในการปกป้องเราจากการรุกรานและชาติเปรียบเสมือนเกียรติยศของเรา ให้เราได้มีชื่อว่าเป็นผู้ที่มีแผ่นดินอยู่อาศัย ไม่ใช่บุคคลหรือชนเผ่าเร่ร่อน เพราะว่าชาติมีบุญคุณต่อเราเช่นนี้เอง เราจึงควรกระทำการอันเป็นการแสดงถึงความมีกตัญญูต่อกษัตริย์ต่อชาติ ด้วยการช่วยกันสร้างให้ชาตินั้นเป็นชาติที่เข้มแข็ง ไม่ว่าจะเข้มแข็งในเรื่องวัฒนธรรม จริยธรรม ด้านเศรษฐกิจ หรือทางทหาร หากผู้ใดได้มีโอกาสเข้ารับราชการทหารอย่างซื่อสัตย์และเต็มใจ อีกทั้งยังปฏิบัติหน้าที่ของตนเองอย่างสุจริตและเคร่งครัดต่อระเบียบวินัยแล้ว ผู้นั้นย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีความกตัญญูต่อชาติแล้วทั้งนี้ยังมีวิธีแสดงความกตัญญูต่อกษัตริย์ต่อชาติอย่างง่าย ๆ ดังนี้

^{๗๔}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๕๒-๖๕๔/๓๓๒-๓๓๔.

๑) ประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนดีเป็นพลเมืองดีของชาติ เช่น ถ้าเป็นเด็กต้องเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่ ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน มีความรับผิดชอบ มีกิริยามารยาทงดงาม มีความซื่อสัตย์ และมีความเมตตากรุณา เป็นต้น

๒) ศรัทธาและยึดมั่นในพระรัตนตรัย หรือยึดมั่นในศาสนาที่ดั่งาม

๓) เมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่ จะต้องประกอบอาชีพสุจริต รู้จักเลี้ยงชีพและแสวงหาทรัพย์ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต

๔) บำรุงรักษาชาติด้วยการเสียภาษี การใช้จ่ายสิ่งของของตนเองและของสาธารณะอย่างเห็นคุณค่า และประหยัดอดออมไม่ฟุ่มเฟือย

๕) มีความสามัคคีรวมเป็นน้ำหนึ่งใจเดียว รักใคร่กลมเกลียวกัน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน

๖) มีความขยันหมั่นเพียรไม่ท้อถอย เพียรพยายามที่จะทำให้ชาติบ้านเมืองมีความเจริญก้าวหน้า

๗) รักษาสุขภาพร่างกายให้แข็งแรงเพื่อจะได้เป็นพลเมืองที่มีคุณภาพสามารถทำประโยชน์ให้ประเทศชาติได้อย่างเต็มที่

๘) รักษาและหวงแหนวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงามของชาติ

๙) จงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์

๑๐) ดูแลรักษาสีงแวดล้อมทางธรรมชาติอย่างเคร่งครัด

๔.๔.๔ การประยุกต์หลักกตัญญูทเวทีในสุวรรณสามชาดกมาใช้ในสถานการณ์ปัจจุบัน

ในปัจจุบัน ยังมีข่าวเกี่ยวกับการใช้ความรุนแรงภายในครอบครัว ทั้งทางกาย วาจา และจิตใจ ต่อเด็ก สตรี และคนชรา ซึ่งมักจะเกิดจากขาดความอบอุ่นความรักความเข้าใจกันภายในครอบครัว แล้วบุคคลบางคนก็ขาดศีลธรรม ประพฤติตัวไม่เหมาะสม แยกแยะผิดถูกชั่วดีไม่ได้ ก็ออกไปคบคนพาลหรือคนที่ชักนำไปในทางอบายมุข เช่น เรื่องชู้สาว เทียวกลางคืน การพนัน ดิตยา เสพติด เป็นต้น ก่อให้ความเสื่อมความพินาศในชีวิตตนเอง ส่งผลให้ความคิดของตนเองวิปลาสจาก ความดี ความรับผิดชอบต่อบุคคลภายในครอบครัว เช่น ไม่สนใจ ละเลย หน้าที่รับผิดชอบของตนเอง ต่อ บิดา มารดา สามี ภรรยา บุตร รวมถึงเพื่อนร่วมงานและบุคคลรอบข้างต่าง ๆ ในสังคม จนถึงขาดสติปัญญายังคิด ใช้ความรุนแรงต่าง ๆ ต่อ บุคคลภายในครอบครัว และบุคคลรอบข้าง

ดังนั้น การที่บุคคลทั่วไป จะมีหลักกตัญญูทเวทในสุวรรณสามชาดก นำมาประยุกต์ในชีวิตประจำวันได้ ต้องมี

ก. ศีลธรรมพื้นฐาน ได้แก่ เบญจศีล เบญจธรรม คือ

- ศีลข้อแรก ไม่เบียดเบียนสิ่งมีชีวิต ไม่ว่าจะเป็น มนุษย์ และสัตว์ต่าง ซึ่งจะคู่กับธรรมข้อแรก คือ เมตตา ความปรารถนาต่อสิ่งมีชีวิตทั้งหลายให้มีความสุข ซึ่งได้กล่าวไว้ข้างต้น

- ศีลข้อที่ ๒ ไม่เบียดเบียน ทรัพย์สินของผู้อื่นมาเป็นของตน ซึ่งจะคู่กับธรรมข้อที่ ๒ คือ สัมมาอาชีวะ การประกอบอาชีพสุจริต ถูกต้องตามกฎหมาย และ ถือเป็น ๑ ใน อริยมรรค มีองค์ ๘ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแนะนำ ห้ามการประกอบอาชีพ ๕ อย่างดังนี้

๑. ไม่ค้าขายสัตว์ให้เขานำไปฆ่า

๒. ไม่ค้าขายมนุษย์

๓. ไม่ค้าขายอาวุธ

๔. ไม่ค้าขายยาพิษ

๕. ไม่ค้าขายสุราและสิ่งเสพติดต่าง ๆ

- ศีลข้อที่ ๓ ไม่ประพฤติดนินทา คือไม่ผิดลูกผิดเมียผู้อื่น ซึ่งจะคู่กับธรรมข้อที่ ๓ คือ อินทริยสังวร การสำรวม ตา หู จมูก ลิ้น กาย และ ใจ ของตนเอง ที่จะไม่ยุ่งเกี่ยวกับ อบายมุขต่าง ๆ

- ศีลข้อที่ ๔ การไม่พูดเท็จ ไม่พูดยุยงส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ และไม่พูดเพ้อเจ้อ ซึ่งจะคู่กับธรรมข้อที่ ๔ คือ สัจจะบารมี คือการพูดจริงทำจริง รับผิดชอบต่อคำพูดของตนเอง ดุจรักษาชีวิต จะมีผลให้ต้องคิดให้ถี่ถ้วนรอบคอบก่อนแล้ว จึงจะพูดออกไป และจะทำให้ลดโอกาสที่จะเบียดเบียนผู้อื่น

- ศีลข้อที่ ๕ การไม่ดื่มสุราของมึนเมาและไม่เสพสิ่งเสพติดต่าง ๆ จะช่วยลดปัญหาความรุนแรงต่าง ๆ ภายในสังคม ซึ่งจะคู่กับธรรมข้อที่ ๕ คือ การฝึกสติสัมปชัญญะ คือ การฝึกความรู้สึกตัวทั่วพร้อม ทำดีที่สุดเท่าที่จะดีได้ในปัจจุบัน ไม่ยึดติดกับสิ่งที่ป็นอดีตผ่านมาแล้ว เช่น ไม่เสียใจกับสิ่งที่ผ่านมาแล้วในอดีต และไม่เพ้อฝันอยากได้อะไรเป็นในอนาคตที่ยังมาไม่ถึง เช่น ไม่คิดอยากจะทำอะไร หรือ ลอตเตอรี่เพื่อถูกรางวัลใหญ่ เป็นเหตุให้ต้องเสียทรัพย์ แต่กลับมีเงินเหลือมาทำประโยชน์แก่ตนเอง ครอบครัวและสังคมแทน

ข. พรหมวิหาร ๔ คือ การนำคุณธรรมที่ทำให้บุคคลอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขในชีวิตประจำวัน กล่าวคือ

- เมตตา มีความปรารถนาดีต่อ บุคคล สัตว์ สิ่งของ สถานที่ สภาพแวดล้อม รอบตัว ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น

- กรุณา มีความต้องการช่วยเหลือบุคคล สิ่งมีชีวิต และสภาพแวดล้อมต่าง ๆ มีคุณภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เช่น เมื่อบุคคลใด หรือสัตว์ต่าง ๆ ที่ได้รับความเดือนร้อน จากความอดอยากขาดแคลนสิ่งของบริโภคอุปโภคต่าง ๆ และ โรคภัยต่าง ๆ เท่าที่เรามีศักยภาพและความสามารถที่จะช่วยเหลือ โดยเริ่มต้นจากคนใกล้ตัวที่สุด หรือบุคคลภายในครอบครัว หรือ ผู้มีพระคุณสูงสุดกับเราก่อนแล้วขยายความช่วยเหลือไปยังบุคคลหรือสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ที่เดือดร้อนได้รับความทุกข์ แม้เราจะไม่รู้จักก็ตาม เป็นต้น

- มุทิตา มีความรู้สึกยินดี และอยากสนับสนุนให้บุคคลเหล่านั้นมีความเจริญก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไป ในทางที่ชอบที่ควรทุกอย่าง ทั้งทางโลก เช่น ได้รับรางวัล ลาภ ยศ สรรเสริญต่าง ๆ และทางธรรม เช่น การบำเพ็ญกิริยาวัตรต่าง ๆ เพื่อจะได้เป็นตัวอย่าง ให้บุคคลทั่วไปเห็นและปรารถนาจะทำตามอย่าง ว่า เมื่อกระทำความดีและบุญกุศลต่าง ๆ แล้วย่อมจะได้รับความเจริญก้าวหน้าตามเหตุตามปัจจัยที่เหมาะสม

- อุเบกขา มีสติปัญญา ที่จะยอมรับ สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแล้วตามเหตุปัจจัย ไม่ว่า จะสุขหรือจะทุกข์ จะสมหวัง หรือไม่สมหวังก็ตาม อย่างไรก็ตาม แม้ผลลัพธ์จะเกิดขึ้นอย่างไรก็ตาม ถ้าภาระกิจนั้นยังไม่เสร็จ ไม่ย่อท้อ ไม่เสียใจ ไม่ผิดหวัง และยังไม่ทำหน้าที่นั้นต่อไปตามกำลังที่เราจะสามารถกระทำได้

๔.๕ การประยุกต์หลักทศพิธราชธรรมในสุวรรณสามชาดกมาใช้ในสังคมไทย

นักปกครองที่ดีนั้น จะต้องเป็นแบบอย่างที่ดีของปวงประชาที่อยู่ใต้ปกครอง ทำให้ผู้อยู่ใต้ปกครองเคารพนับถือยำเกรงและเชื่อถือให้ได้ และที่สำคัญคือต้องมีคุณธรรมสำหรับการปกครองบ้านเมืองด้วย โดยเฉพาะหลักทศพิธราชธรรมซึ่งถือว่าเป็นหลักธรรมสำหรับนักปกครองที่จะขาดเสียมิได้สำหรับการบริหารประเทศชาติให้มั่นคง

ทศพิธราชธรรม หมายถึงหลักธรรมสำหรับพระราช ๑๐ ประการ^{๗๕} เป็นหลักธรรมสำหรับพระราชหรือ นักปกครองควรยึดถือปฏิบัติ ในอรรถกถามหาสังคหชาดกได้อธิบายความหมาย

^{๗๕}ได้แก่ ทาน คือ การให้ปัน ศีล คือ ความประพฤติงามทางกายวาจา ปริจจาคะ คือ การบริจาค อาชวชะ คือ ความซื่อตรง มัททวะ คือ ความอ่อนโยน ตปะ คือ ความเพียร อักโกธะคือ ความไม่โกรธ อวิหิงสา คือ ความไม่เบียดเบียน ขันติ คือ ความอดทน และ อวิโรธนะ คือ ความไม่พริ้ง

ของทศพิธราชธรรมเอาไว้ ดังนี้เจตนาที่เป็นไปในทานเป็นต้น ชื่อว่า ทานศีล ๕ และศีล ๑๐ เป็นต้น ชื่อว่า ศีลการบริจาคนไทยธรรม ชื่อว่า บริจาคความเป็นผู้ซื้อตรง ชื่อว่าความซื้อตรงความเป็นผู้อ่อนโยน ชื่อว่าความอ่อนโยนกรรมคือการรักษาอุโบสถ ชื่อว่า ตบะส่วนเบื่องตันแห่งเมตตา ชื่อว่า ความไม่โกรธ ส่วนเบื่องตันแห่งกรุณา ชื่อว่า ความไม่เบียดเบียนความอดกลั้น ชื่อว่าความอดทนความไม่ขัดเคือง ชื่อว่าความไม่พิโรธ^{๗๖}

และ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายเพิ่มเติมไว้อีก ดังนี้

ทาน ให้ปันช่วยประชา คือ บำเพ็ญตนเป็นผู้ให้ โดยมุ่งปกครองหรือทำงานเพื่อให้เขาได้ มีใช้เพื่อจะเอาจากเขา เอาใจใส่อำนวยความสะดวก จัดสรรความสงเคราะห์อนุเคราะห์ให้ประชาราษฎร์ ได้รับประโยชน์สุข ความสะดวกปลอดภัย ตลอดจนให้ความช่วยเหลือแก่ผู้เดือดร้อนประสบทุกข์ และ ให้ความสนับสนุนแก่คนทำความดี

ศีล รักษาความสุจริต คือ ประพฤติดีงาม สำนวนกายและวจีหวาร ประกอบแต่การสุจริต รักษาจิตดีคุณ ประพฤติให้ควรเป็นตัวอย่าง และเป็นทีเคารพนับถือของประชาราษฎร์ มิให้มีข้อที่ผู้ใด จะดูแคลน

บริจจาคะ บำเพ็ญกิจด้วยการเสียสละ คือ สามารถเสียสละความสุขสำราญ เป็นต้น ตลอดจนชีวิตของตนได้ เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนและความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

อาชชะ ปฏิบัติการโดยซื้อตรง คือ ซื้อตรงทรงสัตย์ไรรมารยา ปฏิบัติการกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

มัทวะ ทรงความอ่อนโยนเข้าถึงคน คือ มีอัธยาศัย ไม่เย่อหยิ่ง หยาดกายกระด้างถืองค์ มีความงามสง่าเกิดแต่ท่วงทีกิริยาสุภาพนุ่มนวลละมุนละไม ควรได้รับความรักภักดีแต่มีขาดยำเกรง

ตบะ พ้นมัวเมาด้วยเผากิเลส คือ แผดเผากิเลสตัณหา มิให้เข้ามาครอบงำจิต ระวังยับยั้ง ข่มใจได้ ไม่หลงใหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและการปรนเปรอ ความเป็นอยู่สม่ำเสมอหรืออยู่อย่างง่าย ๆ สามัญ มุ่งมั่นแต่จะบำเพ็ญทำกิจในหน้าที่ให้บริบูรณ์

อภโกระ ถือเหตุผลไม่โกรธา คือ ไม่เกรี้ยวกราด ไม่วินิจฉัยความและกระทำการด้วยอำนาจความโกรธ มีเมตตาประจำใจไว้ระงับความเคืองชุ่น วินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอัน สุขุมราบเรียบตามธรรม

^{๗๖} พุ.ชา.อสีติ.อ. (บาลี) ๘/๒๖๑, พุ.ชา.อสีติ.อ. (ไทย) ๔/๑/๔๓๖.

อวิหิงสะ มือหิงส่านารมย์เย็น คือ ไม่หลงระเห็จอำนาจ ไม่บีบคั้นกดขี่ มีความกรุณา ไม่หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชากรราษฎรผู้ใดด้วยอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง

ขันติ ข่านะเช็ญด้วยขันติ คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ อดทนต่อความเหนื่อยยากถึงจะลำบากกายนำเหนื่อยหน่ายเพียงไร ก็ไม่ท้อถอย ถึงจะถูกย่ำถูกยุด้วยถ้อยคำเสียดสีถากถางอย่างใด ก็ไม่หมดกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้งกิจกรณีย์ที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม

อวิโรธนะ มิปฏิบัติคลาดจากธรรม คือ ประพฤติมิให้ผิดจากประศาสนธรรม อันถือประโยชน์สุขความดีงามของรัฐและราษฎรเป็นที่ตั้ง อันใดประชากรราษฎรปรารณาโดยชอบธรรม ก็ไม่ขัดขืน การใดจะเป็นหลักโดยชอบธรรมเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ก็ไม่ขัดขวาง วางองค์เป็นหลักหนักแน่นในธรรม คงที่ ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหว เพราะถ้อยคำดีร้าย ลากสัการะหรืออิฏฐารมณ์ อนิฏฐารมณ์ใด ๆ สถิตมั่นในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรม คือความเที่ยงธรรมก็ดี นิติธรรมคือระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามก็ดี ไม่ประพฤติให้เคลื่อนคลาดวิบัติไป^{๗๗}

๔.๕.๑ ทศพิธราชธรรมที่ปรากฏในสุพรรณสามชาดก

ทศพิธราชธรรมที่ปรากฏในสุพรรณสามชาดกนั้น หากพิจารณาตามถ้อยคำที่สุพรรณสามกุมารได้ถวายโอวาทแก่พระเจ้าปิลยักข์แล้ว จะเห็นว่า ทรงเน้นไปในด้านของการปฏิบัติตนต่อบุคคลและสรรพสัตว์มากกว่า ดังข้อความดังต่อไปนี้

ข้าแต่ขัตติยมหาราช ขอพระองค์ทรงประพฤติธรรมในพระชนกพระชนนี ในพระโอรสและพระมเหสี ในมิตรและอมาตย์ ในพาหนะและพลนิกาย ในชาวบ้านและชาวนิคม ในชาวแคว้นแคว้นและชาวชนบท ในสมณะและพราหมณ์ ในฝูงมฤคและฝูงปักษีเถิดครั้นพระองค์ทรงประพฤติธรรมนั้น ๆ ในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรค ข้าแต่มหาราชเจ้าขอพระองค์ทรงประพฤติธรรมเถิด ธรรมที่พระองค์ทรงประพฤติแล้ว ย่อมนำความสุขมาให้ ครั้นพระองค์ประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรค ข้าแต่มหาราชเจ้า ขอพระองค์ทรงประพฤติธรรมเถิด พระอินทร์ เทพเจ้าพร้อมทั้งพระพรหมถึงแล้วทิพยสถานด้วยธรรมที่ประพฤติดีแล้ว ข้าแต่พระราชา ขอพระองค์อย่าทรงประมาทธรรมเลย^{๗๘} เมื่อแยกออกเป็นข้อแล้ว จะได้ดังนี้

๑) ให้ประพฤติธรรมในพระชนนีและพระชนก

^{๗๗}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมานุญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๔๖, (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๗ - ๑๘.

^{๗๘}พ.ช.ม. (บาลี) ๒๘/๔๑๑ - ๔๒๐/๑๖๔ - ๑๖๕, พ.ช.ม. (ไทย) ๒๘/๔๑๑ - ๔๒๐/๒๔๔ - ๒๔๕.

- ๒) ให้ประพฤติธรรมในพระราชโอรสและพระมเหสี
- ๓) ให้ประพฤติธรรมในมิตรและในอำมาตย์
- ๔) ให้ประพฤติธรรมในพาหนะและพลนิกาย
- ๕) ให้ประพฤติธรรมในชาวบ้านและชาวนิคม
- ๖) ให้ประพฤติธรรมในแว่นแคว้นและชาวชนบท
- ๗) ให้ประพฤติธรรมในสมณะและพราหมณ์
- ๘) ให้ประพฤติธรรมในฝูงเนื้อและฝูงนก

สาเหตุที่มีไม่ครบ ๑๐ ข้อนี้ ในอรรถกถาสวรรณสามชาดกได้กล่าวเอาไว้ว่า มีพินดารในสกุณชาดก^{๗๙} แต่เมื่อผู้วิจัยได้ทำการศึกษาในสกุณชาดกนั้นปรากฏว่า มิได้กล่าวถึงทศพิธราชธรรมแต่อย่างใด สกุณชาดกเป็นชาดกที่กล่าวถึงพระโพธิสัตว์เกิดเป็นนกในป่าใหญ่บังเอิญเกิดไฟป่าขึ้นจึงได้บอกฝูงนกทั้งหลายให้รีบบินหนีไป ฝูงนกที่เชื่อตามคำของพระโพธิสัตว์ก็รอดพ้นจากอันตราย ส่วนฝูงที่ไม่เชื่อก็ถูกไฟคลอกตายในป่าใหญ่นั้น แต่ทศพิธราชธรรมที่มีกล่าวไว้โดยพินดาร กลับมีปรากฏอยู่ในในมหาหังสชาดก ดังมีเรื่องโดยย่อต่อไปนี้

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาหงส์ชื่อว่าตรัสรู้อยู่ในป่าที่ภูเขาคิชฌกูฏ พระองค์มีหงส์อีกตัวเป็นเสนาบดีและมีหงส์ที่เป็นบริวารอีก ๙๖,๐๐๐ ตัวบินแวดล้อมออกหาอาหารยังที่ต่าง ๆ มีวันหนึ่งได้บินลงไปหาอาหารที่สระโบกขรณีถูกบ่วงที่นายพรานดักไว้ แม้พยายามดิ้นแต่ก็ไม่หลุด ผลสุดท้ายก็ถูกนายพรานจับได้ แต่นายพรานเกิดความสงสารพระโพธิสัตว์จึงได้ปล่อยไปเพราะเห็นความเสียสละของหงส์เสนาบดีนั้น พระโพธิสัตว์จึงได้ถามถึงจุดประสงค์ที่ต้องจับพระองค์ นายพรานก็บอกเรื่องราวตามความเป็นจริงว่า พระมเหสีแพ้ท้องอยากฟังธรรมของพระองค์ ดังนั้นพระโพธิสัตว์ จึงได้ให้นายพรานพาพระองค์ไปเข้าเฝ้าพระมเหสีเมื่อพระราชารับเห็นนายพรานนำพญาหงส์ทองทั้งสองตัวมาก็ทรงโสมนัสยิ่งนัก แต่ก็แปลกพระทัยที่ได้จับผู้มา แต่ให้พญาหงส์ทองทั้งสองจับมาบนกรงดอกไม้ จึงได้ตรัสถามถึงวิธีจับพญาหงส์ทั้งสองว่าใช้วิธีอย่างไร น้าอัศจรรย์ยิ่งนัก ซึ่งนายพรานก็ได้กราบทูลเล่าถวายจนเป็นที่เข้าพระทัย ต่อจากนั้นพระราชาก็ได้มีรับสั่งให้นำข้าวตอกผสมน้ำผึ้งหวานมาให้พญา

หงส์ทองทั้งสองกิน ทำให้พญาหงส์เกิดความเลื่อมใสในปฏิสันถาร จึงได้ทูลถามถึงการปกครองว่าประชากรอยู่เย็นเป็นสุขหรือไม่ ซึ่งก็ได้ตรัสไปว่าพระองค์ยึดมั่นอยู่ในธรรม ๑๐ ประการ คือ ทาน ศีล การบริจาค ความซื่อตรง ความอ่อนโยน ความเพียร ความไม่โกรธความไม่

^{๗๙} พ.ชา.ม.อ. (บาลี) ๙/๑๕๐, พ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๒๑๒.

เปียดเบียน ความอดทน และความไม่พิโรธ หลังจากพระราชาทรงสนทนากับพญาหงส์จันสว่าง แล้วก็
ได้ปล่อยให้พญาหงส์ทองทั้งสองตัวกลับไปยังภูเขาคิณณภูโดยความสวัสดิ^{๘๐}

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษา พบว่า ทศพิธราชธรรมหรือราชธรรมนี้ ไม่มีปรากฏเฉพาะแต่
ในมหาหังสชาดกเท่านั้น แม้ในชาดกอื่นก็มีกล่าวเอาไว้ เพียงแต่ไม่ได้จำแนกว่ามีหลักธรรมข้อใดบ้าง
ตัวอย่าง เช่นในกุมมาสปิณชชาดก ได้กล่าวไว้ว่า “พระองค์เมื่อพระราชทานให้ ก็จงสวดยเถิดอย่าได้
ทรงประมาท ขอเดชะ พระองค์ผู้เป็นใหญ่ในกุตลธรรม ขอพระองค์ทรงประกาศธรรมจักรให้เป็นไป
ขอพระองค์อย่าประพฤติดุธรรม จงทรงรักษาธรรมเถิด”^{๘๑}

ในสมัยคลชาดก ได้กล่าวไว้ว่า “กษัตริย์เหล่าใด ทรงยินดีในธรรมที่อธิบายประกาศไว้แล้ว
กษัตริย์เหล่านั้นนั้นว่าทรงยอดเยี่ยมด้วยกายกรรม วาจากรรม และมโนกรรมกษัตริย์เหล่านั้นทรงดำรง
มั่นอยู่ในธรรมคือ ขันติ โสรัจจะ และสมาธิ ทรงไปสู่โลกทั้ง ๒ โดยวิธีเช่นนั้น”^{๘๒}

ในเวสสันดรชาดก ได้กล่าวไว้ว่า “พระบิดา ชาวชนบทและชาวนิคม ได้พร้อมใจกัน
เนรเทศหม่อมฉันผู้ครองราชย์สมบัติโดยธรรมจากแว่นแคว้น”^{๘๓}

คำว่า “ธรรม” ในชาดกเหล่านี้ในอรรถกถาชาดกแต่ละเรื่องหมายถึงทศพิธราชธรรมดังนั้น
ทศพิธราชธรรมจึงเป็นหลักธรรมที่พระมหากษัตริย์หรือพระราชผู้ปกครองต่างก็ยึดถือปฏิบัติมาตั้งแต่
ก่อนสมัยพุทธกาล

๔.๕.๒ การประยุกต์หลักทศพิธราชธรรมกับการปกครองประเทศชาติในสังคมไทย

จากการที่ได้ศึกษาทศพิธราชธรรมในสุวรรณสามชาดก ทำให้เราเห็นความสำคัญของ
ทศพิธราชธรรม สำหรับนักปกครองประเทศชาติ ผู้นำประเทศชาติ หากปกครองประชาราษฎร์โดย
ปราศจากหลักธรรมข้อนี้ ย่อมทำให้ประชาราษฎร์ที่อยู่ใต้พระบรมโพธิสมภารพลอยเดือดร้อนไปด้วย
และไม่เฉพาะประชาราษฎร์เท่านั้นเดือดร้อน แม้นักบวชในศาสนา สัตว์ต่าง ๆ ก็พลอยเดือดร้อนไป
ด้วย ดังเราจะเห็นได้จากตัวอย่างในเรื่องของสุวรรณสามชาดก กรณีพระเจ้าปิลักษ์มิได้ทรงยึดมั่นอยู่
ในทศพิธราชธรรม ชอบเข่นฆ่าสัตว์อื่นเป็นอาชญา จนผลสุดท้ายได้ฆ่าสุวรรณสามกุมารผู้ไม่มีความผิด
ในพระองค์ ก็เพราะพระองค์มิได้ยึดมั่นอยู่ในหลักธรรมข้อนี้เองความจริง ผู้นำประเทศชาติ ถือว่า
เป็นบุคคลที่สำคัญที่จะนำพาประเทศชาติให้เจริญหรือเสื่อมถอย เป็นผู้กำหนดชะตาของประเทศชาติ

^{๘๐} พ.อ.อ.อ. (บาลี) ๘/๒๒๘ - ๒๖๖, พ.อ.อ.อ. (ไทย) ๔/๑/๔๓๒ - ๔๓๕.

^{๘๑} พ.อ.อ.อ. (บาลี) ๒๓/๑๔๙/๑๘๑, พ.อ.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๑๔๙/๒๘๑.

^{๘๒} พ.อ.อ.อ. (บาลี) ๒๓/๓๑/๑๘๗, พ.อ.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๓๑/๒๙๐.

^{๘๓} พ.อ.อ.อ. (บาลี) ๒๘/๑๔๐๐/๓๘๑, พ.อ.อ.อ. (ไทย) ๒๘/๒๔๐๐/๕๕๔.

บ้านเมือง เพราะถ้าผู้นำเป็นคนคดโกงประพฤติดีศีลธรรม ไม่ยำเกรงพระสงฆ์องค์เจ้า ประพฤติตนไปในทางเสื่อมเสีย ย่อมนำพาประชาชนที่ตนปกครองพลอยเดือดร้อนไปด้วย และอาจเป็นแบบอย่างที่ไม่ดี ทำให้ประชาชนยึดถือเป็นแบบอย่างไปด้วย ตรงกันข้าม หากผู้นำประเทศเป็นผู้มีศีลธรรม มีความประพฤติสุจริตทั้งทางกายวาจาและใจ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ก็ย่อมเป็นตัวอย่างที่ดีสำหรับประชาชนจะถือเอาเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต ดังข้อความในราโฆวาทชาดกว่าเมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจ่าฝูงไปคดเคี้ยว โคทั้งฝูงก็ไปคดเคี้ยวตามกันในเมื่อโคจ่าฝูงไปคดเคี้ยว ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม ประชาชนชาวเมืองนั้นก็ประพฤติไม่เป็นธรรมตามไปด้วย หากพระราชกษัตริย์ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ชาวเมืองนั้นก็อยู่เป็นทุกข์เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจ่าฝูงไปตรง โคทั้งฝูงก็ไปตรงตามกันในเมื่อโคจ่าฝูงไปตรง ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติชอบธรรมประชาชนชาวเมืองนั้นก็ประพฤติชอบธรรมตามไปด้วย หากพระราชกษัตริย์ตั้งอยู่ในธรรมชาวเมืองก็อยู่เป็นสุข^{๔๔}

ดังนั้น ผู้นำจึงเป็นบุคคลสำคัญที่จะพาประเทศชาติบ้านเมืองให้เจริญหรือก้าวหน้าผู้นำที่จะทำให้บ้านเมืองพบกับความสงบสุขร่มเย็นได้นั้น ที่สำคัญจะต้องมีคุณธรรมของผู้นำในการปกครอง ซึ่งผู้นำในการปกครองนี้ มีทั้งที่เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระมหากษัตริย์ตลอดจนผู้ปกครองทั่วไปจะต้องมีคุณธรรมสำหรับนักปกครองอันได้แก่ “ทศพิธราชธรรม” การใช้หลักธรรมข้อทศพิธราชธรรมปกครองบ้านเมือง จากการศึกษาพบว่ามีปรากฏมาช้านาน ชาดกหลายเรื่องได้กล่าวถึงผู้นำที่ปกครองประเทศชาติให้ร่มเย็นเป็นสุขได้ก็เพราะยึดมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรม ส่วนประเทศชาติที่ขาดผู้นำที่ยึดมั่นในหลักธรรมข้อนี้ ก็จะประสบแต่ความทุกข์เดือดร้อนไม่เว้นแม้แต่พระศาสนา ดังที่พระธรรมไตรโลกนารถ ได้กราบทูลเอาไว้ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชไว้ว่า “ศาสนาในมัชฌิมประเทศอันตรธานไปด้วยพระมหากษัตริย์อันเสวยราชสมบัติในมัชฌิมประเทศนั้น มิได้ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ จึงประหารราชภูมิตั้งปวงแตกฉานชานเข็นออกไปประชุมในปัจฉิมประเทศทั้ง ๘ ทิศ”^{๔๕} ดังนั้น ทศพิธราชธรรมจึงมีความจำเป็นและสำคัญอย่างมากของนักปกครองบ้านเมืองในแผ่นดินไทย ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน กล่าวคือ พระมหากษัตริย์ไทยทุก ๆ พระองค์ตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ต่างก็ยึดมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรมควบคู่กันไปกับการบำเพ็ญบารมี ดังที่ปรากฏ

^{๔๔} พ. จตุกก. (บาลี) ๒๗/๑๓๓ - ๑๓๖/๑๑๓ - ๑๑๔, พ. จตุกก. (ไทย) ๒๗/๑๓๓ - ๑๓๖

^{๔๕} สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), **ทศบารมี ทศพิธราชธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมะอินเทรนด์, ๒๕๕๖), หน้า ๙๑.

ในประชุมพระราชปุจฉา เป็นหลักฐานยืนยันเอาไว้ว่า “ทศพิธราชธรรมนั้น ได้นำมาปฏิบัติในราชธรรมของพระมหากษัตริย์สำหรับชาวไทยนี้มีมานาน”^{๘๖}

สรุปได้ว่า ทศพิธราชธรรม เป็นหลักธรรมสำหรับผู้ปกครองทุกคนควรมีเพื่อความผาสุกของประเทศชาติบ้านเมือง ทศพิธราชธรรมที่ปรากฏในสุวรรณสามชาดกส่วนมากเน้นไปที่ตัวบุคคลและสรรพสัตว์มากกว่าหลักธรรม สำหรับรายละเอียดนั้นปรากฏอยู่ในมหาหังสชาดก มิได้มีในสุกฤษดาชดกดังที่กล่าวอ้างนั้น นอกจากนี้ ทศพิธราชธรรมยังปรากฏในชาดกอื่นๆ เช่น กุมมาสปิณฑชาดก สุมังคลชาดก และเวสสันดรชาดก แต่ปรากฏเฉพาะชื่อเท่านั้น ไม่ปรากฏหัวข้อหลักธรรมแต่อย่างใด ทศพิธราชธรรมนี้ว่ามีความสำคัญต่อผู้นำประเทศตั้งแต่อดีตจนทุกวันนี้ พระมหากษัตริย์ไทยทุก ๆ พระองค์ได้ยึดถือปฏิบัติกันมาช้านานตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ แม้กษัตริย์ในสมัยปัจจุบันพระองค์ก็ทรงยึดมั่นอยู่ในหลักธรรมข้อนี้ ดังที่ได้ตั้งปณิธานไว้ว่าเราจะครองแผ่นดินโดยธรรมเพื่อประโยชน์สุขของชาวสยาม

^{๘๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๒.

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในสุพรรณชาดก” มีวัตถุประสงค์คือ

๑) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของสุพรรณสามชาดก ๒) เพื่อศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในสุพรรณสามชาดก ๓) เพื่อประยุกต์หลักธรรมในสุพรรณสามชาดกมาใช้ในสังคมไทย การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ผู้วิจัยได้ศึกษาจากตำราหนังสือ ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จากนั้นทำการวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ โดยมีผลการวิจัยดังต่อไปนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ ความหมายและความเป็นมาของสุพรรณสามชาดก

สุพรรณสามชาดก เป็นชาดกหนึ่งในจำนวน ๑๐ เรื่องในมหานิบาตชาดกนี้ กล่าวถึงการบำเพ็ญเมตตาบารมีของพระโพธิสัตว์ โดยเนื้อเรื่องเริ่มจากการตรัสปรารภภิกษุรูปหนึ่งที่บวชมาได้ ๑๒ พรรษา ต้องการลาสิกขาไปปรนนิบัติบิดามารดาของตนที่กำลังตกระกำลำบาก ต้องขอร้องชาวบ้านเลี้ยงชีวิตในแต่ละวัน ได้ฟังธรรมเทศนาชื่อมาตุโปสกสูตรที่พระพุทธเจ้ากำลังแสดงแก่พุทธบริษัท ทำให้ท่านเปลี่ยนความคิดใหม่ว่าบวชเป็นพระก็สามารถเลี้ยงดูบิดามารดาได้จึงได้ตัดสินใจไม่ลาสิกขาอาศัยอาหารที่ได้จากการบิณฑบาตเป็นต้น เลี้ยงดูท่านทั้งสองจนตนเองผ่ายผอม แต่ท่านก็ได้รับคำติฉินนินทาจากเพื่อนสหธรรมิกกว่าเป็นผู้ทำสัทธาไทยให้ตกไปโดยอ้างว่าพระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาตให้ภิกษุประพฤติเช่นนี้ ทำให้ท่านลำบากใจมาก จึงได้หยุดการปรนนิบัติบิดามารดาไปพักหนึ่งเรื่องราวการปรนนิบัติบิดามารดาทราบถึงพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงกลับตรัสสรรเสริญว่าเป็นเรื่องที่ดีงามบัณฑิตสรรเสริญ แม้พระพุทธองค์ก็ได้ปรนนิบัติมาในอดีตชาติเหมือนกัน แล้วทรงเล่าเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธองค์เกี่ยวกับ ๒ ตระกูลในหมู่บ้านแห่งหนึ่งที่ตั้งอยู่คนละฟากฝั่งแม่น้ำได้ทำกติกากันว่า หากครอบครัวใครได้ลูกชายหรือหญิงโตขึ้นจะให้แต่งงานกัน ในกาลต่อมาทั้งสองตระกูลก็ได้ลูกชายและหญิงสมปรารถนา เมื่ออายุครบ ๑๖ ปีก็ให้ทั้งสองคนนี้แต่งงานกันโดยการคลุมถุงชน จำใจต้องแต่ง ทั้ง ๆ ที่ไม่ยุ่งเกี่ยวกับประเพณีเพราะทั้งสองเป็นสัตว์พรหมโลก ในที่สุด ทั้งสองคนนี้ก็ได้ออกบวชเป็นดาบสเจริญเมตตาจิตอยู่ในป่าหิมพานต์ต่อมา มีบุตรด้วยกันหนึ่งคนชื่อว่าสุพรรณสามกุมารตามคำแนะนำของท้าวสักกะ เมื่อทั้งสองคนนี้ดาบอด เพราะโดนงูเห่าพันพิษเข้าตาในขณะที่หลบ

ฝนบนจอมปลวกแห่งหนึ่ง สุวรรณสามกุมารก็ทำหน้าที่เป็นลูกที่ดีเลี้ยงดูท่านทั้งสองเรื่อยมาวันหนึ่ง ขณะที่สุวรรณสามกุมารไปตักน้ำได้ถูกพระเจ้าปิลยักษ์แห่งศรียิงเพื่อพิสูจน์ว่าเป็นเทวดาหรือนาคได้รับทุกขเวทนาแสนสาหัสแต่ก็ไม่โกรธต่อพระองค์ และสิ่งสำคัญที่สุดคือสุวรรณสามกุมารไม่เคยคิดหวนใจในชีวิตตนเองเลยทั้ง ๆ ที่ถูกยิงด้วยลูกศรอาบยาพิษ กลับเป็นห่วงชีวิตผู้ที่อยู่เบื้องหลัง คือบิดามารดา ทั้งสองผู้ตบอด กลัวว่าท่านทั้งสองจะอดตายไม่มีใครดูแล สุดท้ายสุวรรณสามกุมารก็สามารถฟื้นคืนชีพได้ทั้งๆที่ถูกยิงด้วยลูกศรอาบยาพิษเพราะแรงสัจจกิริยาที่บิดามารดาและเทพธิดา ได้ตั้งใจทำสัตยาธิษฐานถึงคุณงามความดีที่ถูกสุวรรณสามกุมารได้ปฏิบัติต่อตนไม่เคยขาดตกบกพร่องนั้นเรื่องสุวรรณสามชาดก เป็นเรื่องราวที่สะท้อนถึงวิถีชีวิตของคนไทยในสังคมได้เป็นอย่างดี นั่นก็คือการแสดงความกตัญญูต่อบุคคลในครอบครัว ได้แก่บิดามารดา ปู่ย่าตายายหรือผู้มีพระคุณต่อเรา ความกตัญญูตเวทีนี้พระพุทธรศาสนาได้กล่าวว่าเป็นพื้นฐานของคนดี คนดีจะต้องมีความกตัญญูตเวทีเป็นเครื่องหมาย ถ้าคนใดมีความกตัญญูตเวที จะอยู่ที่ใดก็จะเป็นคนดีมีความกตัญญูต่อที่นั้นไม่ว่าจะเป็นความกตัญญูต่อบุคคล สถานที่หรือสิ่งต่าง ๆ ที่ไม่มีวิญญาน

๕.๑.๒ หลักธรรมที่ปรากฏในสุวรรณสามชาดก

๑) หลักกฎแห่งกรรม

ก. กรรมของบิดามารดาของสุวรรณสามกุมารคือตบอด และกรรมของสุวรรณสามกุมารคือถูกยิงนั้น ผู้วิจัยสามารถแยกวิเคราะห์ได้ว่าเกิดมาจากสาเหตุ ๒ ประการ ได้แก่

๑. สาเหตุแรกเกิดมาจากเหตุการณ์ในปัจจุบัน ซึ่งเกิดมาจากความประมาทในปัจจุบันอันเป็นช่องโหว่ให้ได้รับอันตราย ดังนั้นเราจึงไม่ควรประมาทในปัจจุบันเป็นดีที่สุด

๒. สาเหตุที่สองเกิดมาจากกรรมเก่าในอดีตชาติ กล่าวคือ บุรพกรรมของบิดามารดาของสุวรรณสามกุมารในปางก่อนเกิดในสกุลแพทย์ รักษาโรคในจักขุของบุรุษมีทรัพย์มากคนหนึ่ง บุรุษนั้นจักขุหายดีแล้ว ไม่ให้ทรัพย์ค่ารักษาอะไร ๆ แก่แพทย์นั้น แพทย์โกรธเขาจึงประคบยาขานานหนึ่งให้มันหยอด ทำจักขุทั้งสองของมันให้บอดเสียเลย ส่งผลให้บิดามารดาของสุวรรณสามกุมารต้องตบอด

ข. การที่สุวรรณสามกุมารถูกยิงนั้น อาจเกิดจากผลกรรมที่ต้นตระกูลของท่านได้สร้างเอาไว้ แล้วมีผลส่งมาถึงลูกหลานผู้สืบทอดวงศ์สกุล ถึงแม้จะมีได้เป็นคนกระทำความกรรมนั้นโดยตรงก็ตาม คือเป็นกรรมที่คนใดคนหนึ่งในสังคมที่เราอยู่ร่วมกันนั้น เป็นคนทำแล้วผลกรรมนั้นส่งผลมาถึงตัวเราด้วยเรียกว่าเป็น “กัมมพันธุ”

๒) หลักสัจจะ หมายถึง ความจริง^๑ ได้แก่ พูดอย่างไรก็รักษาคำพูดเอาไว้

ก. สัจจะของสุวรรณสามกุมาร สุวรรณสามกุมารได้ยึดมั่นอยู่ในสัจจะเป็นอย่างดี เช่น ได้เปล่งวาจาว่า จะเลี้ยงดูบิดามารดาผู้ตาบอดทั้งสองคน ก็ได้ยึดถือปฏิบัติตามที่พูด แม้ในคราวที่ถูกพระเจ้าปิลักษิณีย์ได้รับบาดเจ็บก็ยังเป็นห่วงบิดามารดาทั้งสอง กลัวว่าท่านทั้งสองจะอดตายเพราะไม่มีใครเลี้ยงดูเมื่อตนเองตายไป

ข. สัจจะของคนทั้งสาม ได้แก่ มารดา และบิดา สุวรรณสามกุมาร และ นางพสุนธรี เทพธิดา ที่อ้างถึงความประพฤติพรหมจรรย์มาก่อน...มีปกติกล่าวคำสัตย์มาก่อน...เป็นผู้เลี้ยงมารดา บิดา...เป็นผู้มอบน้อมต่อบุคคลผู้ใหญ่ในตระกูล และเป็นที่รักของทั้งสามท่านยิ่งกว่าสุวรรณสามกุมาร และยังอ้างถึงต้นไม้ทั้งหมดที่ภูเขาคันธมาทน์ล้วนแต่เป็นไม้หอม ด้วยสัจจวาจานี้ ขอพิชของสุวรรณสามกุมารจงหายไป

๓) หลักเมตตาธรรม

ก. เมตตาของบิดามารดาของสุวรรณสามกุมาร ผู้ซึ่งเกิดมาในท่ามกลางครอบครัวที่มีอาชีพในการล่าสัตว์ป่าเลี้ยงครอบครัวและนำไปขาย แต่ท่านทั้งสองไม่มีความปรารถนาจะประกอบอาชีพดังบิดามารดาของตน ทั้งไม่ฆ่าเอง ทั้งไม่ให้คนอื่นฆ่า แม้สัตว์ที่คนอื่นฆ่ามาแล้ว คนทั้งสองก็ไม่ใช่ธรรมาไปขายทอดตลาด^๒ เพราะถ้าไม่ฆ่าสัตว์ด้วยตนเอง แต่ยังนำเนื้อที่ผู้อื่นไปขายก็เท่ากับว่าสนับสนุนให้คนอื่นฆ่าสัตว์ทางอ้อม การที่ท่านทั้งสองไม่ยินดีในการฆ่าสัตว์ทางอ้อม การที่ท่านทั้งสองไม่ยินดีในการฆ่าสัตว์ทั้งทางตรงและทางอ้อมนั้นก็เพราะเป็นผู้มีเมตตานั่นเอง

ข. สุวรรณสามกุมาร ไม่เคยคิดบงการหรือเบียดเบียนใครหรือสัตว์ใด ๆ เลย เป็นผู้ประกอบด้วยจิตมีเมตตาต่อสรรพสัตว์เป็นล้นพ้น ในเวลาไปหาผลไม้หรือไปตักน้ำที่แม่น้ำมิคสัญญมทานที เราจะทราบดีว่าสัตว์ต่าง ๆ แวดล้อมไปเป็นเพื่อนด้วย^๓ และการที่สุวรรณสามกุมารถูกพระเจ้าปิลักษิณีย์ด้วยลูกศรอาบยาพิษ จนได้รับบาดเจ็บและเสียชีวิตในที่สุดนั้น ท่านก็ได้โกรธต่อบุคคลผู้ยิ่งกลับเมตตาต่อผู้ที่หลงผิดที่คิดว่าตนเองเป็นต้นเหตุทำให้เนื้อวียงหนีไป และที่สำคัญนั้น พระองค์ยังมีเมตตาความรักความห่วงใยต่อ บิดามารดาผู้ตาบอดยิ่งกว่าชีวิต ดังข้อความว่า “ข้าพระองค์ไม่เป็น

^๑พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๓๑๘.

^๒พ.ช.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๗๔.

^๓พ.ช.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๗๕.

ทุกข์ เพราะความทุกข์เช่นนี้ คนพึงได้รับเหมือนกัน แต่ความทุกข์ที่ข้าพระองค์ไม่ได้พบมารดาบิดาเป็นความทุกข์อย่างยิ่งของหมอนฉัน”^๔

๔) หลักกตัญญูกตเวที

ก. กตัญญูกตเวทีของภิกษุ กล่าวคือ ในสมัยพุทธกาล ภิกษุรูปหนึ่ง เวลาได้อาหารมาจากโรงสลากกี้ติ จากที่บิณฑบาตได้กี้ติก็จะนำมาให้บิดามารดารับประทานก่อน ส่วนตนฉันทีหลังเมื่อบิดามารดาอิ่มแล้ว หากบิดามารดาฉันหมดก็ออกบิณฑบาตในหมู่บ้านฉัน หากบิณฑบาตไม่ได้ก็ไม่ฉัน แม้ได้ผ้าจำพรรษาหรือผ้าผืนอื่นซึ่งเป็นอติเรกลาภ ก็จะนำไปให้บิดามารดาทำเป็นผู้นุ่งห่ม ส่วนตนนั้นก็จะนำเอาผ้าเก่าที่บิดามารดาทิ้งนั้นนำมาซักย้อมอธิษฐานเป็นจีวรนุ่งห่ม จนทราบไปถึงพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงได้ตรัสเรียกให้ท่านเข้าเฝ้าแล้วได้ถามว่าเป็นจริงหรือไม่ เมื่อทรงทราบว่าจริงจริง จึงตรัสถามต่อไปว่านำอาหารเป็นต้นไปเลี้ยงคฤหัสถ์เหล่าไหน เมื่อภิกษุรูปนั้นกราบทูลว่าเป็นบิดามารดาของตน ก็ทรงตรัสสรรเสริญสาธุการในพฤติกรรมของท่านนั้น พร้อมทั้งยกย่องในความกตัญญูกตเวทีของท่าน ก่อนที่จะตรัสเรื่องสุวรรณสามชาดก^๕

ข. กตัญญูกตเวทีของสุวรรณสามกุมาร

สุวรรณสามกุมารกล่าวว่า “ข้าพเจ้าร้องไห้ด้วยเสียใจว่า จักขุของท่านทั้งสองพินาศไปในกาลเมื่อข้าพเจ้ายังเด็กอยู่ ก็แต่ข้าพเจ้าหวัหระด้วยความดีใจว่า ข้าพเจ้าจักได้บำรุงปฏิบัติท่านทั้งสองในบัดนี้ ขอท่านทั้งสองอย่านึกอะไรเลยข้าพเจ้าจักปฏิบัติให้ผาสุก”^๖ ด้วยเหตุนี้ สุวรรณสามกุมาร จึงได้ทำหน้าที่เลี้ยงดูบิดามารดาผู้ตาบอดด้วยดีตลอดมา ไม่ว่า จะจัดสถานที่ต่าง ๆ ให้บิดามารดา ทำหน้าที่หาผลไม้มานำให้บริโภค ตักน้ำอุปโภคบริโภคและการบริการโภชนาหาร

๕) หลักทศพิธราชธรรมที่ปรากฏในสุวรรณสามชาดก

สุวรรณสามกุมารได้ถวายโอวาทหลักธรรมสำหรับพระราชานักปกครองควรยึดถือปฏิบัติแก่พระเจ้าปิลักษณ์ว่า “ข้าแต่ขัตติยมหาราช ขอพระองค์ทรงประพฤติธรรมในพระชนก

^๔พ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๓๑๕-๓๑๖/๒๓๒.

^๕กรมศิลปากร, **โศภนันทชาดก สุตตันตปิฎก จันทคาถชาดก**, พิมพ์เป็นบรรณาการเนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพนางโสภิต บรรณลักษณ์ (ลั่นจี กิตติขจร) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๑), หน้า ๒๘.

^๖กรมศิลปากร, **โศภนันทชาดก สุตตันตปิฎก จันทคาถชาดก**, พิมพ์เป็นบรรณาการเนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพนางโสภิต บรรณลักษณ์ (ลั่นจี กิตติขจร) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๑, หน้า ๓๔.

พระชนนี ในพระโอรสและพระมเหสี มิตรและอมาคย์ ในพาหนะและพลนิกาย ในชาวบ้านและชาวนิคม ในชาวแคว้นแคว้นและชาวชนบท ในสมณะและพราหมณ์ ในฝูงมฤคแลฝูงปักษีเกิด ครั้นพระองค์ทรงประพบัติธรรมนั้น ๆ ในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรค์ ข้าแต่มหाराชเจ้า ขอพระองค์ทรงประพบัติธรรมเถิด ธรรมที่พระองค์ทรงประพบัติแล้ว ย่อมนำความสุขมาให้ ครั้นพระองค์ประพบัติธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรค์ ข้าแต่มหाराชเจ้า ขอพระองค์ทรงประพบัติธรรมเถิด พระอินทร์ เทพเจ้าพร้อมทั้งพระพรหมถึงแล้วทิพยสถานด้วยธรรมที่ประพบัติแล้ว ข้าแต่พระราชา ขอพระองค์อย่างทรงประมาทธรรมเลย”^๗

๕.๑.๓ การประยุกต์ใช้หลักธรรมในสุวรรณสามในสังคมไทย

๑) หลักเมตตาธรรมนี้ ทำให้โลกอยู่ด้วยกันอย่างมีปกติสุข และช่วยลดปัญหาการทารุณกรรมต่อสัตว์ทั้งหลาย ปัญหาการใช้ความรุนแรงต่อบุคคลภายในครอบครัว ปัญหาลพิษต่าง ๆ ในสภาพแวดล้อมต่าง ๆ รวมถึง ปัญหาโลกร้อน ซึ่งส่งผลกระทบในแง่ลบทำลายระบบนิเวศวิทยาต่าง ๆ ของโลก ซึ่งส่วนใหญ่เกิดจากพฤติกรรมของมนุษย์ จะลดน้อยลง เมื่อ คนในสังคมไทย มีความรับผิดชอบในการกระทำของตนเอง แล้วไม่เบียดเบียนต่อ ตนเอง บุคคลรอบข้าง ในครอบครัว และในสังคม สิ่งมีชีวิตต่าง ๆ และ สภาพแวดล้อมรอบ ๆ ตัวเรา

๒) หลักกฎแห่งกรรม เมื่อบุคคลทั่วไป ได้ศึกษาและเข้าใจพระพุทธศาสนา เท่าที่ควรแล้ว อาจเชื่อหลักกฎแห่งกรรม และมั่นใจว่า ทุก ๆ เหตุการณ์ ที่ได้เกิดขึ้น ในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต จะอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม และเข้าใจว่าเหตุบังเอิญ ไม่สามารถเกิดขึ้นได้อย่างไม่มีเหตุปัจจัยใด

๓) หลักกตัญญูตเวที จะช่วยให้ปัญหาการใช้ความรุนแรงภายในครอบครัว ทั้งทางกาย วาจา และจิตใจ ต่อ เด็ก สตรี และ คนชรา ลดน้อยลง เพราะคนในครอบครัว มีความรักความเข้าใจกันความอบอุ่นภายในครอบครัว และที่สำคัญ มีศีลธรรมแล้ว มีสติปัญญารู้จักแยกแยะถูกชั่วดี ไม่ออกไปคบคนพาลหรือคนที่ชักนำไปในทางอบายมุข

๔) หลักทศพิธราชธรรม เป็นหลักธรรมสำหรับผู้ปกครองทุกคนควรมีเพื่อความผาสุกของประเทศชาติบ้านเมือง ทศพิธราชธรรมที่ปรากฏในสุวรรณสามชาดกส่วนมากเน้นไปที่ตัวบุคคลและสรรพสัตว์มากกว่าหลักธรรม สำหรับรายละเอียดนั้นมิปรากฏอยู่ในมหาหังสชาดก มิได้มีในสุกษณชาดก ดังที่กล่าวอ้างนั้น นอกจากนี้ ทศพิธราชธรรมยังปรากฏเฉพาะชื่อเท่านั้น ไม่ปรากฏหัวข้อหลักธรรมแต่อย่างใด ทศพิธราชธรรมนับว่ามีความสำคัญต่อผู้นำประเทศตั้งแต่อดีตจนทุกวันนี้ พระมหากษัตริย์ไทยทุก ๆ พระองค์ได้ยึดถือปฏิบัติกันมาช้านานตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ แม้

^๗พ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๔๑๑-๔๒๐/๒๔๔-๒๔๕.

กษัตริย์ในสมัยปัจจุบันพระองค์ก็ทรงยึดมั่นอยู่ในหลักธรรมข้อนี้ ดังที่ได้ตั้งปณิธานไว้ว่าเราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขของชาวสยาม

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในสุพรรณชาดก ผู้วิจัยเห็นว่า มีข้อที่เราจะสามารถนำแนวคิดเรื่องบารมีนี้ไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ทางปฏิบัติในสังคมไทยได้ โดยที่ผู้วิจัยมีความเห็นว่าคนในสังคมไทยปัจจุบันนี้ควรนำเรื่องเมตตาบารมีไปปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเองและสังคมในฐานะที่เป็นสังคม ดังนั้น ในฐานะของผู้วิจัยเป็นส่วนหนึ่งของสังคมและได้ดำเนินการวิจัยมาเกี่ยวกับเรื่องเมตตา ดังกล่าวนั้นเห็นว่ายังมีประเด็นที่สังคมน่าจะนำไปประยุกต์ใช้ได้ดังต่อไปนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในการพัฒนา

๑. ควรมีการพัฒนาตนอย่างสม่ำเสมอด้วยการฝึกปลูกฝังในการทำความดีทุกวันโดยเริ่มจากการจดลงในสมุดบันทึกความดีทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์

๒. ควรส่งเสริมให้บุคคล หรือหน่วยงานต่าง ๆ ในสังคมให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของการสร้างสมทำความดีแล้วตั้งพึงตั้งกัลยาณจิตมุ่งมั่นในความดีของตน

๓. ควรให้การสนับสนุนหรือยกย่องบุคคลหรือหน่วยงานต่างๆ ที่ให้ความสำคัญต่อหลักการของเมตตาให้ปรากฏต่อสังคม

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

๑. ควรศึกษาเปรียบเทียบเมตตาบารมีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับเมตตาบารมีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน

๒. ควรศึกษาบารมีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เปรียบเทียบบารมี ในพระพุทธศาสนาปัจจุบันในเชิงวิเคราะห์

๓. ควรศึกษาเรื่องเมตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ที่เกี่ยวกับการบำเพ็ญเมตตาบารมีของพระโพธิสัตว์ ให้ครอบคลุมในทุก ๆ ด้านรวมทั้งบารมีอื่น ๆ

..

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ . พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ . ปกรณวิเสศภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูณ,

๒๕๓๕.

_____ . อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

_____ . ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ . ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ . ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

แก้ว สุพรรณ. นิทานทศชาติ. กรุงเทพมหานคร: ไพลิน, ๒๕๔๖.

เทพพร มังธานี. ทศชาติ : พระเจ้าสิบชาติ. กรุงเทพฯ: เลียงเชียง, ๒๕๔๓.

บรรจบบรรณกิจ. ปฏิภาณสมุทปา. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: พรบุญการพิมพ์, ๒๕๓๘.

ป. หลงสมบุญ. พจนานุกรมบาลี-ไทย. ชาดก. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เรื่องปัญญา, ม.ป.ป.),

ประพัฒน์ ตรีณรงค์ และสงวน อึ้งคง. สารานุกรมวรรณคดี. พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๕.

เปลื้อง ณ นคร. พจนานุกรมฉบับทันสมัย เล่ม ๑. นคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๖.

พ.สถิตวรรณ (พิจิตร ฐิตวณโณ). อุดมมงคลในพระพุทธศาสนา ฉบับรวมเล่ม. กรุงเทพมหานคร:

ธรรมสภา, ๒๕๔๘.

พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารี). ปรีทรรค์เวสสันดรชาดก. พระนคร: เสริมวิทย์บรรณการ,

๒๕๑๓.

พระธรรมธีรราชมหามุนี. ธิสสร้างบารมี (บารมี ๓๐ ทศ). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สธรรมิก,

๒๕๔๒.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **คุณบิดามารดา สุตพรรณนามหาศาล**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

_____. **ธรรมบัญญัติ พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๔๖. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

_____. **บุญ-บารมีที่จะกู้แผ่นดินไทย**. กรุงเทพมหานคร: กรมวิชาการ, โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๓.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๔๕.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ). **กฎแห่งกรรมเลือกเกิดได้ถ้าตายเป็น**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ กรีนปัญญาญาณ, ๒๕๕๑.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๙. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

_____. **พุทธธรรมฉบับปรับขยาย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตโต). **พระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระพิจิตรธรรมพาที (ชัยวัฒน์ ธมฺมวฑฺฒโน). **กวีพจน์ธรรม**. กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียง, ๒๕๓๙.

พระพุทธโฆษาจารย์. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ). พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: ประยูรวงศ์พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖.

_____. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๔๑.

พระมหาวิลาศ ญาณวโร. **โลกนาถที่ปณี**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จำลองศิลป์, ๒๕๐๘.

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตธวณฺโณ). **ธรรมปริทรรศน์**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระราชปัญญาสุธี (อุทัย ฉาโณทโย ป.ธ.๙). **พระเลี้ยงแม่พ่อตอบแทนคุณได้ไหม?** พิมพ์ครั้งที่ ๑.

นนทบุรี: นิติธรรมการพิมพ์, ๒๕๕๘.

พระศรีญาณโสภณ (สุวิทย์ ปิยวิโช). **พระในบ้าน ผลบุญ ผลกรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร:

อุษาการพิมพ์, ๒๕๔๕.

พระศรีวิสุทธิวงศ์ (สาย ตุโลโย ป. ๙). **ธรรมะบำบัดโรคใจ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร: มหาม

กุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. **ปรมัตถ์โชติกะมหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกาปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๑**

สมถกรรมฐานที่ปณี. กรุงเทพมหานคร: เฉลิมชาณการพิมพ์, ๒๕๒๘.

พระอัครวังสเถระ. **ลัทธินิธิธาคุมาลา**. แปลโดย พระมหานิมิตร ธมฺมสาโร ป.ธ.๙ และคณะ.

กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาลีพุทธโฆส นครปฐม, ๒๕๔๖.

พันเอก ปิ่น มุทุกันต์. **แนวสอนธรรมะตามหลักสูตรนักธรรมตรี**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร:

มหามกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พุทธทาสภิกขุ. **กรรมเหนือกรรมศึกษากรรมอย่างเป็นวิทยาศาสตร์และพุทธพจน์ที่เกี่ยวกับกรรม**.

กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์, ม.ป.ป..

มหาเถรสมาคม. **มิลินทปัญหา**. พิมพ์ในงานฉลองพระชนมายุ ๘๐ พรรษา สมเด็จพระญาณสังวร

(สุวฑฒนมหาเถระ) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก วัดบวรนิเวศวิหาร

กรุงเทพฯ ๓ ตุลาคม ๒๕๓๖. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

มหามกุฎราชวิทยาลัย. **ทศบารมีศัพทราชธรรม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฎราชวิทยาลัย,

๒๕๓๖.

_____. **พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฎราชวิทยาลัย,

๒๕๓๖.

_____. **พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: มหามกุฎราชวิทยาลัย,

๒๕๓๖.

_____. **พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฎราช

วิทยาลัย, ๒๕๓๖.

_____. **พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๖**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฎราชวิทยาลัย,

๒๕๓๔.

_____. **พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๘**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฎราช

วิทยาลัย, ๒๕๓๗.

_____ **มังคลัตถทีปนีแปล เล่ม ๒.** พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ **วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑.** พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

รังษี สุหนต์. **อบรมบาลีก่อนสอบภาค ๒.** โครงการอบรมบาลีก่อนสอบ ภาค ๒ ปีที่ ๖. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

ราชบัณฑิตสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔.** กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คพับลิเคชั่นส์, ๒๕๕๔.

วศิน อินทสระ. **บุคคลผู้หาได้ยากในโลก.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๒.

_____ **หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๕.

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน). **ทศบารมี ทศพิธราชธรรม.** พิมพ์เนื่องในมหาอุตมมงคลวโรกาสพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหาราช ๒-๕ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๓๑. กรุงเทพมหานคร: ธรรมอินเทรนด์, ๒๕๕๖.

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน). **ทศบารมี ทศพิธราชธรรม.** กรุงเทพมหานคร: ธรรมะอินเทรนด์, ๒๕๕๖.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. **อำนาจอันยิ่งใหญ่แห่งกรรม.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เลี้ยงช้าง เพียรเพื่อพุทธศาสนา, ๒๕๕๕.

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามมกุฎราชกุมารี. **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท.** พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในการออกพระเมรุพระศพสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถระ) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส ๑๘ มีนาคม ๒๕๓๒.

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร). **มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์.** กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๖.

สุจินต์ บริหารวนเขตต์. **เมตตา.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา, ๒๕๓๒.

สุชีพ ปุณฺณานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับประชาชน.** พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

สุริย์ มีผลกิจ. **พระพุทธประวัติ.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: บริษัท คอมฟอร์ม จำกัด, ๒๕๔๔.

แสง จันทร์งาม. **พุทธศาสนวิทยา.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: อีระการพิมพ์, ๒๕๔๔.

หลวงเทพดรุณาศิษย์ (ทวี ธรรมธัช ป.๙). **ธาตุปฐพีปิคา หรือ พจนานุกรมบาลี-ไทย แผนกธาตุ**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

เอลิซาเบธ เรย์ และคณะ. **ทศชาติ**. แปลโดย สนธิวรรณ อินทรลิม. คณะโบราณคดี: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๔.

กรมศิลปากร. **โสณนันทชาดก สุวัณณสามชาดก จันทคารชาดก**. พิมพ์เป็นบรรณาการเนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพนางโสภิต บรรณลักษณ์ (ล้นจี กิตติขจร) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๑.

(๒) ดุษฎีนิพนธ์/วิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์:

โกวิทย์ ราชวงศ์. “หลักคำสอนเรื่องความกตัญญูกตเวทีในพระพุทธศาสนาเถรวาท : กรณีศึกษาทัศนะของคนชราว่าด้วยการทอดทิ้งบุพการีในสังคมไทยพุทธ”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๕.

พระณัฐพลชัย ฉันทธมโม (พิศแสนสุวรรณ). “ศึกษามารดาบิดาต้นแบบในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระมหาจุฬาลม ชูเลื่อน. “ความกล้าหาญทางจริยธรรมในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในทศชาติชาดก”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๖.

พระมหาจุฬาลม ชูเลื่อน. “ความกล้าหาญทางจริยธรรมในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในทศชาติชาดก”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๖.

พระมหาบุญเรือน ปภังกร (พิลาพันธ์). “การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระมหาภูมิฤกษ์ บุญตา. “อุดมการณ์โพธิสัตว์ในต้องเลือกงานพัฒนาชีวิตและสังคม”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. คณะศิลปศาสตร์: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗.

พระมหานันส กตสาร (ทิมนิม). “การศึกษาวิเคราะห์อริยฐานบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

(๓) รายงานวิจัย:

พระสุธีธรรมานุวัตร (เทียบ สิริธำโน) และคณะ. “ความจริงจากการวิจัยกรรม”. รายงานวิจัย.
สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

(๔) บทความ:

ฐานิสร์ ชาศรัตพงษ์. “ความรู้เรื่องชาดก”. **อักษรสาร**. พิมพ์เนื่องในโอกาสสี่ศาสตราจารย์ ๙ กันยายน
๒๕๑๕. (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๕): ๓๐.
พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). “ประวัติพัฒนาการ และอิทธิพลของพระไตรปิฎก”. **พุทธจักร**. ปีที่
๖ ฉบับที่ ๙ (กันยายน ๒๕๓๕): ๗-๘.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ ฉายา/นามสกุล : พระมหาสมชาย ชินทตฺโต (ฝอยสูงเนิน)
- ว/ ด/ ป เกิด : ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๒๘
- ณ บ้านเลขที่ ๑๔๓ หมู่ที่ ๕ ตำบลโนนปอแดง อำเภอดงหลวง จังหวัดเลย
- ภูมิลำเนาที่เกิด : บ้านโนนกกข่า ตำบลโนนปอแดง อำเภอดงหลวง จังหวัดเลย
- การศึกษา : พ.ศ.๒๕๓๘ จบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนบ้านโนนกกข่า ตำบลโนนปอแดง อำเภอดงหลวง จังหวัดเลย
- พ.ศ.๒๕๕๐ จบมัธยมศึกษาชั้นเอก สำนักศาสนศึกษาวัดพระงาม ตำบลพระปฐมเจดีย์ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม
- พ.ศ.๒๕๕๘ จบปริญญาธรรม ๙ ประโยค สำนักเรียนวัดประยุรวงศาวาส แขวงวัดกัลยาณ์ เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร
- ประสบการณ์การทำงาน : พ.ศ.๒๕๕๑ เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม สำนักเรียนวัดวัดพระงาม จังหวัดนครปฐม
- พ.ศ.๒๕๕๘ เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี สำนักเรียนวัดประยุรวงศาวาส กรุงเทพมหานคร
- เป็นวิทยากรบาลีก่อนสอบคณะสงฆ์ภาค ๒, ภาค ๑๔
- บรรพชา : วันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๒ ณ วัดสามัคคี ตำบลบ้านหว้า อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น โดยมี พระครูอุดมสารโสภิต เป็นพระอุปัชฌาย์
- อุปสมบท : วันที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๐ ณ วัดธาตุ พระอารามหลวง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น โดยมี พระเทพกิตติรังษี (ทองสา วรลาโภ ป.ธ. ๘) เป็นพระอุปัชฌาย์
- สังกัด : มหานิกาย
- ตำแหน่ง : ครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี สำนักเรียนวัดประยุรวงศาวาส กรุงเทพมหานคร

ปีที่เข้าศึกษา : ปีการศึกษา ๒๕๕๙

ปีที่สำเร็จการศึกษา : ปีการศึกษา ๒๕๖๓

ที่อยู่ปัจจุบัน วัดประยุรวงศาวาส (คณะ ๒) แขวงวัดกัลยาณ์ เขตธนบุรี
กรุงเทพมหานคร

โทรศัพท์ ๐๖๑-๔๒๙-๔๔๕๕